

ЕКТОР МАЛО

БЕЗ ДОМ

НАРОДНА МЛАДЕЖ

ЕКТОР МАЛО БЕЗ ДОМ

Превод: Йордан Павлов

chitanka.info

НА ЛЮСИ МАЛО

Докато пишех тази книга, непрестанно мислех за теб, мое дете, и името ти беше всеки миг на устните ми. „Люси ще почувствува ли това? На Люси ще ѝ направи ли впечатление това?“ — Люси, вечно Люси. Името ти, което тъй често произнасях, трябва да бъде вписано в началото на тези страници; не зная съдбата, която им е отредена, но каквато и да е тя, те ще ми доставят удоволствие, по-ценно от всякакви успехи — задоволството при мисълта, че можеш да ги четеш — радостта да ти ги поднеса.

Ектор Мало

ПЪРВА ЧАСТ

ПЪРВА ГЛАВА НА СЕЛО

Аз съм намерено дете.

Но до осмата си година мислех, че като всички други деца и аз имам майка, защото, когато плачех, една жена тъй нежно ме притискаше и полюляваше в прегръдките си, че сълзите ми преставаха да текат.

Винаги когато си лягах, жената идваше и ме целуваше, а когато декемврийският вятър сипеше сняг по побелелите стъкла на прозорците, тя вземаше крачката ми в двете си ръце, за да ги стопли, и ми пееше една песен, чиято мелодия и някои думи още си спомням.

Когато пасях кравата край тревясалите пътища или из пущинаците и рукнеше внезапно пороен дъжд, тя изтичваше да ме посрещне и ме караше да се скрия под вълнената ѝ фуста, с която грижливо намяташе главата и раменете ми.

А когато се спречквах с някой от другарите си, тя ме караше да ѝ разказвам огорченията си и почти винаги намираше благи думи да ме утеши или оправдае.

Всичко това и още много други неща — начинът, по който ми говореше, начинът, по който ме гледаше, милувките ѝ, нежността, с която ме мъмреше, ме караха да мисля, че ми е майка.

Ето как узнах, че тя ме беше само отгледала.

Моето село или, да се изразя по-точно, селото, в което бях отрасъл, защото аз нямах свое село, нямах родно място, както нямах баща и майка, с други думи, селото, където прекарах своето детство, се нарича Шаванон. То е едно от най-бедните села в Средна Франция.

Не е бедно, защото жителите му са нехайни или лениви, а е разположено в неплодородна местност. Почвата е слаба и за да даде богат добив, трябва тор или вар, които липсват в тоя край. Затова там се срещат (или поне се срещаха по времето, за което говоря) малко засети ниви, а навсякъде се виждат грамадни пущинаци, където расте само зеленика и жълтуга. Свършат ли пущинаците, започват ландите^[1]; а по тези издигнати ланди суровите ветрове не дават на

хилавите дървета да виреят и те издигат тук-там своите сгърчени, посърнали клони.

За да се намерят хубави дървета, трябва да се напуснат височините и да се слезе в гънките на местността, край бреговете на реките, дето в тесни ливади растат големи кестени и могъщи дъбове.

В една от тия гънки на местността, край бреговете на поток, който влива бързите си води в един от притоците на Лоара, се издига къщата, където прекарах първите си години.

До осмата си година не бях виждал никога мъж в тая къща; майка ми не беше вдовица, но мъжът ѝ, който беше каменоделец, както мнозина други работници от този край работеше в Париж и не се беше връщал в село, откакто се помнех. Само от време на време се обаждаше по някой свой другар, който се връщаше в село.

— Лельо Барберен, мъжът ви е добре. Поръча да ви кажа, че работата му върви и да ви предам тия пари. Пребройте ги, моля.

Само това. На мама Барберен тия вести стигаха — мъжът ѝ беше здрав, печелеше, изкарваше хляба си.

Да не помислите, че като беше останал толкова дълго в Париж, Барберен не живееше добре с жена си. В това отсъствие и дума не можеше да става за неразбирателство. Той живееше в Париж, защото работата го задържаше там — само затова. А остарееше ли, щеше да се прибере при старата си жена и с парите, които съберат, нямаше да изпитват нужда, когато поради възрастта щяха да бъдат слаби и болнави.

Един ноемврийски ден, привечер, някакъв мъж, когото не познавах, спря пред нашата врата. Аз стоях на прага на къщата и чупех съчки. Без да бутне плетената врата, но като подигна глава над нея и ме изглежда, мъжът ме попита тук ли живее леля Барберен.

Казах му да влезе. Той бутна вратата, която изскърца, и се приближи бавно към къщи.

Никога не бях виждал толкова окалян човек. Пръски кал, едните още мокри, другите вече сухи, го покриваха от главата до петите а от пръв поглед личеше, че дълго време е вървял по кални пътища.

Чула нашите гласове, мама Барберен се завтече и тъкмо когато прекрачваше прага ни, застана срещу него.

— Нося вести от Париж — каза той.

Това бяха съвсем обикновени думи, които неведнъж досега бяхме чували. Но начинът, по който бяха изречени, не приличаше никак на този, по който преди се казваше: „Мъжът ви е добре, работата му върви“.

— Боже мой! — извика мама Барберен, като сплете ръце. — Някакво нещастие е сполетяло Жером!

— Е, да, но не бива да се поболявате от страх. Мъжът ви бе ранен наистина, но е жив. Може би ще остане сакат. Засега е в болницата. Бях му съсед по легло и понеже се прибирах в село, помоли ме да се отбия и да ви съобща за станалото. Не мога да се бавя, защото имам още три левги^[2] път, а скоро ще мръкне.

Мама Барберен искаше да узнае нещо повече и помоли човека да остане за вечеря: пътищата са лоши; казват, че и вълци се появили в гората; ще си тръгне утре сутринта.

Той седна в къта до огнището и както вечеряше, разказа как се случило нещастieto: Барберен бил полупремазан от скеля, която паднала, и понеже доказали, че не бивало да стои на мястото, където бил ранен, предприемачът не искал да плати никакво обезщетение.

— Няма късмет горкият Барберен — рече той. — Няма късмет. Някои хитреци биха намерили начин да се обезпечат за цял живот, но вашият мъж няма да получи нищо.

И както сушеше крачолите на панталоните си, които ставаха корави от полепената по тях спечена кал, той повтаряше „няма късмет“ с искрено огорчение, което показваше, че той на драго сърце би се оставил да го осакатят с надеждата да се обезпечи по този начин за цял живот.

— Все пак — каза той на края на разказа си — го посъветвах да заведе дело срещу предприемача.

— Да се заведе дело струва много пари!

— Да, но като се спечели!

На мама Барберен ѝ се искаше да отиде в Париж, но такова дълго и скъпо пътуване беше страшна работа.

На другата сутрин слязохме в селото да се посъветваме със свещеника. Той не искаше да я пусне да замине, преди да разбере предварително дали ще помогне с нещо на мъжа си. Писа на свещеника в болницата, където лежеше Барберен, и след няколко дни получи отговор, че мама Барберен не бива да заминава, а трябва да

изпрати на мъжа си малко пари, защото щял да заведе дело против предприемача, при когото работел, когато бил ранен.

Изминаха дни, седмици и от време на време пристигаха писма, във всяко от които се искаха нови пари. В последното, по-настойчиво от другите, пишеше, че ако няма вече пари, ще трябва да продаде кравата, за да се набавят.

Само онези, които са живели на село със селяните, знаят колко мъка и болка се крият в думите: „да се продаде кравата“.

За естественика кравата е преживно животно; за онзи, който се разхожда, тя е животно, което освежава гледката, когато дига над тревата черната си, влажна от росата муцуна; за градското дете тя е извор на мляко с кафе и сирене с каймак; но за селянина е нещо много повече. Колкото и беден да е и колкото и голямо да е семейството му, той е уверен, че няма да гладува, докато има крава в обора си. С повод или дори с обикновена връв, вързана около рогата, едно от децата води кравата край тревясалите пътеки там, дето пашата няма стопанин, и вечер цялото семейство има масло в чорбата и мляко, за да залее картофите си. Бащата, майката, децата — и големите, и малките, всички живеят от кравата.

Аз и мама Барберен така добре се изхранвахме от нашата крава, че дотогава почти никога не бях ял месо. Но тя не беше само наша кърмачка, а и наша другарка, наша приятелка — не бива да се мисли, че кравата е тъпо животно; напротив, тя е много умна и има качества, които могат да се развият повече, ако човек се занимава с нея. Ние галехме нашата, говорехме ѝ, тя ни разбираше и от своя страна със своите големи кръгли очи, изпълнени с кротост, умееше много добре да ни накара да се досетим какво иска и какво чувства. С една дума, и ние я обичахме, и тя ни обичаше.

А трябваше да се разделим с нея, защото само с „продажбата на кравата“ можеше да се задоволи Барберен.

Вкъщи дойде търговец и след като разгледа внимателно Червенушка, след като я опипва дълго, като клатеше недоволен глава, след като каза и повтори стотина пъти, че никак не му харесвала, че била крава на бедни хора, която нямало да може да препродаде, че нямала мляко, че маслото ѝ било лошо, накрая заяви, че щял да я вземе, но само от добро сърце и за да послужи на мама Барберен, която била добра жена.

Клетата Червенушка сякаш разбираше какво става, не искаше да излезе от обора и започна да мучи.

— Мини отзад и я подкарай — каза ми търговецът, като ми подаде камшика, който висеше на шията му.

— О, не така — каза мама Барберен.

И като хвана кравата за повод, почна да ѝ говори нежно:

— Хайде, миличка, ела, ела.

И Червенушка не се противи повече. Като излезе на пътя, търговецът я върза зад колата и тя трябваше по неволя да върви след коня.

Влязохме си вкъщи. Но още дълго чувахме мученето на кравата.

Нямаше вече мляко, нямаше масло. Сутрин — парче хляб; вечер — картофи със сол.

Заговезни дойдоха скоро след като продадохме Червенушка; миналата година на Заговезни мама Барберен ме беше нагостила с палачинки и бухти и аз ядох толкова много, толкова много, че тя остана извънредно доволна.

Но тогава си имахме Червенушка, която ни беше Дала мляко, да замесим тестото, и масло за тигана.

„Няма вече Червенушка, няма вече мляко, няма масло, няма Заговезни“ — си казах тъжно аз.

Но мама Барберен ми беше приготвила изненада. Макар и да не обичаше да взема назаем, тя бе поискала от една съседка чаша мляко, от друга — бучка масло, и когато се прибрах по обяд, я сварих да сипва брашно в голям пръстен гювеч.

— Я! Брашно! — казах аз, като се приближих до нея.

— Да — усмихна се тя, — брашно, мой малък Реми, хубаво пшеничено брашно. Ето виж как хубаво мирише.

Ако смеех, бих попитал за какво ѝ е това брашно, но тъкмо защото много ми се искаше да узная това, не смеех да заговоря. И после, от друга страна, не исках да спомена, че знам, че е Заговезни, за да не огорча мама Барберен.

— Какво се прави от брашното? — погледна ме тя.

— Хляб.

— А друго?

— Каша.

— А друго?

— Ами... Не зная.

— Не, знаеш, знаеш. Но си добро момче и не смееш да кажеш. Знаеш, че днес е Заговезни и се ядат палачинки и бухти. Но знаеш също, че нямаме нито масло, ни мляко, и не смееш да споменеш за това. Така ли е?

— О! Мамо Барберен!

— Предвиждах това и се погрижих да прекараш приятни Заговезни. Погледни в нощвите.

Подигнах бързо капака и видях млякото, маслото, яйца и три ябълки.

— Подай ми яйцата — каза тя — и докато ги счупя, обели ябълките.

Докато режех ябълките на резени, тя счупи яйцата в брашното и почна да замесва всичко, като сегиз-тогиз сипваше отгоре лъжица мляко.

Като замеси тестото, мама Барберен сложи гювеча върху топлата пепел; оставаше само да мръкне, защо то на вечеря щяхме да ядем палачинките и бухтите.

За да бъда откровен, трябва да призная, че денят ми се видя дълъг и че неведнъж отивах да подигам кърпата, с която бе покрит гювечът.

— Ще изстине тестото — казваше мама Барберен — и няма да втаса добре.

Но то втасваше добре и тук-там се понадигаха шупли, нещо като мехурчета, които се пукаха на повърхността. От цялото тесто, което втасваше, се носеше приятна миризма на яйца и мляко.

— Начупи съчки — ми каза тя. — Трябва ни хубав, силен огън, без дим.

Най-после запалихме свещта.

— Сложи дърва в огъня — ми каза мама Барберен.

Не беше необходимо да ми повтаря думите, които очаквах с такова нетърпение. Скоро в огнището лумна ярък пламък и трептящата му светлина изпълни кухнята.

Тогава мама Барберен откачи от стената тигана и го сложи на пламъка.

— Подай ми маслото.

Тя взе с върха на ножа бучка масло, голяма колкото дребен орех, и я сложи в тигана, където тя почна да се топи и да пращи.

Ах, хубавата миризма наистина дразнеше небцето ни, и то много по-приятно, тъй като отдавна я бяхме забравили!

Весела беше и песента от прашенето и съскането на маслото.

Ала колкото и да бях унесен в тая песен, стори ми се, че чувам стъпки на двора.

Кой ли можеше да ни безпокои по това време? Някоя съседка, навярно да иска огън.

Но тази мисъл ми щукна из ума, тъй като мама Барберен, която бе потопила голямата лъжица в гювеча, изливаше бяло тесто в тигана и не беше време да мисля за други неща.

Една тояга тропна на прага и изведнъж вратата грубо се отвори.

— Кой е там? — попита мама Барберен, без да се обръща.

Беше влязъл един мъж и на пламъка, който го осветяваше целия, видях, че е облечен в бяла блуза и държи дебела тояга в ръка.

— Угощение ли има тук? Не се стеснявайте — каза той грубо.

— Божичко! — извика мама Барберен, като сложи бързо тигана на пода. — Ти ли си, Жером?

После ме хвана за лакътя и ме бутна към мъжа, който се беше спрял на прага:

— Това е баща ти.

---

[1] Ланди — безплодни земи, степ. Б.пр. ↑

[2] Левга — около 4 км. Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

БАЩА МИ

Приблжих се да го целуна, но той ме спря с върха на тоягата си:

— Кой е този?

— Реми.

— Ти ми беше писала...

— Е, да, но не беше истина, тъй като...

— А! Не било истина, не било истина.

Той пристъпи няколко крачки към мене с дигната тояга и аз неволно се отдръпнах.

Какво бях сторил? Каква ми беше вината? Защо ме посрещна така, когато отивах при него да го целуна?

Нямах време да си отговоря на всички тия въпроси, които се въртяха в обръкания ми ум.

— Виждам, че се готвите за Заговезни — каза той. — Това е добре, защото съм много гладен. Какво имаш за вечеря?

— Правех палачинки.

— Виждам много добре. Но няма да нахраниш с палачинки човек, който е изминал пеш десет левги път.

— Нямам нищо. Не те очаквахме.

— Как нищо? Нищо за вечеря?

Той се огледа наоколо.

— Ето масло.

Той дигна очи към тавана, към мястото, дето окачвахме някога сланината, но куката отдавна беше празна и сега на гредата висяха само няколко връзки чесън и лук.

— Ето лук — каза той, като свали една връзка с тоягата си. — Четири-пет глави лук, бучка масло и ще имаме хубава чорба. Махни палачинката и ни опържи лук в тигана.

Да махне палачинката от тигана! Мама Барберен нищо не възрази. Напротив, побърза да изпълни желанието на мъжа си, а той седна на пейката в къта край огнището.

Не посмях да напусна мястото, където ме прикова тоягата, и опрян на масата, го гледах.

Той беше мъж на около петдесет години, с грубо лице и суров вид; главата му беше наведена надясно от раната, която бе получил, и този недъг го правеше още по-страшен.

Мама Барберен сложи пак тигана на огъня.

— С толкова малко масло ли ще ни правиш чорба? — попита той.

Тогава сам взе паницата, дето беше маслото, и изсипа цялата буца в тигана.

Нямаше вече масло, значи нямаше да има и палачинки.

Всеки друг път това нещастие навярно би ме засегнало дълбоко, но аз не мислех вече за палачинките, нито за бухтите и единствената мисъл, която се бе загнездила в ума ми, беше, че този човек, така груб наглед, е мой баща.

„Баща ми, баща ми!“ — ето думите, които си повтарях неволно.

Никога не се бях опитвал да си обясня по-точно какво всъщност е бащата и някак несъзнателно мислех, че е майка с дебел глас. Но като гледах този, който дойде изневиделица, изпитвах болезнен страх.

Поисках да го целуна, а той ме отблъсна с тоягата си. Защо? Мама Барберен никога не ме отблъскваше, когато отивах да я целуна; напротив, целуваше ме и ме притискаше към себе си.

— Вместо да стоиш като пън — ми каза той, — сложи чиниите на масата.

Побързах да се подчиня. Чорбата беше готова. Мама Барберен я сипа в чиниите.

Тогава той стана от пейката до огнището, седна край масата и почна да яде, като само от време на време се спираше, за да ме погледне.

Бях толкова смутен, така неспокоен, че не можех да ям, и също го поглеждах, но крадешком, като свеждах очи, щом срещнех неговите.

— Винаги ли яде толкова малко? — попита той изведнъж, като ме посочи с лъжицата си.

— А, не! Добре се храни.

— Толкова по-зле! Поне да не ядеше!

Разбира се, на мене не ми се говореше, пък и на мама Барберен никак не ѝ беше до разговори. Тя шеташе насам-натам около масата и

внимателно прислужваше на мъжа си.

— Значи не си гладен, а? — каза ми той.

— Не.

— Тогава върви си лягай и гледай да заспиш веднага, иначе ще се разсърдя.

Мама Барберен ми хвърли поглед, който означаваше да се подчиня, без да възразявам. Но тази препоръка беше излишна, тъй като и през ум не ми минаваше да се противя.

Както бива в много селски къщи, нашата кухня ни служеше и за спалня. Край огнището се намираше всичко необходимо за яденето: масата, нощвите, шкафът, а на другия край — покъщнината за спане; в единия кът — леглото на мама Барберен, а насреща — моето, в нещо като долап със завеса от червено платно.

Побързах да се съблека и да си легна, но сън не ми идваше.

Не се спи по заповед. Човек спи, защото му се спи, и то когато е спокоен.

А на мене не ми се спеше и не бях спокоен.

Напротив, страшно се измъчвах и при това бях много нещастен. Нали този човек беше мой баща! Защо тогава се отнасяше така грубо с мен?

Прилепил се о стената, аз се мъчех да прогоня тези мисли и да заспя, както ми беше заповядал. Но не можех. Сънят не идваше — никога не се бях чувствувал по-разсънен.

След известно време, не мога да кажа колко, чух, че някой се приближава към леглото ми.

По бавната, провлечена и тежка походка веднага познах, че не е мама Барберен.

Горещ дъх лъхна косите ми.

— Спиш ли? — попита сподавен глас.

Не посмях да отговоря, тъй като страшните думи „ще се разсърдя“ звучаха още в ушите ми.

— Спи — каза мама Барберен. — Легне ли, веднага заспива, така е свикнал. Можеш спокойно да говориш, няма да те чуе.

Разбира се, трябваше да отговаря, че не спя, но не посмях — заповядано ми беше да спя, аз не спях, значи бях виновен.

— Какво стана с делото ти? — запита мама Барберен.

— Изгубих го! Съдиите решиха, че по своя вина съм се намирал под скелите и че предприемачът не ми дължи нищо.

И той удари с юмрук по масата и почна да ругае, без да каже нито една сваятна дума.

— Изгубих делото — продължи той след малко. — Отидоха парите, сакат съм, чака ни беднотия. Това е! И на всичко отгоре, като се прибрах, намирам и дете. Ще ми обясниш ли, защо не направи, както ти бях казал да направиш?

— Защото не можах.

— Не можа ли да го занесеш в приюта?

— Не е така лесно да се разделиш с дете, което си кърмила със собственото си мляко и което обичаш.

— Но то не е твое дете.

— После исках да изпълня желанието ти, но точно тогава то се разболя.

— Разболя ли се?

— Да, разболя се. Не беше време да го нося тогава в приюта, за да умре там, нали?

— А когато оздравя?

— Не оздравя веднага. След тая болест дойде друга: кашляше, горкото, да ти се скъса сърцето. Така умря нашият малък Никола. Струваше ми се, че ако го занеса в града, и то ще умре.

— А после?

— Мина много време. Рекох си, като съм чакала толкова, мога да почакам още.

— На колко години е сега?

— На осем.

— Е, на осем години ще отиде там, където трябваше да отиде по-рано, и сега няма да му бъде по-приятно — тая ще му бъде печалбата.

— Ах, Жером, няма да направиш това!

— Няма да направя това ли! А кой ще ми попречи? Да не мислиш, че можем вечно да го държим при нас?

Настъпи кратко мълчание и аз можах да си поема Дъх. Гърлото ми така се беше свило от вълнение, че се задушавах.

След малко мама Барберен продължи:

— Колко те е променил Париж! Не би говорил така, преди да отидеш в Париж.

— Може би. Но ако е вярно, че Париж ме е променил, той ме и осакати. Как да изхранвам сега него, тебе, себе си? Нямаме вече пари. Кравата е продадена. Трябва ли, когато ние нямаме какво да ядем, да храним чуждо дете?

— Но то е мое.

— Колкото е твое, толкова е и мое. То не е селско дете. Гледах го, докато вечеряхме: то е нежно, слабо, нито ръце има, ни крака.

— То е най-хубавото дете в село.

— Хубаво, не казвам, че не е хубаво. Но яко ли е? Хубостта му ще го храни ли? Има ли работник с плещи като неговите? То е градско дете, а градски деца тук не ни трябва.

— Казвам ти, че е прекрасно дете, умно е като коте, а има и добро сърце. Ще работи за нас.

— Но засега ние ще трябва да работим за него, а аз не мога вече да работя.

— Ами ако родителите му го поискат, какво ще кажеш тогава?

— Родителите му! Има ли то родители? Ако имаше, щяха да го потърсят и за осем години все щяха да го намерят. Ах, грамадна глупост направих, като помислих, че има родители, които някой ден ще го потърсят и ще ни възнаградят, задето сме го отгледали. Излязох хапльо, глупак. Хубавите дантелени пелени, с които беше повито, не означаваха, че родителите му ще го потърсят. А кой знае, може и да са умрели.

— Ами ако не са? Ако дойдат един ден да си го искат? Все си мисля, че ще дойдат.

— Ей, че са упорити жените.

— Ами ако дойдат?

— Ще ги изпратим в приюта. Но стига сме бърборили. Дотегна ми. Утре ще го заведа при кмета. Сега ще ида да се обадя на Франсоа. След един час ще се върна.

Вратата се отвори и затвори. Той бе излязъл. Тогава скочих и почнах да викам мама Барберен:

— Ах! Мамо! Мамо!

Тя изтича до леглото ми.

— Ще оставиш ли да ме дадат в приюта?

— Не, мой малък Реми, не.

Тя нежно ме целуна и ме притисна към себе си. Тая милувка ме ободри и сълзите ми пресъхнаха.

— Значи не спеше? — попита ме нежно тя.

— Не съм виновен.

— Не ти се карам. Значи си чул всичко, което каза Жером?

— Да, ти не си ми майка, но и той не ми е баща.

Не казах тия думи еднакво, защото ако се натъжих, като научих, че тя не ми е майка, бях щастлив, почти горд, като узнах, че той не ми е баща. Противоречието в чувствата ми се отрази и в гласа ми.

Но мама Барберен сякаш не обърна внимание на това.

— Трябваше може би да ти открия истината — започна тя, — но така бях свикнала да те смятам за свое дете, че не можех да ти кажа току-тъй, че не съм ти истинска майка! Както чу, мое бедно момче, не се знае коя е майка ти. Жива ли е, не е ли? Нищо не се знае. Една сутрин, в Париж, като отивал на работа и минавал по една широка улица с дървета, която се нарича „Авеню дьо Бретъой“, Жером чул детски плач. Сякаш долитал от една градинска врата. Било през февруари, на разсъмване. Приблизил се до вратата и забелязал дете, положено на прага. Като се оглеждал наоколо, за да повика някого, видял как един мъж изскочил иззад едно дебело дърво и побягнал. Навярно този мъж се е скрил там, за да види дали някой ще намери детето, което сам той е поставил пред вратата. Жером се объркал съвсем, защото детето крещяло с всички сили, сякаш разбрало, че му е дошла помощ и че не бива да я изтърве. Докато Жером се чудел какво да прави, дошли други работници и решили да занесат детето при полицейския пристав. То не преставало да крещи. Навярно му е било студено. Но понеже в участъка било много топло, а то продължавало да плаче, помислили, че може да е гладно, и потърсили някоя съседка да го накърми. Насукало се. Наистина било гладно. Тогава го съблекли край огъня. Било хубаво пет-шест месечно момче, едро, дебеличко и розово. Дрешките и пеленките, в които било повито ясно казвали, че е на богати родители. Значи било откраднато, а после подхвърлено. Така поне обяснил приставът. Какво да правят с него? След като записал всичко, което знаел Жером, и описал детето и пелените, по които нямало никакви знаци, приставът казал, че ще го изпрати в приюта за намерени деца, ако никой от присъстващите не желае да го вземе. То било хубаво дете, здраво, силно, не било трудно да се отгледа.

Родителите му непременно щели да го потърсят и щели да възнаградят щедро ония, които са се погрижили за него. Тогава Жером пристъпил и казал, че ще го вземе. Дали му го. По това време имах дете на същата възраст, но за мене не беше мъчно да кърмя две. Така ти станах майка.

— О, мамо!

— След три месеца изгубих детето си и тогава се привързах повече към тебе. Забравих, че не си ни роден син. За нещастие Жером не забрави това и като видя след три години, че родителите ти не те потърсиха, или поне че не те намериха, поиска да те даде в приюта. Ти чу защо не го послушах.

— О! Само не в приюта! — извиках аз, като се вкопчих в нея. — Мамо Барберен, не в приюта, моля ти се!

— Не, детето ми, няма да отидеш там. Аз ще уредя работата. Жером не е лош човек, ще видиш. Мъката, страхът пред нуждата го подтикват. Ще работим, ще работиш и ти.

— Да, ще правя всичко, каквото пожелаеш. Само не в приюта.

— Няма да идеш там, но при едно условие: че ще заспиш веднага. Когато той се върне, не бива да те свари буден.

И като ме целуна, тя ме обърна с лице към стената. Искаше ми се да заспя, но бях силно потресен, така дълбоко развълнуван, че не можех сам да се успокоя и да заспя.

Значи мама Барберен, толкова добра, така нежна към мен, не ми беше родна майка! Но тогава каква беше родната майка? По-добра, още по-нежна! О, не, не беше възможно.

Но разбирах и чувствавах много добре, че роден баща не можеше да бъде така суров като Барберен и да ме гледа със зли очи и вдигната тояга.

Той искаше да ме изпрати в приют. Мама Барберен би ли могла да му попречи? И какво беше това приют? В село имаше две деца, които наричаха „децата от приюта“. Те носеха на шията си оловна плочка с номер. Бяха лошо облечени и мръсни, подиграваха се с тях, биеха ги. Другите деца бяха лоши и често ги гонеха като безстопанствени кучета, за да се забавляват, а и защото няма кой да защити безстопанственото куче.

О, не исках да бъда като тия деца, не исках да нося номер на шията, не исках да тичат подире ми и да викат: „В приюта! В приюта!“

Само при тази мисъл тръпки ме побиваха и зъбите ми тракаха.

И не спях. А Барберен щеше да се прибере.

За щастие той не се прибра така скоро, както беше казал, и сънят дойде, преди той да се върне.

ТРЕТА ГЛАВА

ТРУПАТА НА СИНЬОР ВИТАЛИС

Цялата нощ навярно съм спал под впечатлението на мъката и страха, защото сутринта, когато се събудих, най-напред опипах леглото и се огледах наоколо, за да се уверя, че никъде не са ме отнесли.

Цялата сутрин Барберен не ми каза нищо и аз започнах да вярвам, че се е отказал от намерението да ме прати в приюта. Навярно мама Барберен му е говорила; тя го е убедила да ме остави.

Но когато удари дванадесет, Барберен ми каза да си сложа фуражката и да го последвам.

Уплашен, извърнах очи към мама Барберен, да я помоля за помощ. Но тя ми кимна крадешком, което означаваше, че трябва да слушам. Същевременно ме успокои с ръка: нямаше защо да се боя.

Тогава, без да възразя, тръгнах след Барберен.

Нашата къща е далеч от селото. Има не по-малко от един час път. Този час измина, без той да ми продума нито веднъж. Вървеше пред мене бавно, като накуцваше, без да помръдне глава, и от време на време се обръщаше изведнъж, за да види вървя ли след него.

Къде ме водеше?

Този въпрос ме тревожеше, макар че мама Барберен ми бе кимнала успокоително, и заради опасността, която предчувствувах, без да зная каква е, мислех да избягам.

Затова гледах да изостана. Като се отдалеча достатъчно, щях да се хвърля в някой ров и той нямаше да може да ме стигне.

В началото той само ми каза да не се делия от него. Но скоро навярно отгатна намерението ми и ме хвана за ръка.

Принуден бях да вървя след него — това и направих.

Така влязохме в селото и всички по пътя се обръщаха да ни изгледат, защото аз приличах на зло куче, което водят вързано.

Когато минавахме край кафенето, един мъж, който стоеше на прага, извика Барберен и го покани да влезе.

Барберен ме хвана за ухото, бутна ме да мина пред него и когато влязохме, затвори вратата.

Олекна ми. Кафенето не изглеждаше опасно място, пък и отдавна имах желание да прекрача прага му.

Кафенето, кафенето в странноприемницата „Света Богородица“! Какво ли можеше да бъде?

Колко пъти си бях задавал тоя въпрос!

Виждах бях да излизат от кафенето хора със светнали лица и треперещи крака. Като минавах край вратата му, често бях чувал викове и песни, от които трепереха стъклата.

Какво правеха там? Какво ли ставаше зад тия червени завеси? Сега щях да узная.

Докато Барберен се настаняваше на една маса със собственика на кафенето, който го беше поканил да влезе, аз седнах край огнището и се огледах наоколо.

В другия кът срещу мене седеше едър старец с бяла брада, облечен в странни дрехи, каквито никога не бях виждал.

На косите му, които падаха на дълги къдрици върху раменете, стоеше висока сива плъстена шапка, украсена със зелени и червени пера. Овчи кожух с вълната от вътрешната страна го пристягаше в кръста. Кожухът нямаше ръкави и през дупки при раменете ръцете излизаха облечени в кадифе, което някога трябва да е било синьо. Високи вълнени гетри стигаха до коленете му и бяха пристегнати с червени ленти, които се кръстосваха няколко пъти около краката му.

Той се беше изтегнал на стола си, подпрял брада на дясната си ръка. Лакътят му опираше на прегънатото коляно. Никога не бях виждал жив човек в такова спокойно положение — приличаше на един от дървените светии в нашата черква.

Край него три кучета, сгушени под стола му, се топлеха, без да мърдат: едно бяло рунтаво пале, един черен къдрав мъник и малка сива кучка с хитра и мила муцунка; бялото носеше на главата си вехта полицейска фуражка, закрепена под брадата му с кожен ремък.

Докато разглеждах учуден и с любопитство стареца, Барберен и собственикът на кафенето разговаряха тихо, но чувах, че става дума за мене.

Барберен казваше, че е дошъл в село, за да ме заведе при кмета — да издействува от приюта да му плаща за моята издръжка.

Значи това беше успяла да измоли от мъжа си мама Барберен и аз веднага разбрах, че ако Барберен има някаква облага от това, че ме

държи при себе си, няма вече от какво да се боя.

Старецът, без да се издава, също се вслушваше в разговора. Изведнъж той протегна към мене дясната си ръка и се обърна към Барберен:

— Това дете ли ви пречи? — каза той с чуждо произношение.

— Да, то.

— И вие мислите, че управата на приюта във вашия окръг ще ви плаща за издръжката му?

— Че като няма родители и живее на мой гръб, все някой трябва да плаща за него! Мисля, че е справедливо.

— Съгласен съм, но вярвате ли, че онова, което е справедливо, винаги може да стане?

— Не, разбира се.

— Е, добре, аз съм твърдо убеден, че никога няма да получите издръжката, която искате.

— Тогава ще отиде в приюта. Няма закон, който да ме принуди да го държа в къщата си, щом не го искам.

— Навремето сте се съгласили да го вземете, значи поели сте задължение да го гледате.

— Но аз няма да го гледам и ако трябва, ще го изхвърля на улицата, за да се отърва от него.

— Може би ще се намери начин да се отървете веднага от него — каза старецът, като поразмисли — и дори да спечелите нещо от това.

— Ако ми кажете какъв е тоя начин, ще ви почерпя една бутилка, и то на драго сърце.

— Поръчайте бутилката и работата е наред.

— Положително?

— Положително.

Старецът стана от стола си и седна срещу Барберен. Странно нещо, когато стана, нещо шавна под кожуха му, но не можах да си обясня какво е: сякаш имаше куче под лявата си ръка.

Какво щеше да каже? Какво щеше да стане?

Проследих го с очи, страшно развълнуван.

— Вие искате това дете да не яде вече вашия хляб, нали? Или пък, ако продължава да го яде, да ви се заплаща?

— Точно тъй. Защото...

— О, причината, знаете, не ме засяга и няма защо да я зная. Достатъчно ми е да зная, че вие не искате вече детето. Щом е така, дайте ми го, аз ще се грижа за него.

— Да ви го дам!

— Та нали искате да се отървете от него?

— Да ви дам едно дете като това, едно толкова хубаво дете? Защото то е хубаво дете, погледнете го.

— Видях го.

— Реми! Ела тук!

Приближих се разтреперан до масата.

— Хайде, не се бой, момче — каза старецът.

— Погледнете — продължи Барберен.

— Не казвам, че е грозно дете. Ако беше грозно, нямаше да го взема. Изроди не ми трябват.

— Ех, ако беше изрод с две глави или поне джудже...

— Нямаше и през ум да ви мине да го пращате в приют. Знаете, че изродите струват пари и че може да се печели от тях, било като ги дадеш под наем, било като сам ги показваш. Но той не е нито джудже, нито изрод. Той е обикновено момче и не го бива за нищо.

— Бива го да работи.

— Много е слабичък.

— Той слабичък, хайде де! Силен е като мъж и е здрав и як. Ето — вижте краката му, виждали ли сте някога по-прави крака?

Барберен подигна панталона ми.

— Много са тънки — каза старецът.

— А ръцете му? — продължи Барберен.

— И ръцете като краката — може да върви, но няма да издържи на умора и глад.

— Той ли няма да издържи! Но пипнете, вижте, пипнете сам.

Старецът прекара костеливата си ръка по краката ми, като ги попипа, поклати глава и се понамуси.

Присъствувал бях вече на подобен случай, когато търговецът дойде да купи кравата ни. Той също я пипа и опипва. Той също поклащаше глава и се мусеше: кравата не била добра, нямало да може да я продаде, и все пак я купи и я отведе. Дали старецът щеше да ме купи и да ме отведе? Ах! Мамо Барберен! Мамо Барберен!

За нещастие тя не беше тук да ме защити.

Ако не ме беше страх, щях да кажа, че снощи Барберен тъкмо това не ми харесваше — че съм нежен, че ръцете и краката ми са слаби; но разбрах, че такава намеса нямаше да ми помогне с нищо, само можеше да ми навлече някоя неочаквана плесница, и замълчах.

— Деца като него има много, това е истина — каза старецът, — само че той е градско дете. Напълно съм уверен, че никога няма да го бива за земеделска работа. Поставете го известно време пред ралото, да кара воловете, ще видите колко ще издържи.

— Десет години.

— Нито месец.

— Но вижте го.

— Вие го вижте.

Бях на края на масата, между Барберен и стареца, които ме бутаха един към друг.

— В края на краищата — каза старецът — ще го взема такъв, какъвто е. Само че няма да го купя, разбира се: ще го взема под наем. Давам ви за него двадесет франка годишно.

— Двадесет франка!

— Цената е добра и плащам предварително. Ще получите четири лъскави монети по сто су^[1] и ще се отървете от детето.

— Но ако го задържа, приютът ще ми плаща най-малко десет франка месечно.

— Най-много седем или осем, зная цените, а ще трябва и да го храните.

— То ще работи.

— Ако смятате, че го бива за работа, нямаше да искате да го изпъдите. Хората не вземат деца от приюта заради издръжката, която ще получават, а да им работят; превръщат ги в слуги, които плащат, а не им се плаща. Повтарям, ако това дете беше в състояние да ви шета, щяхте да го задържите.

— Както и да е, винаги ще ми платят десет франка.

— А ако приютът, вместо да ви го остави, го даде на друг, няма да получите нищо; докато с мене няма такава опасност: стига само да протегнете ръка...

Той потърси в джоба си, извади оттам кожена кесия, взе четири сребърни монети и ги нареди звънко на масата.

— Помислете — викна Барберен, — че това дете има родители, които все ще го потърсят някой ден!

— Какво от това?

— Който го е отгледал, ще спечели нещо. Ако не разчитах на това, никога нямаше да го взема.

Тия думи на Барберен: „Ако не разчитах на родителите му, никога нямаше да го взема“, ме накараха да го намразя още повече. Какъв лош човек!

— И понеже не разчитате вече на родителите му — каза старецът, — го изхвърляте на улицата. И после към кого ще се обърнат родителите му, ако някой ден се явят? Към вас, нали, а не към мене, когото не познават?

— Ами ако вие ги намерите?

— Да се споразумеем тогава — ако някой ден се открият родителите му, ще си разделим печалбата, а давам и тридесет франка.

— Дайте четиридесет.

— Не. За работата, която ще ми върши, не може повече.

— А каква работа мислите да ви върши? Ако е до здрави крака — има здрави крака; ако е до здрави ръце — има здрави ръце. Кое то си е така, така е. Но все пак за какво смятате, че го бива?

Старецът погледна хитро Барберен и като допи виното си на малки глътки, каза:

— Да ми е дружина. Аз старея, а вечер понякога, след уморителен ден, когато времето е лошо, съм тъжен. То ще ме развлича.

— Вярно, че за това краката му са достатъчно здрави.

— Но не много, защото той ще трябва да играе, после да скача и да ходи, после, след като е ходил, пак да скача; с една дума, ще постъпи в трупата на синьор Виталис.

— А къде е вашата трупа?

— Синьор Виталис, както навярно предполагате, съм аз, а трупата — ще ви я представя, щом желаете да се запознаете с нея.

Като каза това, той разтвори кожуха си и взе в ръка някакво странно животинче, което беше притиснал с лявата ръка към гърдите си.

Това животинче няколко пъти беше повдигало кожуха, но то не беше кученце, както бях помислил. Какво можеше да бъде?

И животно ли беше?

Не знаех как да нарека това чудновато същество, което виждах за пръв път и което гледах с недоумение.

Бе облечено в червена блуза, по края със златен ширит. Но ръцете и краката му — то наистина имаше ръце и крака, а не лапи — бяха голи, само че тия ръце и крака бяха черни, а не бели или с цвета на тялото.

Черна беше и главата му, голяма почти колкото юмрука ми. Лицето беше широко и късо, носът — чип, с раздалечени ноздри, устните — жълти. Но онова, което най-много ме порази, бяха очите му, съвсем близо едно до друго, извънредно подвижни, блестящи като огледала.

— Ах! Проклетата маймуна! — викна Барберен.

Тези думи разсеяха недоумението ми, защото ако не бях виждал маймуни, бях чувал поне да се говори за тях. Тъй че пред мен се намираше не някакво черно дете, а маймуна.

— Ето първия член на трупата ми — каза Виталис, — това е господин Добродушко. Приятелю Добродушко, поздрави господата.

Добродушко сви пръсти, поднесе ги към устните си и изпрати на всички ни целувка.

— А сега — продължи Виталис, като протегна ръка към бялото пале — ето и втория. Синьор Капи ще има честта да представи своите приятели на уважаемите господа, които се намират тук.

При тая заповед палето, което досега не се беше помръднало, скочи бързо и като се изправи на задните си лапи, скръсти предните на гърдите си, после се поклони толкова ниско на господаря си, че полицейската му фуражка опря о пода.

След като поднесе вежливо почитанията си, то се обърна към своите другари и с едната лапа, докато другата продължаваше да държи на гърдите си, им даде знак да се приближат.

Двете кучета, които бяха вперили поглед в другаря си, скочиха веднага и като си подадоха предната лапа, както се подава ръка в обществото, пристъпиха важно шест крачки напред, после — три назад, и ни се поклониха.

— Този, когото наричам Капи — продължи Виталис — или Капитано на италиански, е началник на кучетата; той, като най-умен, им предава заповедите ми. Този млад красавец с черна козина е синьор Зербино, което значи „любезен“, име, което той заслужава във всяко

отношение. А младата скромна особа е синьора Долче, прелестна англичанка, на която подхожда на пълно името „кротка“. С тези бележити артисти с различни звания имам честта да обикалям света и да си изкарвам прехраната кога добре, кога зле, според превратностите на съдбата. Капи!

Палето скръсти ръце.

— Капи, ела тук, приятелю, и бъдете така любезен, моля ви — те са благовъзпитани особи, с които говоря винаги учтиво, — бъдете така любезен да кажете на това момче, което ви гледа с ококорени очи, колко е часът.

Капи отпусна лапи, приближи се до господаря си, разтвори кожуха, бръкна в джоба на жилетката, извади оттам голям сребърен часовник, погледна стрелките и джафна два пъти ясно. После след тия две добре подчертани джафкания излая още три пъти ясно и отчетливо, но по-слабо.

И наистина часът беше два и три четвърти.

— Добре — каза Виталис, — благодаря ви, синьор Капи. А сега ви моля, поканете синьора Долче да ни достави удоволствие, като поскача на въже.

Капи бръкна веднага в джоба на палтото на господаря си и извади оттам едно въже. Даде знак на Зербино и той застана бързо срещу него. Тогава Капи му хвърли единия край на въжето и двамата започнаха важно да го въртят.

Когато движението стана правилно, Долче се спусна в кръга и заскача, вперила хубавите си нежни очи в очите на своя господар.

— Вие виждате — каза той, — че учениците ми са умни. Но умът може да се оцени напълно достойно само при сравняване. Ето защо включвам това момче в трупата си. То ще играе ролята на глупак и по този начин умът на моите ученици ще блесне повече.

— О! За да играеш глупак... — прекъсна Барберен.

— ... трябва да имаш ум — продължи Виталис. — И мисля, че това момче ще има достатъчно ум, след като вземе няколко урока. Впрочем ще видим. Засега веднага можем да имаме доказателство за това. Ако е умен, ще разбере, че със синьор Виталис ще има възможност да се разхожда, да обиколи Франция и много други страни, да води свободен живот, вместо да върви след воловете, да ходи всеки ден в една и съща нива, от сутрин до вечер; а ако е глупав,

ще плаче, ще крещи и понеже синьор Виталис не обича лошите деца, няма да го вземе със себе си. Тогава лошото дете ще отиде в приюта, където се работи много и се яде малко.

Бях достатъчно умен, за да разбера тия думи, но да разбереш нещо и да го изпълниш — са две напълно различни неща.

Наистина учениците на синьор Виталис бяха много смешни, много забавни, а навярно е и много забавно вечно да се разхождаш. Но за да тръгна с тях и да се разхождам, трябваше да напусна мама Барберен.

Вярно е, че ако откажех, можеше пак да не остана при мама Барберен — щяха да ме изпратят в приюта.

Тъй като стоях смутен, с насълзени очи, Виталис ме потупа леко с пръст по бузата.

— Ето — каза той, — детето разбира, щом не крещи. Разумът ще надделее в тая малка главица и утре...

— О, господине! — извиках аз. — Оставете ме при мама Барберен, моля ви се!

Но преди да довърша, прекъсна ме страшният лай на Капи.

В същото време кучето се спусна към масата, на която беше седнал Добродушко.

Маймунката беше използвала момента, в който всички се бяха обърнали към мене, беше взела тихичко пълната чаша на господаря си и тъкмо пиеше. Но Капи, който си отваряше очите на четири, бе забелязал хитрината на маймунката и като верен служител искаше да ѝ попречи.

— Господин Добродушко — каза строго Виталис, — вие сте лакомник и крадец. Застанете там, в ъгъла, с лице към стената, а вие, Зербино, стойте на стража. Ако мръдне, плеснете го здравата. А вие, господин Капи, сте добро куче, дайте да ви стисна лапата.

Докато маймунката с глухо скимтене се подчиняваше, кучето, щастливо и гордо, протегна лапа към своя господар.

— А сега — рече Виталис — да си продължим работата. И тъй, давам ви тридесет франка.

— Не, четиридесет.

Почна спазаряването, но Виталис скоро го прекъсна.

— Детето навярно скучае тук — каза той. — Нека се поразходи в двора на странноприемницата и да си поиграе.

В същото време той направи знак на Барберен.

— Да, вярно — съгласи се Барберен. — Излез на двора, но не мърдай оттам, докато не те повикам. Иначе ще се разсърдя.

Нямаше как. Трябваше да се подчиня. Излязох на двора, но не ми беше до игра. Седнах на един камък и се замислих.

Съдбата ми се решаваше в този миг. Каква ли щеше да бъде? Тръпнех от студ и вълнение.

Двамата се пазариха дълго — мина повече от час, докато Барберен излезе на двора.

Най-после се зададе. Беше сам. Дали не идваше да ме вземе, за да ме предаде в ръцете на Виталис?

— Хайде — каза ми той — да вървим у дома.

У дома! Значи оставах при мама Барберен! Искаше ми се да го поразпитам, но не смеех, защото изглеждаше много сърдит.

Вървахме, без да продумахме.

Но десетина минути преди да стигнем у дома, Барберен, който вървеше пред мене, се спря:

— Слушай — каза ми той, като ме дръпна грубо за ухото, — ако продумах думичка за това, което чу днес, скъпо ще ми платиш. Тъй че внимавай!

---

[1] Едно су — пет стотинки. Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА МАЙЧИНА КЪЩА

— Е? — запита мама Барберен, когато се прибрахме. — Какво каза кметът?

— Не го видяхме.

— Как? Не го ли видяхте?

— Не, срещнах се с приятели в кафенето „Света Богородица“ и когато излязохме, беше много късно.

Утре ще идем при него.

Значи Барберен решително се беше отказал да ме даде на човека с кучетата.

По пътя неведнъж се питах дали няма някаква хитрина в това връщане у дома. Но последните му думи прогониха съмненията, които смътно вълнуваха разтревожения ми ум. Щом утре щяхме да се върнем в село, за да видим кмета, явно беше, че Барберен не е приел предложението на Виталис.

Разбира се, въпреки неговите заплахи бих казал на мама Барберен за своите подозрения, ако можех да остана поне за миг сам с нея, но Барберен не излезе цялата вечер от къщи и аз си легнах, без да намеря удобния случай, който чаках.

Заспах с мисълта, че ще й кажа утре.

На сутринта, когато станах, мама Барберен я нямаше.

— Къде е мама?

— В село е, ще се върне чак следобед.

Не зная защо, отсъствието ѝ ме разтревожи. Снощи тя не спомена, че ще ходи в село. И защо не е почакала да дойде с нас, нали и ние щяхме да ходим там следобед? Дали ще се прибере, преди да тръгнем?

Смътен страх сви сърцето ми — без да си давам сметка за опасността, която ме заплашваше, все пак предчувствах някаква опасност.

Барберен ме гледаше някак особено, а това никак не ме успокояваше.

За да избягна погледа му, отидох в градината.

Тази малка градина беше за нас много ценна, защото ни изхранваше — доставяше ни, като изключим житото, почти всичко необходимо за нашата прехрана: картофи, боб, зеле, моркови, ряпа. Нямаше в нея незасято място. Все пак мама Барберен ми беше отделила едно малко ъгълче, където бях насъбрал безброй растения, треви, мъхове, изровени сутринта в крайнината на гората или край плетищата, докато пасях кравата, и присадени следобед в моята градина безразборно, наслуки, едни до други.

Наистина тя не беше никаква хубава градина с пясъчни пътеки и с лехи, подравнени с връв, пълни с редки цветя. Минувачите не се спираха да я гледат над подкастрения с ножици трънлив плет, но и такава, каквато беше, радвах ѝ се, че беше моя: мое притежание, моя собственост, мое дело. Редях я, както си исках, както ми хрумнеше, и когато говорех за нея, а това се случваше често през деня, казвах „моята градина“.

Бях събрал и посадил растенията си миналото лято и напролет те трябваше да поникнат: по-ранните — дори без да дочакат края на зимата, останалите — едно след друго подир тях.

На това се дължеше и силно възбуденото ми любопитство в тоя миг.

Златоцветът показваше вече своите пъпки, които жълтееха на върха, теменужките подаваха виолетово напръсканите си цветчета, а от средата на сбръчканите листа на игликата излизаха пъпки, сякаш готови ей сега да се разпукнат.

Как ли щяха да разцъфнат всичките тия цветя?

Това идвах да видя всеки ден, обзет от любопитство.

Но имаше друг кът в моята градина, който проучвах с чувство, по-силно от любопитството — с някакво безпокойство.

В тоя кът на градината бях посадил един зеленчук, който ми бяха дали и който беше почти непознат в нашето село — земни ябълки. Казали ми бяха, че давали грудки, много по-хубави от грудките на картофите, тъй като имали вкус на ангинар, на ряпа и на много други зеленчуци. Тия хубави обещания ми навяха мисълта да направя изненада на мама Барберен. Не ѝ споменах нищо за тоя подарък, посадих грудките в моята градина. Пуснеха ли стебло, щях да я оставя да си мисли, че са цветя. После, един прекрасен ден, когато узрееха,

щях да издебна мама Барберен да я няма вкъщи, щях да изровя земните ябълки и да ги сваря, сам. Как? Не ми беше много ясно, но моето въображение не се безпокоеше от такава дребна подробност и когато мама Барберен се върнеше за вечеря, щях да ѝ поднеса своето ястие.

Кой щеше да се зачуди? — Мама Барберен.

Кой щеше да остане много доволен? — Пак мама Барберен.

Защото щяхме да имаме ново ястие, за да заменим вечните картофи, и мама Барберен нямаше вече да страда толкова от продажбата на горката Червенушка.

А откривател на това ново ястие щях да бъда аз — аз, Реми; с една дума, щях да бъда полезен вкъщи.

С такива мисли в главата ясно е с какво внимание следях как растат моите земни ябълки. Всеки ден ги наглеждах в кътчето, дето ги бях посадил, и от нетърпение ми се струваше, че никога няма да порастат.

Бях коленичил на земята, опрян на ръцете си, забил нос в моите земни ябълки, когато чух как някой нетърпеливо ме викаше по име. Викаше ме Барберен.

Какво ли искаше от мене?

Изтичах бързо вкъщи.

Каква беше изненадата ми, когато зърнах пред огнището Виталис и кучетата му! Веднага разбрах какво искаше Барберен от мен.

Виталис бе дошъл да ме вземе, а Барберен беше изпратил сутринта мама Барберен в село, за да не може да ме защити.

Чувствувах много добре, че от Барберен не мога да очаквам нито помощ, нито милост, и се спуснах към Виталис.

— О, господине! — извиках аз. — Моля ви се, не ме вземайте.

И зарихах.

— Слушай, момчето ми — каза той много кротко, — ти няма да бъдеш нещастен с мен. Аз никога не бия децата и после, ще живееш заедно с моите възпитаници, които са много забавни. За какво има да съжaliaваш?

— За мама Барберен! За мама Барберен!

— Във всеки случай няма да останеш тук — каза Барберен, като ме дръпна силно за ухото. — Господина или приюта, избирай!

— Не! Мама Барберен!

— Ах, дотягаш ми вече — извика Барберен, който се беше страшно ядосал. — Ако потрябва да те изгоня оттук с тояга, ще го направя.

— Детето скърби за своята мама Барберен — каза Виталис. — Не бива да го биете за това. То е чувствително, а това е добър признак.

— Ако го съжалявате, ще се разреве още по-силно.

— А сега да приключим сделката.

Като каза това, Виталис нареди на масата осем монети по пет франка, които изчезнаха веднага в джоба на Барберен.

— Къде са дрешките му? — запита Виталис.

— Ето ги — отвърна Барберен, като показва една синя памучна кърпа, вързана за четирите краища.

Виталис развърза възлите и погледна какво има в кърпата — там бяха две мои ризки и едни платнени панталони.

— Не се бяхме условили така — рече Виталис. — Трябваше да ми дадете вещите му, а тук има само някакви дрипи.

— Няма други.

— Ако разпитам детето, сигурно ще каже, че не е така. Но не искам да се разправам. Нямам време. Трябва да тръгваме. Хайде, момчето ми. Как се казва то?

— Реми.

— Хайде, Реми, вземай си вързопчето и тръгвай пред Капи. Ходом марш!

Прострях ръце към него, после към Барберен. Но и двамата извърнаха глави и усетих, че Виталис ме хвана за ръката.

Трябваше да се върви.

Ах, бедната къщурка! Когато прекрачих прага ѝ, стори ми се, че оставих в нея къс от сърцето си.

Огледах се бързо наоколо, но премрежените ми от сълзи очи не видяха никого, към когото да се обърна за помощ — нямаше жива душа нито на пътя, нито из полето наоколо.

Почнах да викам:

— Мамо! Майко Барберен!

Но никой не отвърна на вика ми, който заглъхна в ридания.

Трябваше да тръгна с Виталис, който не ми пускаше ръката.

— Добър път! — провикна се Барберен.

И си влезе вкъщи.

Уви! Свършено беше.

— Хайде, Реми, да вървим, момчето ми — каза Виталис.

И подръпна ръката ми.

Тръгнах до него. За щастие той не бързаше и дори ми се струваше, че изравни крачката си с моята.

Пътят, по който вървахме, криволичеше нагоре край планината и на всеки завой виждах къщата на мама Барберен, която ставаше все по-малка и по-малка. Много често бях минавал по този път и знаех, че щом стигнем последния завой, ще зърна още веднъж къщата, а после, направим ли няколко крачки по възвишението, веднага всичко ще изчезне: няма да я има вече; пред мене — неизвестността, зад мене — къщата, където живеях до този ден толкова щастлив и която навярно нямаше да видя никога вече.

За щастие изкачването трая дълго време. Но най-после стигнахме върха.

Виталис още не ми пускаше ръката.

— Ще ми позволите ли да си почина малко? — попитах го аз.

— На драго сърце, момчето ми.

И за пръв път ми пусна ръката.

Но в същото време видях, че погледна Капи и му направи знак, който той разбра.

Веднага като овчарско куче Капи дойде и застана зад мене.

Това потвърди съмнението, което породил у мене знакът: Капи беше мой пазач. При най-малкия опит да побягна той щеше да се хвърли върху мен.

Отидох и седнах на тревистия насип край пътя — Капи застана до мен.

Седнал до насипа, подирих с премрежени от сълзи очи къщата на мама Барберен.

Под нас се разстиляше котловинката, по която се изкачихме, прорязана от ливади и гори; а най-долу се издигаше самотна майчината къща, къщата, където бях отрасъл.

Не беше трудно да я открия сред дърветата, тъй като тъкмо в това време стълбче жълт дим излизаше от комина, издигаше се нагоре в тихия простор и стигаше до нас.

Действителност ли беше или измама на спомена, но този дим ми носеше мириса на дъбовите листа, изсъхнали по клонките на съчките,

с които си палехме огъня цялата зима — струваше ми се, че съм още край огнището на своята пейчица и си грея краката в пепелта, а вятърът нахлува в комина и връща дим в очите ми.

Въпреки разстоянието и височината, на която се намирахме, предметите се виждаха ясно, само че по-малки — смалени.

На купището нашата кокошка, последната, която беше останала, сновеше насам-натам, ала сега не беше голяма както обикновено и ако не я познавах много добре, бих я взел за гълъбче. Край къщата виждах крушата с кривото стъбло, която толкова пъти бях яхал като кон. После край ручея, който се очертаваше като бяла лента в зелената трева, отгатвах вадичката, която бях прокопал с толкова мъка, за да пусна в движение едно воденично колело, изработено от собствените ми ръце, но което — уви! — никога не се завъртя въпреки всички мои усилия.

Всичко си беше на мястото: и ръчната ми количка, и ралото, което си бях направил от един крив клон, и колибката, в която отглеждах зайци, когато имахме зайци, и градината, моята скъпа градина.

Кой щеше да види как ще цъфнат моите цветенца? Кой щеше да наглежда моите земни ябълки? Барберен, лошият Барберен.

Само още една крачка по пътя и всичко това щеше да изчезне завинаги.

Изведнъж по пътя от селото към нашата къща зърнах в далечината бяла забрадка. Тя изчезна зад китка дървета и скоро пак се появи.

Разстоянието беше толкова голямо, че различавах само бялата забрадка, която като светла пролетна пеперуда прехвърляше между клоните.

Но понякога сърцето вижда по-добре и по-далеч и от най-острия поглед — познах мама Барберен. Тя беше. Уверен бях в това. Чувствах, че е тя.

— Е? — запита Виталис. — Ще тръгваме ли?

— О, господине, моля ви се...

— Значи ме излъгаха — краката ти са слаби. Толкова малко път и вече се умори. Няма да върви добре тая работа.

Но аз не отговорих. Аз гледах.

Беше мама Барберен: нейната забрадка, нейната синя фуста. Да, тя беше.

Вървеше бързо, сякаш бързаше да се прибере у дома.

Като стигна пред нашата вратичка, блъсна я, влезе в двора и бързо го прекоси.

Веднага се изправих на насипа, без да мисля за Капи, който скочи до мене.

Мама Барберен не се бави вкъщи. Излезе и се залута насамнатам из двора с разперени ръце.

Търсеше ме.

Наведох се напред и с всички сили почнах да викам:

— Мамо! Мамо!

Но гласът ми не можеше да стигне до нея, нито да заглуши ромона на ручея, и заглъхна в простора.

— Какво ти е? — попита Виталис. — Да не си полудял?

Не отговорих, стоях, вперил очи в мама Барберен, но тя не знаеше, че съм толкова близо до нея, и не ѝ мина през ум да погледне нагоре.

Тя прекоси двора, излезе на пътя и се огледа на всички страни. Викнах по-силно, но и този път напразно.

Тогавя Виталис се досети каква е работата и се изкачи също на насипа.

Не му трябваше много време, за да забележи бялата забрадка.

— Горкото момче! — прошепна той.

— О, моля ви се! Пуснете ме да се върна! — извиках аз, насърчен от тия състрадателни думи.

Но той ме хвана за ръката и ме накара да сляза на пътя.

— Почина си вече — каза той. — Да вървим, момчето ми.

Исках да се изскубна, но той ме държеше здраво.

— Капи! Зербино! — извика той.

Двете кучета ме заобиколиха: Капи — отзад, Зербино — отпред.

Трябваше да тръгна след Виталис.

След няколко крачки извърнах глава.

Прехвърлили бяхме билото на планината и не видях вече нито нашата долина, нито нашата къща. Само в далечината синкави хълмове се издигаха сякаш чак до небето. Погледът ми се зарея в безкрайното пространство.

ПЕТА ГЛАВА

НА ПЪТ

Когато някой купи дете за четиридесет франка, не трябва непременно да се мисли, че е людоед и че се запасява с прясно месо.

Виталис не искаше да ме изяде и по някакво рядко изключение сред купувачите на деца той не беше лош човек.

Скоро се уверих в това.

На самото било на планината, която разделя басейните на Лоара и Дордона, той ме хвана пак за ръката и почти веднага почнахме да се спускаме по южния склон.

Като повървахме около четвърт час, той ми пусна ръката.

— Сега — каза той — върви кротко до мене. Но не забравяй, че ако се опиташ да бягаш, Капи и Зербино бързо ще те стигнат. А зъбите им са остри.

Да бягам! Чувствувах, че сега е вече невъзможно и следователно безполезно беше да се опитвам. Въздъхнах.

— Мъчно ти е — продължи Виталис. — Разбирам и не ти се сърдя. Можеш да си поплачеш, ако ти се плаче. Само постарай се да разбереш, че не те взех със себе си за твое зло. Какво щеше да стане с тебе? Навярно щяха да те пратят в приюта. Хората, които са те отгледали, не са ти баща и майка. Майка ти, както казваш, е била мила с тебе и ти я обичаш, мъчно ти е да се разделиш с нея. Всичко това е добре. Но размисли — тя не би могла да те задържи против желанието на мъжа си. А и мъжът ѝ може би не е толкова лош, както мислиш. Той няма от какво да живее, сакат е, не може вече да работи и смята, че не бива да мре от глад, за да те храни. Разбери, момчето ми, че много често животът е сражение, в което човек не постъпва така, както иска.

Разбира се, това бяха мъдри думи или поне думи на човек с опит. Но в този миг имаше едно обстоятелство, което заглушаваше всички думи — раздялата.

Нямаше да видя вече тази, която ме беше отгледала, която ме беше милвала, тази, която обичах — майка ми.

И тази мисъл стискаше гърлото ми, задушаваше ме.

Но аз вървах до Виталис и се мъчех да си повтарям онова, което току-що ми беше казал.

Разбира се, всичко това беше истина. Барберен не ми беше баща и нищо не можеше да го задължи да търпи лишения заради мен. Навремето се бе съгласил да ме прибере и да ме отгледа. Сега ме пъдеше, защото не можеше вече да ме издържа. Не за днешния ден трябваше да си спомням, като мисля за него, а за годините, които бях прекарал в неговия дом.

— Помисли върху това, което ти казах, момчето ми — повтаряше от време на време Виталис. — Няма да бъдеш много нещастен при мен.

Като се спуснахме по доста стръмен склон, слязохме в обширни ланди, които се простираха равни и еднообразни, докдето поглед стига. Никакви къщи, никакви дървета. Гладка повърхност, покрита с червеникава зеленика, а тук-там — големи пространства с хилава жълтуга, която се полюляваше от вятъра.

— Виждаш — каза ми Виталис, като посочи към ландите, — че е безполезно да бягаш: Капи и Зербино веднага ще те хванат.

Да бягам! Не мислех вече за това! И къде да отида? При кого?

Най-сетне този едър и хубав старец с бяла брада може би не беше така страшен, както ми се стори в началото. Макар и мой господар, той може би нямаше да бъде безмилостен господар.

Дълго вървахме сред тъжни пустини. Напуснахме ли ландите, попаднахме в ширни пущинаци с изтравник, а наоколо, в безкрайната далечина, се мяркаха само няколко заоблени хълма с голи върхове.

Съвсем друга представа имах за пътешествията и когато в детските си мечти напусках понякога нашето село, попадах в красиви места — те никак не приличаха на тези, които действителността ми показваше.

За пръв път изминавах толкова дълъг път наведнъж, и то без да си почина.

Господарят ми вървеше с големи, равномерни крачки и носеше Добродушко на рамо или върху раницата си, а кучетата ситнеха край него, без да се отдалечават.

От време на време Виталис им казваше по нещо приятелски ту на френски, ту на някакъв друг език, който не разбирах.

И той, и те сякаш не усещаха умора. Ала с мене не беше така. Бях капнал. Телесната умора и душевната мъка ме бяха изтощили напълно.

Влачех си краката и с непосилна мъка се тътрех след господаря си. Но не смеех да го помоля да се спрем.

— Дървените обувки те изморяват — ми каза той. — В Юсел ще ти купя обуца.

Тия думи ме ободриха.

И наистина обувката са били винаги едно от най-горещите ми желания. Синът на кмета, а също и синът на кръчмаря имаха обуца и в неделя, когато идваха на черква, вървяха безшумно по звънливите плочки, докато ние, останалите селяни, тракахме оглушително с нашите дървени обувки.

— А далеч ли е Юсел?

— Ето един искрен въпрос — засмя се Виталис. — Толкова много ли ти се иска да имаш обуца, момчето ми? Е, добре, обещавам, ще ти купя обуца с гвоздеи отдолу! Ще ти купя и кадифени панталони, палто и шапка. Надявам се, че това ще пресуши сълзите ти и ще ти даде сили да изминеш шестте левги, които ни остават.

Обуца с гвоздеи отдолу! Бях поразен. Обувката бяха вече някакво чудо за мене, но когато Виталис спомена гвоздеи, забравих мъката си.

Не, разбира се: господарят ми не беше лош човек.

Можеше ли лош човек да забележи, че дървените обувки ме изморяват?

Обуца, обуца с гвоздеи! Кадифени панталони! Палто! Шапка!

О, ако мама Барберен можеше да ме види, как ли щеше да се зарадва, как ли щеше да се гордее с мене!

Колко жалко, че Юсел беше още толкова далече!

До обувката и кадифените панталони оставаше да извървим само шест левги, но ми се струваше, че не ще мога да извървя толкова дълъг път.

За щастие времето ми дойде на помощ.

Небето, което беше ясно, когато тръгнахме, малко по малко се покри със сиви облаци, скоро заваля ситен дъжд и не спря вече.

Кожухът предпазваше доста добре Виталис от дъжда и можеше да подслони и Добродушко, който при първите капки бързо се прибра

в скривалището си. Но аз и кучетата нямаше с какво да се покрием и скоро се измокрихме до кости. Кучетата все пак от време на време се поизтърсваха, докато на мене това не ми помагаше и трябваше да вървя под тежестта на водата, която ме смазваше и ме караше да треперя от студ.

— Лесно ли настиваш? — запита ме господарят ми.

— Не зная. Не си спомням да съм настивал някога.

— Добре, добре. Явно, има нещо добро в тебе. Но не искам да те излагам напразно, днес няма да вървим повече. Ето там едно село, ще преспим в него.

Но в селото нямаше странноприемница и никой не искаше да прибере някакъв просяк, който тътреше подире си дете и три кучета, едно от друго по-изкаляни, „Тук не може да се нощува“ — казваха ни навсякъде и затваряха вратата под носа ни.

Изредихме къща подир къща — никой не ни отвори.

Трябваше ли да извървим без никаква почивка четирите левги, които ни деляха от Юсел? Мръкваше, дъждът ни вледеняваше, а си чувствах и краката твърди като дървени.

Ах, къде беше къщата на мама Барберен!

Най-после един селянин, по-милостив от съседите си, се съгласи да ни пусне в плевнята. Но преди да ни остави да влезем, ни забрани да си светим.

— Дайте ми кибрита си — каза той на Виталис. — Ще ви го върна утре, когато си тръгнете.

Имахме поне покрив да се подслоним и дъждът нямаше вече да ни мокри.

Виталис беше предвидлив човек и не тръгваше на път без храна. Във войнишката раница, която носеше на гърба си, имаше голяма пита хляб, която раздели на четири.

Тогава видях за пръв път как поддържахше ред и послушание в трупата си.

Докато се скитахме от врата на врата да дирим подслон, Зербино бе влязъл в някаква къща и веднага излезе оттам с кора хляб в устата. Виталис му каза само:

— Ще видим тая работа, Зербино! Довечера!

Забравил бях за тази кражба, когато видях при подялбата на хляба как Зербино бе подвил виновно опашка.

Седнали бяхме върху два наръча папрат — аз и Виталис — един до друг, Добродушко — между двама ни. Трите кучета се бяха наредили пред нас — Капи и Долче, вперили поглед в господаря си, Зербино — забил муцуна в земята, с клепнали уши.

— Крадецът да излезе от редицата — строго заповяда Виталис — и да отиде в оня ъгъл. Ще си легне, без да вечеря.

Зербино веднага напусна мястото си, запълзя и се скри в ъгъла, който му бе посочил господарят му. Мушна се цял в купчинка папрат и не го видяхме вече. Но го чувахме как въздиша жално, с леко, сподадено скимтене.

Като наказа Зербино, Виталис ми подаде моето парче хляб и както ядеше от своето, раздели на малки залци между Добродушко, Капи и Долче парчетата, определени за тях.

През последните месеци, които прекарах у мама Барберен, никак не бях глезен, но промяната ми се видя тежка.

Ах, колко вкусна би ми се сторила топлата супа, която мама Барберен ни вареше всяка вечер, макар и без масло!

Колко приятно щеше да ми бъде край огъня! С какво щастие бих се мушнал в постелята си и бих се завил до носа!

Уви! Не можеше да става дума ни за постеля, ни за завивки и трябваше дори да се чувствуваме много щастливи, че сме намерили папрат да си легнем!

Капнал от умора, с крака, изранени от дървените обувки, треперех от студ в мокрите си дрехи.

Беше се стъмнило съвсем, ала и през ум не ми минаваше да спя.

— Зъбите ти тракат — обади се Виталис. — Студено ли ти е?

— Малко.

Чух го, че отваря раницата си.

— Нямам кой знае колко много дрехи — каза той, — но вземи тая суха риза и тая жилетка и се увий добре в тях, като съблечеш мокрите си дрехи. После се мушни в папратта, скоро ще се стоплиш и ще заспиш.

Но аз не се стоплих така бързо, както мислеше Виталис. Дълго се въртах насам-натам в папратената си постеля и бях толкова измъчен и толкова нещастен, че не можех да заспя.

Все тъй ли щеше да бъде занапред всеки ден? Да вървя без почивка в дъжда, да спя в плевни, да треперя от студ, да вечерям само

парче сух хляб, без да има кому да се оплача, кого да обичам, без мама Барберен!

Както размислях тъжен, с наболяло сърце и просълзени очи, почувствувах, че по лицето ми премина топъл лъх.

Прострях ръка и напипах пухкавата козина на Капи.

Той се беше приближил тихо до мене, пропълзлял предпазливо по папратта, и ме душеше. Леко сумтеше. Дъхът му галеше лицето и косите ми.

Какво ли искаше?

Легна бързо на папратта, съвсем близо до мене, и почна нежно да ми ближе ръката.

Трогнат от тази милувка, аз се понадигнах и го целунах по студения нос.

Той изскимтя леко, после сложи бързо лапата си в ръката ми и не мръдна вече.

Тогава забравих умората и тъгата си. Свитото ми гърло се отпусна и си отдъхнах: не бях вече сам — имах си приятел.

ШЕСТА ГЛАВА

ПЪРВОТО МИ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

На следния ден тръгнахме рано на път.

Не валеше вече. Небето беше ясно и благодарение на сухия вятър, който бе духал през нощта, нямаше много кал. Птиците пееха весело в храстите край пътя, а кучетата скачаха около нас. От време на време Капи се изправяше на задните си лапи, излайваше два-три пъти в лицето ми и аз разбирах много добре какво означава тоя лай.

— Смелост, смелост! — казваше Капи.

Той беше много умно куче, което разбираше всичко и умееше да прави тъй, че и него да го разберат. Много често чувах да казват, че му липсвал само говор. Но аз никога не съм мислил така. Само в опашката му имаше повече ум и красноречие, отколкото в езика или в очите на много хора. Във всеки случай говорът между нас двамата винаги е бил излишен. Още в първия ден веднага се разбрахме.

Никога не бях излизал от нашето село и бях любопитен да видя град.

Но трябва да си призная, че Юсел никак не ме порази. Към неговите стари къщи с кулички, които са несъмнено цяло щастие за археолозите, аз останах напълно равнодушен.

Всъщност онова, което търсех аз в тия къщи, съвсем не беше тяхната красота.

Една мисъл изпълваше ума ми и премрежваше очите ми или поне позволяваше им да виждат само едно — общарски дюкян.

Моите обща, общата, които ми бе обещал Виталис — настъпил беше часът да ги обуя.

Къде беше благословеното дюкянче, в което щяхме да ги купим?

Това дюкянче търсех аз. Всичко останало — кулички, островърхи арки, колони — ми беше съвсем безразлично.

И затова единственият ми спомен от Юсел е едно мрачно, задимено дюкянче до самия пазар. Отпред на витрината бяха изложени стари пушки, една дреха с галони по шевовете и със сребърни еполети, много лампи и кошове, пълни с железария, предимно с катинари и

ръждявали ключове. Трябваше да слезем три стъпала, за да влезем вътре, и тогава попаднахме в голяма зала, където слънчевата светлина навярно никога не е прониквала, откакто са поставили покрив на къщата.

Как можеше такова хубаво нещо като обувката да се продава в такова отвратително място?

Но Виталис знаеше какво прави, като влезе в този дюкян, и скоро имах щастието да надяна на краката подковани обувка, които тежаха поне десет пъти повече от моите дървени обувки.

Щедростта на моя господар не се свърши с това. След обувката той ми купи дрешка от синьо кадифе, вълнен панталон и плъстена шапка, с една дума — всичко, което ми беше обещал.

Кадифе за мене, който винаги бях носил само платно! Обувка! Шапка! А досега за шапка ми беше служила само косата! Ясно, той беше най-добрият човек на света, най-щедрият и най-богатият!

Вярно, че кадифето беше поизтъркано, а вълната — съвсем извехтяла, вярно е също, че беше много трудно да се познае какъв е бил първоначалният цвят на шапката, толкова дъжд я беше валял и толкова прах беше събирала! Но заслепен от толкова разкош, аз бях безчувствен към несъвършенствата, които се криеха под неговия блясък.

Бързах да облека тия хубави дрехи. Но преди да ми ги даде, Виталис така ги преправи, че се зачудих и ми стана мъчно.

Като се прибрахме в странноприемницата, той извади ножица от раницата си и отрязва крачолиците на моя панталон до коленете.

Понеже го гледах с уплашени очи, той ми каза:

— Правя това с една-едничка цел — да се различаваш от другите. Ние сме във Франция и те обличам като италианец. Ако отидем в Италия, което може да се случи, ще те облека като французин.

Но това обяснение не прекъсна учудването ми и той продължи:

— Какво сме ние? Артисти, нали? Комедианти, които още с външността си трябва да възбудят любопитство. Мислиш ли, че ако отидем сега на площада, облечени като граждани или селяни, ще накараме хората да ни гледат и да се спират около нас? Не, нали? Знай, че в живота външният вид е понякога необходим. Жалко, но няма какво да се прави.

Ето как от французин, какъвто бях сутринта, преди да мръкне, станах италианец.

Панталонът ми стигаше до коленете и Виталис кръстоса чорапите ми по целия крак с червени ленти. На шапката ми върза други панделки и я украси с китка изкуствени цветя.

Не зная какво биха казали другите за мене, но за да бъда откровен, трябва да заявя, че намирах себе си прекрасен и навярно е било така, защото моят приятел Капи, след като ме разглежда продължително, ми подаде доволен лапата си.

Много ми беше приятно, че Капи одобри моята премяна, още повече че докато обличах новите си дрехи, Добродушко беше застанал пред мене и повтаряше всичките ми движения, като ги преувеличаваше. Когато се облякох, той сложи ръце на хълбоците си, отметна глава назад и почна да се смее с леки подигравателни крясъци.

Чувал съм да казват, че е любопитен научен въпрос да се разбере дали маймуните се смеят. Мисля, че тези, които са си задавали този въпрос, са кабинетни учени, които никога не са се потрудили да изучават маймуните. Аз, който живях дълго време в тясна дружба с Добродушко, мога да твърдя, че той се смееше и често дори така, че ме обиждаше. Разбира се, смехът му не приличаше напълно на човешки смях. Но когато нещо го развеселяваше, ъглите на устните му се дръпваха назад, клепачите му се сбръчкваха, челюстите му се движеха бързо, а черните му очи сякаш пускаха искри като разду ха ни въгленчета.

Впрочем скоро имах възможността да наблюдавам в него отличителните белези на смеха при доста обидни за честолубието ми обстоятелства.

— Сега, след като се облече — ми каза Виталис, когато си сложих шапката, — ще се заловим за работа, за да можем да дадем утре, пазарен ден, голямо представление, в което ти ще дебютираш.

Попитах какво значи „ще дебютираш“ и Виталис ми обясни, че ще играя за пръв път пред публика.

— Утре ще дадем първото си представление — каза той — и ти ще участвуваш в него. Тъй че ще трябва да репетираме ролята, която съм ти определил.

Учуденият ми поглед ме издаде, че не го разбирам.

— Роля е това, което ти ще правиш в представлението. Не те взех със себе си само за да ти доставя удоволствието да се разхождаш. Не съм достатъчно богат за това. Взех те, за да работиш. А твоята работа ще се състои да играеш в представления с моите кучета и Добродушко.

— Но аз не зная да играя в представления — извиках уплашен.

— Тъкмо затова трябва да те науча. Знаеш много добре, че не от само себе си Капи ходи така изискано на двете си задни лапи и не за свое удоволствие Долче скача на въже. Капи се научи да се изправя на лапите си и Долче се научи да скача на въже. Дори те трябваше да работят много и продължително, за да придобият тия дарби и много други, които ги правят изкусни актьори. Тъй че и ти трябва да работиш, за да научиш различните роли, които ще играеш с тях. И тъй, да се заловим за работа.

По онова време аз имах съвсем проста представа за работата. Смятах, че да работиш, значи да копаеш, да сечеш дърва, да дялаш камъни, и не можех да си представя нещо друго.

— Пиесата, която ще представим — продължи Виталис, — се нарича „Слугата на господин Добродушко“ или „По-глупавият от двамата не е онзи, който предполагате“. Ето съдържанието: господин Добродушко е имал досега слуга, от когото е много доволен. Това е Капи. Но Капи е остарял и господин Добродушко иска нов слуга. Капи се наема да му намери. Само че негов заместник няма да бъде куче, а момче, селянче, което се казва Реми.

— Като мене ли?

— Не като тебе, а ти самият. Ти идваш от село, за да постъпиш слуга при Добродушко.

— Маймуните нямат слуги.

— В комедиите имат. И тъй, ти идваш и господин Добродушко намира, че изглеждаш глупав.

— Но това не е приятно.

— Не ти ли е все едно, щом е само за смях? Впрочем представи си, че наистина отиваш при някой господин да постъпиш слуга и ти поръчват например да сложиш масата. Ето една маса, която ще ни послужи на представлението. Ела и нареди приборите.

На масата имаше чинии, чаша, нож, вилица и бяла салфетка.

Как ли трябваше да се нареди всичко това?

Както си задавах тоя въпрос и стоях с протегнати ръце, наведен напред, с отворена уста, без да знаая отде да започна, господарят ми плесна с ръце и се разсмя.

— Браво — извика той, — bravo! Отлично. Ти играеш прекрасно с лицето си. Момчето, което имах преди тебе, заставаше хитро и цялата му външност казваше ясно: „Сега ще видите как умело се преструвам на глупак“. А ти си напълно естествен, твоята непринуденост е удивителна.

— Не знаая какво трябва да правя.

— Тъкмо затова си превъзходен. Утре или след няколко дена ще знаеш чудесно какво трябва да правиш. Тогава ще трябва да си припомниш смущението, което изпитваш сега, и да предадеш онова, което вече не чувствуваш. А успееш ли да предадеш сегашното си изражение на лицето и същата поза, предричам ти най-голям успех. Какво представляваш ти в комедията? Млад селянин, който не е виждал нищо и не знае нищо. Той отива при една маймуна и се оказва, че е по-глупав и по-несръчен от нея. Затова е и подзаглавието: „Поглупавият от двамата не е онзи, който предполагате“. По-глупав от Добродушко — ето твоята роля. За да я изиграеш съвършено, трябва да останеш такъв, какъвто си сега. Но понеже това е невъзможно, трябва да си припомниш какъв си бил и да се помъчиш чрез изкуство да станеш това, което не си от само себе си.

„Слугата на господин Добродушко“ не беше голяма комедия и представянето ѝ не траеше повече от двадесет минути. Но нашата репетиция продължи около три часа, тъй като Виталис ни караше да повтаряме по два, по три, по десет пъти едно и също нещо — и мене, и кучетата.

Те наистина бяха позабравили някои места от ролите си и трябваше да ги учи отново.

Много бях изненадан от търпението и добротата на нашия господар. Не така се отнасяха с животните в моето село, където ругатните и тоягите бяха единствените възпитателни средства, които се прилагаха към тях.

А докато трая тая дълга репетиция, той не се разсърди нито веднъж, нито веднъж не изруга.

— Хайде да започнем отначало — казваше той строго, когато онова, което искаше, не биваше добре изпълнено. — Лошо, Капи! Не

внимавайте, Добродушко! Ще ви смърря!

И това беше всичко. Но все пак достатъчно.

— Е? — попита ме той, когато репетицията свърши. — Мислиш ли, че ще свикнеш да играеш в представления?

— Не зная.

— Дотяга ли ти?

— Не, забавно ми е.

— Тогава всичко е наред. Ти си умно момче и нещо, което е може би още по-ценно — внимателен си. С внимание и послушание всичко се постига. Виж моите кучета и ги сравни с Добродушко. Добродушко е може би по-умен и по-подвижен, но не е послушен. Научава лесно всичко, което му покажеш, но веднага го забравя. А и никога не прави с удоволствие това, което му поискаш. Лесно се бунтува и винаги противоречи. Такава му е природата и затова не му се сърдя: маймуната няма като кучето съзнание за дълг и затуй стои много по-долу от него. Разбираш ли?

— Струва ми се.

— Тъй че бъди внимателен, момчето ми. Бъди послушен. Изпълнявай най-добросъвестно своите задължения. Там е успехът в живота!

Както разговаряхме така, аз се осмелих да му кажа, че в днешната репетиция най-силно впечатление ми е направило безкрайното търпение, което той прояви не само към Добродушко и кучетата, но и към мене.

Тогава той кротко се усмихна.

— Вижда се — каза ми той, — че досега си живял само със селяни, които са жестоки към животните и мислят, че човек трябва да се отнася винаги зле към тях.

— Мама Барберен беше много внимателна към нашата Червенушка — казах аз.

— И е имала право — продължи той. — От твоите думи виждам, че мама Барберен е добра жена. Знаела е онова, което селяните много често не знаят — че с грубост малко нещо се постига, докато много, да не кажа всичко, се постига с благост. Аз не съм се сърдил никога на моите животни и само тъй направих от тях това, което са сега. Ако ги бях бил, щяха да станат страхливи, а страхът сковаша ума. Пък ако бях се ядосвал с тях, нямаше и аз самият да бъда това, което съм, и нямаше

да придобия това несломимо търпение, с което спечелих доверието ти. Защото, който учи другите, учи сам себе си. Моите кучета са ми дали толкова уроци, колкото и аз на тях. Аз развих техния ум, те възпитаха моя характер.

Думите му ми се сториха толкова странни, че започнах да се смея.

— Много чудно ти се вижда, че куче може да учи човек, нали? И все пак това е напълно вярно. Размисли малко. Приемаш ли, че господарят може да повлияе на кучето си?

— О, разбира се!

— Тогава ще разбереш, че господарят е длъжен да бди над себе си, когато започне да обучава едно куче. Представи си за миг, че когато уча Капи, започна да се сърдя и гневя. Какво ще направи Капи? Ще свикне да се сърди и гневи, с други думи, ще прави, каквото правя аз, и ще се развали. Кучето е почти винаги огледало на господаря си, приличат си като две капки вода. Покажи ми кучето си, ще ти кажа какъв си ти. Кучето на разбойника е нехранимайко, на крадеца — крадец; глупавият селянин има грубо куче, възпитаният и любезен господар има мило куче.

Моите другари, кучетата и маймунката, бяха свикнали да се явяват пред зрители и чакаха без страх утрешния ден. Те щяха да правят онова, което бяха правили вече сто, хиляда пъти може би.

Но аз не бях спокоен и самоуверен като тях. Какво щеше да каже Виталис, ако изиграех зле ролята си? Какво щяха да кажат зрителите! Тази грижа смути съня ми и когато заспах, сънувах хора, които се превиваха от смях, толкова много ми се подиграваха.

Затова бях силно развълнуван, когато излязохме от странноприемницата, за да отидем на площада, където щеше да се състои нашето представление.

Виталис вървеше начело, с високо вдигната глава, с изпъчени гърди и свиреше валс с малка металическа флейта, като отмерваше такта с ръце и крака. След него вървеше Капи, а на гърба му се перчеше господин Добродушко, облечен като английски генерал с червен мундир и червени панталони със златни ширити, с триъгълна шапка с китка пера. После, на почетно разстояние, пристъпваха един до друг Зербино и Долче. Най-после вървах аз и завършвах шествието,

което благодарение на разстоянието помежду нас, определено от господаря ни, заемаше доста голямо пространство на улицата.

Но пискливите звуци на флейтата, които проникваха в най-затънтените кътчета на къщите и будеха любопитството на жителите на Юсел, правеха по-силно впечатление от тържественото ни шествие. Всеки тичаше на вратата да ни види как минаваме. Завесите на всички прозорци бързо се повдигаха.

Няколко деца тръгнаха след нас. Смаяни селяни се присъединяваха към тях и когато стигнахме на площада, зад нас и около кае се беше образувало цяло шествие.

Бързо построихме нашата сцена. Тя се състоеше от едно въже, завързано за четири кола така, че образуваше дълъг четириъгълник, в средата на който се настаняхме ние.

Първата част на представлението се състоеше от разни номера, изпълнени от кучетата. Какви бяха те, не мога да кажа, тъй като повтарях усилено ролята си и бях смутен и неспокоен.

Спомням си само, че Виталис беше оставил флейтата и беше взел цигулка, с която съпровождаше упражненията на кучетата, като свиреше ту танци, ту нежна и тиха музика.

Тълпата бърже се струпва около въжетата и когато погледнех наоколо, по-скоро неволно, а не с определена цел, виждах безброй зеници, вперени в нас, които сякаш искряха.

Когато първата част завърши, Капи захапа една гаванка и изправен на задните си крака, тръгна да обикаля „уважаемата публика“. Ако някой не пуснеше петаче в гаванката, той я оставяше в кръга, никой да не може да я стигне, поставяше двете си предни лапи върху свидливия зрител, излайваше два-три пъти и го потупваше леко по джоба.

Тогава сред публиката се разнасяха викове, весели подмятания и подигравки.

— Хитро куче! Познава на кого е пълна кесията.

— Хайде бръкни си в джоба!

— Ще даде!

— Няма да даде!

— Наследството от чичо ти ще покрие загубата.

И петачетата в края на краищата биваха измъквани от дълбините, където се криеха.

В това време Виталис, без да продума нито дума, не откъсваше очи от гаванката и свиреше игриви мелодии на цигулката, като я подигаше или сваляше според такта.

Скоро Капи се върна при господаря си, като носеше гордо пълната гаванка.

Ред беше на мене и на Добродушко да излезем на сцената.

— Госпожи и господа — каза Виталис, като махаше с лъка в едната ръка и с цигулката в другата, — продължаваме нашето представление с една прекрасна комедия, наречена „Слугата на господин Добродушко“ или „По-глупавият от двамата не е онзи, който предполагате“. Човек като мене няма да стигне дотам, да хвали предварително пиесите и изпълнителите си. Казвам ви само едно: отваряйте си добре очите, наострете уши и пригответе ръцете си за ръкопляскания.

Това, което той наричаше „прекрасна комедия“, беше в действителност пантомима, с други думи, пиеса, която се играе с движения, а не с думи. И не можеше да бъде другояче, тъй като двамата главни изпълнители, Добродушко и Капи, не знаеха да говорят, а третият — самият аз — не беше в състояние да каже две свързани думи.

Но за да бъде играта на артистите по-лесно разбираема, Виталис казваше по няколко думи, които подготвяха положенията в пиесата и ги обясняваха.

Така, като свиреше тихичко военен марш, той възвести влизането на господин Добродушко, английски генерал, спечелил чин и състояние в Индия. До този ден единствен слуга на господин Добродушко е бил Капи, но той искаше да му прислужва вече човек, тъй като неговите средства му позволяваха това разкош: животните достатъчно са били роби на хората, време беше това да се промени.

В очакване на този слуга генерал Добродушко се разхождаше насам-нататък и пушеше пура. Да бяхте видели само как пускаше дима в лицето на зрителите!

Генералът губеше търпение, почваше да върти опулени очи, като че ей сега ще се разсърди, хапеше устни и тупаше с крак по земята.

При третото тупане с крак Капи трябваше да ме изведе на сцената.

Ако бях забравил ролята си, кучето щеше да ми я припомни. В определеното време то ми подаде ръка и ме въведе при генерала.

Като ме видя, той дигна отчаяно ръце. Как? Това ли беше слугата, който му предлагаша? После дойде и ме разгледа внимателно, завъртя се около мене и дигна рамене. Лицето му беше толкова смешно, че всички прихнаха да се смеят — разбраха, че ме смята за кръгъл глупак, а това беше мнението и на зрителите.

Пиесата, разбира се, бе построена така, че да покаже всестранно моята глупост. Във всяка сцена върших нова безсмислица, докато господин Добродушко, напротив, намираше случай да блесне със своя ум и своята сръчност.

След като дълго ме разглежда, генералът ме съжали и нареди да ми сложат закуска.

— Генералът мисли, че като се нахрани, момчето ще поумнее малко — обясняваше Виталис. — Ще видим.

И аз седнах на една масичка, на която беше сложен прибор със салфетка върху чинията.

Какво да правя с тая салфетка? Капи ми даваше знак, че трябва да си послужи с нея. Но как?

След като я повъртях, дадох си вид, че се секна в нея.

Генералът се запревива от смях, а Капи падна по гръб с лапите нагоре, повален от глупостта ми.

Като видях, че съм сбъркал, заразглеждах отново салфетката и се чудех как да я употребя.

Най-после ми дойде наум: навих салфетката и си я вързах като връзка.

Генералът пак се разсмя. Капи пак падна. И така продължи, докато разгневеният генерал ме дръпна от стола, седна на моето място и изяде закуската, която беше определена за мене.

Ах, генералът знаеше да си служи със салфетка! Как изящно я пяхна в една петелка на мундира и я разгъна на коленете си! Как изискано си отчупи хляб и изпи чашата си!

Но неговата изтънченост предизвика бурен възторг, когато след закуската поиска клечка за зъби и започна бързо да си чисти зъбите.

Отвсякъде гръмнаха ръкопляскания и представлението завърши с пълен успех.

Колко умна бе маймуната! Колко глупав беше слугата!

Тъй ме похвали Виталис, когато се прибирахме в странноприемницата, и аз се чувствувах вече толкова актьор, че се възгордах от тая похвала.

СЕДМА ГЛАВА

УЧА СЕ ДА ЧЕТА

Разбира се, артистите, които влизаха в трупата на синьор Виталис, бяха много даровити — говоря за кучетата и маймунката, — но дарбата им не беше твърде разнообразна.

След три или четири представления репертоарът им се изчерпваше и те по неволя се повтаряха.

Затова се налагаше да не се застояваме дълго в един и същ град. Три дни след пристигането си в Юсел трябваше отново да тръгнем на път.

Къде отивахме? Бях се отпуснал доста пред господаря и си позволих да му задам този въпрос.

— Познаваш ли този край? — погледна ме той.

— Не.

— Тогава защо ме питаш къде отиваме?

— За да зная.

— Какво да знаеш?

Стоях объркан, без да мога да промълвя думичка, и гледах белия път, който се простираше пред нас в дъното на гориста долина.

— Ако ти кажа — продължи той, — че отиваме в Орийак, после към Бордо, а от Бордо към Пиренеите, какво ще разбереш?

— Но вие значи познавате този край?

— Никога не съм идвал насам.

— И все пак знаете накъде отиваме?

Той ме изгледа продължително, сякаш искаше да открие нещо в мене.

— Не знаеш да четеш, нали? — попита ме той.

— Не.

— А знаеш ли какво е книга?

— Да. Носят книги в черква, за да казват молитвите си, когато не ги изричат наизуст, като броят на броеницата. Виждал съм книги, и то хубави, с картинки вътре и с кожа отвън.

— Добре. Тогава ти е ясно, че в една книга може да има молитви, нали?

— Да.

— Може да има и други неща. Когато казваш наизуст някоя молитва, изричаш думи, които ти е казала майка ти и които през ухото ти са се струпали в ума ти, а после, когато ги повикаш, те идват на крайчеца на езика и на устните ти. Е, добре, тези, които казват молитвите си с книги, не извличат думите на молитвите от паметта си, а ги вземат с очи от книгите, в които са написани; с други думи — четат ги.

— Виждал съм как четат — казах аз много важно, като човек, който не е никак глупав и знае отлично за какво му се говори.

— Това, което се отнася за молитвите, се отнася за всичко. В една книга, която ще ти покажа, когато спрем да си починем, ще намерим имената и описанията на местата, през които минаваме. Хора, които са живели или обикаляли из тия места, са сложили в книгата онова, което са видели или научили. Така че достатъчно е да отворя книгата и да чета, за да опозная тия места. Виждам ги, сякаш ги гледам със собствените си очи, и научавам за тях всичко, сякаш някой ми го разказва.

Отрасъл бях като истински дивак, който няма представа за цивилизования живот. Тия думи бяха за мене като някакво откровение, което в началото бе смътно, но лека-полека се изясняваше. Вярно е обаче, че ме бяха пращали на училище. Но то беше само за един месец. И през този месец не ми дадоха никаква книга в ръцете, не ми споменаха ни за четене, ни за писане, не ми дадоха никакъв урок по каквото и да бяло.

По онова, което става днес в училищата, не бива да заключаваме, че това, което казвам, е невъзможно. В много общини във Франция през времето, за което говоря, нямаше училища, а там, където имаше, се намираха учители, които по една или друга причина, или защото не знаеха нищо, или пък понеже си имаха друга работа, не учеха на нищо децата, които им поверяваха, а само ги наглеждаха, като смятаха, че това е най-главното.

Такъв беше и случаят с учителя в нашето село. Знаеше ли нещо? Възможно е и не желая да го обвинявам в невежество. Но истината е, че през цялото време, докато бях при него, не ни предаде никакъв урок

— нито на другарчетата ми, нито на мен. По занятие той беше налъмар, от сутрин до вечер правеше дървени обувки и около него хвърчаха трески от буково и орехово дърво. По цял ден мълчеше — говореше ни само за родителите ни, за студа или за дъжда. За четене, за смятане — нито дума. Това беше предоставил на дъщеря си, която бе натоварена да го замества и да ни учи. Тя пък беше по занятие шивачка и правеше като баща си — докато той стържеше с рукана и изнималото, тя усилено бодеше с иглата.

Трябваше да се живее, а понеже ние бяхме дванадесет ученици и плащахме по петдесет сантима месечно, шестте франка не можеха да хранят двама души тридесет дни. Дървените обувки и шевът допълваха това, което не достигаше от училището. Човек получава всичко само срещу парите си. Тъй че нищичко не бях научил в училището, не знаех дори и буквите.

— Трудно ли е да се чете? — запитах аз Виталис, след като вървах и мислих дълго време из пътя.

— Трудно е за несхватливите, а още по-трудно за тези, които нямат желание. Ти схватлив ли си?

— Не зная, но мисля, че ако се съгласите да ме учите да чета, ще работя с желание.

— Добре, ще видим. Има време.

„Има време!“ Защо да не започнем веднага? Не знаех колко е трудно да се научиш да четеш и си представях, че щом отворя някоя книга, и ще прочета какво пише в нея.

На другия ден, както вървахме, видях, че господарят ми се наведе и прибра от пътя парче дъска, полупокрита с прах.

— Ето книгата, по която ще се научиш да четеш — рече ми той.

Книга — тая дъска? Погледнах го, за да видя дали не се подиграва с мене. После, като се уверих, че е сериозен, разгледах внимателно дъската.

Беше обикновена букова дъска, дълга колкото една ръка, широка десетина пръста, много гладка. Върху нея нямаше никакъв надпис, никаква рисунка.

Как ще чета по тая дъска и какво ще чета?

— Умът ти работи, а? — засмя се Виталис.

— Да не се подигравате с мене?

— Не, моето момче. Подигравката може да бъде добро средство при поправяне на някой порок, но когато е насочена към някой неук, тя издава глупостта на този, който си служи с нея. Почакай да стигнем хе до оная китка дървета. Там ще си отпочинем и ще ти покажа как мога да те науча да четеш с тая дъска.

Скоро стигнахме при китката дървета, сложихме торбите на земята и седнахме на моравата, която беше почнала да се раззеленява и тук-там се подаваха парички. Добродушко, отвързан от веригата си, се покатери на едно от дърветата и задруса един след друг клоните, сякаш тръскаше орехи, а кучетата, по-спокойни и най-вече по-уморени, налягаха в кръг около нас.

Тогава Виталис извади ножа от джоба си и се помъчи да отцепи от дъската колкото се може по-тънка дъсчица. После изглади дъсчицата от двете страни и я нарязва на парченца така, че се получиха дванадесетина еднакви квадратчета.

Не откъсвах очи от него, но да си призная — макар че си напругах ума, — не можех да разбера как от тия дървени квадратчета ще направи книга, защото в края на краищата, колкото и да бях неук, знаех, че книгата се състои от листове хартия, по които има напечатани черни знаци. Къде бяха листовите? Къде бяха черните знаци?

— На всяко от тези дървени квадратчета — обясни ми той — ще издълбая утре с върха на ножа по една буква от азбуката. Така ще научиш как изглеждат буквите, а когато се научиш добре да ги познаваш, безпогрешно, бързо, от пръв поглед, ще почнеш да ги нареждаш една до друга така, че да образуват думи. А когато научиш да образуваш думите, които ти кажа, ще можеш да четеш в книгите.

Скоро джобовите ми се напълниха с малки дървени квадратчета и бързо научих да разпознавам буквите на азбуката. Но да се науча да чета не беше лесна работа, вървеше много бавно и по едно време съжалявах, че бях пожелал да се уча да чета.

Трябва да призная обаче, за да бъда справедлив към себе си, че не леността беше причина за това съжаление, а честолюбието ми.

Като ме учеше буквите, Виталис реши, че може да научи едновременно с мене и Капи. Кучето бе научило да разпознава часовете, защо да не научи буквите?

И започна да ни учи заедно. Станах съученик на Капи или кучето стана мой съученик — както предпочитате. Разбира се, Капи не

трябваше да изговаря буквите, които виждаше, защото не можеше да говори; но когато дървените квадратчета биваха наредени на тревата, той трябваше с лапа да изтегля буквите, които господарят ни произнасяше.

В началото напредвах по-бързо от него, но ако аз имах по-пъргав ум, неговата памет беше по-добра: научеше ли добре нещо, той го знаеше винаги, не го забравяше вече, и понеже не се разсейваше, никога не се запъваше и не грешеше.

Затова направех ли грешка, господарят винаги казваше:

— Капи ще се научи да чете преди Реми.

А кучето навярно разбираше и въртеше гордо опашка.

— Да си по-глупав от едно животно е добре в комедиите — продължаваше Виталис, — но в живота е срамота.

Това ме засегна толкова силно, че залегнах здравата и докато бедното куче пишеше само името си, като избираше от всички букви на азбуката само четирите букви, които му бяха необходими, аз се научих най-после да чета книга.

— Сега, като знаеш да четеш писмо — каза ми Виталис, — искаш ли да се научиш да четеш музика?

— Като науча музиката, ще мога ли да пея като вас?

Виталис пееше понякога и без той да подозира, за мене беше празник да го слушам.

— Искаш да пееш като мене, така ли?

— О, не като вас. Зная, че това е невъзможно, но поне да пея!

— Изпитваш ли удоволствие, когато ме слушаш да пея?

— Най-голямо удоволствие. Славейт пее хубаво, но според мене вие пеете още по-хубаво. И после, работата е съвсем друга. Когато вие пеете, правите с мене каквото си искате, плаче ми се или пък ми се смее, и после ще ви кажа нещо, което може да ви се види глупаво — когато пеете нещо нежно или тъжно, аз се пренасям при мама Барберен, за нея си мисля, нея виждам в нашата къщурка, а не разбирам думите на песента, понеже са италиански.

Говорех му, като го гледах, и ми се стори, че очите му се насълзиха. Тогава спрях и го попитах не го ли огорчавам, като му говоря така.

— Не, мое дете — каза ми той с развълнуван глас, — не ме огорчаваш, напротив, напомняш ми моята младост, хубавото старо

време. Бъди спокоен, ще те науча да пееш и понеже имаш чувствително сърце, и ти ще караш хората да плачат и ще ти ръкопляскаат, ще видиш...

Той млъкна изведнъж и ми се стори, че не иска да говори повече по този въпрос. Но не можах да отгатна причините, които го възпираха. Узнах ги едва по-късно, много по-късно, при мъчителни, страшни за мене обстоятелства, които ще разправа, когато им дойде редът в тоя разказ.

Още на следния ден господарят ми направи за музиката това, което беше направил вече за четенето, с други думи, пак изряза малки дървени квадратчета и ги издълба с върха на ножа си.

Но този път имаше повече работа, тъй като разните знаци, необходими за нотиране на музиката, имат по-сложни съчетания от азбуката.

За да не ми тежи на джобовите, той използва и двете страни на дървените квадратчета и след като начерта и на двете по пет черти, които представляваха петолинието, написа на едната страна ключа сол, а на другата ключа *фа*. После, когато всичко беше готово, започнаха уроците и трябва да призная, че те бяха още по-мъчни от уроците по четене. Неведнъж Виталис, толкова търпелив с кучетата, се отчайваше от мене.

— С животните се въздържам, защото зная, че са животни — викаше той, — но ти ще ме умориш!

И той дигаше театрално ръце към небето, после ги отпускаше изведнъж и пляскаше силно бедрата си. Добродушко, който повтаряше с удоволствие всичко, което му се виждаше смешно, беше научил това движение и понеже присъствуваше почти винаги на моите уроци, доядяваше ме, като го виждах как и той дига ръце към небето и пляска по бедрата си, когато се запънех.

— И Добродушко ти се подиграва! — викаше Виталис.

Ако смеех, бих му възразил, че Добродушко се подиграва не само с ученика, а и с учителя, но за щастие уважението и някакъв необясним страх не ми позволяваха да отговарям така. Казвах си го само тихичко, когато Добродушко пляскаше с ръце и се кривеше, и това намаляваше донякъде обидата.

Най-после първите стъпки бяха направени с повече или по-малко труд и аз със задоволство изпях един солфеж^[1], написан от Виталис на

листче хартия.

Този ден той не отпусна с плясък ръце, а ме потупа приятелски по двете страни и заяви, че ако продължавам така, навярно ще стана добър певец.

Разбира се, тези уроци не траяха един ден, а седмици, месеци джобовите ми бяха постоянно пълни с моите малки дървени квадратчета.

Всъщност аз не учех редовно като дете, което ходи на училище, а само когато моят господар ми предаваше уроци през свободното си време.

Трябваше всеки ден да извървяваме по-дълъг или по-къс път, според това, на какво разстояние се намираха селищата едно от друго, трябваше да даваме представления навсякъде, където имаше изгледи да съберем малко пари, трябваше да се репетира с кучетата и с господин Добродушко, трябваше сами да си готвим обета и вечерята и едва след всичко това можеше да се мисли за четене или за ноти, най-често през време на почивка под някое дърво или върху купчина камъни, дето моравата или пътят ми служеха за маса, на която редях дървените си квадратчета.

Това образование не приличаше никак на образованието, което получават толкова деца, които нямат никаква друга работа и все пак се оплакват, че нямат време да си пишат домашните. Но трябва да кажа, че има нещо много по-важно от времето, което се употребява за работа, то е усърдието, което се влага. Не времето, което прекарваме над урока, ни кара да запомним този урок, а желанието ни да го научим.

За щастие аз бях способен да напругам волята си, без да се увличам много често от заобикалящите ме развлечения. Какво щях да науча, ако можех да работя само в стая, запушил уши с двете си ръце, забил поглед в книгата като някои ученици? Нищо, защото няхаме стая, за да се затворим в нея, а като вървахме по дългите пътища, трябваше да гледаме пред краката си при честата опасност да забия нос в земята. И все пак научих нещо, а същевременно се научих и да вървя продължително, което беше не по-малко полезно от уроците на Виталис. Бях доста хилаво дете, когато живеях с мама Барберен, и начинът, по който говорех за мене, е достатъчно доказателство за това: „градско дете“ — казваше Барберен, „ръцете и краката му са

тънички“ — бе казал Виталис. При господаря си, като живеех на открито и водех неговия суров живот, ръцете и краката ми заякнаха, гърдите ми се развиха, кожата ми загрубя и можех да понасям, без да се разболея, студ и пек, слънце и дъжд, мъки, лишения и умора.

Това каляване беше от голяма полза за мене. То ми помогна да устоявам на тежките и жестоки удари, които се струпваха неведнъж върху мене през моята младост.

---

[1] Солфеж — упражнение за пеене. Б.пр. ↑

ОСМА ГЛАВА

ПРЕЗ ПЛАНИНИ И ДОЛИНИ

Изминахме голяма част от Южна Франция: Оверн, Вьоле, Виваре, Керси, Руерг, Севените, Лангедок. Пътувахме по най-обикновен начин: вървахме право пред нас, наслуки, а зърнехме ли някое село, което отдалече не ни изглеждаше много бедно, подготвихме се да влезем тържествено в него. Аз приготвих кучетата, сресвах Долче, обличах Зербино, залепвах пластир на окото на Капи, за да може да играе ролята на стар войник. Накрая принуждавах Добродушко да надене генералския си мундир. Но това беше най-трудната част от моята задача, защото маймунката, която много добре знаеше, че за нея това обличане е встъпление към работа, се бранеше с всички сили и измисляше най-смешни хитрини, за да ми попречи да я облека. Тогава виках на помощ Капи и той със своята бдителност, със своя усет и със своята хитрост почти винаги успяваше да се справи с дяволиите на маймунката.

Виталис вземаше флейтата си и трупата в парадна униформа, в стройна редица минаваше през селото.

Ако броят на любопитните, които събирахме след себе си, беше достатъчен, давахме представление, и, напротив, ако беше много малък и не можехме да разчитаме на сбор, продължавахме пътя си. Само в градовете се застоявахме по няколко дни и тогава сутрин бях свободен да се разхождам, където искам. Вземах със себе си Капи — Капи, обикновеното куче, разбира се, без театралния му костюм — и се скитахме из улиците.

Виталис, който обикновено ме държеше все край себе си, в такъв случай на драго сърце ми отпускаше юздата.

— Тъй като случаят — ми казваше той — ти дава възможност да обикаляш Франция на възраст, когато децата са обикновено на училище или в колежи, отваряй си очите, гледай и се учи. Ако си затруднен, ако видиш неща, които не разбираш, ако имаш да ми зададеш някой въпрос, питай, без да се страхуваш. Може би не винаги ще мога да ти отговоря, тъй като не твърдя, че зная всичко, но понякога

може би ще мога да задоволявам, любопитството ти. Не винаги съм бил директор на трупа от учени животни и съм учил и друго нещо, не само това, което сега ми е от полза, за да „представя Капи или господин Добродушко пред почитаемата публика“.

— Какво друго сте учили?

— Ще говорим по-късно за това. Засега знай само, че един човек, който разиграва кучета, може да е заемал известно положение в обществото. Освен това знай също, че ако сега си на най-ниското стъпало на стълбата на живота, можеш, ако искаш, да се издигнеш лека-полека по-високо. Това зависи съвсем малко от обстоятелствата, а най-много от тебе. Внимавай в уроците ми, вслушвай се в съветите ми, дете, и се надявам, че по-късно, когато пораснеш, ще си спомниш с вълнение и признателност за бедния музикант, който те уплаши толкова много, когато те отне от своята майка кърмачка. Струва ми се, че нашата среща ще бъде щастлива за тебе.

Какво ли можеше да бъде това положение, за което господарят ми говореше доста често с въздържаност, която си налагаше? Този въпрос възбуждаше любопитството ми и ме караше да се замислям. Ако е бил на високо стъпало на стълбата на живота, както казваше той, защо сега беше на ниско стъпало? Той твърдеше, че аз мога да се издигна, стига да искам, аз, който не бях нищо, който не знаех нищо, който бях без дом и няхах кой да ми помогне. Тогава защо той самият беше слязъл долу?

След като се спуснахме от Овернските планини, стигнахме Карските варовити плата. Така наричат просторните, неравно нагънати равнини, дето се срещат само безплодни пространства и слаби сечища. Няма по-тъжен, по-беден край. И онова, което засилва още повече това впечатление у пътника, е, че почти никъде не вижда вода. Няма реки, няма потоци, няма езера. Тук-таме каменисти пороища, но никаква вода. Водите са нахлули в пропастите и са изчезнали под земята, за да бликнат по-далеч и да образуват реки и извори.

Сред тая равнина, изгорена от сушата, когато минавахме през нея, е разположено голямо село, което се казва Бастид Мюра. Пренощувахме там в плевнята на една странноприемница.

— Тук — ми каза Виталис, като разговаряхме вечерта, преди да си легнем, — тук, в тоя край, и навярно в тая странноприемница се е родил един човек, който причини смъртта на хиляди войници и който,

започнал живота си като слуга в конюшня, стана принц и крал. Наричаше се Мюра. Направиха го герой и на негово име нарекоха това село. Познавах го и много често съм разговарял с него.

Неволно го прекъснах:

— Когато беше слуга в конюшня ли?

— Не — засмя се Виталис, — когато беше крал. За пръв път идвам в Бастид, а с него се запознах в Неапол, в двореца му.

— Как, вие сте познавали крал?

Навярно съм възкликнал много смешно, защото господарят ми пак се заля от смях и дълго се смя.

Седнали бяхме на една пейка пред конюшната, опрели гръб на стената, която още не беше изгубила дневната си топлина. В една голяма смокиня, която простираше клони над нас, щурците свиреха еднозвучната си песен. Пред нас, над покривите, пълната луна, която току-що бе изгряла, бавно се издигаше в небето. Тази нощ за нас беше още по-приятна, защото през деня бе много горещо.

— Искаш ли да спиш? — попита ме Виталис. — Или искаш да ти разкажа историята на крал Мюра?

— О, разкажете ми за краля, моля ви се.

Тогавя той ми разказа надълго и широко тази история и ние останахме няколко часа на нашата пейка. Той говореше, а аз бях приковал поглед в лицето му, което луната озаряваше с бледата си светлина. Да, всичко това беше възможно! Не само възможно, но и истина!

Дотогава няхах никаква представа за историята. Кой можеше да ми я даде? Не мама Барберен, разбира се. Тя дори не знаеше какво е история. Тя се беше родила в Шаванон и там щеше да си умре. Нейният ум никога не се беше простирал по-далеч от погледа ѝ. А за нейния поглед цялата вселена се заключаваше в страната, затворена от хоризонта, който се разкриваше от върха Одуз.

Господарят ми беше виждал толкова много неща!

Какъв ли е бил господарят ми на младини? И как ли е станал такъв, какъвто го виждам сега, на старини?

Ще се съгласите, че имаше от какво да се развълнува едно детско въображение, будно, живо и любопитно към чудеса.

ДЕВЕТА ГЛАВА

СРЕЩАМ ВЕЛИКАН, ОБУТ В ЧИЗМИ, ВИСОКИ СЕДЕМ ЛЕВГИ

Напускаме сухата земя на варовитите плата и ландите и си спомням, че навлизаме във вечнозелена и свежа долина, в долината на Дордон, по която се спускаме бавно, тъй като в богат край и жителите са богати, та даваме много представления: парите падат доста лесно в гаванката на Капи.

Един въздушен мост, лек, сякаш придържан в мъглата от паяжини, се издига над широка река, която влачи бавно ленивите си води — мостът се казва Кюбзак, а реката Дордон.

Град в развалини, с ровове, пещери, кули, а в средата — рухващите зидове на манастир, щурци, които свирят в тук-таме поникналите храсти — това е Сент Емилион.

Но всичко това се смесва смътно в паметта ми, докато веднага изниква друга гледка, поразила я доста силно, щом още пази отпечатъка, който някога е получила, и днес си я представя с всичките ѝ подробности.

Преспяхме в доста бедно селце и тръгнахме сутринта на разсъмване. Дълго вървахме по пращен път и изведнъж пред погледите ни, доста преграждани от пътя, ограден от двете страни с лозя, се разгърна безкрайна шир — сякаш някаква завеса, докосната от вълшебна пръчица, изведнъж изчезна пред нас.

Широка река се виеше бавно около хълма, на който бяхме стигнали, а отвъд тая река се простираха покривите и камбанариите на голям град, пръснати до смъртните очертания на хоризонта. Колко къщи! Колко комини! Някои от тях по-високи и по-тесни, издигнати като колони, бълваха кълба черен дим, който, отвяван своеволно от вятъра, образуваше над града облак тъмна пара. По реката, сред течението ѝ или край редица кейове, се трупаха много кораби — сякаш дървета в гора, те преплитаха един в друг своите мачти, въжета, платна и многоцветните си флагове, развявани от вятъра. Долитаха глухи хъркания, шум от желяза и котли, звънтене на чукове и цялата тая

врява бе заглушавана от тропота на многобройните коли, които сновяха насам-натам по кейовете.

— Бордо! — ми каза Виталис.

За дете, отрасло като мене, което досега беше виждало само бедните селца в областта Крьоз или няколко градчета, които случайно срещнахме по пътя, това бе приказно.

Спрях се, без да мисля, застанах неподвижен и се загледах пред мене, в далечината, наблизо, всякъде наоколо. Но скоро погледът ми се прикова в една точка — в реката и корабите по нея. И наистина там имаше някакво объркано движение, което будеше още по-силно любопитство, защото не разбиха нищо от него.

Кораби с разперени платна се спускаха по течението на реката, леко наклонени на едната си страна, други плаваха нагоре. Някои стояха неподвижни като острови, а някои се въртяха около себе си, без да се вижда какво ги кара да се въртят. А имаше и други, без мачти, без платна, но с комин, който бълваше в небето кълба дим — те се движеха бързо във всички посоки и оставяха след себе си по жълтеникавата вода бразди бяла пяна.

— Настъпва прилив — ми каза Виталис, като отговаряше, без да съм го питал, на моето учудване. — Има кораби, които пристигат в открито море след далечно плаване: те са изцапани и като ръждясали. Други напускат пристанището. Тези, които виждаш сред реката да се въртят сами около себе си, се отклоняват от котвите си така, че носят им да бъде към прилива. Тези, които сноват, покрити с облаци дим, са влекачи.

Колко необикновени за мене думи! Колко нови представи!

Когато стигнахме моста, който свързва Бастид с Бордо, Виталис не смогваше да отговори на една стотна от въпросите, които му задавах.

Никога досега не бяхме престоявали толкова дълго в градовете, които срещяхме по пътя си, защото изискванията на нашето представление ни налагаха да играем всеки ден на различни места, за да имаме нова публика. С актьори като тези, които влизаха в състава на „трупата на именития синьор Виталис“, програмата наистина не можеше да бъде много разнообразна и след като изиграехме „Слугата на господин Добродушко“, „Смъртта на генерала“, „Правдата тържествува“, „Болният взема очистително“ и три или четири други

пиеси, беше свършено — нашите актьори изчерпваха всичките си възможности. Налагаше се другаде да повтаряме „Болният взема очистително“ или „Правдата тържествува“ пред зрители, които не бяха гледали тези пиеси.

Но Бордо е голям град, дето публиката лесно се сменява: като се прехвърлим в друг квартал, имяхме възможност да даваме по три-четири представления на ден, без да ни викат, както се случи в Каор:

— Все едно и също ли ще гледаме?

От Бордо трябваше да отидем в По. Нашият маршрут ни принуди да прекосим голямата пустиня, която се простира от вратите на Бордо до Пиренеите и се нарича Ландите.

Макар че не приличах вече напълно на мишлето от баснята, което се чудело, възхищавало или плашело от всичко, каквото види, още в началото на това пътуване изпаднах в заблуждение, което разсмя много господаря ми и стана причина да ме подиграва, докато стигнахме в По.

Напуснали бяхме Бордо преди седем или осем дни и след като вървахме в началото по бреговете на Гарона, изоставихме реката в Лангон и тръгнахме по пътя за Мон дьо Марсан, който навлиза в пустинята. Нямаше вече лозя, нямаше ливади и овощни градини, а само борови гори и зеленика. Скоро къщи се срещаха по-нарядко и бяха по-бедни. После попаднахме сред безкрайна равнина, която се простираше пред нас, докдето стига погледът, с леки възвишения. Нямаше посеви, нямаше гори: в далечината — сива пръст, а съвсем близо до нас, край пътя, покрит с кадифен мъх — суха зеленика и хилава жълтуга.

— Ето ландите — каза Виталис. — Предстои ни да изминем двадесет — двадесет и пет левги в тая пустиня. Стягай си краката.

Трябваше да си стягам не само краката, но и главата, и сърцето, защото, като върви по такъв път, който сякаш никога няма да свърши, човек е обзет от някаква непреодолима тъга.

Оттогава съм пътувал често по море и винаги когато се намирам сред океана, без да виждам никакво платно наоколо, чувствавам в себе си същата необяснима тъга, която ме обхваща в тая пустинна шир.

Както в океана, очите ни се плъзгаха до забуления в есенни мъгли хоризонт и виждахме само сивата равнина, която се простираше пред нас гладка и еднообразна.

Вървахме. А погледнехме ли неволно наоколо, струваше ни се, че тъпчехме на едно място, защото гледката беше все една и съща — вечно зеленика, вечно жълтуга, вечно мъхове. После папрати, чиито гъвкави и подвижни листа се огъваха от вятъра, навеждаха се, пак се изправяха, люшкаха се като вълни.

Рядко прекосяхахме някоя горичка. Но тия горички не веселяха погледа, както става обикновено. Те се състояха от борики, чиито клони бяха изсечени до върха. По стъблата им имаше дълбоки резки и от тия червени рани смолата им изтичаше на бели, превърнати в кристали сълзи. Когато вятърът извиеше клоните им, те свиреха така жално, сякаш стенеха самите клетки, осакатени дървета и се оплакваха от раните си.

Виталис ми беше казал, че вечерта ще стигнем някакво село, където ще можем да преспим.

Но вечерта приближаваше, а по нищо не личеше, че селото е наблизко. Нямаше засети ниви, добитък не пасеше в ландите, а в далечината никакъв дим не показваше, че някъде има къща.

Бяха уморен от пътя, който бяхме изминали от сутринта, а се чувствах още по-смазан и от някаква обща изнуреност. Това благословено село никога ли нямаше да се появи на края на тоя безкраен път?

Напразно отварях очи и се взирах в далечината — пред мене се разстилаха все ландите, вечните ланди, чиито храсти все повече и повече потъваха в гъстеещия мрак.

Надеждата, че скоро ще стигнем, ни беше накарала да ускорим хода и самият ми господар въпреки навика си да върви продължително се чувствуваше вече уморен и поиска да се спрем и да отпочинем малко край пътя.

Но вместо да седна до него, поисках да се изкача на един малък рид, обрасъл с жълтуга, който се издигаше наблизко, за да видя оттам дали не блещука някаква светлинка в равнината.

Повиках Капи да дойде с мене. Но и Капи беше уморен и си направи оглушки — така постъпваше винаги, когато не му се искаше да ме послуша.

— Страх ли те е? — попита Виталис.

Тези думи ме накараха да не настоявам и тръгнах сам да направя проучването си. Не исках да се излагам на шегите на господаря си, още

повече, че никак не ме беше страх. Нощта бе настъпила, безлунна нощ, но с блестящи звезди, които озаряваха небето и пръскаха светлина в леката мъгла, която погледът пронизваше.

Както вървах и се оглеждах наляво и надясно, забелязах, че мъгливата дрезгавина придава на предметите чудни очертания. Трябваше да се взре човек, за да познае гъсталаците, храстите жълтуга и най-вече няколко дръвчета, които издигаха тук-там сгърчените си стъбла и извитите си клони. Отдалеч тия гъсталаци, жълтугата и дръвчетата приличаха на живи същества от някакъв приказен свят.

Странно явление — сякаш с мрака и ландите се бяха преобразили, като че се бяха населили с тайнствени видения.

Хрумна ми, не зная как, че друг на мое място навярно би се уплашил от тия видения. В края на краищата това беше възможно, щом като Виталис ме запита дали ме е страх. Но като си задавах тоя въпрос, се уверявах, че не ме е страх.

Като се изкачвах по рида, жълтугата ставаше по-гъста, зелениката и папратите — по-високи. Те често надвишаваха главата ми и понякога трябваше да се провирам под тях.

Все пак бързо се изкачих на върха на това малко възвишение. Но напразно се вирах, не съзрях никаква светлинка. Погледът ми се губеше в мрака: виждах само смътни очертания, чудновати сенки, жълтуга, която сякаш протягаше към мене дългите си гъвкави ръце, храсти, които сякаш играеха.

Като не видях нищо, по което да личи, че наблизо има къща, послушах се да доловя някакъв шум, мучене на крава, кучешки лай.

Стоях известно време, наострил слух, с притаен дъх, за да чувам по-добре, и изведнъж тръпки ме побиха — тишината на ландите ме уплаши. Боях се. От какво? Не знаех. От тишината навярно, от самотата, от мрака. Във всеки случай чувствавах, като че ме дебне някаква опасност.

В същия миг, като се огледах тревожно наоколо, съзрях в далечината някаква грамадна сянка, която се движеше бързо над жълтугата, и същевременно чух шумолене от леко докосвани клони.

Опитах се да си внуша, че страхът ме заблуждава и че онова, което смятам за сянка, е навярно някое дърво, което не съм забелязал в началото.

Но какъв беше тоя шум? Нямаше никакъв вятър.

Клонките, колкото и да са леки, не се люлеят сами, трябваше вятър да повее или някой да ги раздвижи.

Някой? О, не! Тази грамадна черна сянка, която идеше към мене, не може да бъде човек. Това беше някакво животно, което не познавах, или исполинска нощна птица, или пък грамаден паяк с четири тънки пипала, които се открояваха на бледото небе над храстите и папратите.

Положително беше само, че това животно с извънмерно дълги крака напредваше към мене с бързи скокове.

Навярно ме беше видяло и тичаше към мене.

Тази мисъл ми напомни, че трябва да бягам, обърнах се и се спуснах по склона, за да се върна при Виталис.

Но чудно нещо! На слизване вървах по-бавно, отколкото когато се изкачвах. Заплитах се в гъстата зеленика и в жълтугата, спъвах се, закачвах се, спирах се на всяка крачка.

Като се измъкнах от един храст, хвърлих поглед назад. Животното се бе приближило и ме настигаше.

За щастие в ландите нямаше вече храсти и можех да тичам по-бързо през тревите.

Но колкото и да бързах, животното вървеше по-бързо от мене. Нямаше вече защо да се обръщам, чувствах го зад гърба си.

Не дишах вече, както бях задушен от страх и от лудия бяг. Все пак направих последно усилие и се строполих в краката на господаря си, а в това време трите кучета скочиха изведнъж и залаяха с всичка сила.

Промълвих само една дума и я повтарях несъзнателно:

— Животното! Животното!

Сред кучешкия лай изведнъж чух силен смях. В същото време господарят сложи ръка на рамото ми и ме накара да се обърна.

— Пак ти излезе глупавият — смееше се той. — Я погледни, ако не те е страх.

Смехът повече от думите му ме накара да се съвзема. Осмелих се да отворя очи и проследих с поглед ръката му.

Видението, което ми бе изкарало ума, се беше спряло и стоеше неподвижно на пътя.

Признавам, че отначало пак изпитах отвращение и ужас. Но не бях вече сред ландите, Виталис беше тук, кучетата около мене, не чувствах вече тревогата на самотата и тишината.

Насърчен, аз вперих в него по-решителен поглед.

Животно ли беше? Човек ли беше?

Имаше тяло, глава и ръце на човек.

Козината, която го покриваше изцяло, и двете дълги сухи лапи, високи пет-шест стъпки, на които стоеше изправено, бяха на животно.

Макар че беше станало по-тъмно, различавах тия подробности, защото тая грамадна сянка се открояваше като силует върху небето, дето безброй звезди пръскаха бледа светлина.

Навярно още дълго щях да стоя нерешителен, да се чудя и мая, ако господарят ми не беше заговорил на видението.

— Можете ли да ми кажете дали има наблизо село? — запита той.

Значи беше човек, щом му говореха?

Но вместо отговор чух само някакъв смях, приличен на птичи крясък.

Значи беше животно?

Господарят ми продължи да разпитва, а това ми се стори съвсем безсмислено, защото всеки знае, че понякога животните разбират какво им казваме, но не могат да ни отговорят.

Колко се зачудих, когато животното каза, че наблизо нямало къщи, но имало някаква кошара, и ни предложи да ни заведе там!

Щом говореше, как можеше да има лапи?

Ако не се боях, щях да се приближа до него, за да видя какви бяха тия лапи. Но макар че не изглеждаше зло, няхах тая смелост — взех си раницата и тръгнах подир господаря, без да продумам.

— Виждаш ли сега от какво си се уплашил толкова много? — запита ме той по пътя.

— Да, но още не зная какво е. Има ли великани в тоя край?

— Да, когато се качат на кокили.

И ми обясни как хората в ландите, за да прегазят песъчливите и бластисти местности, без да затынат в тях до пояс, връзват на краката си две дълги тояги с по едно стреме.

— Ето как стават великани с чизми, високи седем левги, за страхливите деца!

ДЕСЕТА ГЛАВА

ПРЕД СЪДА

Запазих приятен спомен от По. В тоя град почти никога не духа вятър. И понеже останахме там през зимата и прекарахме дните си по улиците, по площадите и в градините, ясно е, че такова предимство беше добре дошло за мене.

Но не тази причина реши, противно на нашите навици, дългия престой на едно и също място, а друга, с пълно право всесилна за моя господар — богатите сборове.

И наистина през цялата зима ни посещаваха деца, на които не дотегна нашата програма и никога не ни викаха:

— Все едно и също ли ще гледаме!

Повечето от тях бяха английски деца: пълни момченца с румени страни и красиви момиченца с големи нежни очи, хубави почти като очите на Долче. Тогава се научих да познавам разните английски сухи сладки, с които, преди да излязат от къщи, те грижливо си натъпкваха джобовете, а после щедро ги разпределяха между Добродушко, кучетата и мене.

Когато топлите дни възвестиха идването на пролетта, нашите зрители започнаха да намаляват и неведнъж след представление деца идваха да се ръкуват с Добродушко и Капи. Сбогуваха се. На следния ден нямаше вече да ги видим.

Скоро останахме сами на площадите и трябваше и ние да се замислим да напуснем алеите на Бас Плант и на Парка.

Една сутрин тръгнахме на път и скоро от погледа ни изчезнаха кулите Гастон Фебюс и Монтозе. Започнахме пак скитническия си живот, наслуки, по широките друмища.

Дълго време, не зная колко дни и седмици, вървахме през долини, изкачвахме хълмове и оставяхме винаги вдясно синкавите върхове на Пиренеите, които приличаха на купчина облаци.

После една вечер стигнахме в голям град, разположен край една река, сред плодородна равнина. Къщите — повечето от тях много грозни — бяха построени с червени тухли. Улиците бяха настлани с

остри камъчета, неудобни за нозете на пътници, които са изминавали по десет левги дневно.

Господарят ми каза, че сме в Тулуза и ще останем тук дълго време.

Както обикновено, първата ни грижа на следния ден бе да намерим удобни места за нашите представления. Намерихме доста, защото в Тулуза има много оживени места, особено в оная част на града, която е в съседство с Ботаническата градина. Там имаше хубава морава, засенчена с големи дървета, към която извеждат много булеварди, наричани там алеи. Настанихме се в една от тези ален и още при първите представления имяхме многобройна публика.

За нещастие полицаят, който пазеше в тази алея, не хареса нашето появяване и било защото не обичаше кучета, било за да не му създадем неприятности в службата или по някаква друга причина, се опита да ни принуди да се махнем.

При нашето положение може би щеше да бъде по-разумно да отстъпим пред това насилие, тъй като борбата между бедни пътуващи актьори като нас и полицаите не е при равни условия. Но поради някакво временно настроение, което не му беше присъщо, моят почти винаги много търпелив господар не разсъди така.

Макар че беше само беден старец, който разиграваше обучени кучета — поне засега, — у него имаше гордост. Освен туй у него имаше и онова, което той наричаше чувство за собственото си право, с други думи, както сам ми обясни, убеждението, че трябва да бъде закрилян, когато не върши нищо против законите или полицейските наредби.

И той отказа да се подчини, когато полицаят поиска да ни изгони от нашата алея.

Когато искаше да сдържи гнева си, господарят ми имаше навик да се отнася с преувеличена италианска вежливост. Ако го чуехте как се изразява, бихте помислили, че се обръща към високопоставени личности.

— Дълбокоуважаемият представител на властта — отговори той на полицаия със свалена шапка — може ли да ми покаже някой правилник на същата власт, с който да се забранява на незначителни улични комедианти като нас да упражняват нищожния си занаят на това обществено място?

Полицаят му отговори, че не трябва да спори, а да се подчини.

— Разбира се — възрази Виталис, — и аз съм на същото мнение и ви обещавам, че ще се подчиня на вашите заповеди веднага щом ми кажете въз основа на какви наредби ми ги давате.

Тоя ден полицаят ни обърна гръб, докато господарят ми, с шапка в ръка и дълбок поклон, го изпращаше с прекалено уважение.

Но на следния ден той пак дойде, прескочи въжената ограда на нашия театър и се втурна посред представлението.

— Трябва да сложите намордници на вашите кучета! — каза той грубо на Виталис.

— Да сложа намордници на кучетата си!

— Има полицейско нареждане. Трябва да го знаете.

Тъкмо играехме „Болният взема очистително“ и понеже това беше първото представление на тая пиеса в Тулуза, посетителите я следяха много внимателно.

Намесата на полицая предизвика ропот и възражения:

— Не прекъсвайте!

— Чакайте да свърши представлението!

Но с едно движение Виталис въдвори тишина.

Тогава той свали плъстената си шапка с такъв дълбок поздрав, че перата ѝ пометоха пясъка, и с три почтителни поклона се приближи до полицая.

— Многоуважаемият представител на властта каза, че трябва да сложим намордници на актьорите си? — попита той.

— Да, сложете намордници на кучетата, и то колкото е възможно по-бързо.

— Да сложа намордници на Капи, Зербино и Долче! — извика Виталис, като се обръщаше повече към публиката, отколкото към полицая. — Но ваша милост не мисли какво говори. Как би могъл ученият лекар Капи, известен в целия свят, да даде на болния си лекарства, ако последният носи на муцуната си намордник? Позволете да забележа, синьор, че болният трябва да вземе очистителното през устата, за да произведе то своето действие. Доктор Капи никога не би си позволил да му предприше обратния път пред тази отбрана публика.

При тези думи избухна луд смях.

Ясно беше, че зрителите държаха страната на Виталис. Подиграваха се с полицая, а най-много ги забавляваха гримасите на

Добродушко, който, застанал зад „представителя на властта“, се кривеше зад гърба му, скръстваше ръце като него, слагаше юмрук на хълбока и отмяташе глава назад, като се кълчеше и чумереше много смешно.

Ядосан от смеха на зрителите, раздразнен от речта на Виталис, полицаят, който не изглеждаше търпелив човек, изведнъж се обърна.

Но тогава той видя маймунката, която стоеше с юмрук на хълбока като самохвалко. Няколко секунди човекът и животното стояха един срещу друг и се гледаха, сякаш искаха да разберат кой от двамата пръв ще сведе поглед.

Избухна нов, силен и неудържим смях, който сложи край на тая сцена.

— Ако утре вашите кучета не са с намордници — викна полицаят, като ни заплаши с юмрук, — ще ви съставя акт, да знаете!

— До утре, синьор — каза Виталис, — до утре.

И докато полицаят бързо се отдалечаваше, Виталис го изпращаше с дълбок поклон. После представлението продължи.

Мислех, че господарят ми ще купи намордници на кучетата, но той не направи нищо и вечерта измина, без дори да спомене за разпратата си с полицая. Тогава аз се осмелих да му напомня за това.

— Ако не искате Капи да счупи намордника си утре по време на представлението — казах му аз, — мисля, че ще бъде по-добре да му го сложите още сега. Може да свикне с него, ако го наглеждате.

— Да не мислиш, че ще им сложа железни намордници?

— Хм, струва ми се, че полицаят няма намерение да ни остави намира!

— Бъди спокоен, утре ще уредя всичко така, че полицаят няма да може да ми състави акт, а същевременно и възпитаниците ми няма да пострадат. Пък добре е и зрителите да се позабавляват. Този полицаи ще ни донесе доста добри суми. Той ще играе, без да подозира, комична роля в пиесата, която ще приготвя за него. Това ще поразнообрази нашия репертоар, без да прекалим. Затова ти ще отидеш утре на площада сам с Добродушко. Ще опънеш въжетата, ще изсвириш няколко парчета на арфа, а когато се съберат достатъчно зрители и полицаят дойде, ще се явя аз с кучетата. Тогава именно ще започне комедията.

Тая работа не ми харесваше.

Никак не ми се искаше да отида сам и да подготвя по този начин нашето представление. Но бях започнал да опознавам господаря си и знаех кога мога да му възразя. Явно беше, че при сегашните условия нямаше никаква вероятност да го убедя да се откаже от малката сцена, на която разчиташе, и реших да се подчиня.

На следния ден отидох на нашето обикновено място и опънах въжетата. Едва изсвирих няколко такта и от всички страни се стекоха зрители и се струпаха около мястото, което бях оградил.

В последно време, особено през престоя ни в По, господарят ме учеше на арфа и започнах да свиря не много лошо няколко парчета, които бях научил от него. Между тях имаше и една неаполитанска канцонета^[1], която пеех, като си съпровождах сам, и винаги ми ръкопляскаха на нея.

Вече се чувствавах достатъчно артист, с други думи, бях склонен да вярвам, когато трупата ни имаше успех, че този успех се дължи на моята дарба. Ала тоя ден бях достатъчно умен да разбера, че не за моята канцонета се натискаше публиката около нашите въжета.

Ония, които бяха присъствували снощи на разпратата с полицаия, бяха дошли пак и бяха довели със себе си приятели. В Тулуза не обичат твърде полицаите и бяха любопитни да видят как ще се справи старият италианец. Макар че Виталис беше казал само „До утре, синьор“, всички разбраха, че определената среща предвещава голямо представление, на което ще имат възможност да се смеят и позабавляват за сметка на несръчния и досаден полицай.

Затова имаше и такава навалица.

Като ме видяха сам с Добродушно, мнозина тревожно ме прекъсваха, за да ме попитат ще дойде ли италианецът.

— Скоро ще дойде.

И продължавах своята канцонета.

Дойде не господарят, а полицаят. Добродушно пръв го забеляза и веднага сложи ръка на хълбока си, отметна глава назад и започна да се разхожда насам-нататък около мене, изпънат като струна, със смешно достойнство.

Публиката се заля от смях и му ръкопляска на няколко пъти.

Полицаят се смути и ми хвърли яростен поглед.

Разбира се, това удвои смеха на публиката.

И на мене ми се искаше да се смея, но бях и много неспокоен. Как щеше да свърши всичко това? Когато Виталис беше тук, той отговаряше на полицаия. Но аз бях сам и да си призная, не знаех как щях да се справя, ако ми заговореше.

Лицето на полицаия ме отчайваше. Той беше наистина страшен, извън себе си от яд. Разхождаше се пред въжетата и като минаваше край мене, така ме поглеждаше през рамо, че ме караше да се боя от лош край.

Добродушко, който не разбираше сериозността на положението, се забавляваше с държанието на полицаия. Той също се разхождаше покрай въжето, но отвътре, докато полицаят се разхождаше отвън, и като минаваше край мене, и той ме поглеждаше през рамото си, но така смешно, че зрителите се превиваха два пъти повече от смях.

Не исках да изкарам из търпение полицаия и повиках Добродушко. Но той никак не беше разположен да ме слуша — играта го забавляваше, той продължи разходката си тичешком и ми се изплъзваше, когато посегнех да го уловя.

Не зная как стана това, но полицаят, навярно заслепен от гняв, си въобрази, че аз насъсквам маймуната, и бързо прекрачи въжето.

С два скока той налетя върху мене и ме повали с една плесница.

Когато се изправих и отворих очи, Виталис, дошъл кой знае как, стоеше между мене и полицаия и го държеше за китката.

— Забранявам ви да биете детето — каза той. — Това, което извършихте, е подлост.

Полицаят поиска да си освободи ръката, но Виталис я стисна здраво.

И няколко секунди двамата мъже се гледаха в лицето очи в очи.

Полицаят бе побеснял от яд.

Господарят ми беше величествен в своето благородство. Държеше високо хубавата си глава, окръжена с бели коси, лицето му изразяваше възмущение и превъзходство.

Стори ми се, че само от погледа му полицаят ще потъне вдън земята, такова нещо не се случи: със силно движение си измъкна ръката, пипна господаря ми за яката и го блъсна грубо пред себе си.

Възмутен, Виталис се изправи и като дигна дясната си ръка, удари силно полицаия по китката, за да се освободи.

— Какво искате от нас? — попита Виталис.

— Арестувам ви. Елате с мене в участъка.

— За да постигнете целта си, не беше нужно да биете това дете — отвърна Виталис.

— Без приказки, вървете с мене!

Виталис бе възвърнал цялото си хладнокръвие. Той не възрази, а се обърна към мене.

— Прибери се в странноприемницата — каза ми той — и стой там с кучетата. Ще ти съобщя по някое какво е станало с мене.

Не можа да каже нищо друго — полицаят го повлече.

Така завърши това представление, което господарят ми искаше да направи весело, а то завърши толкова тъжно.

Кучетата понечиха да тръгнат след господаря си, но Виталис им заповяда да останат при мене и понеже бяха свикнали да се подчиняват, върнаха се обратно. Едва сега забелязах, че са с намордници, но не железни или телени — те носеха чисто и просто копирена панделка, вързана на пеперуда около муцуната им. Капи, който беше бял, имаше червена панделка. Зербино, който беше черен, имаше бяла панделка. Долче, която беше сива, имаше синя панделка. Театрални намордници!

Публиката бързо се разпръсна. Бяха останали само няколко души и спореха върху това, което току-що беше станало.

— Старецът имаше право.

— Не, нямаше.

— А защо полицаят удари детето, което нищо не му каза и нищо не му направи?

— Лоша работа! Старецът няма да се отърве без затвор, ако полицаят каже, че е оказана съпротива.

Прибрах се в странноприемницата много натъжен и твърде неспокоен.

Минало беше времето, когато се плаших от Виталис. Всъщност това време трая само няколко часа. Доста бързо се привързах към него, искрено го обикнах и тази обич растеше всеки ден. Водехме един и същ живот, вечно заедно от сутрин до вечер, а често и от вечер до сутрин, когато спяхме на една и съща сламена постеля. Баща не се грижи така за детето си, както той се грижеше за мене. Научи ме да чета, да пея, да пиша, да смятам. През дългите ни пътешествия винаги използваше времето и ме учеше ту на това, ту на онова, според случая

или обстоятелствата. При големите студове делеше с мене завивките си. При силен пек винаги ми помагаше да нося част от багажа и вещите, с които бях натоварен. На масата, или по-точно, когато ядяхме, защото рядко се хранехме на маса, никога не ми оставяше лошото парче, за да вземе по-доброто — напротив, делеше ни по равно и доброто, и лошото. Наистина понякога ми дръпваше ушите или ме плесваше по врата, но тия дребни наказания не ме караха да забравя неговите грижи, добрите думи и голямата нежност, с която се отнасяше към мене, откакто бяхме заедно. Обичаше ме, и аз го обичах.

И тая раздяла ме засегна болезнено.

Кога ли щяхме да се видим пак?

Споменаха затвор. За колко време можеха да го затворят? Какво щях да правя през това време? Как щях да живея? От какво?

Господарят ми носеше обикновено парите със себе си, а нема време да ми даде нищо, преди да го отведе полицаят.

Имах само няколко су в джоба си. Щяха ли да стигнат, за да се изхраним всички — Добродушко, кучетата и аз?

Така прекарах два дни в тревога, без да смея да изляза от двора на странноприемницата, и се занимавах с Добродушко и кучетата — всички изглеждаха тъжни и неспокойни.

Най-после, на третия ден, едни човек ми донесе писмо от Виталис.

В писмото си господарят ми пишеше, че го задържали в затвора, за да го изправят идната събота пред съда с обвинение за съпротивление на представител на властта и за насилие над личността му.

„Увлякох се в гнева си — добавяше той — и направих голяма грешка, която може да ми струва скъпо. Ела в съда. Ще извлечеш добра поука.“

После следвах съвети какво да правя. Накрая ме целуваше и ми поръчваше да погалья вместо него Капи, Добродушко, Долче и Зербино.

Докато четях писмото, Капи, застанал между краката ми, беше дигнал муцунката си над него, душеше го, сумтеше и въртенето на опашката му показваше, че той бездруго познаваше по мириса, че тази хартия е минала през ръцете на господаря му. От три дни за пръв път беше оживен и радостен.

Разпитах и ми казаха, че съдебното заседание започва в десет часа. В събота в девет часа застанах пред вратата и пръв влязох в залата. Малко по малко тя се изпълни — познах мнозина, които бяха присъствували на случката с полицаия.

Не знаех какво е съд и правосъдие, но несъзнателно страшно се боях от тях. Струваше ми се, макар че съдеха господаря ми, а не мене, че аз съм в опасност. Сгуших се зад една голяма печка, притиснах се до стената и се свих колкото се може повече.

Не съдиха най-напред господаря ми, а разни други хора, които бяха крали, бяха се били — всички казваха, че са невинни и почти всички бяха осъдени. Най-после Виталис влезе и седна между двама стражари на пейката, където всички тия хора бяха седели преди него.

За какво говориха най-напред, какво го разпитваха, какво отговори той, не зная. Бях много развълнуван, за да слушам или поне за да мога да разбера. Прочее и през ум не ми минаваше да слушам, само гледах. Гледах господаря си, който стоеше прав, отметнал назад хубавата си бяла коса, застанал като посрамен и измъчен човек. Гледах съдията, който го разпитваше.

— И така — каза той, — признавате ли, че сте нанесли удари на полицаия, който ви е задържал?

— Не удари, господин председателю, а само един удар, за да се освободя от него. Когато дойдох на мястото, дето трябваше да се състои нашето представление, видях полицаят да удря плесница на детето, което ме придружаваше.

— Детето не е ваше, нали?

— Не, господин председателю, но го обичам като свой собствен син. Когато видях, че го бият, гневът ме заслепи, сграбчих бързо ръката на полицаия и му попречих да го удари пак.

— А вие самият ударихте полицаия, нали?

— С други думи, когато той ме хвана за яката, забравих кой е човекът, който се нахвърля върху мене, или по-скоро видях в него само човека, а не представителя на властта, и несъзнателно, без да искам, се увлякох.

— На вашата възраст човек не трябва да се увлича.

— Човек изобщо не трябва да се увлича. За нещастие не винаги постъпваме както трябва, днес чувствавам много добре това.

— Да чуем полицаия.

Полицаят разказа случая, както беше, но наблегна повече на начина, по който се бяха подиграли с личността му, с гласа, с движенията му, отколкото на удара, който беше получил.

През време на тези показания Виталис, вместо да слуша внимателно, оглеждаше цялата зала. Разбрах, че ме търси. Тогава се реших да се измъкна от убежището си и като се проврях между любопитните, стигнах първия ред.

Той ме забеляза и тъжното му лице светна. Почувствувах, че му е приятно да ме види, и очите ми неволно се наляха със сълзи.

— Това ли е всичко, което имате да кажете за свое оправдание?
— попита най-после председателят.

— За себе си няма какво да добавя, но за детето, което обичам нежно и което ще остане само, за него прося снизхождението на съда и го моля да ни остави разделени колкото се може по-кратко време.

Мислех, че ще освободят господаря ми. Но не стана така.

Друг съдия говори няколко минути. После председателят обяви важно, че именуваният Виталис, обвинен в оскърбление и насилие над представител на полицията, се осъжда на два месеца затвор и сто франка глоба.

Два месеца затвор!

През сълзи видях как вратата, през която бе влязъл Виталис, се отвори. Той тръгна след един стражар и вратата пак се затвори.

Два месеца раздяла!

Къде да ида?

---

[1] Канцонета — малка песен с припев. Б.пр. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА НА КОРАБ

Когато се прибрах в странноприемницата със свито сърце и зачервени очи, видях на дворната врата стопанина, който ме изглежда продължително.

Щях да отмина, за да отида при кучетата, но той ме спря.

— Е? — попита ме той. — Какво става с господаря ти?

— Осъдиха го.

— Колко?

— Два месеца затвор.

— И каква глоба?

— Сто франка.

— Два месеца, сто франка! — повтори той три-четири пъти.

Исках да продължа пътя си, но той пак ме спря.

— А какво мислиш да правиш през тия два месеца?

— Не зная, господине.

— Хм! Не знаеш! Надявам се, че имаш пари, за да живееш и да храниш животните си?

— Не, господине.

— Тогава разчиташ на мен, че ще ви държа тук?

— О, не, господине! На никого не разчитам.

Това беше самата истина — на никого не разчитах.

— Да, момчето ми, ти имаш право! — продължи стопанинът. — Господарят ти ми дължи вече много пари и не мога да те държа два месеца на вяра, без да зная дали накрая ще ми се заплати. Трябва да си вървите оттук.

— Да си вървя? Но къде да отида, господине?

— Това не е моя работа: не съм ти баща, не съм ти и господар. Защо да те държа?

За миг се вцепених. Какво да кажа? Човекът имаше право. Защо да ме държи при себе си? За него бях само пречка и товар.

— Хайде, момчето ми, вземи си кучетата и маймуната и да те няма. Разбира се, ще ми оставиш раницата на господаря си. Когато

излезе от затвора, той ще дойде да си я потърси и тогава ще си уредим сметките.

Тези думи ми навяха една мисъл и реших, че съм намерил начин да остана в странноприемницата.

— Щом сте уверен, че тогава ще си уредите сметките, нека остана, докато той дойде. Ще прибавите моите разходи към сметката на господаря ми.

— Така ли мислиш, момчето ми? Твоят господар ще може да ми плати за няколко дни, но за два месеца е трудна работа.

— Ще ям толкова малко, колкото ми дадете.

— А животните ти? Не, трябва да си вървиш! Ще си намериш работа и ще си изкарваш хляба по селата.

— Но къде ще ме намери господарят, когато излезе от затвора? Той ще ме потърси тук, господине.

— Тогава ще се върнеш. А сега върви се поразходи два месеца в околностите, в градовете с минерални бани. В Баньер, в Котре, в Люз. Там се печелят пари.

— Ами ако господарят ми пише?

— Ще ти запазя писмото.

— Но като не му отговоря?

— Ех, дотягащ ми вече. Казах ти да си вървиш. Трябва да се махнеш оттук колкото се може по-бързо! Давам ти пет минути да се приготвиш. Ако те намеря тук, като се върна в двора, ще се разправяш с мене.

Разбрах много добре, че всякакво настояване беше излишно. Както казваше стопанинът, „трябваше да се махна оттук“. Влязох в конюшната, отвързах кучетата и Добродушко, закопчах раницата, надянах през рамо ремъка на арфата и излязох от странноприемницата.

Стопанинът стоеше на вратата, за да ме следи.

Бързах да изляза от града, защото кучетата ми нямаха намордници. Какво щях да отговоря, ако ме срещнеше някой полицаи? Че нямам пари да им купя намордници ли? Това беше самата истина, защото, като си преброих парите, в джоба ми оставаха само единадесет су, а те не бяха достатъчни за такава покупка. Нямаше ли да арестува и мене? Господарят ми в затвора, аз също — какво щеше да стане с кучетата и с Добродушко? Станал бях директор на трупа, глава на семейство, аз, детето без семейство, и съзнавах своята отговорност.

Както вървахме бързо, кучетата дигаха глава към мене и ме поглеждаха така, че нямаше нужда от думи, за да ги разбера — бяха гладни.

Добродушко, който седеше отзад, на раницата, от време на време ми дръпваше ухото, за да ме накара да се обърна към него. Тогава си търкаше корема с движение, не по-малко изразително от погледа на кучетата.

И аз можех да говоря за глада си, защото не бях ял повече от тях, но каква полза?

Моите единадесет су не можеха да ни стигнат за обед и вечеря. Трябваше да се задоволим само с едно ядене — по средата на деня, — за да хване място за две.

Странноприемницата, в която живеехме и отдето ни изгониха, се намираше в предградието Сен Мишел, на пътя за Монпелие, и, разбира се, аз тръгнах по тоя път.

В бързината да избягам от град, където можех да срещна полицаи, няхах време да се запитам накъде водят пътищата. Искях само да ме отведат далече от Тулуза — за другото ме беше малко грижа. Безразлично ми беше в кой край ще отида — навсякъде щяха да ни искат пари за храна и за пренощуване. Пък и въпросът за преспиването не беше много важен. Беше топло и можехме да спим на открито, на завет под някой храст или край някоя стена.

Но храната?

Мисля, че вървахме близо два часа, без да посмея да се спра — кучетата ме гледаха все по-умолително и по-умолително, а Добродушко ми дърпаше ухото и си търкаше все по-силно корема.

Най-после реших, че сме достатъчно далеч от Тулуза и няма от какво да се боим или поне, че мога да кажа, че ще сложа намордници на кучетата утре, ако поискат да направя това, и влязох в първата хлебарница, която ми се изпречи на пътя.

Поисках ливра^[1] и половина хляб.

— Вземете един хляб от две ливри — ми каза хлебарката. — За вашата менажерия няма да е много. Трябва добре да ги храните, горките животни!

Разбира се, един хляб от две ливри не беше много за нас, защото, като изключим Добродушко, който ядеше малко, на всеки се падаше само по половин ливра, но беше много за кесията ми.

Хлябът тогава струваше пет су ливрата и ако вземех две ливри, трябваше да платя десет су, така че от моите единадесет су щяха да ми останат пет сантима.

Не намерих за разумно да си позволя такава голяма разточителност, преди да съм обезпечил утрешния ден. Ако купех само ливра и половина хляб, за което трябваше да заплатя седем су и три сантима, за утре щяха да ми останат три су и два сантима, с други думи — колкото да не умрем от глад, докато ни се удаде случай да спечелим някоя пара.

Бърже пресметнах и казах на хлебарката колкото може по-уверено, че ливра и половина хляб ми са напълно достатъчни, и я помолих да не ми реже повече.

— Добре, добре — отвърна тя.

И от един хубав хляб от шест ливри, който положително бихме изляли цял-целеничък, тя ми отрязва, колкото исках, и го сложи на везните, като ги чукна леко.

— Малко повечко — каза тя, — за два сантима.

И прибра моите осем су в чекмеджето си.

Виждам, че доста хора да се отказват от сантимите, които им връщат, защото не им трябвали. Аз не бих се отказал от двата сантима, които тя ми дължеше. Но не посмях да си ги поискам и излязох, без да кажа нито дума, стиснал здраво хляба под мишница.

Кучетата скачаха радостни около мене, а Добродушко ми дърпаше косите и леко скимтеше.

Не отидохме много далече.

При първото дърво край пътя опрях арфата на дънера му и се излегнах на тревата. Кучетата насядаха срещу мене — Капи в средата, Долче от едната му страна, Зербино от другата. Добродушко, който не беше уморен, остана прав, за да бъде готов да грабне залците, които му харесат.

Не беше лесно да се раздели хлябът. Нарязах го, доколкото можех, на пет равни части и за да не се пилее хлябът, раздадох го на малки резени. Всеки получи поред своя дял, сякаш се хранехме на бака.

Добродушко, който ядеше по-малко от нас, се чувствуваше най-облагодетелствуван — той беше сит, а ние бяхме още гладни. Взех три парчета от неговия хляб и ги скътах в раницата, за да ги дам по-късно

на кучетата. После, тъй като оставаха още три парчета, всеки от нас получи по едно. То беше същевременно и нашата добавка, и сладкото ни.

Макар че нашето угощение не беше от тези, които предразполагат към речи, стори ми се, че е дошъл моментът да отправя няколко думи към другарите си. Смятах се, разбира се, за техен началник, но не мислех, че стоя много по-високо от тях, за да бъда освободен от задължението да им съобщя в какво тежко положение се намирахме.

Капи навярно бе отгатнал моето намерение, защото впери в мене големите си умни и любещи очи.

— Да, приятелю Капи — започнах аз, — да, приятели Долче, Зербино и Добродушко, да, мои скъпи другари, имам да ви съобщя лоша вест: нашият господар ни е отнет за два месеца.

— Ау! — изскимтя Капи.

— Това е много неприятно за него, а също и за нас. Живеехме благодарение на него и докато го няма, ще изпаднем в ужасно положение. Нямаме пари.

При тази дума, която знаеше отлично, Капи се изправи на задните си лапи и започна да обикаля в кръг, сякаш събираше пари от „почитаемата публика“.

— Да даваме представления ли искаш? — продължих аз. — Съветът, разбира се, е добър, но ще имаме ли събирания? Там е въпросът. Ако не успеем, предупреждавам ви, че цялото ни състояние е само три су. Значи ще трябва да гладуваме. При тези обстоятелства, надявам се, че ще разберете трудността на положението, ще вложите целия си ум в служба на общото благо. Искам от вас послушание, въздържаност и смелост. Да сплотим редовете си и разчитайте на мене, както аз разчитам на вас.

Не смея да твърдя, че моите другари разбраха цялата красота на моята случайна реч, но те положително почувствуваха главните мисли. Те знаеха по отсъствието на нашия господар, че се е случило нещо сериозно и чакаха от мене обяснение. Ако не разбраха всичко, което им казах, бяха попе доволни от обноската ми към тях и изразиха своето задоволство с вниманието си.

Като казвам внимание, говоря само за кучетата, защото за Добродушко беше невъзможно да се съсредоточи дълго време върху

едно и също нещо. През първата част на моята реч той ме слуша с израз на най-живо любопитство. Но след двадесетина думи скочи на дървото, което ни пазеше сянка, и започна да се забавлява — люлееше се, като се мятеше от клон на клон. Ако Капи ми беше нанесъл такава обида, положително щях да се засегна, но от Добродушко можеше да се очаква всичко. Той беше лекомислен, празна глава, пък и в края на краищата беше напълно естествено да му се прииска да се позабавлява малко.

Признавам, че и аз на драго сърце бих постъпил като него и бих се полюлял с удоволствие. Но важността и достойнството на моята служба не ми позволяваха вече такива развлечения.

Подир кратка почивка дадох знак за тръгване. Трябваше да спечелим за пренощуване или поне за утрешната закуска, ако, както беше вероятно, спестим, като нощуваме на открито.

След като вървахме около един час, съгледахме някакво село, което ми се видя удобно, за да изпълня намеренията си.

Отдалече то изглеждаше доста бедно и следователно сборът щеше да бъде много оскъден, но нямаше защо да се отчайвам от това. Не бях придирчив по отношение на сбора, а си и казвах, че колкото по-малко е селото, толкова по-малка е вероятността да срещнем там полицаи.

Приготвих артистите си и в колкото се може по-добър ред влязохме в селото. За съжаление липсваше ни флейтата на Виталис и неговата внушителна външност, която като външността на полкови барабанчик начело на полка винаги привличаше погледите. Не бях висок и с изразително лице като него. Напротив, бях много дребен, слабичък и на лицето ми навярно бе изписана повече уплаха, отколкото самоувереност.

Както вървахме, поглеждах наляво и надясно, за да видя какво впечатление правехме. Слабо. Хората дигаха глава, после я навеждаха и никой не тръгваше подире ни.

Като стигнахме на един малък площад, сред който имаше чешма, засенчена от платани, взех арфата и засвирих валс. Музиката беше весела, пръстите ми се движеха леко, но на сърцето ми беше тежко и ми се струваше, че нося на плещите си много тежък товар.

Казах на Зербино и на Долче да играят валс. Те веднага ме послушаха и започнаха да се въртят в такт.

Но никой не се помръдна да дойде да ни погледа, а по праговете на къщите виждах жени, които плетяха или разговаряха.

Продължих да свиря. Зербино и Долче продължиха да играят.

Може би някой щеше да се реши да се приближи към нас. Дойдеше ли един, щеше да дойде и друг, щяха да се съберат десет, двадесет души.

Но напразно свирех, Зербино и Долче напразно се въртяха. Хората не идваха. Дори не ни поглеждаха вече.

Просто да се отчаеш.

Но аз не се отчайвах и свирех още по-силно, дрънках до скъсване струните на арфата.

Изведнъж едно детенце, толкова малко, че ми се стори като едва проходило, напусна прага на къщата и се запъти към нас.

Майка му навярно щеше да го последва, после, след майката — някоя нейна приятелка и щяхме да имаме публика, а след това и сбор.

Свирех по-тихо, за да не уплаша детето, а да го привлече.

Разперило ръчички, то се полюшваше на крачката си и бавно се приближаваше.

То идеше, идеше, още няколко крачки и щеше да бъде при нас.

Майката дигна глава, изненадана навярно и разтревожена, че не е до нея.

Забеляза го веднага. Но вместо да изтича след него, както се надявах, само го повика и послушното дете се върна при нея.

Може би тия хора не обичаха танца. Най-сетне всичко беше възможно.

Заповядах на Зербино и Долче да легнат и запях своята канцонета. И навярно никога не бях я пял с такова усърдие.

*Fenesta vascia e patrona crudele,
Quanta sospire m'aje fatto jettare.*

Започвах втория куплет, когато видях човек с палто и с плъстена шапка на главата да се отправя към нас. Най-послед! Запах с по-голямо увлечение.

— Хей! — викна той. — Какво правиш тук, нехранимайко такъв?

Млъкнах, слисан от тоя въпрос, и го гледах със зинала уста как се приближава към мене.

— Е, ще отговаряш ли? — каза той.

— Виждате, господине — пея.

— Имаш ли разрешение да пееш на площада в нашата община?

— Не, господине...

— Обирай си крушите тогава, ако не искаш да ти съставя акт.

— Но, господине...

— Наричай ме господин пъдар и да те няма, просяк такъв!

Пъдар! Знаех от случая с моя господар какво значи да се противиш на полицаи и на пъдари.

Не чаках да ми повтори заповедта. „Обрах си крушите“, както той ми заповяда, и бързо тръгнах по пътя, по който бях дошъл.

Просяк! Но това не беше вярно. Не бях просил: бях пял, бях свирил, това ми беше работата. Какво лошо бях направил?

След пет минути излязох от това негостоприемно, но добре пазено село.

Кучетата вървяха след мен, навели глава и умърлушени — навярно бяха разбрали, че ни се е случила неприятност.

От време на време Капи ме изпреварваше, обръщаше се към мене и ме гледаше любопитно с умните си очи. Всеки друг на негово място би ме запитал, но Капи беше много добре възпитано, много дисциплинирано куче, за да си позволи нескромен въпрос. Показваше само любопитството си и виждах как челюстите му трепереха от усилията, които правеше, да не залае.

Когато се отдалечихме достатъчно и нямаше вече опасност от груба намеса на пъдаря, направих знак с ръка и трите кучета веднага се наредиха в кръг около мене — Капи стоеше в средата, неподвижен, вперил поглед в мене.

Време беше да им дам обяснението, което очакваха.

— Нямаме разрешение да играем — казах аз — и ни изпъдиха.

— Ами тогава? — запита Капи с мръдване на глава.

— Тогава ще спим на открито, къде да е, без да вечеряме.

При думите „без да вечеряме“ всички изръмжаха. Показах им трите су.

— Знаете, че това са последните ни пари. Ако похарчим нашите три су тая вечер, утре няма да имаме какво да ядем, а понеже днес

ядохме, мисля, че е разумно да помислим за утрешния ден.

И прибрах трите су в джоба си.

Капи и Долче наведоха примирени глава, но Зербино, който не винаги беше послушен, а на това отгоре беше и лаком, продължи да ръмжи.

След като го изгледах строго, без да успея да го накарам да млъкне, обърнах се към Капи.

— Обясни на Зербино това, което той, изглежда, не иска да разбере — казах му аз. — Трябва да се лишим от второ ядене днес, ако искаме да ядем веднъж утре.

Капи перна веднага другаря си с лапа и между двамата се завърза спор.

Не мислете, че думата „спор“ е неуместна, понеже се отнася за две животни. Положително е, че всички животни наистина имат свой собствен език. Ако сте живели в къща, по чиито корнизи или прозорци лястовиците са си свили гнезда, навярно сте убедени, че тия птици не чирикат просто някакъв музикален напев, когато призори така оживено бърбят помежду си. Те държат истински речи, разискват важни работи или си разменят нежни думи. А мравките от един и същ мравуняк, когато се срещат по някоя пътечка и си търкат пипалцата едно о друго, какво мислите, че правят, ако не допускате, че споделят нещо, което ги засяга? А кучетата — те не само знаят да говорят, но знаят и да четат. Вижте ги с муцуната нагоре или с наведена глава как душат земята или миришат камъните и храстите. Изведнъж те се спират пред кичур трева или пред някоя стена и стоят там известно време. Ние не виждаме нищо по тая стена, докато кучето чете там най-различни любопитни неща, написани с тайнствени букви, които ние дори не забелязваме.

Не зная какво каза Капи на Зербино, защото ако кучетата разбират езика на хората, хората не разбират езика на кучетата. Видях само, че Зербино не вземаше от дума и настояваше трите су да бъдат похарчени веднага. Трябваше Капи да се разсърди и чак когато си показва зъбите, Зербино, който не беше много смел, млъкна.

След като разреших по този начин въпроса с вечерята, оставаше да помисля за нощуването.

За щастие времето беше хубаво, денят топъл и да се спи на открито по това време не беше много опасно. Трябваше само да се настаним така, че да се скрием от вълците, ако имаше вълци в тоя край, и от нещо, което ми изглеждаше много по-опасно — от пъдарите, тъй като хората бяха още по-опасни за нас.

Оставаше ни само да вървим напред по белия път, докато намерим убежище.

Така и направихме.

Пътят се виеше напред, километрите се редяха един след друг и последните розови лъчи на залязващото слънце бяха вече угаснали на небето, а ние още не бяхме намерили убежище. Все трябваше да се намери някакъв изход.

Когато се реших да спрем, за да пренощуваме, се намирахме в гора, прорязана тук-таме от голи места, сред които се издигаха гранитни скали. Мястото беше много тъжно, много пусто, но нямахме по-добър избор и помислих, че сред тия гранитни скали ще намерим място да се скрием от нощния хлад. Казвам „да се скрием“, защото говоря за Добродушко и за себе си, тъй като не се безпокоях много за кучетата. Те можеха да спят навън, без да има опасност от настинка. Но към себе си трябваше да бъда внимателен, защото съзнавах своята отговорност. Какво би станало с трупата ми, ако се разболеех? А какво би станало с мене самия, ако се разболееше Добродушко и трябваше да се грижа за него?

Отбихме се от пътя и навлязохме сред камъни. Скоро видях грамадна гранитна скала, наклонена така, че образуваше нещо като пещера в основата си и стряха на върха. В тая пещера ветровете бяха струпали дебел пласт сухи борови иглички. Не можехме и да се надяваме на по-добро — постеля, за да се излегнем, и стряха над главата ни. Липсваше ни само парче хляб за вечеря, но не биваше да мислим за това. Нали и поговорката казва: „Сънят е храна“?

Преди да си легнем, обясних на Капи, че разчитам на него да ни пази и доброто куче, вместо да си легне с нас на боровите иглички, остана вън от нашето убежище на стража. Можех да бъда спокоен, знаех, че никой нямаше да се приближи, без да бъда предупреден.

Но макар че бях спокоен в това отношение, не заспах веднага щом се проснах на боровите иглички с Добродушко, завит до мене с

дрехата ми, и Зербино и Долче, сврели се в кръг в краката ми. Неспокойствието ми беше по-голямо от умората.

Денят, първият ден от нашето пътуване, беше лош. Какъв ли щеше да бъде утрешният ден? Гладен бях, жаден бях, а имах три су. Напразно ги обръщах несъзнателно в джоба си, не се увеличаваха: едно, две, три, все толкова си оставаха.

Как да изхраня трупата си, как да изхраня себе си, ако не мога утре или следващите дни да давам представления? Намордници, разрешение да пея — отде да ги взема? Трябваше ли да умрем всички от глад, някъде в някоя гора, под някой храст?

И както обмислях тия тъжни въпроси, гледах звездите, които блестяха над мене в мрачното небе. Не полъхваше никакъв вятрец. Пълна тишина — не шумваха листата, не се обаждаше птица, не трополеше каруца по пътя. Додето стигаше погледът ми в синкавата глъбина — пустота. Колко бяхме самотни и изоставени!

Усетих, че очите ми се наливат със сълзи, после изведнъж заплаках: бедната мама Барберен, бедният Виталис!

Лежах по корем и плачех неудържимо в двете си шепи, когато усетих топъл лъх по косите си. Обърнах се веднага и голям и топъл език ме лизна нежно по лицето. Капи! Чул ме, че плача, и дошъл да ме утеши, както беше идвал вече да ме подкрепи през първата нощ на нашето пътуване.

Прегърнах го с две ръце през шията и го целунах по влажната муцуна. Тогава той изскимтя леко два-три пъти и ми се стори, че плачеше заедно с мене.

Когато се събудих, беше съвсем светло и Капи, седнал пред мене, ме гледаше. Птички пееха в шумака. Далече, много далече, биеше камбана. Слънцето се беше издигнало вече високо на небето и галеше с топлите си живителни лъчи както тялото, така и сърцето.

Бързо се натъквихме и тръгнахме натам, отдето долиташе камбанният звън. Там имаше село, там имаше навярно хлебар. Когато си легнеш, без да обядваш и вечеряш, гладът се обажда рано-рано.

Бях решил — ще похарча трите су, пък после ще видим.

Като стигнахме в селото, нямаше защо да питам къде е хлебарницата. Нашият нос ни заведе право там.

Моето обоняние беше почти така остро като на кучетата и отдалече почувствувах приятната миризма на хляб.

От хляб за три су — хлябът струваше по пет су ливрата — ни се падна само по едно много малко парченце и закуската ни бързо свърши.

Време беше да видим, или по-скоро да измислим, как да спечелим нещо през деня. Затова тръгнах да обикалям селото, като търсех най-удобно място за представление и се вглеждах в лицата на хората, за да отгатна дали щяха да ни бъдат приятели, или врагове.

Нямах намерение да дам веднага представление, защото беше рано, а исках да опозная селото, да избира най-доброто място, да се върна на обед на това място и да си опитам щастието.

Погълнат от тая мисъл, изведнъж чух викове зад себе си. Обърнах се бързо и видях, че Зербино бяга, а някаква стара жена го гони. Не беше необходимо много време, за да разбера на какво се дължаха тия викове и това гонене: възползувал се от моята разсеяност, Зербино се беше вмъкнал в някаква къща и задигнал парче месо, което носеше в устата си.

— Дръжте крадеца! — крещеше старата жена. — Дръжте го! Дръжте ги всичките!

Като чух тия думи, се почувствувах виновен или поне отговорен за простъпката на моето куче и побягнах и аз. Какво щях да отговоря, ако старата жена поиска да ѝ платя откраднатото месо? Как щях да ѝ го платя? А хванат ли ни, нямаше ли да ни задържат?

Като ме видяха, че бягам, Капи и Долче хукнаха подире ми и аз ги чувствувах по петите си, а Добродушко, когото носех на рамото си, ме стискаше за шията, за да не падне.

Нямаше голяма опасност да ни стигнат и да ни уловят, но можеше да ни спрат по пътя — стори ми се, че точно такова намерение имаха двама-трима души, които препречваха пътя. За щастие някаква напречна уличка излизаше на пътя отсам тия хора. Хукнах по нея, следван от кучетата, продължавахме да бягаме, колкото ни държаха краката, и скоро излязохме на полето. Спрях се, когато не можех вече да си поема дъх, с други думи, след като бях изминал най-малко два километра. Тогава се обърнах и се осмелих да погледна назад. Никой не ни гонеше. Капи и Долче все подире ми, а Зербино се задаваше отдалече — навярно се беше спрял, за да си изяде месото.

Повиках го. Но Зербино знаеше, че е заслужил строго наказание, и се спря, после, вместо да дойде при мене, избяга.

Зербино беше откраднал парчето месо, подтикнат от глада. Но аз не можех да приема тази причина за извинение. Имаше кражба. Виновникът трябваше да бъде наказан, иначе беше свършено с дисциплината в трупата ми. В следващото село Долче можеше да последва примера на другаря си, а и самият Капи в края на краищата би изпаднал в изкушение.

И така, трябваше да накажа Зербино пред всички. Но за това той трябваше да яви при мене, а не беше лесно да го накарам.

Прибягнах към Капи.

— Доведи ми Зербино.

И той тръгна веднага да изпълни задачата, която му възложих. Но ми се стори, че не я прие с такова усърдие, както обикновено, и в погледа, който ми хвърли, преди да тръгне, сякаш прочетох, че с по-голямо удоволствие би станал защитник на Зербино, отколкото мой полицай.

Оставаше само да дочакам завръщането на Капи и на неговия пленник, но това можеше да трае дълго, защото Зербино навярно не би се оставил да го доведат веднага. Но за мене нямаше нищо неприятно в това чакане. Бях доста далече от селото и не се боях, че някой може да ме улови. А, от друга страна, бях доста уморен от тичането и исках да си поотдыхна. Пък и защо да бързам? Нямаше къде да отида, нито какво да правя.

Мястото, където бях спрял, беше много удобно за чакане и почивка. Без да зная къде отивам в лудия си бяг, бях стигнал бреговете на южния канал и след като изминах прашните полета от тръгването си от Тулуза, се намирах в зелена и прохладна местност: вода, дървета, трева, малък ручей течеше през пукнатините на една скала, покрита с цъфнали растения, които се спускаха като водопади по течението на водата. Прелестен кът — тук спокойно можех да чакам завръщането на кучетата.

Измина цял час, но не виждах да се връща нито едното, нито другото и започнах да се тревожа, когато Капи се появи сам, с наведена глава.

— Къде е Зербино?

Капи легна плахо. Тогава, като го погледнах, видях, че едното му ухо е разкъравено.

Нямаше нужда от обяснения, за да разбере какво се беше случило. Зербино се беше разбунтувал срещу полицията и бе оказал съпротива, а Капи, който се беше подчинил може би със съжаление на заповед, която смяташе за много строга, се бе оставил да го победят.

Трябваше ли да го мъмря и да наказвам и него? Не посмях и не бях разположен да наскърбявам другите, когато бях вече доста огорчен от собствената си скръб.

Изпращането на Капи излезе несполучливо и единственият изход, който ми оставаше, беше да чакам Зербино сам да се върне. Познавах го добре — след първия опит за неподчинение той се примиряваше с наказанието си и щях да го видя да се връща разкаян.

Излегнах се под едно дърво, като вързах Добродушко от страх да не му хрумне да последва Зербино. Капи и Долче лежаха в краката ми.

Времето течеше, Зербино не идваше. Неусетно сънят ме обори и съм заспал.

Когато се събудих, слънцето блестеше високо над мене — беше минало много време. Но нямаше и нужда да гледам слънцето, за да разбере, че е късно: стомахът ми напомняше, че отдавна бях изял своето парче хляб. От своя страна двете кучета и Добродушко също ми показаха, че са гладни — Капи и Долче бяха умърлушени, а Добродушко се чумереше.

А Зербино все още не идваше.

Виках го, свирках му, но напразно — не дойде. След като беше закусил добре, спокойно си почиваше, сгушен под някой храст.

Положението ми ставаше опасно: ако си отидех, той прекрасно можеше да се загуби и да не ни стигне; ако останех, нямаше как да спечеля няколко су, за да се нахраним.

А гладът ставаше все по-нетърпим и по-нетърпим. Кучетата ме гледаха отчаяно, а Добродушко си блъскаше корема и издаваше къси гневни крясъци.

Времето минаваше, Зербино не идваше и аз изпратих още веднъж Капи да потърси другаря си. Но след половин час той се върна сам и ми даде да разбере, че не го е намерил.

Какво да правя?

Макар че Зербино беше виновен, а освен това със своята грешка постави всички ни в страшно положение, и през ум не можеше да ми мине да го изоставя. Какво би казал господарят ми, ако не му заведе и

трите кучета? И после въпреки всичко аз обичах този обесник Зербино!

И тъй, реших да чакам до вечерта. Но беше невъзможно да стоя така в бездействие и да слушам как стомасите ни крещат от глад, защото тия викове бяха още по-болезнени, тъй като нямаше с какво да се разсеем и чувахме непрекъснато само тях.

Трябваше да измислим някаква занимавка и четиримата, за да се разсеем.

Ако можехме да забравим, че сме гладни, положително нямаше да бъдем толкова гладни през тия часове на забрава. Но с какво да се развлечем?

Както размислях по този въпрос, спомних си, че Виталис ми беше разказал как през войната, когато някой полк бивал уморен след дълъг поход, нареждали да свири музиката и войниците, като слушали весели и увличащи мелодии, забравяли умората си.

Ако засвирех нещо весело, може би и ние щяхме да забравим глада. Във всеки случай, ако аз свирех, а кучетата и Добродушко играеха, времето щеше да мине по-бързо за нас.

Взех арфата, която бях опрял на едно дърво, наредих артистите си и като се обърнах с гръб към канала, засвирих някакъв танц, а после валс.

Отначало моите артисти сякаш не бяха много разположени да играят — явно беше, че едно парче хляб щеше да им дойде много по-добре. Но малко по малко те се оживиха, музиката оказа свойственото си въздействие, всички забравихме парчето хляб, което ни липсваше, и вече мислехме: аз — само да свиря, а те — да играят.

Изведнъж чух ясен детски глас да вика:

— Браво!

Гласът се обади зад мене. Обърнах се бързо.

Един кораб беше спрял в канала, с нос обърнат към брега, на който се намирах. Двата коня, които го теглеха, бяха спрели на отвъдния бряг.

Беше някакъв особен кораб — не бях виждал друг като него: много по-къс от катерите, които плават обикновено по каналите, а на невисоко издигнатата му палуба имаше някаква стъклена галерия. Отпред на тая галерия имаше веранда, засенчена с пълзящи растения, чиито клонки, прикачени тук-таме по покрива, падаха на места като

зелени водопади. На тая веранда забелязах двама души: една още млада жена, благородна и печална, стоеше права и едно дете, момче почти на моята възраст, което ми се стори, че лежи.

Явно това дете беше извикало „браво“.

Като се свързах от изненадата и разбрах, че нямаше нищо страшно, повдигнах шапка, за да благодаря на този, който ме бе похвалил.

— За удоволствие ли свирите? — запита ме жената, която говореше с чуждо произношение.

— За да накарам артистите си да играят, а и... за да се поразвлека.

Детето направи знак и жената се наведе към него.

— Искате ли да посвирите още? — ме попита жената, като дигна глава.

Искам ли да свиря? Да свиря пред публика? Та това беше добре дошло за мене! Не чаках да ме молят.

— Танц ли искате, или комедия? — попитах аз.

— О! Комедия! — извика детето.

Но жената го прекъсна и каза, че предпочита танц.

— Танц е много късо — извика детето.

— След танца, ако почитаемата публика пожелае, можем да представим различни номера, „каквито се изпълняват в парижките циркове“.

Това бяха думи на моя господар и аз се постарях да ги изрека с неговото благородство. Като размислих, бях много доволен, че се отказах от комедията, защото много трудно щях да уредя представлението: първо, Зербино го нямаше, и после — липсваха ми костюмите и другите необходими неща.

Взех отново арфата и засвирих валс. Капи веднага прегърна с двете си лапи Долче през кръста и почнаха да се въртят в такт. После Добродушно изпълни няколко стъпки сам. И тъй едно след друго представихме цялата си програма. Не чувствавахме умора. А артистите ми навярно бяха разбрали, че като награда за своя труд ще получат обед и не щадяха силите си, както и аз не щадях своите.

Изведнъж, сред един от номерата ни, Зербино изскочи от един храст и когато другарите му минаха край него, се присъедини безочливо към тях и пое ролята си.

Както свирех и наблюдавах артистите си, от време на време поглеждах момчето и, чудно нещо, макар че нашите номера му доставяха голямо удоволствие, то не помръдваше. Оставаше легнало, изпънато, съвсем неподвижно и мърдаше само двете си ръце, за да ни ръкопляска.

Парализирано ли беше? Изглеждаше като вързано за някаква дъска.

Вятърът неусетно беше тласнал кораба към брега, на който се намирах, и сега виждах детето, сякаш бях на самия кораб, до него: то беше с руси коси и бледо лице, толкова бледо, че сините жилчици на челото прозираха под нежната му кожа. Лицето му изразяваше доброта, тъга и нещо болезнено.

— Колко струват местата във вашия театър? — попита жената.

— Всеки плаща според насладата, която е изпитал.

— Тогава трябва да платим много скъпо, мамо — обади се детето.

После добави няколко думи на език, който не разбихах.

— Артур би искал да види актьорите ви по-отблизо — каза жената.

Дадох знак на Капи, който се засили и скочи на кораба.

— А другите? — извика Артур.

Зербино и Долче последваха другаря си.

— И маймунката!

Добродушко можеше лесно да скочи, но никога нямах доверие в него. Качеше ли се на палубата, можеше да започне със своите шегички, които може би нямаше да се харесат на госпожата.

— Лоша ли е? — попита тя.

— Не, госпожо, но не винаги е послушна и се боя да не се държи неприлично.

— Добре, качете се тогава с нея.

След тези думи тя махна на един мъж, който стоеше на кърмата, до кормилото. Мъжът мина веднага на носа и прехвърли дъска на брега.

Това беше мост. Той ми позволи да се кача, без да се излагам на опасния скок, и аз влязох важно в кораба с арфата на рамо и Добродушко в ръка.

— Маймунката! Маймунката! — извика Артур.

Приближих се до детето и докато то галеше и милваше Добродушко, можах свободно да го разгледам.

Чудно нещо! То беше наистина вързано за някаква дъска, както ми се стори в началото.

— Имате баща, нали, мое дете? — попита жената.

— Да, но сега съм сам.

— За дълго ли?

— За два месеца.

— Два месеца! О, горкото дете! Как може така — сам за толкова дълго време, на вашата възраст!

— Налага се, госпожо!

— Вашият господар навярно ви задължава да му спечелите известна сума пари за тези два месеца?

— Не, госпожо, той не ме задължава нищо. Стига само да мога да изхранвам себе си и трупата, това е достатъчно.

— Успяхте ли да се изхранвате до днес?

Поколебах се, преди да отговоря. Досега не бях срещал жена, която да ми вдъхва такова чувство на уважение като нея. Но тя ми говореше с толкова доброта, гласът ѝ беше така нежен, погледът — така мил и поощрителен, че се реших да ѝ кажа истината. Пък и защо да мълча?

Разказах ѝ как бях принуден да се разделя с Виталис, осъден на затвор, защото ме бе защитил, и как, откакто напуснах Тулуза, не можах да спечеля нито едно су.

Докато говорех, Артур играеше с кучетата. Но той слушаше и чуваше думите ми.

— Колко ли сте гладни! — извика той.

При тази дума, която разбираха добре, кучетата залаяха, а Добродушно започна да си търка лудо корема.

— О, мамо! — каза Артур.

Жената разбра молбата му. Тя каза няколко думи на чуждия език на някаква жена, която си подаде главата през една откритата врата, и жената почти веднага донесе масичка с ядене.

— Седнете, мое дете — ми каза майката на Артур.

Не чаках да ме молят, оставих арфата и седнах бързо пред масата. Кучетата се наредиха веднага около мене, а Добродушко се намести на коляното ми.

— Вашите кучета ядат ли хляб? — попита ме Артур.

Ядат ли хляб! Дадох на всяко от тях по едно парче и те бързо го излапах.

— А маймунката? — попита Артур.

Но нямаше нужда да се занимавам с Добродушко — докато чупех хляб на кучетата, той беше грабнал парче точено и се давеше с него под масата.

Взех и аз резен хляб и макар да не се давех като Добродушко, лапах също тъй лакомо като него.

— Горкото дете! — казваше жената, като пълнеше чашата ми.

Артур мълчеше. Но той ни гледаше с широко отворени очи, зачуден навярно от нашия апетит, защото ядохме един от друг полакомо — дори и Зербино, който трябваше да бъде позаситен донякъде с откраднатото месо.

— А где щяхте да вечеряте тая вечер, ако не бяхме се срещнали? — попита Артур.

— Мисля, че нямаше да вечеряме.

— А утре къде ще вечеряте?

— Утре може би ще имаме щастието да срещнем добри хора както днес.

Артур спря да ме разпитва, обърна се към майка си и двамата поведоха дълъг разговор на чуждия език, който вече бях чул. Изглежда, че искаше нещо, но тя отказваше да изпълни желанието му или поне имаше възражения срещу него.

Изведнъж момчето отново извърна глава към мене, защото тялото му беше неподвижно.

— Искате ли да останете при нас? — попита то.

Гледах го, без да отговоря, толкова ме изненада този въпрос.

— Моят син ви пита дали искате да останете при нас.

— На кораба ли?

— Да, на кораба. Синът ми е болен и лекарите препоръчаха да го държим вързан за дъска, както го виждате. За да не скучае, разхождам го в тоя кораб. Ще останете при нас. Кучетата и маймунката ви ще дават представления за Артур, който ще бъде тяхна публика. А вие, ако ви е приятно, мое дете, ще ни свирите на арфа. Така вие ще ни услугите, а и ние от своя страна ще ви бъдем може би полезни. Няма

да търсите всеки ден публика, което е трудно понякога за дете на вашата възраст.

На кораб! Никога не бях плавал на кораб, а това беше мое голямо желание. Щях да живея в кораб, да плавам, какво щастие!

Това беше първата мисъл, която ми мина през ума и ме замая. Каква мечта!

След кратко размишление разбрах колко благоприятно беше за мене това предложение и колко великодушна беше жената, която ми го отправяше. Взех ръката ѝ и я целунах.

Тя сякаш се трогна от тая проява на признателност и мило, почти нежно, ме погали няколко пъти по челото.

— Бедно дете! — каза тя.

Тъй като искаха да свиря на арфа, стори ми се, че веднага трябва да изпълня желанието, което бяха изяви́ли. Готовността щеше да ми даде възможност да докажа донякъде и добрата си воля, и своята признателност.

Взех арфата, застанах на самия нос на кораба и засвирих.

В същото време жената приближи до устните си малка сребърна свирчица и свирна пронизително.

Веднага престанах да свиря. Питам се защо свирна така: за да ми каже, че свиря лошо, или за да ме накара да престана?

Артур виждаше всичко, което ставаше около него, и отгатна безпокойството ми.

— Мама свирна, за да тръгнат конете — обясни той.

И наистина корабът, който се беше отдалечил от брега, заплава по тихите води на канала, повлечен от конете. Водата се плискаше в кърмата, а от двете страни дърветата бягаха зад нас, осветени от косите лъчи на залязващото слънце.

— Ще посвирите ли? — попита Артур.

С едно кимване повика майка си, взе ѝ ръката и я държа в ръцете си през цялото време, докато свирех различните парчета, които бях научил от своя господар.

---

[1] Ливра — половин кг. Б.пр. ↑

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПЪРВИЯТ МИ ПРИЯТЕЛ

Майката на Артур беше англичанка. Наричаше се госпожа Милиган. Беше вдовица и мислех, че Артур е единственото ѝ дете, но скоро разбрах, че имала по-голям син, който изчезнал при загадъчни обстоятелства. Не могли да открият следите му. Когато се случило това, господин Милиган бил на смъртно легло, а госпожа Милиган, много тежко болна, не знаела какво става около нея. Когато се съвзела, мъжът ѝ бил мъртъв, а синът ѝ изчезнал. Издирванията ръководел нейният девер, господин Джеймс Милиган. В това нямало нищо лошо, ако интересите на господин Джеймс Милиган не били съвсем противоположни на интересите на снаха му: ако брат му починал без деца, той оставал негов наследник.

Ала господин Джеймс Милиган не наследил брат си, защото седем месеца след смъртта на мъжа си госпожа Милиган родила дете — малкият Артур.

Но това хилаво и болнаво дете нямало да живее дълго, казвали лекарите. Чакали го всеки ден да умре и тоя ден господин Джеймс Милиган щял да стане най-после наследник на титлата и състоянието на по-големия си брат, тъй като законите за наследството не са едни и същи във всички страни и в Англия те позволяват при известни обстоятелства чичото да наследи в ущърб на майката.

И тъй, надеждите на господин Джеймс Милиган били позабавени от раждането на неговия племенник. Но не били разбити. Трябвало само да чака.

И той чакал.

Но предсказанията на лекарите не се сбъднали, Артур си останал болен, но не умрял, както очаквали те. Грижите на майката спасили живота му — станало чудо, едно от ония чудеса, които стават, слава богу, твърде често.

Много пъти го смятали загубен, много пъти бил спасяван. Прекарал едно след друго, а понякога и едновременно всички болести, от които страдат децата.

Напоследък се появила страшна болест — коксалгия, която се развива в тазобедрената става. За тази болест му предписали серни бани и госпожа Милиган дошла в Пиренеите. Но след като баните не помогнали, препоръчали друго лечение — болният да лежи неподвижно, без да става.

Тогава госпожа Милиган поръчала в Бордо кораба, на който се намирах.

И през ум не ѝ минало да затвори сина си в някоя къща — там би умрял от скука и от липса на въздух. Щом Артур не можел вече да ходи, къщата, в която живее, трябвало да се движи вместо него.

Превърнали кораба в плаващ дом със стая, кухня, салон и веранда. В салона или под верандата, според времето, Артур лежеше от сутрин до вечер край майка си и гледките се нижеха пред него — стига само да си отвореше очите.

Заминали от Бордо преди месец и след като плавали нагоре по Гарона, навлезли в южния канал. По този канал трябваше да стигнат езерата и каналите край Средиземно море, после да заплават нагоре по Рона, после по Сона, да преминат от нея в Лоара до Бриар, да тръгнат по канала със същото име, да стигнат Сена и да следват течението на тази река до Руан, където щяха да се прехвърлят на голям параход и да се приберат в Англия.

Първия ден се запознах само със стаята, дето трябваше да живея в кораба, който се наричаше „Лебед“. Макар че тая стая беше съвсем малка — два метра дълга и около метър широка, — тя беше най-прелестната, най-чудната каюта, за която можеше да мечтае детското въображение.

Наредбата ѝ се състоеше от един-единствен шкаф, но този шкаф приличаше на вълшебната стъкленица на физиците, толкова много неща съдържаше. Вместо да бъде закована, горната му дъска беше подвижна и подигнеш ли я, под нея се намираше цяло легло с дюшек, възглавница и завивка. Разбира се, това легло не беше много широко, но беше достатъчно голямо, за да си легне човек удобно. Под леглото имаше чекмедже, пълно с всички необходими тоалетни принадлежности. А под това чекмедже имаше друго, разделено на няколко преградки, където можеха да се подредят дрехите с бельото. Нямаше маси, нямаше и столове, поне такива, каквито се срещат обикновено, но в стената на шкафа, дето се слага главата при спане,

имаше дъсчица, която, като се спуснеше, образуваше маса, а откъм краката друга, която образуваше стол.

Малко прозорче, пробито в борда, което можеше да се затваря с кръгло стъкло, служеше за осветяване и проветряване на каютата.

Никога не бях виждал така хубава, толкова чиста каюта. Цялата беше облицована с полирай бор, на пода бе постлана мушама на черни и бели квадрати.

Но тя беше не само радост за очите.

Когато се съблякох и се прострах в леглото, изпитах някакво приятно, непознато чувство. За пръв път чаршафите галеха кожата ми, а не я жулеха. У мама Барберен спях на груби и остри конопени чаршафи. С Виталис спяхме много често направо на сламата или сеното, а когато в някои странноприемници ни даваха чаршафи, почти винаги предпочитахме хубава слама. Колко тънки бяха чаршафите, в които се завивах! Колко меки бяха и колко хубаво миришеха! А дюшекът, колко по-пухкав беше той от боровите иглички, на които спях снощи! Нощната тишина вече не ме плашеше, мракът не беше вече изпълнен с видения и звездите, които виждах през прозорчето, ми шепнеха само ободрителни и насърчителни думи.

Но колкото и удобно да спях в това хубаво легло, събудих се още призори, защото бързах да разбера как са прекарали нощта моите артисти.

Намерих ги всичките на мястото, дето ги бях настанил вечерта — спяха си, сякаш живееха на този кораб от месеци. Щом се приближих, кучетата се събудиха и радостни дойдоха при мене, за да си получат сутрешната милувка. Само Добродушко, макар че ме погледна с полуотворено око, не мръдна, а захърка като заклан.

Нямаше нужда да мисля много, за да разбера какво означаваше това: господин Добродушко извънредно лесно се обиждаше и се сърдеше за нищо и никакво, а разсърдеше ли се веднъж, дълго се цупеше. Сега той беше обиден, че не съм го взел при себе си в каютата и изразяваше недоволството си, като се преструваше, че спи.

Не можах да му обясня причините, които ме бяха принудили за мое голямо съжаление да го оставя на палубата и понеже чувствавах, че поне привидно съм виновен към него, прегърнах го, за да му изкажа своите съжаления с няколко милувки.

Отначало той продължи да се цупи, но скоро с променливото си настроение се сети за друго и с движения ми даде да разбере, че ако се разходя с него на брега, може би ще ми прости.

Морякът, когото видях снощи на кормилото, беше вече станал и чистеше палубата. Той се съгласи да спусне дъската на брега и аз слязох с трупата си на поляната.

В игри с кучетата и с Добродушко, в тичане, в прескачане на трапове и катерене по дърветата времето мина бързо. Когато се върнахме, конете бяха вече впрегнати в кораба и вързани за една тополя на пътя край канала: очакваха само едно пляскане на камшика, за да тръгнат.

Качих се бързо. След няколко минути веригата, която придържаше кораба към брега, бе отвързана, морякът застана на кормилото, теглачът яхна коня си, макарата, през която минаваше буксирното въже, изскърца и потеглихме.

Какво удоволствие да пътуваш на кораб! Конете препускаха по пътя край канала и без да чувствуваме никакво движение, се плъзгахме леко по водата. Двата гористи бряга бягаха след нас и се чуваше само пликането на водата о кърмата, чието кипене се смесваше с дрънкането на звънчетата, които конете носеха на шията си.

Плавахме и наведен над перилата, аз гледах тополите, които с корени в свежата трева се възправяха гордо и поклащаха в спокойния утринен простор вечно трепкащите си листа. Дългата им редица край брега образуваше плътна зелена завеса, която спираше косите слънчеви лъчи и пропускаше до нас само лека светлина, пресята през клоната.

На места водата изглеждаше съвсем черна, сякаш покриваше бездънни бездни, а другаде беше съвсем бистра и позволяваше да се видят лъскавите камъчета и кадифените треви.

Бях погълнат в съзерцанието си, когато чух, че някой извика зад мене името ми.

Обърнах се бързо: беше Артур, когото носеха на дъската му. Майката вървеше край него.

— Добре ли спяхте? — попита ме Артур. — По-добре ли, отколкото на полето?

Приблжих се и отговорих, като търсех учтиви думи, с които се обърнах едновременно към майката и към детето.

— А кучетата? — продължи той.

Повиках и тях, и Добродушко. Те дойдоха и се поклониха, а Добродушко започна да се криви като пред представление.

Но тая сутрин не стана дума за представление.

Госпожа Милиган беше настанила сина си на сянка и самата тя седна до него.

— Можете ли да отведете кучетата и маймунката настрана? — каза тя. — Имаме да поработим.

Веднага изпълних нейното желание и отидох с трупата си отпред, на самия нос.

За каква ли работа го биваше това бедно, болно дете?

Видях, че майка му го караше да повтаря някакъв урок, а самата тя следеше текста му в разтворената книга.

Прострян на дъската, Артур повтаряше, без да помръдне.

Или по-право, опитваше се да повтаря, защото страшно се запъваше и не можеше да каже свободно три думи. На това отгоре често грешеше.

Майка му го поправяше кротко, но същевременно и строго.

— Не знаете баснята — каза тя.

Стори ми се странно, като я чух да говори на „ви“ със сина си, но тогава не знаех, че англичаните изобщо не говорят на „ти“.

— О, мамо! — каза той отчаяно.

— Днес правите повече грешки, отколкото вчера.

— Мъчих се да я науча.

— И не я научихте.

— Не можах.

— Защо?

— Не зная... Защото не можах... защото съм болен.

— Главата ви не е болна. Няма да допусна никога да не учите нищо и под предлог, че сте болен, да растете в невежество.

Госпожа Милиган ми се видя много строга, но говореше спокойно и нежно.

— Защо ме огорчавате, като не си учите уроците?

— Не мога, мамо, уверявам ви, че не мога.

И Артур заплака. Но госпожа Милиган не се трогна от сълзите му, макар че изглеждаше развълнувана и дори огорчена, както каза самата тя.

— Исках да ви оставя да си поиграете тая сутрин с Реми и кучетата — продължи тя, — но ще играете чак когато ми кажете баснята без грешка.

След тези думи тя подаде книгата на Артур и пристъпи няколко крачки, сякаш за да се прибере в кораба, като оставяше сина си излегнат на дъската.

Той се тресеше от плач и от своето място аз чувах хълцанията му.

Как можеше госпожа Милиган да бъде строга към това клето дете, което, изглежда, обичаше така нежно? Ако не можеше да си научи урока, не беше то виновно, виновна беше навярно болестта.

А госпожа Милиган щеше да изчезне, без да му каже нито една добра дума.

Но не изчезна. Вместо да влезе в кораба, тя се върна при сина си.

— Искате ли да се опитаме да я научим заедно? — попита го тя.

— О, да, мамо! Заедно!

Тогава тя седна край него, взе отново книгата и започна бавно да чете баснята, която се наричаше „Вълк и овне“. Артур повтаряше след нея думите и изреченията.

Като прочете три пъти баснята, даде книгата на Артур, каза му да продължи да учи сам и се прибра в кораба.

Артур веднага започна да чете баснята. От мястото, където стоях, виждах как си мърда устните.

Явно беше, че учеше и че се стараеше.

Но старанието му не трая дълго. Скоро той дигна очи от книгата и устните му започнаха по-бавно да се движат, после изведнъж съвсем спряха.

Той не четеше вече, не преговаряше.

Очите му, които блуждаеха насам-натам, срещнаха моите.

Махнах му с ръка, да му напомня да продължи урока си.

Той ми се усмихна кротко, сякаш за да ми благодари за напомнянето, и отново заби очи в книгата.

Но скоро пак ги дигна и погледът му заснова от единия към другия бряг на канала.

Понеже не поглеждаше към мен, аз станах и като привлякох по този начин вниманието му, посочих книгата. Той я взе засрамен.

За нещастие след две минути едно синьо рибарче, бързо като стрела, прекоси канала при носа на кораба, като оставяше след себе си

сипя следа.

Артур дигна глава, за да го проследи.

После, когато птицата изчезна, той ме погледна.

Тогава ме заговори:

— Не мога — каза той, — а много искам.

Приближих се.

— Но тая басня не е много мъчна — казах аз.

— О, напротив, много е мъчна!

— Стори ми се много лесна и докато слушах майка ви да я чете, мисля, че я запомних.

Той се усмихна недоверчиво.

— Искате ли да ви я кажа?

— Защо, като е невъзможно?

— Но не е невъзможно. Искате ли да опитам? Вземете книгата.

Той взе книгата и аз започнах да разказвам. Поправи ме само на три или четири места.

— Как, вие я знаете! — извика той.

— Не много добре, но сега мисля, че бих я казал без грешка.

— Как успяхте да я научите?

— Слушах майка ви, като я четеше, но я слушах внимателно, без да гледам какво става около мен.

Той се изчерви и извърна очи. След малко, като му мина срамът, каза:

— Разбирам как сте слушали и ще се постарая да слушам като вас. Но как успяхте да запомните всичките тия думи, които се объркват в паметта ми?

Как бях успял? Не ми беше много ясно, защото не бях мислил върху това. Но се постарях да отговоря на въпроса му, като сам си обяснявах случая.

— За какво се говори в тая басня? — започнах аз. — За едно овне. Почвам да мисля за овцете. После мисля какво правят. „Овцете бяха на безопасно място в своята кошара.“ Виждам овцете как спят, налягали в своята кошара, понеже са в безопасност, и като ги видя, не ги забравям вече.

— Добре — съгласи се той, — виждам ги и аз. „Овцете бяха на безопасно място в своята кошара“. Виждам и бели, и черни, виждам овце и агнета. Виждам дори кошарата. Тя е оградена с плет.

— Тогава няма да я забравите вече, нали?

— О, не!

— Кой пази обикновено овцете?

— Кучетата.

— Какво правят кучетата, когато няма защо да пазят овцете, тъй като са на безопасно място?

— Няма какво да правят.

— Тогава могат да спят. И ние казваме: „Кучетата спяха“.

— Така е много лесно.

— Много лесно, нали? Сега да помислим за друго нещо. Освен кучетата кой друг пази овцете?

— Овчарят.

— Щом овцете са в безопасност, овчарят няма никаква работа. Как може да прекара времето си?

— Като свири на кавал.

— Виждате ли го?

— Да.

— Къде е той?

— Под сянката на един голям бряст.

— Сам ли е?

— Не. С други овчари съседни.

— Тогава, щом виждате овцете, кошарата, кучетата и овчаря, не можете ли да кажете без грешка началото на баснята?

— Мисля, че мога.

— Я да видим.

Като ме слушаше да му говоря така и да му обяснявам как може да се научи лесно един урок, който в началото изглежда труден, Артур ме гледаше плахо и развълнувано, сякаш не беше убеден, че му казвам истината. Но след кратко колебание се реши:

— *„Овцете бяха на безопасно място в своята кошара, кучетата спяха, а овчарят, под сянката на един голям бряст, свиреше на кавал с други овчари съседни.“*

И плесна с ръце.

— Но аз знам — извика той, — не направих нито една грешка.

— Искате ли да научите по същия начин цялата басня?

— Да, с вас съм сигурен, че ще я науча. Колко доволна ще бъде мама!

И той залегна да научи останалата част от баснята, както бе научил първото изречение.

След по-малко от четвърт час той я знаеше отлично и я повтаряше без грешка, когато майка му се появи неочаквани зад нас.

Най-напред тя се разсърди, като ни видя заедно, защото помисли, че сме се събрали само за да играем, но Артур не я остави да продума нито дума.

— Зная баснята — извика той. — Реми ми помогна да я науча.

Госпожа Милиган ме гледаше крайно изненадана и навярно щеш да ми зададе някакъв въпрос, когато Артур започна, без тя да го пита, да казва „Вълк и овне“. Той направи това радостен и тържествуващ, без да се запъва и без грешка.

През това време аз гледах госпожа Милиган. Видях как на хубавото ѝ лице засия усмивка, после ми се стори, че очите ѝ се насълзиха. Но понеже в този миг се наведе над сина си и го целуна нежно, като го прегърна с двете си ръце, не зная дали плачеше.

— Думите — каза Артур — са глупост, те не означават нищо, а нещата се виждат и Реми ми помогна да видя овчаря с кавала. Дигнех ли очи, докато учех, не мислех вече за нищо наоколо, виждах кавала на овчаря и чувах песента, която свиреше. Искате ли да ви изпея песента, мамо?

И той изпя на английски някаква тъжна песен.

Сега госпожа Милиган наистина плачеше и когато се изправи, видях сълзите ѝ по страните на Дейното дете. Тогава тя се приближи до мен, хвана ми ръката и я стисна толкова нежно, че аз се развълнувах.

— Вие сте добро момче — каза ми тя.

Разказах толкова подробно тая дребна случка, за да обясня промяната, която стана от този ден в моето положение. Вчера ме взеха като човек, който разиграва животни, за да забавлявам заедно с кучетата и маймунката едно болно дете. Но този урок ме отдели от кучетата и маймунката и аз станах другар с почти приятел.

Трябва да добавя веднага и нещо, което научих едва по-късно — госпожа Милиган беше огорчена, като гледаше, че синът ѝ не учи нищо, или по-право, че не може да научи нищо. Макар че беше болен, тя искаше той да работи и тъкмо понеже болестта му щеше да трае дълго, искаше още отсега да му създаде навици, които да му дадат

възможност, когато оздравее, да използва по-добре времето си, отколкото в миналото.

До тоя ден никак не беше успявала. Артур не отказваше да учи, но беше съвсем невнимателен и неприлежен. Той приемаше, без да се противи, книгата, която му слагаха в ръцете, дори посягаше на драго сърце да я вземе, но умът му оставаше затворен и той повтаряше механично, като машина, добре или зле, по-скоро зле, отколкото добре, думите, които му набиваха насила в главата.

На това се дължеше и дълбокото огорчение на майка му, която се отчайваше от него.

На това се дължеше и нейното голямо задоволство, когато го чу да казва баснята, която беше научил с мене за половин час, докато тя самата не беше успяла в продължение на няколко дни да го накара да я запомни.

Когато си спомня сега за дните, които прекарах на кораба с госпожа Милиган и Артур, намирам, че това са най-хубавите дни от моето детство.

Артур ме обикна горещо, пък и аз, без да мисля много и повлиян от чувствата си, започнах да гледам на него като на брат: нито веднъж не се спречкахме — той не показваше с нищо превъзходството, което му създаваше неговото положение, а аз не се стеснявах ни най-малко — и през ум не ми минаваше, че мога да се стеснявам.

То се дължеше навярно на възрастта ми и на това, че не познавах живота. Но мисля, че се дължеше много повече на вниманието и на добротата на госпожа Милиган, която много често ми говореше като на свое дете.

И после, това пътуване на кораб беше истинско чудо за мене. Не изпитвахме нито час скука или умора. От сутрин до вечер цялото ни време беше запълнено.

След прокарането на железниците не посещават вече, дори не познават южния канал, а той си остава една от рядкостите на Франция.

От Вилфранш дьо Лораге ние се прехвърлихме в Авиньоне, а от Авиньоне — в Норузкия пролом, където се намира паметникът, издигнат в чест на Рике, строителя на канара, и където е вододелът на реките, които се вливат в Атлантическия океан, и тези, които се спускат към Средиземно море.

После мигахме Кастелнодари, града на мелниците, средновековния град Каркасон и през Фозранския шлюз, толкова интересен със своите девет скачени яза, слязохме в Бевие.

Когато местността беше интересна, изминавахме само по няколко левги на ден и, обратно, когато беше еднообразна, плавахме по-бързо.

Самият път определяше колко време да пътуваме и кога да тръгваме. Не ни смущаваше нито една от постоянните грижи на пътниците: не трябваше да бием дълъг път, за да стигнем някоя странноприемница, където да бъдем, положителни, че ще намерим какво да вечеряме и къде да пренощуваме.

В определен час ни поднасяха храна под верандата и както ядахме, следяхме спокойно подвижната гледка на двата бряга.

Залезеше ли слънцето, спирахме, където замръкнехме, и оставахме там до разсъмване.

У нас, в нашата къща, не познавахме скучните вечерни часове, които често са толкова дълги и мъчителни за пътника.

Тия вечерни часове, напротив, за нас често бяха много къси и времето за лягане ни сварваше, когато и през ум не ни минаваше за сън.

Спреше ли корабът, ако беше хладно, се затваряхме в салона и след като запалваха слаб огън, за да прогонят влагата или мъглата, които бяха вредни за болния, донасяха лампите. Настаняхахме Артур пред масата, аз седах до него и госпожа Милиган ни показваше книги с картинки или снимки. Както корабът беше построен нарочно за това плаване, така и книгите и картините бяха подбрани за това пътуване. Когато очите ни започваха да се уморяват, тя отваряше някоя от тия книги и ни четеше увлекателни откъси, които можехме да разберем, или пък затваряше книгите и албумите и ни разказваше предания или исторически събития, свързани с местностите, през които бяхме минали. Говореше, приковала поглед в очите; на своя син, и трогателни бяха усилията, които полагаше, да изразява само мисли и да употребява само думи, които той лесно можеше да разбере.

Когато вечерите бяха хубави, аз също имах дейно участие. Тогава вземах арфата, слизах на брега, заставах на известно разстояние зад някое дърво, което ме скриваше в сянката си, и там пеех всичките песни и свирех всички мелодии, които знаех. За Артур беше голямо

удоволствие да слуша музика в тихата нощ, без да вижда кой свири. Често ми викаше: „Още!“, и аз повтарях мелодията, която бях изсвирил.

За дете като мене, което познаваше само колибата на мама Барберен и скитничеството по широките пътища със синьор Виталис, това беше един тих и щастлив живот.

Каква разлика между картофите със сол на бедната жена, която ме бе отгледала, и вкусните торти с плодове, сладката, кремове и сладкишите на госпожа Милиган.

Каква разлика между дългото ходене пеш след господаря в кал и дъжд, под жарко слънце и тази разходка на кораб!

Но за да бъда справедлив към себе си, трябва да кажа, че бях още по-чувствителен към душевното щастие, което намерих в тоя нов живот, отколкото към материалните облаги, които той ми даваше.

Да, хубави бяха сладкишите на госпожа Милиган! Да, приятно беше да не понасяш вече глад, пек и студ! Но колко по-хубави и по-приятни от всичко това бяха за душата ми новите чувства, които я изпълваха!

Два пъти видях да се късат или да се развързват нишките, които ме свързваха с тези, които обичах: първия път — когато бях изтръгнат от мама Барберен, втория — когато ме разделиха с Виталис. И тъй, два пъти останах сам в света, без опора, без подкрепа, без други приятели освен животните ми.

И ето, останал съвсем сам и сред лишения, срещнах хора, които се отнесоха с участие към мене и които обикнах: една жена, хубава, приятна, любезна и нежна жена, и едно дете на моята възраст, което се отнасяше към мене като към брат.

Каква радост, какво щастие за сърце като моето, което имаше толкова голяма нужда от обич!

Колко пъти, като гледах Артур легнал на дъската, блед и тъжен, завиждах на щастията му, аз, пълният със здраве и сили!

Завиждах не на богатствата около него, не на книгите и скъпите му играчки, не на кораба, а на любовта, с която го окръжаваше майка му.

Колко ли щастлив беше той, че го обичаха така и го целуваха по десет-двадесет пъти на ден и че самият той можеше да целува от все

сърце тая хубава жена, майка си, до чиято ръка аз едва смеех да се докосна, когато ми я подаваше!

И тогава си казвах тъжно, че никога не ще имам майка, която да ме целуне и аз да я целуна. Може би някой ден пак щях да видя мама Барберен и това щеше да бъде истинска радост за мене, но нямаше вече да мога да ѝ кажа както някога: „Мамо“, защото не ми беше майна.

Сам, щях да бъда вечно сам.

И тая мисъл ме караше да ценя още повече радостта, която изпитвах, като чувствавах, че госпожа Милиган и Артур се отнасят нежно към мене.

Не биваше да бъда много придирчив към своя дял щастие на тоя свят и понеже никога нямаше да имам ни майка, ни брат, ни семейство, трябваше да бъда щастлив, че имам приятели.

Трябваше да бъда и бях напълно щастлив.

Но колкото и приятен да ми беше тоя нов живот, скоро трябваше да се разделя с него и да се върна към предишния си живот.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

НАМЕРЕНО ДЕТЕ

Времето мина бързо през това пътуване и наближаваше денят, когато господарят ми щеше да излезе от затвора. Това едновременно ме радваше и ме смущаваше.

Колкото се отдалечавахме от Тулуза, тази мисъл все повече и повече ме измъчваше.

Чудесно беше да се пътува така на кораб, без труд и грижи. Но трябваше да се върна и да извървя пеш пътя, който изминахме по вода.

Това нямаше да бъде така чудесно — нямаше да има вече удобно легло, каймак, сладкиши, нямаше да има приятни вечери около масата.

И друго, което ме засягаше още по-дълбоко — трябваше да се разделя с Артур и госпожа Милиган, трябваше да се лиша от тяхната обич, да ги загубя, както загубих вече мама Барберен. Нима трябваше да обичам и да ме обичат само за да бъда грубо разделен от тези, край които бих искал да прекарам живота си! Нищо ли не би могло да ни събере?

Мога да кажа, че тая грижа беше единственият облак в тия светли дни.

Най-после един ден реших да я споделя с госпожа Милиган и да я попитам колко време смята, че ще ми бъде необходимо, за да се върна в Тулуза, тъй като исках да бъда пред вратата на затвора точно когато господарят ми излиза оттам.

Като чу да се говори за заминаване, Артур се развика:

— Не искам Реми да замине!

Отговорих, че не разполагам със себе си, че принадлежа на господаря си, който ме е наел от моите родители, и че трябва да поема отново службата си при него в деня, когато му потрябвам.

Говорих за родителите си, без да спомена, че те не са ми родни баща и майка, защото в такъв случай трябваше да призная, че съм намерено дете.

— Мамо, трябва да задържим Реми — продължи Артур, който, като изключим ученето, беше господар на майка си и правеше с нея

каквото си искаше.

— И аз ще бъда много щастлива, ако Реми остане — отвърна госпожа Милиган. — Вие го обикнахте и аз се привързах към него. Но за да го задържим при нас, са необходими две условия, които не зависят нито от мене, нито от вас. Първото е Реми да има желание да остане при нас...

— О, Реми има желание! — прекъсна я Артур. — Реми, нали не искате да се върнете в Тулуза?

— Второто условие е — продължи госпожа Милиган, без да дочака отговора ми — господарят му да се съгласи да се откаже от правата си над него.

— Да чуем Реми, Реми — прекъсна я пак Артур, като продължаваше да държи на своето.

Разбира се, Виталис беше добър господар за мене и аз му бях благодарен както за грижите, така и за уроците. Но не можеше да става никакво сравнение между живота, който водех при него, и живота, който ми предлагаше госпожа Милиган. Освен това — и аз си го признавах не без известно угризение — не можеше да става никакво сравнение между чувствата, които изпитвах към Виталис, и тези, които ми вдъхваха госпожа Милиган и Артур. Помислех ли за това, казвах си, че не е хубаво от моя страна да предпочитам пред господаря си тия чужденци, които познавах от толкова кратко време. Но тъй беше — обичах нежно госпожа Милиган и Артур.

— Преди да отговори — продължи госпожа Милиган, — Реми трябва да размисли, тъй като аз не му предлагам само удоволствия и разходки, а и работа. Трябва да учи, да се труди, да стои наведен над книгите и да се занимава заедно с Артур. Трябва да сравни тоя живот с волния живот по пътищата.

— Няма какво да сравнявам — заявих аз — и ви уверявам, госпожо, че чувствавам колко ценно е вашето предложение.

— Виждате ли, мамо — викна Артур. — Реми е съгласен.

И започна да ръкопляска. Явно беше, че го избавих от безпокойство, защото, когато майка му спомена за работа и книги, по лицето му се изписа страх. Нямаше ли да откажа? И тоя страх за него, който се ужасяваше от книгите, навярно е бил много голям. Аз за щастие не изпитвах такъв страх и книгите, вместо да ме плашат, ме привличаха. Наистина от много кратко време ми дадоха книги в ръцете

и тези, които бях прегледал, ми доставиха повече удоволствие, а не мъка. Тъй че предложението на госпожа Милиган ме правеше много щастлив и аз бях напълно искрен, като ѝ благодарих за нейното великодушие. Ако Виталис се съгласеше, не бих напуснал „Лебед“, не бих се отказал от тоя приятен живот, не бих се разделил с Артур и майка му.

— Сега трябва да получим съгласието на неговия господар — продължи госпожа Милиган. — Ще му пиша да дойде при нас в Сет, тъй като ние не можем да се върнем в Тулуза. Ще му пратя пари за път и като му обясня причините, които не ни позволяват да пътуваме с влака, надявам се, че ще приеме моята покана. Ако се съгласи с предложението ми, ще остане само да се споразумея с родителите на Реми, защото трябва да се допитам и до тях.

Досега целият разговор се развиваше напълно благоприятно за мене, сякаш някаква добра фея ме беше докоснала с вълшебната си пръчица. Но последните думи ме възвърнаха грубо от съня, в който се носех, към тъжната действителност.

Да се допита до родителите ми!

Но те положително щяха да кажат това, което исках да скрия. Истината щеше да блесне.

Намерено дете!

Тогава Артур, а може би и госпожа Милиган нямаше да ме искат.

Стоях като гръмнат.

Госпожа Милиган ме погледна изненадана и се опита да ме изтръгне от мълчанието ми, но аз не посмях да отговоря на въпросите ѝ. Тогава тя предположи навярно, че ме смущава мисълта за близкото пристигане на моя господар, и не настоя.

За щастие това стана вечерта, малко преди да си легнем. Скоро успях да избягам от любопитните погледи на Артур, като се затворих в каютата със своите мисли и с опасенията си.

Това беше първата тежка нощ, която прекарах на борда на „Лебед“. Но тя беше страшно тежка нощ, дълга и неспокойна.

Какво да правя? Какво да кажа?

Нищо не можех да измисля.

И след като премислих сто пъти едни и същи мисли, след като вземах най-противоречиви решения, най-после се спрях на най-удобното, но и на най-недостойното — нищо да не правя и нищо да не

казвам. Да става каквото ще — щях да се примиря с всичко, щом не можех да си помогна.

Може би Виталис нямаше да се откаже от мене. В сломеното си сърце аз желях тази възможност и се боях от нея. В такъв случай щях да тръгна с него и нямаше защо да казвам истината.

А толкова голям беше ужасът ми от тая истина, която смятах така страшна, че най-горещо започнах да желая Виталис да не приеме предложението на госпожа Милиган и двамата да не могат да се споразумеят по моя въпрос.

Разбира се, трябваше да напусна Артур и майка му и да не ги видя никога вече може би. Но поне нямаше да останат с лош спомен за мен.

Три дни след като писа на господаря ми, госпожа Милиган получи отговор. В няколко реда Виталис съобщаваше, че има честта да приеме поканата на госпожа Милиган и че ще пристигне в Сет идущата събота с влака в два часа.

Поисках разрешение от госпожа Милиган и заедно с кучетата и Добродушко отидохме на гарата и зачакахме пристигането на Виталис.

Кучетата бяха неспокойни, сякаш предчувствуваха нещо. Добродушко беше равнодушен, а аз страшно развълнуван. Колко противоречиви чувства говореха в моята неопитна душа! Стоях в един ъгъл на двора на гарата, държах трите кучета вързани, а Добродушко под дрехата си и чаках, без да виждам какво става наоколо.

Кучетата ми известиха, че влакът е пристигнал и че са подушили господаря. Изведнъж почувствувах, че ме повлякоха и понеже това стана ненадейно, кучетата ми избягаха. Те тичаха и лаеха радостно и почти веднага ги видях да скачат около Виталис, който се бе появил в обикновените си дрехи. По-бърз, макар и не тъй гъвкав като другарите си, Капи беше скочил в ръцете на своя господар, докато Зербино и Долче се катереха по краката му.

Пристъпих и аз — Виталис пусна Капи на земята и ме притисна към себе си. За пръв път ме целуна, като повтори няколко пъти:

— Buon di, rovero caro!^[1]

Моят господар никога не беше груб към мене, но и никога не ме е галил и не бях свикнал на такива изблици на нежност. Това ме трогна и се просълзих, защото бях в състояние, при което сърцето се свива и бързо се отпуска.

Погледнах го и намерих, че много се е състарил в затвора. Беше се прегърбил и побледнял, устните му — станали безцветни.

— Е, намираш, че съм се променил, нали, момчето ми? — каза той. — Затворът е лошо жилище, а скуката — лоша болест. Но сега всичко ще се оправи.

После промени разговора.

— А как се запозна с тая жена, която ми писа? — попита ме той.

Тогава му разказах как срещнах „Лебед“ и как от тоя ден живея при госпожа Милиган и сина ѝ, какво сме видели, какво сме правили.

Разказът ми беше много дълъг, понеже се боях да стигна до края му и да засегна въпроса, който ме ужасяваше, тъй като сега вече никога не бих могъл да кажа на господаря си, че бях желал да се споразумее с госпожа Милиган и с Артур, за да остана при тях.

Но не стана нужда да му направя това признание, защото, преди да завърша разказа си, стигнахме в хотела, където беше отседнала госпожа Милиган. А и Виталис не ми каза нищо за писмото на госпожа Милиган и не ми спомена за предложенията, които тя навярно му беше отправила в това писмо.

— Тази жена ме чака, нали? — попита той, когато влязохме в хотела.

— Да, ще ви заведе при нея.

— Няма нужда, кажи ми номера на стаята и ме чакай тук с кучетата и Добродушко.

Когато господарят ми кажеше нещо, не бях свикнал да му възразявам или да споря с него. Все пак се опитах да го помоля да отидем заедно при госпожа Милиган, което ми се струваше и естествено, и справедливо. Но с едно движение той ме накара да млъкна — аз го послушах и останах с кучетата на една пейка пред вратата на хотела. И те искаха да го последват, но и те се подчиниха на заповедта му да не влизат, както се подчиних и аз. Виталис умееше да заповядва.

Защо не искаше да присъствувам на разговора му с госпожа Милиган? Това се питах и разглеждах тоя въпрос от всички страни. Не бях успял още да си отговоря, когато го видях, че се връща.

— Иди да се сбoguваш с госпожата — ми каза той. — Ще те чакам тук. Тръгваме след десет минути.

Загубил бях надежда, но все пак това решение ме потресе.

— Е! — обади се той след няколко минути. — Не разбра ли? Какво стоиш като пън? Побързай!

Той нямаше навик да ми говори грубо и откакто бях при него, никога не ми беше говорил така.

Станах, за да се подчиня — несъзнателно, без да разбирам.

Но след като направих няколко крачки, за да се кача при госпожа Милиган, попитах:

— Значи казахте им...

— Казах, че си ми нужен и че и аз самият съм ти нужен, тъй че нямам намерение да се откажа от правата, които имам над тебе. Върви и бързай да се върнеш.

Тия думи ме поуспокоиха, защото бях напълно овладян от упоритата мисъл, че съм намерено дете, и си въобразих, че щом трябва да заминем след десет минути, господарят ми е казал всичко, което знаеше за моя произход.

Когато влязох в стаята на госпожа Милиган, сварих Артур да плаче, а майка му, наведена над него, го утешаваше.

— Нали няма да заминете, Реми? — извика Артур.

Госпожа Милиган отговори вместо мене, като му обясни, че трябва да се подчиня.

— Помолих вашия господар да ви остави при нас — ми каза тя с глас, който ме накара да се просълзя, — но той не се съгласи и с нищо не успях да го убедя.

— Той е лош човек! — извика Артур.

— Не, не е лош човек — продължи госпожа Милиган. — Вие сте му нужен, а ми се струва освен това, че той искрено ви обича. После, той говори като честен и благороден човек. Ето как ми обясни той своя отказ: „Обичам това дете и то ме обича. Суровият живот, който ще води при мене, ще му бъде по-полезен от прикритото положение на слуга, в което ще живее при вас, без да искате. Наистина вие ще му дадете образование и възпитание. Ще развиете ума му наистина, но не и характера му. Той не може да бъде ваш син, ще бъде мой. Това е по-добре, отколкото да бъде играчка на болното ви дете, колкото мило и приятно да изглежда това дете. Аз също ще го уча.“

— Но нали той не е баща на Реми! — обади се Артур.

— Не му е баща наистина, но му е господар и Реми е негов, щом като родителите му са го дали под наем на Виталис. Сега Реми трябва

да му се подчинява.

— Не искам Реми да замине.

— Но той трябва да тръгне с господаря си. Надявам се, че няма да бъде за дълго. Ще пиша на родителите му и ще се разбера с тях.

— О, не! — извиках аз.

— Но защо?

— О, не! Моля ви се!

— Но няма друг начин, мое дете.

— Моля ви се, недейте!

Ако госпожа Милиган не беше заговорила за родителите ми, навярно щях да се сбогувам много по-дълго време, а не десет минути, както ми беше разрешил господарят.

— Те са в Шаванон, нали? — продължи госпожа Милиган.

Без да ѝ отговоря, отидох при Артур, прегърнах го и го целунах няколко пъти, като вложих в тия целувки цялата си обич, която изпитвах към него. После се изтръгнах от прегръдките му, приближих се до госпожа Милиган, паднах на колене пред нея и целунах ръката ѝ.

— Бедно дете! — прошепна тя, като се наведе над мене.

И ме целуна по челото.

Тогава станах бързо и се втурнах към вратата.

— Артур, винаги ще ви обичам! — казах аз със задавен от ридания глас. — А вас, госпожо, никога няма да ви забравя!

— Реми! Реми! — извика Артур.

Но не чух нищо повече. Излязох и затворих вратата след себе си.

След една минута бях при господаря си.

— Да вървим! — каза той.

И напуснахме Сет по пътя за Фронтинян.

Така се разделих с първия си приятел и отново се впуснах в приключения, които нямаше да преживея, ако преувеличаването на последиците от един отвратителен предразсъдък не ме бяха накарали да изпадна в глупав страх.

---

[1] Buon di, povero caro! — Добър ден, скъпо дете! ↑

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

СНЯГ И ВЪЛЦИ

Пак трябваше да вървя след своя господар и с ожулено рамо от опънатия ремък на арфата да се тътря по широките пътища по дъжд и пек, по прах и кал.

Пак трябваше да представям глупак по площадите и да се смея и плача, за да забавлявам почитаема та публика.

Промяната беше тежка, защото лесно се свиква с богатството и щастието.

Чувствувах огорчения, неприятности и умора, които не познавах, преди да бях живял два месеца приятния живот на щастливците на тоя свят.

При госпожа Милиган често си мислех за Виталис. При Виталис споменът ме носеше към госпожа Милиган.

Неведнъж през дългите пътувания оставах назад, за да си мисля на воля за Артур, за майка му, за „Лебед“ и мислено се връщах и живеях в миналото.

Ах, къде беше онова хубаво време! И когато вечер, легнал в някоя мръсна селска странноприемница, мислех за своята каюта в „Лебед“, колко груби ми се струаха чаршафите на моето легло!

Значи нямаше да си играя вече с Артур, нямаше да чувам вече милващия глас на госпожа Милиган!

За щастие в моята много остра и непрестанна болка имах една утеха. Господарят ми беше много помил, дори много по-нежен — ако думата нежен подходеше за Виталис — от всеки друг път!

В това отношение беше настъпила голяма промяна в характера му или поне в държанието му към мене и това ми даваше сили и не ми позволяваше да заплача, когато при спомена за Артур ми се свиваше, сърцето! Чувствувах, че не съм сам на тоя свят и че господарят ми е нещо повече и по-добро от господар.

Често ми се искаше дори да го целуна и ако имах тая смелост, бих го направил — толкова голяма нужда изпитвах да излея нежните

чувства на душата си. Но не смеех, защото Виталис не беше човек, с когото можеш да си позволиш волности.

Най-напред, в самото начало, ме въздържаше страхът, а сега някакво друго, неопределено чувство, което приличаше на уважение.

Като излизахме от моето село, Виталис беше за мене човек като всички други, защото тогава не умеех да различавам хората. Но моят престой у госпожа Милиган ми отвори донякъде очите и ума. И странно нещо, струваше ми се, когато се взирах внимателно в своя господар, че намирах в неговото държание, във вида и обноските му известна прилика с държанието, с вида и обноските на госпожа Милиган.

Тогава си казвах, че това е невъзможно, защото моят господар беше само възпитател на животни, докато госпожа Милиган беше госпожа.

Но това, което ми казваше умът, не можеше да заглуши онова, което очите непрестанно ми повтаряха. Когато поискаше, Виталис беше също така господин, както госпожа Милиган беше госпожа. Единствената разлика между тях се състоеше в това, че госпожа Милиган беше винаги госпожа, докато моят господар беше господин само при известни обстоятелства. Но тогава той ставаше същински господин и би се наложил както на най-смелите, така и на най-дръзките. А понеже не бях нито смел, нито дързък, аз се поддавах на неговата сила и не смеех да дам воля на своите излияния дори когато ми даваше повод за това с няколко благи думи.

След като напуснахме Сет, няколко дена не говорихме за госпожа Милиган и за живота ми на „Лебед“. Но малко по малко в разговорите ни започна да става дума за тях — моят господар винаги пръв заговорваше за това — и скоро не минаваше нито ден, без да споменем името на госпожа Милиган.

— Ти обичаше много тая жена, нали? — питаше ме Виталис. — Да, разбирам. Тя е била добра, много добра към тебе. Трябва да си спомняш винаги с благодарност за нея.

После често добавяше:

— Така трябваше да стане!

Какво е трябвало да стане така?

Отначало не разбирах добре, но малко по малко почнах да си мисля, че онова, което е трябвало да стане, е било да отблъсна

предложението на госпожа Милиган да остана при нея.

Навярно за това мислеше господарят ми, като казваше: „Така трябваше да стане“, и ми се струваше, че в тия думи имаше сякаш някакво съжаление. Искал е може би да ме остави при Артур, но е било невъзможно.

И в дъното на душата си му бях благодарен за това съжаление, макар че не можех да отгатна защо не е могъл да приеме предложенията на госпожа Милиган, тъй като обясненията, които тя ми бе повторила, не ми бяха много ясни.

„Сега някой ден може би ще ги приеме.“

И това будеше в мене голяма надежда.

Защо да не срещнем „Лебед“?

Той трябваше да плава нагоре по Рона, а ние вървахме по бреговете на тая река.

И по пътя извързвах очи по-често към реката, отколкото към хълмовете и плодородните равнини край двата ѝ бряга.

Пристигнахме ли в някой град — в Арл, Тараскон, Авиньон, Монтелимар, Баланс, Турнон или Виен, — най-напред обикалях кейовете и мостовете. Търсех „Лебед“ и зърнех ли в далечината някой кораб, полупотънал в гъстата мъгла, чаках го да изплава от нея, за да видя не е ли „Лебед“.

Но не беше той.

Понякога се осмелявах да разпитам моряците и им описвах кораба, който търсех. Не го бяха виждали да минава.

Сега, когато господарят ми бе решил да ме отстъпи на госпожа Милиган — така поне си въобразявах, — нямаше вече опасност да стане дума за моето произхождение, нито пък да се пише на мама Барберен. Преговорите щяха да се водят между моя господар и госпожа Милиган, така поне уреждах въпроса в детското си въображение: госпожа Милиган искаше да ме вземе при себе си, моят господар се съгласяваше да се откаже от правата си над мене и всичко беше свършено.

Останахме няколко седмици в Лион и цялото си свободно време прекарвах по кейовете на Рона и Сона. Познавам мостовете Ене, Тилсит, Гийотиер и Отел Дийо, както ги познават родените в Лион.

Но напразно търсех, не намерих „Лебед“.

Трябваше да напуснем Лион и да се отправим към Дижон. Тогава надеждата, че ще намеря някога госпожа Милиган и Артур, започна да ме изоставя, защото в Лион проучих всички карти на Франция, които успях да открия по полиците на антикварите, и знаех, че централният канал, по който трябваше да отплава „Лебед“, за да стигне Лоара, се отбива от Сона в Шалон.

Стигнахме в Шалон и си заминахме оттам, без да видя „Лебед“. Значи свършено: трябваше да се откажа от своята мечта.

Изпитах голямо огорчение.

И сякаш за да увеличи моето отчаяние, което и без това беше вече много голямо, времето стана отвратително. Беше късна есен, приближаваше зима и ходенето по дъжд и кал ставаше все по-мъчително и по-мъчително. Когато стигнехме вечер в някоя лоша странноприемница или пък в някоя плевня, капнали от умора, мокри до кости и кални от главата до петите, лягах си натъжен.

След като напуснахме Дижон и минахме хълмовете на Златния бряг, настъпи влажен студ, който ни вледеняваше до кости, и Добродушко стана по-тъжен и по-умърлушен от мене.

Целта на моя господар беше да стигнем в Париж колкото е възможно по-бързо, защото само в Париж имахме възможност да дадем няколко представления през зимата. Но било защото средствата не му позволяваха да вземем влак или по други причини, трябваше да изминем пеш пътя от Дижон до Париж.

Когато времето позволяваше, давахме по някое кратко представление в градовете и селата, през които минавахме, и като съберяхме малко пари, тръгвахме пак на път.

До Шатийон бяхме горе-долу добре, при все че непрестанно понасяхме влага и студ. Но като напуснахме този град, дъждът спря и задуха северен вятър.

В началото не се оплакахме, макар че никак не е приятно северният вятър да те брули право в лицето. В краен случай по-добре тоя вятър, колкото и остър да беше той, отколкото влагата, в която гниехме от няколко седмици.

За нещастие вятърът не остана сух. Небето се покри с грамадни черни облаци, слънцето се скри съвсем и по всичко личеше, че скоро ще вали сняг.

Успяхме да се доберем до едно голямо село, без да ни изненада снегът. Но намерението на моя господар беше да стигнем в Троа колкото се може по-бързо, защото Троа е голям град, в който можехме да дадем няколко представления, ако времето ни принудеше да останем там.

— Лягай бърже — ми каза той, когато се настанихме в една странноприемница. — Ще тръгнем утре рано сутринта, защото се боя да не ни изненада снегът.

Но самият той не си легна толкова рано, а остана в къта край огнището в кухнята, за да стопли Добродушко, който беше премръзнал през деня и не преставаше да скимти, макар че се бяхме погрижили да го завием с одеяла.

На другата сутрин станах рано, както ми бе поръчано. Беше още тъмно, небето беше черно и схлупено, без нито една звезда. Сякаш някакъв грамаден тъмен похлупак беше надвиснал над земята и щеше да я смаже. Когато се отвореше вратата, остър вятър нахлуваше в огнището и разпалваше главните, заровени снощи в пепелта.

— На ваше място не бих тръгнал — каза стопанинът на странноприемницата, като се обърна към господаря ми. — Ще вали сняг.

— Много бързам — отвърна Виталис — и се на дявам да стигна в Троа преди снега.

— Тридесет километра не се минават за един час.

И все пак тръгнахме.

Виталис притискаше Добродушко под палтото си, за да го постопли със собствената си топлина, а кучетата, радостни, че времето е сухо, тичаха пред нас. Господарят ми беше купил в Дижон кожух, който се носеше с вълната отвътре. Увих се с него, а вятърът, който ни духаше в лицето, го залепи за тялото ми.

Не беше приятно да си отваряш устата. Вървахме и двамата, без да продумахме, и ускорявахме крачката не само защото бързахме, а за да се стоплим.

Макар че приближаваше да съмне, небето продължаваше да бъде мрачно.

Най-после на изток някаква белезникава ивица проряза мрака, но слънцето не се показа. Не беше вече тъмно, но не би могло да се каже, че беше се съмнало.

Все пак предметите в полето станаха по-ясни. Оловната светлина, която едва досягаше земята, бликаше от изток като от огромен прозорец и осветяваше останалите без листа дървета и тук-там плетища и гъсталаци, по които още имаше изсъхнали листа — брулени и гърчени от вятъра, те издаваха слаб шум.

Нямаше жив човек по пътя, нито из полето, не трополеше каруца, не плющеше камшик, Единствените живи същества бяха птиците, които чувахме, но не виждахме, защото се бяха скрили в листата. Само свраките подскачаха по пътя с вирната опашка и човка нагоре, отлитаха, щом се приближим, и кацваха на върха на някое дърво, отдето ни изпращаха със своето грачене, което приличаше на ругатни или на злокобно предсказание.

Изведнъж на север в небето се показва някаква бяла точка. Тя идваше към нас, растеше бързо и ние чухме някакъв странен шум от най-несъзвучни крясъци. Това бяха гъски или диви лебеди, които отлитаха на юг. Те минаха над главите ни и когато бяха вече далеч, във въздуха още прехвъркваше бял пух, който се открояваше на черното небе.

Над местността, през която минавахме, виснеше някаква зловеща печал, която нарастваше още повече от тишината. Докъдето стигаше погледът в тоя мрачен ден, се виждаха само голи полета, безплодни хълмове и поръждавели гори.

Продължаваше да духа северен вятър, който клонеше леко към запад. От тая страна на хоризонта се носеха бакърени облаци, тежки и ниски, които сякаш тегнеха над върховете на дърветата.

Скоро пред очите ни заиграха парцали сняг, големи колкото пеперуди. Те се издигаха, падаха, въртяха се, без да досегнат земята.

Не бяхме изминали много път и ми се струваше невъзможно да стигнем в Троа преди снега. Но това не ме тревожеше много и дори си казвах, че като завали сняг, северният вятър ще утихне и времето ще омекне.

Но аз не знаех какво е снежна виелица.

Скоро го научих, и то така, че никога няма да забравя този урок.

Облаците, които идеха от северозапад, приближиха, някаква бяла светлина озари небето откъм тях, недрата им се разтвориха и заваля.

Пред нас не прехвъркаха вече пеперуди, а ни забули обилен сняг.

— Писано било да не стигнем в Троа — каза Виталис. — Трябва да се подслоним в първата къща, която срещнем.

Хубави приказки, които можеха да ми бъдат само приятни. Но къде щяхме да намерим тая гостоприемна къща? Преди снегът да ни забули с белия си мрак, бях разгледал цялата местност, докдето стигаше погледът ми, но не забелязах никаква къща, нищо, което да показва, че наблизо има село. Напротив — навлизахме в някаква гора, чиито мрачни дълбини се сливаха в безкрая — пред нас и от двете ВИ страни по ридовете, които ни ограждаха.

Тъй че не биваше да разчитаме много на желаната къща. Но в края на краищата снегът можеше и да престане. Той не престана, а се засили.

Много скоро снегът покри пътя, или по-точно — всичко, което го спираше по пътя: купчините камъни, успоредните пътечки от страни, гъсталаците и храстите край рововете — шибан от вятъра, който не беше отслабнал, той бръснеше земята и засипваше всичко, което му се изпречеше.

Неприятното беше, че и ние му се изпречвахме. Шибнеше ли ни, той се плъзгаше по нас, но се впиваше като прах навсякъде, където срещнеше отвор, и веднага се топеше.

Аз чувствах в шията ми как се стичаше студена вода, а моят господар, който беше поотворил кожуха си, за да може Добродушно да диша, навярно не беше по-запазен от мене.

Но ние продължавахме да вървим срещу вятъра и срещу снега, без да говорим. От време на време извъръцахме глава, за да си поемем въздух.

Кучетата не вървяха вече пред нас, а по петите ни, сякаш диреха от нас завет, който ние не можехме да им дадем.

Пристъпвахме бавно, с мъка, заслепени, мокри, вкочанени, и макар че бяхме вече доста отдавна сред самата гора, не можехме да намерим никъде завет, тъй като пътят беше напълно изложен на вятъра.

За щастие (дали трябва да се каже за щастие?) малко по малко вилицата затихна. Но тогава снегът се засили и вместо да се сипе на прах, заваля едър и плътен.

За няколко минути пътят бе покрит с дебела пелена сняг, по която ние вървахме безшумно.

От време на време виждах, че господарят ми поглежда наляво, сякаш търсеше нещо. Но там се виждаше само широка поляна, дето през пролетта бяха секли дърва и чиито млади дръвчета с гъвкави стъбла се превиваха под тежестта на снега.

Какво ли се надяваше да намери там?

Аз пък гледах право пред себе си по пътя, докъдето стигаше погледът ми, за да видя няма ли да свърши скоро тая гора и няма ли да съзрем някоя къща.

Но глупаво беше желанието да се прозре отвъд тая бяла завеса. На няколко метра всичко се замъгляваше и не се виждаше вече нищо — само снегът, който падаше на все по-гъсти парцали и ни забулваше като с огромна мрежа.

Положението не беше весело. Винаги, когато съм гледал да вали сняг, дори когато съм стоял зад прозорец в добре затоплена стая, съм изпитвал някаква смътна тъга, а сега си казвах, че затоплената стая трябва да е още много далече.

Но трябваше да вървим и да не падаме духом, защото краката ни затъваха все повече в снежната пелена, която достигаше почти до колене, а шапките ни все повече натежаваха от снега по тях.

Изведнъж видях, че Виталис простря ръка наляво, сякаш за да привлече вниманието ми. Погледнах и ми се стори, че съзрях смътно на поляната колиба от клони, покрити със сняг.

Не поисках обяснения, защото ми беше ясно, че моят господар ми показва тая колиба не за да се възхищавам от хубостта ѝ. Трябваше да се открие пътят, който водеше до нея.

Не беше никак лесно, защото дебелият сняг бе заличил вече всяка следа от пътя или пътека. Но на края на поляната, дето започваше отново едрата гора, ми се стори, че ровът край главния път е засипан. Там навярно излизаше пътят, който водеше към колибата.

Не се излъгах. Снегът не хлътна под краката ни, когато слязохме в рова, и скоро стигнахме колибата.

Тя беше направена от пръти и вършини, а над тях сплетени вейки образуваха покрива. Тоя покрив беше доста плътен и не пропускаше снега.

Това беше заслон, който можеше да хване място за къща.

По-забързани или по-пъргави от нас, кучетата първи влязоха в колибата и се търкаляха по сухата земя и в праха, като лаеха весело.

Ние също така бяхме много доволни, но изразихме другояче задоволството си, а не с търкаляне в праха, което всъщност нямаше да бъде лошо, щеше да ни изсуши.

— Тъй и предполагах — каза Виталис, — в това младо сечище трябва да се намира някъде дърварска колиба. Сега снегът може да си вали.

— Нека си вали! — извиках аз предизвикателно.

И отидох на вратата, или по-право на отвора на колибата, защото тя нямаше ни врата, ни прозорец, за да си изтърся палтото и шапката така, че да не намокря вътрешността на жилището ни.

Нашето жилище беше съвсем скромно както по строеж, така и по наредбата си, която се състоеше от една пръстена пейка и от няколко големи камъка, които служеха за столове. Но онова, което беше още по-ценно за нас при положението, в което се намирахме, бяха пет или шест тухли, изправени в един кът, които образуваха огнището.

Огън! Можехме да запалим огън!

Но само огнище не е достатъчно, за да се запали огън. Трябва да се сложат и дърва в огнището.

В къща като нашата не беше трудно да се намерят дърва. Можехме да ги вземем от стените и покрива, тоест да измъкнем клони оттук-оттам, за да не пострада къщата ни.

Това стана бързо и ярък пламък весело затрептя и освети нашето огнище.

Ах, огън! Огънчец!

Наистина той не гореше без дим и понеже нямаше комин, през който да излезе, димът изпълни колибата. Но какво от това? Ние искахме пламък, искахме топлина.

Докато, легнал на земята и опрян на двете си ръце, аз раздухвах огъня, кучетата насядаха важно около огнището и изпънали врат, грееха на яркия пламък мокрите си и измръзнали коремни.

Скоро Добродушко разгъна палтото на господаря си, подаде предпазливо нос и се огледа къде се намира. Успокоен от обстановката, той скочи бързо на земята, зае най-доброто място пред огъня и протегна към пламъка двете си малки треперещи ръчички.

Сега бяхме спокойни, че няма да умрем от студ, но въпросът за храната не беше разрешен.

В тая гостоприемна къща нямаше ракла с хляб, нито пещ с къкрещи тенджери.

За щастие нашият господар беше предвидлив и опитен човек. Сутринта, преди да стана, той беше набавил храна за из пътя — пита хляб и парче сирене. Но не беше време да бъдем взискателни и придилични — щом видяхме питата, всички радостно се раздвижихме.

За съжаление парчетата не бяха големи и ако питате мене, бях неприятно изненадан. Вместо цялата пита господарят ни подели само половината.

— Не познавам пътя — каза той в отговор на въпросителния ми поглед — и не зная дали оттук до Троа ще се намери странноприемница, където да се нахраним. При това и гората ми е непозната. Зная само, че тоя край е много горист и че безкрайни гори се сливат една с друга — горите Шаурс, Рюмили, От, Омон. Може би се намираме на много левги от човешко жилище. Поради снега може би ще бъдем принудени да останем дълго време в тая колиба. Трябва да оставим храна за вечеря.

Аз разбирах тия съображения, особено като си спомних за нашето заминаване от Тулуза след затварянето на Виталис. Но те не трогнаха кучетата — като го видяха, че скъта питата в раницата, когато едва бяха похапнали, те протегнаха лапи към господаря си, драскаха по коленете му и започнаха с изразителни движения да го молят да отвори раницата, в която впираха умолителни погледи.

Молбите и ласките не помогнаха — раницата не се отвори.

Но колкото и оскъдна да беше тая лека закуска, тя ни подкрепи. Бяхме на завет, огънят ни обгръщаше с приятна топлина. Можехме да чакаме снегът да спре.

Не беше много страшно за мене да останем в тая колиба, а и не вярвах, че ще бъдем принудени да останем тук дълго време, както каза Виталис, за да оправдае своята пестеливост. Снегът нямаше да вали вечно, но и нищо не показваше, че скоро ще престане.

През отвора на нашата колиба виждахме как се сипят бързи и плътни парцали сняг. Понеже нямаше вече вятър, те падаха право на земята, един през други, непрекъснато.

Не се виждаше небето и светлината, вместо да пада отгоре, идеше отдолу, от ослепителната пелена, която покриваше земята.

Кучетата се бяха примирили с принудителния престой, бяха се настанили и трите край огъня — едното свито на кълбо, другото излегнато на една страна, Капи, заврял муцуна в пепелта — и спяха.

Реших да направя като тях. Бях станал рано и щеше да ми бъде по-приятно да пътувам в страната на сънищата, на „Лебед“ може би, отколкото да гледам тоя сняг.

Не знаех колко време съм спал. Когато се събудих, снегът беше престанал. Погледнах навън. Пелената, която се бе натрупала пред колибата ни, беше станала значително по-дебела. Ако тръгнем на път, щях да газя до над коленете.

Колко ли беше часът?

Не можех да попитам господаря си, защото слабите сборове през последните месеци не бяха попълнили парите, които беше похарчил за делото и затвора, така че в Дижон, за да ми купи кожух и някои необходими вещи за себе си и за мене, трябваше да продаде часовника, големия сребърен часовник, на който видях Капи да казва колко е часът в деня, когато Вита лис ме нае в трупата си.

По дневната светлина трябваше да разбере това, което нашият хубав голям часовник не можеше вече да ми покаже.

Но нищо не можеше да ми отговори: долу, по земята, ослепителнобяла пелена, в простора — тъмна мъгла, а на небето — мътна светлина, тук-таме с мръсни жълти петна.

И слухът не можеше да долови нищо, защото навън бе настанала пълна тишина, несмущавана нито от птичи крясък, нито от плясък на камшик, ни от трополене на каруца. Никоя нощ не е била така безмълвна като тоя ден.

При това всичко около нас беше замряло, снегът бе спрял всякакво движение, бе сковал всичко. Само от време на време след лек, сподавен, едва доловим шум някой боров клон тежко се полюшваше. Той се свеждаше бавно под тежкия товар към земята, а сведеше ли се повече, снегът се плъзгаше надолу. Тогава клонът изведнъж се изправяше и тъмнозелените му листа се открояваха на белия саван, който покриваше останалите дървета от корена до върха, така че отдалеч сякаш някаква черна дупка зееше тук-таме по савана.

Както стоях на вратата, заплепен от тая гледка, чух, че господарят ме извика.

— Искаш ли да тръгнем? — попита ме той.

— Не зная, нищо не ми се иска. Ще направя, каквото вие кажете, че трябва да направим.

— Е, според мене трябва да останем тук, защото сме на завет и имаме огън.

Мина ми през ума, че нямаме почти никакъв хляб, но премълчах.

— Мисля, че скоро пак ще завали — продължи Виталис — и не бива да тръгваме, преди да разберем на какво разстояние от нас има селище. Нощта няма да бъде приятна сред тоя сняг и по-добре да преспим тук, ще бъдем поне на закрито.

Като оставим въпроса за храната настрана, това разрешение ми харесваше. Прочее, ако тръгнем веднага, не беше никак сигурно, че ще намерим, преди да мръкне, странноприемница, където да вечеряме, докато беше напълно ясно, че ще намерим на пътя дебел, още неутъпкан сняг, по който трудно би могло да се върви.

Така и стана, когато за вечеря Виталис ни раздели на шест остатъка от питата.

Трябваше да гладуваме в нашата колиба и толкоз.

Жалко, че беше останало малко от нея и това малко се свърши бързо, въпреки че чупехме колкото се може по-малки зальци, за да продължим вечерята си.

Когато нашата бедна вечеря, толкова оскъдна и кратка, завърши, помислих, че кучетата пак ще започнат сутрешните си хитрини, защото личеше, че са страшно гладна. Но те не направиха нищо и аз още веднъж се убедих, че са наистина много умни.

Когато нашият господар прибра ножа в джоба на панталона си, което означаваше, че угощението е свършило, Капи стана, кимна с глава на двамата си другари и отиде и подуши раницата, където слагахме обикновено храната. В същото време той сложи леко лапата си на раницата и я поопипа. Тая двойна проверка го убеди, че няма нищо за ядене. Тогава се върна на мястото си край огнището и след като кимна пак с глава на Долче и Зербино, просна се цял на пода и въздъхна примирен.

„Няма вече нищо. Излишно е да искаме.“

Това беше изразено много ясно, като с думи.

Другарите му разбраха този език, легнаха съща край огнището и въздъхнаха като него. Но във въздишката на Зербино нямаше примирение, защото, освен че ядеше много, той беше и страшно лаком

и тази жертва за него беше по-болезнена, отколкото за който и да е било друг.

Снегът пак беше завалял отдавна и продължаваше да се сипе все така непрестанно. Всеки миг постелята, с която беше наметнал земята, растеше кран младите издънки — само стъблата им още стърчаха над белия прилив, който скоро щеше да ги погълне.

След като се навечеряхме, вече едва се виждаше какво става извън колибата, защото в тоя мрачен ден бързо мръкна.

През нощта снегът не престана, а продължи да се сипе на едри парцали от черното небе върху бялата земя.

Трябваше да ноцуваме тук и затова най-добре беше да заспим колкото се може по-бързо. Постъпих като кучетата и след като се увих в кожуха си, който, прострян край огъня, беше изсъхнал през деня, проснах се край огнището и сложих глава върху един плосък камък, който ми служеше за възглавница.

— Спи — ми каза Виталис, — ще те събудя, когато и на мене ми се приспи, защото, въпреки че няма защо да се боим от зверове и хора в тая колиба, един от нас трябва да бъде буден, за да поддържа огъня. Трябва да вземем мерки срещу студа, който може да стане много силен, ако снегът престане да вали.

Не го чаках да ме подкани втори път и заспах.

Когато господарят ме събуди, навярно беше вече късна нощ — така поне си мислех. Не валеше вече сняг. Огънят продължаваше да гори.

— Сега е твой ред — каза Виталис. — Ще слагаш само от време на време дърва в огнището. Ето, приготвил съм ти.

И наистина купчина пръти бяха струпани край мене. Господарят ми, който спеше много по-леко от мене, не искаше да го будя, като ходя да измъквам дърва от стената всеки път, когато ми потръбват, и ми беше приготвил тая купчина, от която можех да си взема само като пресегна, без да вдигам шум.

Разумна мярка, която за съжаление не даде резултата, който Виталис очакваше.

Като видя, че съм буден и съм готов да го сменя, той се излегна на свой ред край огъня, притисна до себе си увития в одеяло Добродушко и скоро по-високото му и по-равномерно дишане ми

подказа, че е заспал. Тогава станах и тихо, на пръсти, отидох до вратата, за да видя какво става вън.

Снегът беше затрупал всичко — трева, храсти, издънки и дървета. Докъдето стигаше погледът, се простираше неравна, но еднакво бяла пелена. Небето бе осеяно с трепкащи звезди, но колкото и силна да беше тяхната светлина, бледото сияние, което се излъчваше от снега, озаряваше местността. Пак беше студено и навън трябва да беше замръзнало, защото въздухът, който влизаше в нашата колиба, беше леден. В зловещата нощна тишина сегиз-тогиз се чуваше прашене, което показваше, че снежната пелена замръзва.

Ние наистина сме били много щастливи, че сме открили тая колиба: какво ли щяхме да правим посред гората при тоя сняг и студ?

Колкото и тихо да вървах, събудих кучетата и Зербино стана и дойде с мене на вратата. Но понеже той не се възхищаваше като мене от величието на снежната нощ, много скоро му дотегна и поиска да излезе.

Махнах му с ръка да се върне. Що за хрумване, да излиза навън в тоя студ! Не беше ли по-добре да остане край огъня, вместо да се скита навън? Той се съгласи, но застана, извърнал муцуна към вратата, като упорито куче, което не се отказва от намерението си.

Останах още малко да погледам снега — въпреки че тази гледка изпълваше сърцето ми с необяснима тъга, изпитвах известна наслада да я съзерцавам. Искаше ми се да заплача и макар че ми беше лесно да не гледам повече — трябваше само да си затворя очите или да се върна на мястото си, — не се помръднах.

Най-после приближих до огъня и след като сложих три-четири дървета, кръстосани едно върху друго, реших, че мога да седя безопасно върху камъка, който ми служеше за възглавница.

Господарят ми спеше спокойно. Кучетата и Добродушко също спяха, а от буйния огън се издигаха силни пламъци, които се извиваха чак до тавана и пръскаха светли искри — само тяхното прашене смущаваше тишината.

Дълго време се забавлявах да гледам тези искри. Но малко по малко умората ме обори и неволно съм задрямал.

Ако трябваше сам да си набавям дърва, щях да стана и като обикалям около колибата, нямаше да заспя. Но като седях, единственото движение, което правех, беше да протягам ръка, за да

слагам клони в огъня — не можех да устоя на дрямката, която ме овладяваше, и както бях уверен, че няма да мигна, съм заспал.

Изведнъж се сепнах и се събудих от яростен лай. Беше тъмно. Навярно бях спал дълго, защото огънят беше угаснал, или поне не осветяваше вече колибата с ярките си пламъци.

Лаят продължаваше — беше Капи. Но чудно нещо — нито Зербино, нито пък Долче отговаряха на другаря си.

— Е, какво? — обади се Виталис, който също се събуди. — Какво има?

— Не зная.

— Заспал си и огънят е угаснал.

Капи се беше спуснал към вратата, но не беше излязъл и лаеше оттам.

И аз си поставях въпроса, който ми зададе моят господар: какво има?

На лая на Капи отговориха две-три жални скимтения и познах гласа на Долче. Скимтенията се чува зад колибата, доста наблизо.

Исках да изляза, но господарят ме спря, като постави ръка на рамото ми.

— Сложи първо дърва в огъня — заповяда ми той.

И докато аз изпълнявах нареждането му, той измъкна една главня от огъня и я раздуха, за да запали овъгления ѝ край.

После, когато главнята се разгоря, не я хвърли в огнището, а я взе.

— Хайде да видим — каза той. — Върви след мене. Капи, напред!

Тъкмо понечихме да излезем, страшен вой екна в тишината и Капи, изплашен, се хвърли в краката ни.

— Това са вълци. Къде са Зербино и Долче?

Не можех да му отговоря. Навярно двете кучета бяха излезли, докато съм спал — Зербино е изпълнил прищявката, която беше проявил, а Долче е последвала другаря си.

Отвлекли ли ги бяха вълците? Стори ми се, че гласът, с който господарят ме попита къде са, издаваше такива опасения.

— Вземи една главня — ми каза той — и да им идем на помощ.

Чувал бях да разказват в село страхотни случки с вълци, но не се двоумих. Грабнах една главня и последвах господаря си. Но когато

излязохме на поляната, нямаше ни кучета, ни вълци. Виждаха се само по снега следите на двете кучета.

Тръгнахме по следите. Те обикаляха колибата. После на известно разстояние в мрака се различаваше място, където снегът беше отъпкан, сякаш животни се бяха въргали по него.

— Търси, търси, Капи — повтаряше господарят ми и същевременно свиркаше, за да извика Зербино и Долче.

Но никакъв лай не му отговаряше, никакъв шум не смущаваше зловещата тишина в гората и Капи, вместо да търси, както му бе заповядано, стоеше в краката ни и издаваше явни признаци на ужас и безпокойство, той, който беше обикновено тъй смел и послушен.

Отражението от снега не даваше достатъчно светлина, за да се оправим в мрака и проследим дирите. На близко разстояние заслепеният поглед се губеше в смътния мрак.

Виталис пак свирна и извика силно Зербино и Долче.

Ослушахме се. Пълна тишина. Сърцето ми се сви.

Горкият Зербино! Горката Долче!

Виталис потвърди моите опасения.

— Вълците са ги отвлекли — каза ми той. — Защо ги пусна да излязат?

Ах, да! Защо? За съжаление нищо не можех да му отговоря!

— Да ги потърсим — казах аз.

И тръгнах напред. Виталис ме спря.

— Къде ще ги търсиш? — попита той.

— Не зная, навсякъде.

— А как ще се оправим в тая тъмнина и в тоя сняг?

Наистина не беше лесна работа. Краката ни затъваха в снега до над глезените, а нашите две главни не можеха да пробият мрака.

— Щом не отговориха на моето повикване, те са... много далече — каза той. — После, не бива да се излагаме на опасността вълците да нападнат и нас самите. Няма с какво да се браним.

Страшно беше да изоставим така тия две бедни кучета, тия наши другари, тия наши приятели, особено за мен, тъй като се чувствавах отговорен за тяхното нещастие. Ако не бях заспал, те нямаше да излязат.

Моят господар се отправи към колибата и аз го последвах, като се оглеждах назад на всяка крачка и се спирах, за да се послушам. Но не

видях нищо по снега, не чух нищо освен скърцането на снега.

В колибата ни очакваше ново нещастие. В наше отсъствие клоните, които бях струпал в огнището, се бяха запалили, те пламтяха и осветяваха и най-тъмните кътчета.

Не видях никъде Добродушко. Одеялото лежеше край огнището, но то беше празно и маймунката я нямаше под него.

Извиках я, Виталис също я повика, но тя не се обади.

Какво беше станало с нея?

Виталис ми каза, че като се събудил, я усетил до себе си, значи тя беше изчезнала, след като ние бяхме излезли.

Да ни последва ли е искала?

Взехме запалени клони и излязохме — приведени, с насочени клони към снега, търсехме следите на Добродушко.

Не открихме нищо. Вярно, че минаването на кучетата и нашето тъпчене с крака бяха объркали следите, но не дотолкова все пак, че да не можем да разпознаем стъпките на маймунката.

И тъй, тя не беше излязла.

Върнахме се в колибата, за да видим дали не се е сгушила в някоя купчина съчки.

Търсихме дълго. По десет пъти преглеждахме едно в също място, едно и също кътче. Качих се и на раменете на Виталис, за да проверя в клоните, от които беше сплетен нашият покрив. Напразно!

От време на време се спирахме и викахме — пак нищо!

Виталис изглеждаше отчаян, а аз бях искрено наскърбен. Бедният Добродушко!

Попитах своя господар не мисли ли, че вълците може да са отвлекли и него, а той ми отговори:

— Не, вълците не биха посмели да влязат в осветената колиба. Мисля, че те са се нахвърлили върху Зербино и Долче, защото са излезли навън, но не са се вмъкнали тука. Навярно Добродушко, уплашен, се е скрил някъде, докато сме били вън, и това ме кара да се безпокоя, защото в това ужасно време ще простине, а простудата за него ще бъде смъртоносна.

— Тогава да го потърсим пак.

И ние отново започнахме издирванията си. Но те не бяха по-щастливи от първите.

— Трябва да чакаме да съмне.

— Кога ще стане то?

— След два-три часа, мисля.

И той седна пред огъня, хванал с две ръце главата си.

Не посмях да го безпокоя. Стоях неподвижен край него и помръдвах само за да сложа съчки в огъня. От време на време той ставаше и отиваше до вратата. Тогава гледаше небето и се навеждаше, за да се послуша. После се връщаше на мястото си. Струваше ми се, че предпочитах да ме нахока, а не да не гледа такъв мрачен и убит.

Трите часа, за които той спомена, изминаха страшно бавно, сякаш тая нощ никога нямаше да свърши.

Ала звездите побледняха и небето побеля. Зазоряваше се, скоро щеше да съмне.

Но с приближаването на деня и студът се усилваше. Въздухът, който влизаше през вратата, беше леден.

Ако намерим Добродушко, щеше ли да бъде жив?

Разумно ли беше да храним някаква надежда, че ще го намерим?

Кой можеше да знае дали, като съмне, няма да завали пак сняг?

Тогава как ще го търсим?

За щастие не заваля. Небето, вместо да се заоблачи както вечерта, се покри с розова светлина, която предвещаваше хубаво време.

Веднага щом студената утринна светлина озари храстите и дърветата, излязохме. Виталис беше грабнал здрава тояга, аз също.

Капи сякаш се беше съвзел от страха, който го сковаваше през нощта. Приковал поглед в очите на своя господар, той чакаше само знак, за да се спусне напред.

Докато ние търсехме по земята следи от Добродушко, Капи дигна глава нагоре и весело залая. Това означаваше, че трябва да търсим горе, а не по земята.

И наистина видяхме, че снегът, който покриваше нашата колиба, беше тук-таме отъпкан до един дебел клон, надвесен над покрива ни.

Проследихме с поглед тоя клон, прострян от един голям дъб, и горе, на върха на дървото, забелязахме дребна фигура, сгушена в един чатал.

Добродушко! Не беше трудно да се отгатне какво се бе случило: изплашен от воя на кучетата и вълците, Добродушко, вместо да остане край огъня, скочил на покрива на нашата колиба, когато бяхме навън, и

оттам се покатерил на върха на дъба — като се почувствувал горе в безопасност, той се сгушил, без да отговаря на нашите повиквания. Бедното животинче, така зиморничаво, навярно бе премръзнало.

Господарят ми го повика тихо, но то не помръдна, сякаш беше мъртво.

Няколко минути Виталис го викаше непрестанно. Добродушко не даваше никакъв признак на живот.

Трябваше да изкупя снощното си нехайство.

— Ако искате — предложих аз, — ще се кача да го взема.

— Ще си счупиш главата.

— Няма опасност.

Не се изразих много точно — напротив, имаше опасност, а най-вече беше трудно. Дървото беше дебело, а на това отгоре и покрито със сняг, където стъблото и клоните бяха изложени на вятъра.

За щастие от дете се бях научил да се катеря по дърветата и бях особено силен в това изкуство. Няколко клонки бяха израснали тук-таме по дънера. Те ми послужиха за стъпала и въпреки че бях заслепен от снега, който сам сипех с ръце в очите си, скоро стигнах с помощта на Виталис първия клон. Изкачил се там, катеренето нагоре ставаше по-лесно. Трябваше само да внимавам да не се плъзна на снега.

Както се качвах, говорех нежно на Добродушко, който не помръдваше, но ме гледаше с блестящи очи.

Стигнах близо до него и вече посягах да го хвана, когато той скочи и се прехвърли на друг клон.

Последвах го на тоя клон, но хората, дори хлапетата, не могат да се мерят с маймуните в катеренето по дърветата. И навярно никога нямаше да стигна Добродушко, ако клоните не бяха покрити със сняг. Но снегът мокреше ръцете и краката му и тая гонитба скоро му дотегна. Тогава, като се мятеше от клон на клон, той изведнъж скочи на раменете на господаря си и се скри под палтото му.

Щастие беше, че намерихме Добродушко, но това не беше достатъчно. Сега трябваше да търсим кучетата.

Стигнахме бързо мястото, където бяхме идвали вече през нощта и където видяхме отпъкания сняг.

Сега, когато беше светло, лесно можехме да разберем какво се беше случило. Снегът пазеше ясно отпечатана историята за смъртта на двете кучета.

Като излезли едно след друго от колибата, кучетата минали покрай купчината дърва и ние проследихме ясно на двадесетина метра дирите им. После тия дири изчезваха в разровения сняг. Тогава се виждаха други следи: от една страна, тези, които показваха откъде вълците с големи скокове са се хвърлили върху кучетата, и, от друга страна, тези, по които личеше откъде ги бяха отвлечли, след като ги бяха повалили. От кучетата нямаше вече никакви следи с изключение на една кървава ивица, която багреше тук-таме снега.

Вече беше излишно да търсим по-нататък. Тук двете бедни кучета са били удушени и отвлечени, за да бъдат изядени спокойно в някой трънлив гъсталак. Пък и ние трябваше да се заемем колкото може по-бързо да затоплим Добродушко.

Прибрахме се в колибата и докато Виталис грееше на огъня ръцете и краката му, както се прави с малките деца, аз затоплих добре одеялото му и го увихме в него.

Но не стигаше само одеялото, трябваше още добре затоплено легло и най-важното — топло питие, а ние няхмахме нито едното, нито другото. За щастие имахме поне огън.

Аз и господарят ми бяхме седнали край огнището, без да продумваме нито дума, седяхме там неподвижни и гледахме как гори огънят.

Нямаше нужда от думи, нямаше нужда от погледи, за да изразим какво чувствахме.

— Бедният Зербино, бедната Долче, бедните приятели!

Това бяха думите, които и двамата си шепнехме всеки на себе си, или поне това бяха сърдечните ни мисли.

Те бяха наши другари, заедно деляхме радост и скръб, а за мене бяха мои приятели, почти мои деца в дните на самота и неволя.

И аз бях виновен за тяхната смърт.

Не можех да се оправдая: ако бях пазил добре, както следваше, ако не бях заспал, те нямаше да излязат, а вълците не биха посмели да ни нападнат в колибата — щяха да стоят далеч, изплашени от огъня.

Исках Виталис да ме хока, искаше ми се дори да ме набие.

Но той не ми казваше нищо, дори почти не ме поглеждаше. Седеше, навел глава над огнището. Навярно мислеше какво ще правим без кучетата. Как ще даваме представления без тях? Как ще живеем?

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

ГОСПОДИН ДОБРОДУШКО

Предсказанията за утрото се сбъднаха: слънцето блестеше на безоблачното небе и белият сняг отразяваше бледите му лъчи. Гората, печална и мрачна вечерта, сега заслепяваше погледа с блясъка си.

От време на време Виталис пъхаше ръка под одеялото и пипаше Добродушко. Но той не се стопляше и когато се навеждах над него, чувах го как трепери от студ.

Скоро стана ясно, че така няма да стоплим помръзналата кръв в жилите му.

— Трябва да се доберем до някое село — каза Виталис, като стана, — иначе Добродушко ще умре тук. Щастие ще бъде за нас, ако не умре и по пътя. Да вървим!

Затоплих добре одеялото и увих в него Добродушко, а господарят ми го сложи под палтото до гърдите си.

Готови бяхме за път.

— Ето една странноприемница — каза Виталис, — която ни накара да заплатим скъпо гостоприемството, с което ни посрещна.

И като казваше тия думи, гласът му трепереше.

Той излезе пръв и аз тръгнах по стъпките му.

Трябваше да повикаме Капи, който беше останал на прага на колибата и душеше мястото, където другарите му са били нападнати.

Десет минути след като излязохме на главния път, срещнахме една кола и каруцарят ни каза, че след по-малко от час ще влезем в някакво село. Това ни даде сили да ускорим крачките си, но беше трудно и мъчително да се върви в тоя сняг, в който затъвах до кръста.

От време на време питах Виталис как е Добродушко и той ми отговаряше, че продължава да трепери.

Най-после в подножието на един хълм се бялнаха покривите на голямо село. Още малко усилия и щяхме да стигнем.

Нямахме навик да отсядаме в най-добрите странноприемници, в тези, които с богатата си външност обещаваха хубаво легло и вкусна храна. Напротив, спирахме се обикновено на края на селото или в

предградията на градовете и избирахме някоя бедна къща, където нямаше да ни изпъдят и нямаше да изпразнят кесията ни.

Но този път не стана така: вместо да се спрем на края на селото, Виталис продължи до една странноприемница, пред която висеше красива позлатена фирма. През широко отворената врата на кухнята се виждаше маса, отрупана с меса, а на голямата печка няколко тенджери от червена мед къкреха весело и изпускаха облачета пара към тавана. От улицата се чувствуваше хубавата миризма на тлъста супа, която дразнеше приятно гладните ни стомаси.

Господарят ми прие вид на „господин“, влезе в кухнята гордо излъчен, с шапка на главата и поиска от стопанина хубаво затоплена стая.

Отначало стопанинът, представителен мъж, не ни и погледна. Но важните светски обноски на моя господар му вдъхнаха уважение и той заповяда на една прислужница да ни заведе.

— Легни си бързо — ми каза Виталис, докато прислужницата палеше огъня.

Останах за миг слисан — защо да си лягам? Предпочитах да бъда на масата, а не в леглото.

— Хайде, бързо! — повтори Виталис.

Трябваше да се подчиня.

На леглото имаше пухена завивка. Виталис ме зави с нея до брадата.

— Гледай да се стоплиш — каза ми той. — Колкото повече се стоплиш, толкова по-добре.

Струваше ми се, че Добродушко имаше по-голяма нужда от мене да се стопли, защото на мене не ми беше никак студено.

Докато лежах неподвижен под завивката и гледах да се стопля, Виталис за голямо учудване на прислужницата въртеше на едната и другата страна бедния Добродушко, сякаш искаше да го опече.

— Стопли ли се? — попита ме след малко Виталис.

— Ще се задуша.

— Точно така трябва.

И той дойде бързо при мене, мушна Добродушко в леглото и ми поръча да го притисна добре до гърдите си.

Бедното животинче, което обикновено беше така вироглаво, когато му налагахме нещо, което не му харесва, сега сякаш беше

готово на всичко. Лежеше прилепено до мене, без да помръдне. Не му беше вече студено, телцето му гореше.

Господарят ми беше слязъл в кухнята. Скоро той се върна с чаша топло подсладено вино.

Искаше да накара Добродушко да изпие няколко лъжици от това питие, но той не можеше да си отвори устата.

Гледаше ни тъжно с блестящите си очи, сякаш ни молеше да не го измъчваме.

Същевременно вадеше едната си ръка изпод завивката и я протягаше към нас.

Питах се какво ли означава това движение, което той повтаряше всеки миг. Виталис ми го обясни.

Преди да постъпи в трупата, Добродушко имал белодробно възпаление и му пуснали кръв от ръката. Сега, като се чувствуваше отново болен, той ни протягаше ръката, за да му пуснат пак кръв и да го излекуват, както го бяха излекували първия път.

Не беше ли трогателно?

Виталис бе не само трогнат, но и разтревожен.

Явно беше, че клетият Добродушко е болен, а навярно се чувствуваше дори много болен, щом се отказваше от подсладеното вино, което толкова много обичаше.

— Изпий виното — каза Виталис — и не ставай от леглото. Ще отида да потърся лекар.

Трябва да призная, че и аз обичах подсладено вино, а бях и страшно гладен, тъй че не дочаках да ми повтори нареждането си: изпих чашата и легнах отново под завивката, където, затоплен и от виното, едва не се задуших.

Господарят не се бави много. Скоро се върна с някакъв господин със златни очила — лекарят.

Като се боял, че тази важна особа няма да си развали спокойствието заради някаква си маймуна, Виталис не му казал за какъв болен го вика. Щом ме видя в леглото червен като божур, лекарят дойде при мене, попипа ми челото и каза:

— Възпаление.

И поклати глава с израз, който не предвещаваше нищо добро.

Време беше да му се каже истината, иначе можеше да ми пусне кръв.

— Аз не съм болният — заявих аз.

— Как? Не сте болен? Това дете бълнува.

Без да му отговоря, повдигнах леко завивката и му показах Добродушко, който беше обвинил с ръчичка шията ми.

— Той е болният — казах аз.

Лекарят отстъпи две крачки и се обърна към Виталис:

— Маймуна! — извика той. — Да ме безпокоите за една маймуна, и то в такова време!

Помислих, че ще си излезе възмутен.

Но господарят беше опитен човек и не се объркваше лесно. Учтиво и с благороден жест той спря лекаря. После му обясни положението: как беше ни застигнал снегът и как, изплашен от вълците, Добродушко се беше покатерил на дъба, където беше премръзнал от студ.

— Да, болният е маймуна, но каква даровита маймуна! При това е и наш другар, наш приятел! Как да се повери такъв бележит актьор на грижите на един прост ветеринар! Всеки знае, че селските ветеринари са истински магарета. А и всеки знае, че всички лекари, кой повече, кой по-малко, са хора на науката. Така че и в най-затънтеното селце човек може да бъде уверен, че ще намери знание и великодушие, като похлопа на вратата на лекаря. И после, макар че маймуната според естествениците е обикновено животно, тя се приближава толкова до човека, че боледува от същите болести. Не е ли любопитно от научна и лечебна гледна точка да се проучи по какво тези болести си приличат и по какво се различават?

Много умели ласкатели са това италианците! Скоро лекарят се отдръпна от вратата и се приближи към леглото.

Докато господарят ни говореше, Добродушко, който навярно беше познал, че човекът с очилата е лекар, най-малко десетина пъти извади ръчичката си и му я протягаше, за да му пуснат кръв.

— Вижте колко е умна тая маймунка. Знае, че сте лекар, и ви протяга ръка, за да й проверите пулса.

Тези думи склониха напълно лекаря.

— Всъщност — каза той — случаят е може би любопитен.

Да, за съжаление! Но за нас беше много печален и опасен — бедният господин Добродушко бе застрашен от белодробно възпаление.

Лекарят улови ръчичката, която му беше подавана толкова пъти, и заби лекарското ножче във вената. Добродушко дори и не охна. Знаеше, че това ще го излекува.

След пускането на кръв последваха синапени лапи, компреси, сиропи и билки. Разбира се, аз не останах в леглото. Станах болногледач под ръководството на Виталис.

Бедничкият Добродушко се радваше на моите грижи и ми благодареше с кротка усмивка. Погледът му бе станал съвсем човешки.

Толкова жив, буен и непослушен преди, винаги готов да ни направи някоя лоша шега, сега той беше примерно спокоен и послушен.

Сякаш се нуждаеше от обич и търсеше дори и приятелството на Капи, който толкова често биваше негова жертва.

Като някое разглезено дете искаше всички да бъдем около него и се сърдеше, ако някой от нас излезеше.

Болестта му се развиваше както всички белодробни възпаления — скоро се яви кашлица, която много го уморяваше, защото цялото му бедно телце се тресеше.

Всичкото ми богатство се състоеше от пет су и аз купих с тях ечемичена захар за Добродушко.

За съжаление усилих болестта му, вместо да я облекча.

Както беше наблюдателен, той скоро забеляза, че му давам ечемичена захар всеки път, когато се закашляше. Тогава побърза да използва това свое откритие а започна да кашля всеки миг, за да получава по-често лекарството, което толкова много обичаше, така че това лекарство, вместо да го издери, повече го поболяваше.

Когато забелязах хитрината му, престанах да му давам захар, но той не се отчая. Започна да ми нека с умолителен поглед. После като видя, че молбите му не помагат, сядаше на леглото и превит на две, сложил ръка на корема си, кашляше с всички сили, лицето му се зачервяваше, вените на челото му се издуваха, сълзи бликаха от очите му и накрая се задущаваше, и то вече не на шега, а наистина.

Господарят никога не говореше с мене за своите работи и съвсем случайно научих, че е бил принуден да продаде часовника си, за да ми купи кожух, но в тежкото положение, в което се намирахме, сметна за нужно да се отклони от това свое правило.

Една сутрин, като се върна от закуска (аз бях останал при Добродушко, когото не оставяхме самичък), той ми каза, че стопанинът на странноприемницата поискал да му се уреди сметката и след като платил, му останали само петдесет су.

Какво да се прави?

Разбира се, не можах да отговоря на тоя въпрос.

Според него единственият начин да излезем от затруднението беше да дадем представление още същата вечер.

Представление без Зербино, без Долче, без Добродушко! Струваше ми се невъзможно.

Но се намирахме в такова положение, че не можехме да се спрем отчаяни пред невъзможното. Трябваше на всяка цена да лекуваме Добродушко и да го спасим. Но парите, необходими за лекар, за лекарства, за отопление и за стаята, ни налагаха да съберем веднага поне четиридесет франка, за да платим на стопанина — като види парите ни, той пак щеше да ни даде на доверие.

Четиридесет франка в това село, при тоя студ и със средствата, с които разполагахме — какви усилия бяха необходими!

Но моят господар, без да губи време в размишления, се зае усърдно да изпълни намеренията си.

Докато аз наглеждах болния, той намери някаква зрителна зала в покрития пазар, защото беше невъзможно да се играе на открито в тоя студ. После приготви и разлепи афиши. Направи сцена с няколко дъски и похарчи смело своите петдесет су за свещи, които разряза наполовина, за да бъде по-силно осветлението.

През прозореца на стаята го гледах да снове насам-натам по снега, да минава няколко пъти покрай странноприемницата и плахо се питам, каква ли ще бъде програмата на това представление? Скоро бях осведомен по този въпрос, защото селският барабанчик с червена фуражка на главата се спря пред странноприемницата и след като удари тържествено барабана, прочете програмата.

Каква беше, лесно ще си я представите, като узнаете, че Виталис не се беше поскъпил на най-чудновати обещания: ставаше дума за един „световноизвестен артист“ — това беше Капи — и за един „млад певец — изключително дарование“ — изключителното дарование бях аз.

Но най-интересната част на това празнословие беше тази, където се казваше, че цените на местата не са определени и че се разчита на великодушието на зрителите, които ще платят чак след като видят, чуят и одобрят.

Това ми се стори много смело — щяха ли да ни одобрят? Капи действително заслужаваше да бъде „известен“. Но аз не бях напълно убеден, че съм „изключително дарование“.

Като чу барабана, Капи радостно залая, а Добродушко се приповдигна, макар че тъкмо тогава се чувствуваше много зле. Струва ми се, и двамата бяха разбрали, че става дума за нашето представление.

Тая моя мисъл бе скоро потвърдена от държането на Добродушко: той искаше да стане и бях принуден да го задържа насила. Тогава ми поиска униформата си на английски генерал — мундира и червените панталони със златни ширити, двуъгълната шапка с перото.

Той сплиташе ръце и падаше на колене, за да ме трогне.

Като видя, че молбата не помага, опита с гняв, а накрая със сълзи.

Явно беше, че много трудно ще го убедим да се откаже от намерението си да участва вечерта в представлението, и реших, че при това положение най-добре ще бъде да се измъкнем, без да ни забележи.

За нещастие, когато Виталис, който не знаеше какво се беше случило в негово отсъствие, се прибра, първите му думи бяха да приготвя арфата и всичко необходимо за нашето представление.

При тези думи, които му бяха добре познати, Добродушко започна пак да се моли, но този път на господаря. Ако можеше да говори, навярно не би изразил така с членоразделна реч своите желания, както правеше това с различните звуци, които издаваше, с кривенето на лицето си и с движението на цялото си тяло. Истински бяха сълзите, които се стичаха по страните му, истински бяха целувките, с които покриваше ръцете на Виталис.

— Да играеш ли искаш? — попита го той.

— Да! Да! — крещеше цялото телце на Добродушно.

— Но ти си болен, бедни мой Добродушно.

— Не съм болен вече — крещеше той все така изразително.

Наистина трогателно беше да се види усърдието, с което това болно животинче, което едва дишаше, се молеше, както и изразите му и положенията, които заемаше, за да ни склони. Но да се съгласим с желанието му, значеше да го изпратим на явна смърт.

Дойде време да отидем в салона. Напалих силен огън в огнището с големи цепеници, които щяха да горят продължително. Увих добре в одеялото му бедничкия Добродушко, който плачеше с горчиви сълзи и ме целуваше колкото можеше, и тръгнахме.

Като вървахме по снега, господарят ми обясни какво очакваше от мене.

Не можеше и дума да става за нашите редовни пиеси, тъй като главните ни актьори липсваха, но аз и Капи трябваше да вложим всичкото си усърдие и всичката си дарба. Трябваше да се съберат четиридесет франка.

Четиридесет франка! Това беше страшното!

Виталис беше приготвил всичко, оставаше само да запалим свещите. Но ние можехме да си позволим този разкош едва когато салонът бъде горе-долу пълен, тъй като нашето осветление не биваше да угасне преди представлението.

Докато ние се готвехме в театъра, барабанчикът обикаляше за последен път селските улици и ние чувахме биенето на барабана, който се отдалечаваше или приближаваше според това, на коя улица се намираше.

След като облякох себе си и Капи, застанах зад един стълб, за да гледам как идват посетителите.

Скоро биенето на барабана се приближи и чух на улицата неясен шум.

Викаха двадесетина хлапета, които вървяха след барабанчика и удряха крак.

Без да престане да бие барабана, барабанчикът застана между два фенера, запалени пред входа на нашия салон, и на зрителите оставаше да заемат вече местата си и да чакат започването на представлението.

За съжаление те идваха много бавно, макар че на вратата барабанчикът продължаваше да бие бодро и весело барабана. Мисля, че всички хлапета от селото бяха вече дошли. Но хлапетата нямаше да ни дадат четиридесет франка сбор. Трябваша ни важни хора с пълна

кесия и щедра ръка. Най-после господарят реши, че трябва да започнем, макар че имаше още много празни места в салона. Но не можехме да чакаме повече, подтиквани от страшния въпрос със свещите.

Аз пръв излязох на сцената и като си съпровождах с арфата, изпях две песнички. Но да си призная откровено, много малко ми ръкопляскаха.

Никога не съм имал особено голямо актьорско честолубие, но при това положение хладният прием на публиката ме огорчи. Щом не й харесвах, навярно нямаше да си отвори кесията. Не пеех за слава, а за бедния Добродушко. Ах, как ми се искаше да трогна тая публика, да я запала, да я накарам да загуби и ума, и дума! Но доколкото можех да виждам в тоя салон, пълен с чудновати сенки, стори ми се, че тя почти не ми обръщаше внимание и не ме признаваше за изключително дарование.

Капи беше по-щастлив. Ръкопляскаха му няколко пъти, и то бурно.

Представлението продължи. Благодарение на Капи то завърши с викове „Браво!“ Не пляскаха само с ръце, а тропяха и с крака.

Решителният момент настъпи. Докато аз, акомпаниран от Виталис, играех на сцената испански танц, Капи, с гаванката в уста, обикаляше между редовете всички зрители. Ще събере ли четиридесет франка? Този въпрос много ме тревожеше, макар че се усмихвах най-миловидно на публиката.

Едва дишах, но продължавах да играя — можех да престана чак когато Капи се върне. Той никак не бързаше и когато не му давах нищо, потупваше леко с лапа джоба, който не искаше да се отвори.

Най-после го видях, че се задава, и щях да спра, но Виталис ми направи знак да продължа. Продължих и като се приближих към Капи, видях, че гаванката не е пълна и трябва още много пари.

В това време Виталис, който също беше преценил сбора, стана.

— Мисля, че мога да заявя, без да се хваля, че изпълнихме нашата програма. Но понеже свещите продължават да горят, ако уважаемата публика желае, ще й изпея няколко арии. Капи ще мине още веднъж и онези, които не успяха да бръкнат в джобовете си при първата обиколка, може би този път ще бъдат по-ловки. Предупреждавам ги да се подготвят предварително.

Макар че Виталис ми беше учител, никога не го бях чувал да пее истински, или поне както пъ тая вечер.

Той избра две арии, които са познати на всички, но които тогава аз не познавах: романса на Жозеф „Едва изминахме детските години“ и романса на Ричард Львското сърце „О, Ричард, кралю мой!“

По това време не бях в състояние да преценя добре ли пее или зле, с майсторство или не. Мога да кажа само какво чувство пробуди неговото пеене у мене. Скрит в един кът на сцената, аз плачех горещо.

През сълзите, които премрежваха погледа ми, видях как една млада жена, която седеше на първия ред, ръкопляскаше с всички сили. Бях я забелязал вече, защото тя не беше селянка като останалите зрители: тя беше истинска госпожа, млада, хубава и по кожената ѝ дреха прецених, че е най-богата в селото. До нея седеше едно момче, което също беше ръкопляскало на Капи — неин син навярно, защото много приличаше на нея.

След първия романс Капи отново тръгна да обикаля и аз с изненада видях, че хубавата госпожа не пусна нищо в гаванката.

Когато господарят ми свърши арията на Ричард, тя ме повика с ръка и аз отидох при нея.

— Бих искала да поговоря с вашия господар — ми каза тя.

Позачудих се, че тая хубава госпожа желае да говори с господаря. По-добре би направила според мене да пусне своята лепта в гаванката. Но отидох и предадох желанието ѝ на Виталис. В това време Капи се върна при нас. Вторият сбор беше още по-слаб от първия.

— Какво иска от мене тая жена? — попита Виталис.

— Да поговори с вас.

— Няма за какво да разговаряме.

— Тя не даде нищо на Капи. Може би иска да му даде.

— Тогава Капи трябва да отиде при нея, а не аз.

Все пак той отиде, но взе и Капи със себе си. Тръгнах след тях. В това време един слуга с фенер и одеяло дойде и застана до жената и детето.

Виталис се приближи и поздрави, но хладно.

— Простете, че ви безпокоя — каза жената, — но искам да ви поздравя.

Виталис се поклони, без да промълви нито дума.

— Аз съм музикантка — продължи жената — и затова съм чувствителна към такова голямо дарование като вас.

Голямо дарование у моя господар, у Виталис, уличния певец, човекът, който разиграва кучета! Останах поразен.

— Един обикновен старец като мене не може да бъде дарование — каза Виталис.

— Не мислете, че съм подбуждана от нескромно любопитство — обясни жената.

— Напълно съм готов да задоволя вашето любопитство. Вие сте изненадана, нали, че един човек, който разиграва кучета, умее да пее горе-долу?

— Възхитена съм от вашето пеене.

— Случаят обаче е много прост. Аз не съм бил винаги това, което съм сега. Някога, на младини, много отдавна, бях... да, бях слуга на един именит певец и по подражание, като папагал, започнах да повтарям някои арии, които господарят ми разучаваше пред мене. Това е всичко.

Жената не отговори, но изгледа доста продължително Виталис, който стоеше пред нея някак смутен.

— Довиждане, господине — каза тя, като наблегна на думата „господине“, която произнесе някак особено. — Довиждане и позволете да ви благодаря още веднъж за удоволствието, което изпитах.

После се наведе над Капи и пусна в гаванката златна монета.

Мислех, че Виталис ще изпрати жената, но той не направи това и когато тя се отдалечи на няколко крачки, чух го, че измърмори полугласно две-три италиански ругатни.

— Но тя даде на Капи жълтица! — казах аз.

Помислих, че ще ме перне по врата, но той спря вдигнатата си ръка.

— Жълтица! — прошепна той, сякаш се събуждаше от сън. — Ах, да, наистина. Горкият Добродушко! Бях го забравил. Да вървим при него.

Бързо си събрахме нещата и веднага се прибрахме в странноприемницата.

Изкачих пръв стълбата и влязох тичешком в стаята. Огънят не беше угаснал, но не пламтеше вече. Запалих бързо свещ и потърсих

Добродушно, изненадан, че не го чух да се обажда.

Той се беше проснал цял върху одеялото си, облякъл своята генералска униформа, и сякаш спеше. Наведох се над него, за да му хвана леко ръката, без да го събудя. Ръката му беше студена.

В този миг Виталис влезе в стаята. Обърнах се към него.

— Добродушко е студен!

Виталис се наведе до мене.

— Уви — каза той, — мъртъв е! Така трябваше да стане. Виждаш ли, Реми, може би не трябваше да те вземам от госпожа Милиган. Сякаш съм наказан заради някакъв грях. Зербино, Долче... А сега Добродушко. И това не е краят.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

В ПАРИЖ

Бяхме още много далеч от Париж.

Трябваше да вървим от сутрин до вечер по заснежените пътища, брулени от северния вятър, който духаше право в лицето ни.

Колко бяха тъжни тия дълги преходи! Виталис вървеше начело, аз след него, а Капи подир мене.

Вървахме така в редица, в къса редица, без да разменим нито дума цели часове, с посиняло от вятъра лице, с мокри крака и празен стомах. Хората, които срещаме, се спираха да ни гледат как се нижем.

Навярно чудни мисли им минаваха през ума: „Къде ли води този едър старец това дете и това куче?“

Мълчанието страшно ме измъчваше. Чувствувах нужда да говоря, да се забравя. Но Виталис ми отвръщаше само с две-три думи, когато го заговорвах, и то без да се обръща.

За щастие Капи беше по-разговорлив и често из пътя усещах на ръката си влажен и топъл език. Капи ме лижеше, за да ми каже:

— Видиш ли, аз съм тук, аз — Капи, твойт приятел.

И аз го погалвах нежно, без да спирам.

Той изглеждаше също така щастлив от моята милувка, както аз от неговата. Разбирахме се и се обичахме.

За мене той беше опора, а съм уверен, че и аз бях опора за него. Сърцето на едно куче е също така чувствително като сърцето на дете.

Тия милувки утешаваха много Капи и мисля, че биха му помогнали да забрави за смъртта на своите другари, ако понякога не надделяваше силата на навика. Тогава той се спираше изведнъж на пътя, за да дочака трупата си, както по времето, когато ѝ беше началник и трябваше често да я проверява. Но това траеше само няколко мига. Той се опомняше, веднага си спомняше защо трупата му не идва, изтичваше бързо пред нас и гледаше Виталис — искаше да го увери, че не е виновен: ако Долче и Зербино не идеха, то беше, защото не можеха вече да дойдат. И той правеше това с толкова изразителен, красноречив и умен поглед, че сърцето ни се свиваше.

От това нашият път не ставаше приятен, а ние имахме голяма нужда от развлечения, поне аз.

Навсякъде по полето се разстилаше снежнобял саван. На небето не грееше слънце и денят беше мрачен и сив. Нямаше движение по нивите, селяните не излизаха на работа. Не цвилеха коне, не мучаха волове, грачеха само гарвани, кацнали по върховете на оголените клони, и крещяха, че са гладни, без да намират къде да слязат на земята и да изровят някой червей. В селата всички къщи са затворени и навсякъде е тихо и пусто. Студът е суров и всеки седи край огнището или работи в затворените плевни и обори.

А ние вървахме по неравния и хлъзгав път право напред, без да се спираме; почивахме само през нощта, когато преспивахме в някоя конюшня или кошара. Тогава хапвахме по някое тънко парченце хляб, което ни беше едновременно и обед, и вечеря. Когато имахме щастието да ни изпратят в кошарата, бяхме много честити, защото топлината на овцете ни пазеше от студа. И после, по това време овцете кърмеха агънцата си и овчарите ми позволяваха понякога да пийна малко овче мляко. Ние не казвахме, че почти умираме от глад, а Виталис със свойственото си умение подхвърляше, че „малкият много обича овче мляко, защото още от дете е свикнал да го пие и му напомня за родното село“. Тази измислица не винаги имаше успех. Но вечерта беше приятна, когато тя успяваше. Да, разбира се, аз много обичам овче мляко и когато пия, на другия ден се чувствам по-добре и по-силен.

Нижеха се километър след километър, преход след преход. Наближавахме Париж и ако километражните камъни край пътя не ми покажеха това, щях да разбера по движението, което бе станало по-оживено, и по снега из пътя, който беше много по-мръсен, отколкото в равнините на Шампан.

Чудно нещо, поне за мене: полето не ми се виждаше по-хубаво, а селата бяха също като селата, през които бяхме минали преди няколко дни. Много пъти бях слушал да говорят за чудесата на Париж и чистосърдечно си представих, че тия чудеса ще блеснат още отдалече с нещо изключително. Не знаех точно какво трябва да очаквам и не смеех да питам, но очаквах нещо необикновено: златни дървета, улици с мраморни дворци, а по улиците хора, облечени в коприна. Това би ми се сторило напълно естествено.

Колкото и да бях погълнат от търсенето на златните дървета, все пак забелязах, че хората, които срещаме, не ни поглеждаха. Навярно нямаха време да се занимават с нас или бяха може би свикнали с помъчителни гледки от тази, която ние представлявахме.

Това не беше никак успокоително.

Какво щяхме да правим в Париж, и то в това окаяно положение, в което се намирахме?

Задавах си плахо този въпрос, който много често се въртеше в ума ми през дългия път.

Много ми се искаше да запитам Виталис, но не смеех — беше толкова мрачен и толкова кратък в разговорите.

Най-после един ден той благоволи да тръгне до мене и по начина, по който ме погледна, разбрах, че ще ми каже това, което толкова отдавна исках да науча.

Това се случи една сутрин. Бяхме преспали в някакъв чифлик близо до едно голямо село, което според сините табели по пътя се наричаше Боаси Сен Леже. Бяхме тръгнали рано сутринта, тоест призори, и след като вървахме покрай стените на някакъв парк и прекосихме надлъж селото Боаси Сен Леже, от върха на един хълм съзряхме пред нас грамаден облак черен дим, който се носеше над огромен град, където се различаваха само няколко високи паметника.

Отворих очи, за да се оправя сред тая смесица от покриви, камбанарии и кули, които се губеха сред мъгла и дим, когато Виталис забави крачките си и застана до мене.

— Ето че животът ни се промени — ми каза той, като че ли продължаваше отдавна започнат разговор. — След четири часа ще бъдем в Париж.

— А! Париж ли е това там?

— Да, разбира се.

Точно когато Виталис ми казваше, че пред нас се разстила Париж, от небето се откъсна светъл лъч и аз видях някакво златно сияние, бързо като светкавица.

Положително не бях се излъгал. Щях да намеря златни дървета.

Виталис продължи:

— В Париж ще се разделим.

В миг всичко потъмня и златните дървета изчезнаха.

Извърнах поглед към Виталис. Погледна ме и той и бледото ми лице и разтрепераните ми устни му подсказаха какво става с мене.

— Ти се разтревожи и ти е мъчно, както виждам — каза той.

— Да се разделим! — казах аз, след като се посъвзех.

— Бедно дете!

Тези думи и особено начинът, по който бяха казани, ме просълзиха. Толкова отдавна не бях чувал съчувствена дума.

— Колко сте добър! — извиках аз.

— Не, ти си добър, ти си едно добро момче, едно прекрасно сърчице. Видиш ли, има моменти в живота, когато човек е готов да признае тия неща и да се трогне от тях. Когато всичко е добре, той върви по пътя си и не мисли много за тези, които го придружават, но когато е зле, когато чувства, че му е тръгнало назад, и особено когато е стар, с други думи, когато няма вяра в утрешния ден, има нужда да се опре на околните си я е щастлив, че те са край него. Чудно ти се вижда, че се опирам на тебе, нали. А е така. И ми става по-леко само като те гледам, че ме слушаш с насълзени очи. Защото и на мене ми е тежко, мой малък Реми.

Едва по-късно, когато имах кого да обичам, почувствувах и изпитах правотата на тези думи.

— Бедата е там — продължи Виталис, — че винаги трябва да се разделяме, и то тъкмо когато бихме желали да станем по-близки.

— Но вие няма да ме изоставите в Париж, нали? — попитах аз плахо.

— Не, разбира се. Няма да те изоставя, вярвай ми. Какво ще правиш ти сам-самичък в Париж, клето момче? И после, аз нямам право да те изоставя, запомни това. В деня, когато отказах да те поверя на оная добра госпожа, която искаше да те отгледа и възпита като свой син, поех задължението да те възпитам самият аз колкото е възможно по-добре. За нещастие условията са неблагоприятни. Сега не мога да направя нищо за тебе и затова мисля да се разделим не завинаги, а за няколко месеца, за да преживеем някак поотделно, докато мине зимата. След няколко часа ще бъдем в Париж. Какво мислиш, че можем да направим с една трупа, в която остана само Капи?

Като чу името си, Капи застана пред нас, вдигна лапа към ухото, за да отдаде чест, и я постави на сърцето си, сякаш искаше да каже, че можем да разчитаме на неговата преданост.

При положението, в което се намирахме, тази негова постъпка не ни успокои.

Виталис се спря за миг и го поглади по главата.

— Ти също си едно добро куче — каза той. — Но само с доброта не се живее на този свят. Тя е потребна за щастието на околните ни, но е потребно и нещо друго, а ние го нямаме. Какво можем да направим само с Капи? Разбираш добре, нали, че сега не можем да даваме представления?

— Да, разбирам.

— Хлапетата ще ни се подиграват, ще ни хвърлят огризки от ябълки и няма да съберем и по двадесет су на ден. Искаш ли да живеем и тримата с двадесет су, които при дъжд, сняг или при голям студ няма и да имаме?

— А моята арфа?

— Ако имах две деца като тебе, може би щеше да върви, но старец като мене с едно дете на твоята възраст е загубена работа. Пък и още не съм достатъчно стар. Ако бях поне по-грохнал или сляп... Но за нещастие аз съм такъв, какъвто съм си, с други думи, не съм в състояние да вдъхвам съжаление, а в Париж, за да събудиш състрадание у хората, които бързат за работа, по-добре е да имаш окаян вид. Пък трябва да не се срамуваш да прибегнеш и към просия, а аз никога не бих могъл да направя това. На нас ни трябва нещо друго. Ето за какво мислех и какво реших. Ще те дам до края на зимата на един падроне^[1], при когото ще свириш заедно с други деца на арфа.

Като споменах за арфата си, съвсем и не мислех за такова разрешение.

Виталис не ми остави време да го прекъсна.

— А аз — продължи той — ще давам уроци по арфа, пива^[2] и цигулка на италианските деца, които работят по парижките улици. Познават ме в Париж, където съм живял много пъти и отдето идвах, когато пристигнах в твоето село. Само да потърся, и ще намеря повече уроци, отколкото ми трябват. Ще преживеем някак всеки поотделно. Освен това едновременно с уроците ще се заломя да обуча две кучета, които да заместят Зербино и Долче. Ще залегна с обучаването им и напролет ще можем да тръгнем пак заедно, мой малък Реми, и никога вече няма да се разделяме, защото съдбата не е постоянно лоша за тези, които имат смелост да се борят. Именно смелост искам сега от

тебе, смелост и примирение. По-късно ще ни потръгне. Само това да мине. Напролет ще започнем пак нашия волен живот. Ще те заведе в Германия, в Англия. Ще пораснеш, умът ти ще се развие. Ще те науча на много неща и ще направя от тебе човек. Поех това задължение пред госпожа Милиган. И ще го изпълня. Тъкмо като имах предвид тия пътешествия, започнах да ти предавам английски, френски, италиански. Това не е малко за дете на твоята възраст, а не бива да забравяме, че и заякна. Ще видиш, мой малък Реми, ще видиш, че всичко не е загубено.

Това разрешение подхождаше може би най-добре на сегашното ни състояние. И като мисля за него сега, признавам, че господарят ми бе направил всичко възможно, за да се измъкне от това неприятно положение. Но тогава бях обзет от съвсем други мисли.

От всичко, което ми каза, разбрах само две неща:

Нашата раздяла.

И новият падроне.

Като обикаляхме села и градове, бях срещнал мнозина падроне, които възпитават с тояга своите наети оттук-оттам деца.

Те не приличаха никак на Виталис — бяха груби, несправедливи, заядливи, пияници, с проклетия и ругатни на устата и винаги готови да бият.

Можеше да попадна на някой от тези ужасни господари.

Освен това, дори и да попаднеш случайно на някой добър, животът ми все щеше да се промени.

След мама Барберен — Виталис.

След Виталис — друг.

Все тъй ли щеше да бъде? Никога ли нямаше да намеря човек, когото да обикна завинаги?

Малко по малко бях се привързал към Виталис като към баща.

Никога ли нямаше да имам баща?

Никога ли нямаше да имам семейство?

Вечно сам на света!

Вечно загубен по тая обширна земя, без да, намеря място, където да се спра.

Бих могъл да кажа много неща и думите ми напиреха от сърцето на устните, но премълчах.

Моят господар поиска от мене смелост и примирение — исках да го послушам и да не усилвам мъката му.

Впрочем той не беше вече до мене и понеже навярно се боеше да чуе това, което очакваше, че ще му отговоря, беше избързал няколко крачки напред.

Тръгнах след него и скоро стигнахме някаква река, която преминахме по толкова кален мост, какъвто никога не бях виждал. Снегът, черен като стрити въглища, покриваше пътя с кишав пласт, в който затъвахме до глезени.

Отвъд моста имаше някакво село с тесни улици, а отвъд селото започваше пак поле, но отрупано с бедни, окаяни къщурки.

Сега по пътя една след друга непрестанно се нижеха и се разминаваха коли. Настигнах Виталис и тръгнах от дясната му страна. Капи вървеше по петите ни.

Скоро полето се свърши и навлязохме в някаква улица, чийто край не се виждаше. От двете ѝ страни се редяха бедни, мръсни къщи, много по-грозни от тия в Бордо, в Тулуза и в Лион.

На места снегът бе събран на купчини и върху тия черни и твърди купчини бяха хвърлили пепел, гнил зеленчук, всякакви мръсотии. Във въздуха се носеше отвратителна миризма. Децата, които играеха пред вратите, бяха бедни. Всеки миг минаваха тежки каруци, които те избягваха много умело, без да се боят от тях.

— Но къде се намираме? — попитах аз Виталис.

— В Париж, момчето ми.

— В Париж...

Възможно ли беше, това ли беше Париж!

А къде са тогава моите мраморни къщи?

Къде са минувачите, облечени в копринени дрехи?

Колко грозна и жалка беше действителността!

Това ли беше Париж, който така горещо желаех да видя?

За съжаление, да! И тук щях да прекарам зимата, разделен от Виталис... и от Капи!

---

[1] Падроне — господар (на италиански). ↑

[2] Пива — музикален инструмент, подобен на флейта. ↑

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

НОВИЯТ ГОСПОДАР НА УЛИЦА „ЛУРСИН“

Всичко, което ни заобикаляше, ми се видя ужасно, но въпреки това отворих очи и почти забравих тежкото си положение, за да гледам наоколо.

Колкото повече навлизахме в Париж, детските ми мечти и приказни надежди се разбиваха в това, което виждах: вадите бяха още заледени, калта, размесена със сняг и парчета лед, ставаше все по-черна, а там, където беше рядка, се плискаше под колелата на каруците в гъсти пръски, които се лепяха по витрините и стъклата на къщите, дето се гушеха бедни и мръсни дюкянчета.

Бордо положително беше по-хубав от Париж.

След като вървахме доста дълго в някаква широка улица, не така бедна като тия, през които бяхме минали, и по която дюкяните ставаха все по-големи и по-хубави, колкото повече навлизахме в кея, Виталис свърна вдясно и скоро се намерихме в крайно беден квартал. Покривите на високите черни къщи сякаш се съединяваха. Незамръзнала вада течеше по средата на улицата и без да обръща внимание на вонящите води, които тя влачеше, гъста тълпа газеше по калната настилка. Никога не бях виждал толкова бледи лица като лицата на хората от тая тълпа. Никога не бях виждал и дързост като дързостта на децата, които сновяха сред минавачите. В многобройните кръчми мъже и жени пиеха прави пред тезгяха и викаха силно.

На ъгъла на една къща прочетох името на улицата: улица „Лурсин“.

Виталис, който, изглежда, знаеше къде отива, се промъкваше внимателно между хората, които му пречеха по пътя, а аз го следвах отблизо.

— Внимавай да не ме изгубиш — каза ми той.

Но препоръката беше излишна — аз вървах по петите му и за по-голяма сигурност държах единия край на дрехата му.

След като минахме през голям двор и някакъв коридор, попаднахме в нещо като мрачен зеленикав кладенец, където навярно

никога не беше прониквало слънце. Беше нещо по-грозно и по-страшно от всичко, което бях виждал дотогава.

— Гарофоли вкъщи ли е? — попита Виталис някакъв човек, който си светеше с фенер и окачваше парцали по стената.

— Не зная, качете се да видите сам. Знаете къде — най-горе, вратата срещу стълбата.

— Гарофоли е оня падроне, за когото ти говорих — обясни ми Виталис, като се качвахме по стълбата, чиито стъпала, покрити с кал, бяха така хлъзгави, сякаш бяха издълбани във влажна глина. — Тук живее.

Улицата, къщата и стълбата бяха отвратителни. Какъв ли щеше да бъде господарят?

Къщата имаше четири етажа. Без да чука, Виталис бутна вратата, която беше срещу стълбата, и се намерихме в широка стая, нещо като обширен таван. В средата имаше голямо празно място, а наоколо — дванадесет легла. Цветът на стените и тавана не можеше да се определи: някога са били бели, но димът, прахът и всякакви нечистотии бяха изцапали мазилката, която на места беше изкъртена или пробита. До една глава, нарисувана с въглен, бяха изваяни цветя и птици.

— Гарофоли, тук ли сте? — извика с влизането си Виталис. — Не виждам никого. Отговорете, моля. Виталис ви търси.

Стаята изглеждаше празна, ако се съдеше по мъждивата светлина на лампата, окачена на стената. Но на гласа на моя господар отговори някакъв слаб и плачлив глас — глас на дете:

— Синьор Гарофоли излезе. Ще се прибере чак след два часа.

Същевременно детето, което ни отговори, се показа: то беше десетинагодишно. Приблужи към нас, като се влачеше, и аз бях така силно поразен от необикновения му вид, че още го виждам пред очите си: то нямаше тяло, тъй да се каже, и голямата му несъразмерна глава беше сякаш поставена направо върху краката като в ония смешни рисунки, които бяха много разпространени преди няколко години. Но тая глава изразяваше дълбока скръб и добродушие, с примирение в очите и отчаяние, изписано на цялото лице. С това си телосложение то не можеше да бъде хубаво, но привличаше и задържаше погледа със своята приветливост и с някакъв чар, който се излъчваше от големите му влажни очи, нежни като на куче, и със своите изразителни устни.

— Уверен ли си, че ще се прибере след два часа? — попита Виталис.

— Напълно, синьор. Тогава вечеряме, а винаги той разпределя храната.

— Добре. Ако се прибере по-рано, кажи му, че Виталис ще го потърси тук след два часа.

— След два часа. Добре, синьоре.

Понечих да тръгна с господаря, но той ме спря.

— Остани тук — каза ми той. — Ще си починеш. Аз ще се върна.

И понеже трепнах уплашен, добави:

— Уверявам те, че ще се върна.

Бих предпочел въпреки умората да тръгна с Виталис, но бях свикнал да се подчинявам на нарежданията му и останах.

Когато тежките стъпки на господаря заглъхнаха по стълбата, момчето, което се беше слушало с ухо, извърнато към вратата, се обърна към мене:

— От нашия край ли сте? — попита то на италиански.

Откакто бях тръгнал с Виталис, бях научил доста италиански и разбирах почти всичко на този език.

Но не говорех още достатъчно добре, та се стеснявах да си служа с него.

— Не — отвърнах аз на френски.

— Толкова по-зле! — каза то тъжно, като се вгледа в мене с големите си очи. — Бих предпочел да сте от нашия край.

— От кой край?

— От Лука^[1]. Може би щяхте да ми кажете нещо за там.

— Аз съм французин.

— Толкова по-добре!

— Нима предпочитате французите пред италианците?

— Не, и не за себе си казах „толкова по-добре“, а за вас, защото, ако бяхте италианец, щяхте да дойдете тук, за да постъпите при синьор Гарофоли. А никой не казва „толкова по-добре“ на тези, които постъпват при синьор падроне.

Тези думи ме отчаяха напълно.

— Лош ли е?

Момчето не отговори на този пряк въпрос, но погледът, който устреми в мене, беше страшно красноречив. После, сякаш не искаше да продължи разговора на тази тема, то обърна гръб и тръгна към голямото огнище в дъното на стаята.

Силен огън от дърва от съборени сгради пламтеше в огнището, а на огъня вреше голяма чугунена тенджера.

Приблжих се до огнището, за да се стопля, и видях, че на тенджерата имаше нещо особено, което не бях забелязал отначало. Капакът, с тясна тръбичка отгоре, през която излизаше парата, бе закрепен за тенджерата от едната страна с панта, а от другата с катинар.

Разбрал бях, че не бива да задавам нескромни въпроси за Гарофоли. Но за тенджерата?

— А защо е заключена с катинар?

— За да не мога да си отлея от супата. Аз трябва да я сготвя, но господарят ми няма доверие.

Не можах да се сдържа и се усмихнах.

— Смейте се — продължи то тъжно, — защото мислите, че съм лаком. На мое място и вие може би щяхте да бъдете такъв. Истината е, че не съм лаком, а съм гладен и миризмата на супата, която се носи ей от тази тръбичка, прави глад ми още по-страшен.

— Значи синьор Гарофоли ви оставя да мрете от глад?

— Ако постъпите тук, при него, ще научите, че не се умира от глад, само се страда. А най-много страдам аз, защото това за мене е наказание.

— Наказание? Да умреш от глад?

— Да. Впрочем мога да ви разкажа това. Ако Гарофоли ви стане господар, моят пример може да ви бъде полезен. Синьор Гарофоли ми е вуйчо и ме взе със себе си по милост. Трябва да ви кажа, че майка ми е вдовица и, разбира се, не е богата. Когато Гарофоли дойде миналата година в нашия край, за да събира деца, предложи на майка ми да ме вземе със себе си. Тежко ѝ беше на мама да ме пусне, но нали знаете, когато трябва. А трябваше, защото сме шест деца вкъщи и аз съм най-големият. Гарофоли предпочиташе да вземе със себе си брат ми Леонардо, който е след мене, защото Леонардо е хубав, а аз съм грозен. А за да печелиш пари, не трябва да си грозен.

Грозните печелят само ритници и ругатни. Но мама не искаше да даде Леонардо: „Матиа е най-големият — казваше тя. — Матиа ще заmine, щом трябва да заmine някой. Бог е отредил така, не смея да изменям божията воля.“ И ето че заминах с вуйчо Гарофоли. Знаете ли колко тежко беше да напусна своя дом, майка си, която плачеше, сестричката си Кристина, която много ме обичаше, понеже беше най-малката и винаги я носех на ръце, а също и братята си, другарите, родния край.

Знаех колко тежки бяха тия раздели и не бях забравил как сърцето ми се сви и щях да се задуша, когато зърнах за последен път бялата забрадка на мама Барберен.

Малкият Матиа продължи разказа си:

— Бях съвсем сам с Гарофоли, когато напуснах дома си — каза той, — но след осем дена станахме дванадесет момчета и тръгнахме за Франция. Ах, колко дълъг ни се видя тоя път на мене и на другарите ми, които също бяха тъжни! Най-после пристигнахме в Париж. Бяхме вече единадесет, защото единият остана в болницата в Дижон. В Париж ни разпределиха. Силните настанаха при майстори пекари и коминочистачи. По-негодните за работа отидоха да пеят и да свирят на виела^[2] по улиците. Разбира се, аз не бях достатъчно силен, за да работя, а изглежда, че бях и много грозен, за да печеля добре, като свиря на виела. Тогава Гарофоли ми даде две малки бели мишки, които трябваше да показвам по входовете и покритите улички, и ми определи да внасям по тридесет су на ден. „Колкото су не ти достигат вечерта — ми каза той, — толкова тояги ще получиш.“ Трудно е да събереш тридесет су, но трудно е да изтърпиш и тоягите, особено ако те бие Гарофоли. И аз правех всичко възможно, за да събера парите. Но въпреки усилията си често не успявах. Моите другари почти винаги се прибираха с определените пари. А на мене почти винаги не ми достигаха. Това вбесяваше Гарофоли. „Какво прави тоя глупак Матиа?“ — викаше той. Имаше друго дете — и то като мене показваше бели мишки, — бяха му определили четиридесет су и то всяка вечер носеше парите. Няколко пъти излизах с него, за да видя как се справя и с какво е по-способно от мене. Тогава разбрах защо то събираше толкова лесно своите четиридесет су, а аз — толкова трудно моите тридесет. Когато някой господин с някоя госпожа ни даваха по нещо, госпожата винаги казваше: „Дай на това, хубавичкото, а не на

грозното“. Грозното бях аз. Не излязох вече с другарчето си, защото, ако е тежко да те бият с тояга вкъщи, още по-тежко е да те оскърбят на улицата пред всички. Вие не знаете това, защото на вас още никой не ви е казал, че сте грозен, но питате ли мене... Най-после Гарофоли видя, че ударите не помагат, и употреби друго средство. „За всяко су, което не ти достига, ще ти удържам по един картоф от вечерята — каза ми той. — Щом кожата ти не разбира от бой, стомахът ти може би ще разбере от глад.“ Заплахите накарали ли са ви някога да постигнете нещо?

— Ами зависи!

— Мене никога. Всъщност не можех да направя повече от това, което бях правил дотогава. Не можех да кажа на тези, към които протягах ръка: „Ако не ми дадете едно су, няма да получа довечера картофи“. Хора, които дават милостиня на деца, не се трогват от такива причини.

— А от какви причини се трогват? Нали дават, за да доставят удоволствие.

— Ех, вие сте още зелен и нищо не разбирате! Преди всичко дават за свое собствено удоволствие. Дават също на някое дете, защото е миловидно и това е най-добрата причина. Дават му за детето, което са загубили, или заради детето, което желаят да имат. Дават му също, защото им е топло, а то трепери от студ до някоя пътна врата, от състрадание. Охо! Познавам всички тия видове милостиня! Имах време да ги проуча. Ето днес е студено, нали?

— Много студено.

— Добре! Застанете при някоя врата и протегнете ръка на някой господин, който бърза, свит в късото си палтенце — нищо няма да ви даде. Напротив, протегнете ръка на някой господин, който върви бавно, облечен в дебело палто или в шуба, може би ще получите някоя сребърна пара. След месец — месец и половина такъв живот не напълнях. Станах блед, толкова блед, че често чувах да казват за мене: „Това дете ще умре от глад“, Тогава страданието направи това, което хубостта не пожела да направи: станах интересен и се заглеждаха в мене. В квартала започнаха да ме жалят и ако не събирах много повече пари, получавах ту парче хляб, ту чиния супа. То беше хубаво време за мене. Не ме биеха вече много, а когато не ми даваха картофи на вечеря, не страдах особено много, ако бях си похапнал нещо на обед. Но един

ден Гарофоли ме видя, като ям супа у една продавачка на плодове, и разбра защо не се оплаквам, че не ми дава картофи. Тогава реши да не ме пуска вече да излизам и ме остави вкъщи да варя супата и да чистя стаята. Но за да не ям от супата, когато я готвя, измисли тая тенджерата. Всяка сутрин, преди да излезе, слага в тенджерата месото и зеленчука, заключва капака с катинар и остава само да я наглеждам. Усещам само миризмата на супата — и толкова. Виждате, че е невъзможно да си отлея през тая толкова тясна тръбичка. Откакто съм в кухнята, станах толкова блед. Миризмата на супата не насища, а само увеличава глада, разбирате, нали? Много ли съм бледен? Понеже не излизам вече, няма кой да ми каже, а тук няма огледало.

Тогава не бях много опитен, но знаех, че болните не бива да се плашат, като им се казва направо, че са болни.

— Не ми изглеждате особено бледен — отговорих аз.

— Виждам, че говорите така, за да ме успокоите, но аз ще бъда щастлив, ако съм много бледен, защото това би означавало, че съм много болен, а аз искам съвсем да се разболея.

Гледах го смаян.

— Вие не ме разбирате — усмихна се той, — а е толкова просто. Когато човек е много болен, го лекуват или пък го оставят да си умре. Ако ме оставят да си умра, всичко ще се свърши, няма да бъда вече гладен, няма да ме бият. И после, казват, че умрелите живеят на небето. Тогава горе, от небето, ще гледам долу мама, у дома, и като говоря с дядо господ, може би няма да допусна сестричката ми Катерина да бъде нещастна, много ще го моля за това. Ако пък решат да ме лекуват, ще ме пратят в болницата, а аз ще бъда много доволен да отида в болницата.

Аз изпитвах вече неволен ужас от болниците и много често по пътя, когато, капнал от умора, се чувствах неразположен, само като си помислех за болница, веднага намирах сили да вървя — затова много се учудих, като чух Матиа да говори така.

— Да знаете колко е хубаво в болницата — продължи той. — Лежах веднъж в болницата „Света Евгения“. Там има един лекар, един висок, рус, който винаги носи ечемичена захар в джоба си, дребна наистина, защото дребната е по-евтина, но е също така хубава. И после, сестрите ви говорят нежно: „Направи това, момчето ми; покажи си езика, миличък“. Обичам да ми говорят нежно, тогава ми се иска да

заплача, а когато ми се иска да заплача, съм много щастлив. Глупаво, нали? Но мама ми говореше винаги нежно. Сестрите говорят, както говореше мама — думите не са същи, но мелодията е същата. После, започнеш ли да оздравяваш — хубава супа, вино. Когато почнах да се чувствам тук отпаднал, защото не ядях, бях много доволен. Казах си: „Ще се разболея и Гарофоли ще ме изпрати в болницата“. Да, бях болен, достатъчно болен, за да страдам аз самият, но не и за да преча на Гарофоли, и той ме остави. Чудно, колко е тежък животът на нещастните хора. За щастие Гарофоли не отвикна да наказва мене и другите, така че преди осем дни ме цапна здравата с тояга по главата. Сега се надявам, че работата е в кърпа вързана. Главата ми е подута. Виждате ли тая голяма буца — вчера казваше, че може да е тумор. Не зная какво е тумор, но по начина, по който говореше, мисля, че е опасно. Във всеки случай много ме боли. Имам бодежи под косата, много по-силни, отколкото когато боли зъб. Главата ми тежи, сякаш е от желязо. Зашеметен съм, вие ми се свят, а нощем не мога да се съдържа — викам и стена насън. Затова си мисля, че след два-три дена ще се реши да ме изпрати в болница, защото, нали разбирате, един хлапак, който крещи нощем, пречи на другите, а Гарофоли не обича да му пречат. Какво щастие, че ме удари с тая тояга! Хайде, кажете откровено, много ли съм бледен?

При тези думи той застана срещу мене и ме погледна право в очите. Нямаше вече защо да крия истината, но не смеех да отговоря открито и да му кажа какво страшно впечатление ми правеха големите му горящи очи, хлътналите страни и безкръвните устни.

— Мисля, че сте достатъчно болен, за да постъпите в болницата.

— Най-после!

И с недъгавия си крак опита да се поклони. Но почти веднага тръгна към масата и започна да я бърше.

— Стига сме разговаряли — каза той. — Гарофоли ще се прибере, а още нищо не е готово. Щом намерите, че съм бит достатъчно, за да постъпя в болницата, не си заслужава да ме бият повече — излишно е. А и боят сега ми изглежда по-тежък, отколкото преди няколко месеца. Имат право хората, като казват, че човек свиква с всичко, нали така?

Както говореше, той куцукаше около масата и нареждаше чинии и прибори. Изброих двадесет чинии. Значи при Гарофоли имаше

двадесет деца. Навярно спяха по две на легло, защото виждах само дванадесет легла. И какви легла! Без чаршафи, с някакви червеникави одеяла, купени навярно от някоя конюшня, след като са станали негодни вече за конете!

— Навсякъде ли е така? — попитах аз ужасен.

— Къде навсякъде?

— Навсякъде, където има деца.

— Не зная, никога не съм бил другаде. Но вие гледайте да отидете другаде.

— Къде другаде?

— Не зная. Където и да е, ще бъдете по-добре, отколкото тук.

„Където и да е“ — това беше неопределено. Пък и какво да направя, за да накарам Виталис да промени решението си?

Докато размишлявах, без да измисля нищо, разбира се, вратата се отвори и влезе едно момче. То стискаше под мишницата си цигулка, а в свободната си ръка носеше голямо дърво от срутена постройка. По дървото, също като дърветата, които горяха в огнището, разбрах откъде Гарофоли си набавя дърва и колко му струват те.

— Дай дървото — каза Матиа, като посрещна новодошлия.

Но вместо да даде дървото на своя другар, той го скри зад гърба си.

— О, не! — каза той.

— Дай го — супата ще уври по-добре.

— Да не мислиш, че го нося за супата! Имам само тридесет и шест су и разчитам покрай него Гарофоли да не ме накаже много строго за четирите су, които не ми достигат.

— Дървото няма да ти помогне. Ще си ги платиш, ще видиш. Всеки по реда си.

Матиа каза това злобно, сякаш се радваше, че приятелят му ще бъде наказан. Бях изненадан от жестокото изражение на толкова кроткото му лице. Едва по-късно разбрах, че като живее човек с лоши хора, и сам той може да стане лош.

Настанал беше часът, когато се прибираха всички ученици на Гарофоли. След момчето с дървото дойде друго, а след него — десет други деца. Влезеше ли, всяко от тях окачваше своя инструмент на гвоздеа над леглото си: едно окачваше цигулка, друго — арфа, трето —

флейта или пива. Ония, които не бяха музиканти, а само показваха животни, пъхаха в една клетка своите съсели или морски свинчета.

По стълбата се чуха тежки стъпки и разбрах, че е Гарофоли. Влезе дребен човек с трескаво лице в неуверена походка. Не носеше италиански дрехи, а сиво палто.

Погледна най-напред мене и аз се смразих от погледа му.

— Кое е това момче? — каза той.

Матиа му отговори бързо и учтиво, като му предаде поръчката на Виталис.

— Ха! Значи Виталис е в Париж! — възкликва той. — Какво иска от мене?

— Не зная — отвърна Матиа.

— Не питам тебе, а момчето.

— Господарят ще дойде — отвърнах аз, но не посмях да му кажа истината. — Той сам ще ви обясни какво желае.

— Ето момче, което знае цената на думите. Ти италианец ли си?

— Не, французин.

Две деца се бяха приближили до Гарофоли веднага щом влезе, и двете стояха край него и го чакаха да свърши. Какво ли искаха от него? Скоро получих отговор на въпроса, който възбуди моето любопитство.

Едното взе шапката му и я постави внимателно на едно легло, другото му подаде веднага стол. По важността и уважението, с което вършеха тия толкова обикновени неща, би казал човек, че са две дякончета, които прислужват почтително на свещеника, който извършва богослужението. По това разбрах колко много се боят от Гарофоли, защото навярно не от обич се въртят така около него, и бързаха да му угодят.

Когато Гарофоли седна, друго дете бързо му донесе натъпкана лула с тютюн, а четвърто му поднесе запалена клечка кибрит.

— Мирише на сярра, говедо! — викна той, когато момчето приближи клечката към лулата му.

И я хвърли в огнището.

Виновният побърза да поправи грешката си, като запали друга клечка и я остави да погори повече, преди да я поднесе на господаря си.

Но той не я прие.

— Не искам от тебе, глупако! — отблъсна го той грубо.

После се обърна към друго момче с усмивка, която навярно изразяваше особено благоволение.

— Рикардо, кибрит, миличък!

И миличкият побърза да му услужи.

— А сега да си видим сметките, ангелчета! — каза Гарофоли, като се настани и лулата му почна да се разпалва. — Матиа, книгата!

Наистина голямо снизхождение беше от страна на Гарофоли, че благоволяваше да говори, тъй като учениците дебнеха толкова внимателно всичките му желания и намерения, че ги отгатваха, преди той да ги изрази. Преди още да поиска книгата със сметките, Матиа беше сложил пред него малък мазен тефтер. Гарофоли даде знак и момчето, което му беше поднесло неразгоряната клечка кибрит, се приближи.

— Ти ми дължиш едно су от вчера. Обеща да ми го върнеш днес. Колко носиш?

Детето се двоуми доста, преди да отговори. Беше се изчервило до уши.

— Не ми достига едно су.

— А! Не ти достига едно су и ми казваш това спокойно!

— Не за вчерашното, а за едно су от днес.

— Значи стават две. Знаеш ли, че никога не съм виждал такъв нахалник като тебе?

— Но аз не съм виновен.

— Стига глупости! Знаеш реда: свали си палтото — два удара за вчера, два за днес и освен това няма да получиш картофи за нахалството си. Рикардо, миличък, ти заслужи напълно това развлечение със своята любезност. Вземи ремъците.

Рикардо беше момчето, което поднесе с такава готовност добре разгорената клечка. То откачи от стената един камшик с къса дръжка, на която висяха два кожени ремъка с големи възли. През това време момчето, на което не достигаше едно су, си съблече палтото и си свали ризата, така че остана голо до кръста.

— Почакай малко — каза Гарофоли със зла усмивка, — може да не си сам, а винаги е за предпочитане човек да си има дружинка, пък и по-добре е Рикардо да свърши наведнъж.

Изправени пред господаря си, децата стояха неподвижни. Всички почнаха да се смеят пресилено при тая жестока шега.

— Уверен съм, че на този, който се изсмя най-силно, не му достигат най-много пари — каза Гарофоли. — Кой се изсмя най-силно?

Всички показаха момчето, което дойде първо и донесе дървото.

— А на тебе — попита Гарофоли — колко не ти достигат?

— Но аз не съм виновен.

— Отсега нататък който отговори: „Но аз не съм виновен“, ще получи един удар повече, отколкото му се полага. Колко не ти достигат?

— Донесох едно дърво, онова голямо дърво там.

— Това все пак е нещо. Но я иди при хлебаря и му поискай хляб срещу твоето дърво, ще ти даде ли? Колко су не ти достигат? Хайде, говори най-последно!

— Събрах тридесет и шест су.

— Не ти достигат четири су, нещастнико, четири су! И се осмеляваш да се явиш пред мене! Рикардо, днес ти върви, миличък, добре ще се позабавляваш! Сваляй палтото!

— Ами дървото?

— Ще ти го дам за вечеря.

Тази глупава шега разсмя всички деца, които не бяха наказани.

Докато трая тоя разпит, дойдоха десетина деца. Всички, едно след друго, предадоха сметката си. След двете момчета, наказани вече с бой, на още три не им достигаха парите.

— Петима разбойници значи ме крадат и ограбват! — затюхка се Гарофоли. — Ето какво значи да си прекалено великодушен! Как искате да платя вкусното месо и хубавите картофи, които ви давам, щом не желаете да работите? Предпочитате да играете. Вместо да плачете пред глупациите, вие предпочитате да се смеете помежду си. Не мислите ли, че е по-добре да се преструвате, че плачете, и да подлагате ръка, вместо да плачете истински, като подлагате гръб? Сваляйте палтата!

Рикардо стоеше с камшик в ръка, а петимата наказани се бяха наредили до него.

— Ти знаеш, Рикардо, че няма да гледам, защото тия наказания ме измъчват — каза Гарофоли, — но ще слушам и по звука ще разбера силно ли удрияш. Хайде, миличък, удрияй с всички сили и не забравяй, че с това си изкарваш хляба.

И той се извърна с лице към огъня, сякаш не можеше да понася такава гледка, А аз, забравен в един кът, треперех от възмущение и страх. Този човек щеше да стане мой господар. Ако не му донеса тридесетте или четиридесетте су, които му хрумне да поиска от мене, ще трябва да подлагам гърба си на Рикардо. Ах, сега разбирах защо Матиа можеше да говори така спокойно и с такова упование за смъртта! При първото пляскане на камшика сълзи бликнаха от очите ми. Понеже мислех, че са ме забравили, не се криех вече. Но се бях излъгал. Гарофоли ме беше наблюдавал крадешком — скоро се уверих в това.

— Ето едно дете с добро сърце — каза той, като ме посочи с пръст. — То не е като вас, разбойници, да се смее над нещастията на своите другари и над моята скръб. Защо не е ваш другар, та да ви служи за пример!

Тия думи ме накараха да потрепера целият: техен другар!

При втория плясък на камшика наказаният жално простена, а при третия нададе сърцераздирателен вик.

Гарофоли дигна ръка и камшикът на Рикардо увисна във въздуха.

Помислих, че иска да прости. Но не ставаше дума за прошка.

— Знаеш, че не мога да понасям виковете — каза кротко Гарофоли, като се обърна към жертвата си. — Знаеш, че ако камшикът ти разкъсва кожата, твоите викове ми късат сърцето. Предупреждавам те, че за всеки вик ще получаваш по още един удар и сам ще си бъдеш виновен. Гледай да не ме поболеш от мъка. Ако ме обичаш поне малко, ако има капка признателност в тебе, ще мълчиш. Хайде, Рикардо!

Рикардо дигна ръка и ремъците изплюяха по гърба на нещастника.

— Мамо! Мамо! — изкрещя той.

За щастие не видях нищо повече. Вратата към стълбата се отвори и влезе Виталис.

С един поглед той разбра това, което виковете му бяха вече подсказали, когато се качваше по стълбата. Той се спусна към Рикардо и изтръгна камшика от ръката му. После се обърна бързо към Гарофоли и застана със скръстени ръце пред него.

Всичко това стана толкова бързо, че Гарофоли остана за миг изумен. Но скоро се съвзе и си извърна сладникавата усмивка.

— Ужасно, нали? — каза той. — Това дете няма сърце.

— Позор! — извика Виталис.

— Точно това казвам и аз — прекъсна го Гарофоли.

— Не се преструвайте — продължи гневно господарят ми. — Знаете много добре, че не говоря на това дете, а на вас. Да, позорно и подло е да се измъчват деца, които не могат да се защитят.

— То не е ваша работа. Какво се бъркате, стар глупако? — извика Гарофоли, като престана да се преструва.

— Да, не е моя работа, а на полицията.

— На полицията ли — викна Гарофоли и стана от стола. — Вие ли ме заплашвате с полицията, вие?

— Да, аз — отвърна господарят ми, без да се уплаши от гнева на Гарофоли.

— Слушайте, Виталис — каза последният, като се успокои, и започна да говори подигравателно, — няма защо да се горещите и да ме заплашвате, защото и аз от своя страна бих могъл да проговоря. Кой ще си изпати тогава? Разбира се, няма да отида да кажа нищо на полицията — вашите работи не я засягат. Но има други хора, които те засягат, и ако повторя пред тях това, което знам, ако спомена само едно име, едно-едничко име, кой ще бъде принуден да скрие своя позор?

Господарят ми занемя за миг. Неговият позор? Бях изумен. Преди да се съвзема от изненадата, в която ме хвърлиха тия странни думи, той ме хвана за ръка.

— Тръгвай с мене.

И ме повлече към вратата.

— Е! — засмя се Гарофоли. — Не се сърдете, старче. Вие искахте да говорите с мене, нали?

— Нямам вече какво да ви кажа.

И без да добави нито дума, без да се обръща, той слезе по стълбата, като продължаваше да ме държи за ръка. С какво облекчение го следвах! Бях се спасил от Гарофоли! И ако бих посмял, щях да разцелувам Виталис.

---

[1] Лука — град в Средна Италия. Б.пр. ↑

[2] Виела — музикален инструмент със струни и клавиши. Б.пр.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАМЕНОЛОМНАТА В ЖАНТИИ

Докато бяхме на многолюдната улица, Виталис вървеше, без да продума, но скоро свихме в една пуста уличка. Тогава той седна на един крайпътен камък и поглади няколко пъти с ръка челото си — нещо, което показваше, че е объркан.

— Може би е хубаво да бъде човек великодушен — каза той, сякаш говореше на себе си, — но ето ни пак из парижките улици без нито едно су в джоба и без залък хляб в стомаха. Гладен ли си?

— Не съм хапвал нищо освен коричката, която ми дадохте тая сутрин.

— Е, мое бедно дете! Има опасност да си легнеш тая вечер, без да вечеряш. Поне да имаше къде да пренощуваме!

— У Гарофоли ли смятахте да пренощуваме?

— Смятах ти да пренощуваш там и понеже за зимата, която би прекарал при него, той щеше да ми даде двадесетина франка, засега положението щеше да бъде спасено. Но като видях как се отнася с децата, не можах да се овладеея. На тебе не ти се искаше да останеш при него, нали?

— О, колко сте добър!

— Сърцето на стария скитник още не е станало съвсем безчувствено. За нещастие скитникът си беше направил добре сметката, но сърцето развали всичко. Къде да отидем сега?

Беше вече късно и студът, който бе поомекнал през деня, бе станал отново остър, мразовит. Духаше северен вятър, нощта щеше да бъде тежка.

Виталис седя дълго на камъка, а аз и Капи стояхме неподвижни пред него и чакахме да вземе някакво решение. Най-после той стана.

— Къде отиваме?

— В Жантии. Ще потърсим една каменоломна, където някога съм спал. Уморен ли си?

— Починах си у Гарофоли.

— Лошото е, че аз не съм си починал и че нямам вече сили. Но трябва да вървим. Напред, деца!

С тия бодри думи той насърчаваше кучетата и мене, но тая вечер ги каза тъжно.

И ние тръгнахме пак из парижките улици. Нощта беше тъмна и светилният газ, чийто пламък трептеше във фенерите, подухвай от вятъра, осветяваше слабо пътя. Плъзгахме се на всяка крачка по някоя замръзнала вада или по заледените тротоари. Виталис ме държеше за ръка, а Капи вървеше по петите ни. Само от време на време изоставаше, за да потърси в някоя купчина смет кокалче или коричка хляб, защото гладът измъчваше и неговия стомах. Но сметта беше скована в лед и търсенето му си оставаше безплодно. Догонваше ни с клепнали уши.

След големите улици идеха улички, след уличките — пак големи улици. Продължавахме да вървим, а редките минувачи, които срещаме, сякаш ни изглеждаха учудени. Нашите дрехи ли или уморената ни походка привличаха вниманието им? Полицайте, с които се разминавахме, се обръщаха подире ни, спираха се и ни проследяваха с поглед.

Но без да продума нито думичка, приведен на две, Виталис вървеше напред. Въпреки студа ръката му гореше в моята. Струваше ми се, че трепери. Понякога, когато се спираше, за да се облекне за минутка на рамото ми, чувствавах, че цялото му тяло се тресе от тръпки.

Обикновено не смеех да го разпитвам много, но този път наруших правилото си. Освен това сякаш изпитвах някаква нужда да му кажа, че го обичам или поне, че искам да направя нещо за него.

— Болен сте! — казах аз, когато се поспряхме.

— Тъй ми се струва. Във всеки случай уморен съм. Последните дни ходих извънредно много за възрастта си, а тая нощ студът е прекалено суров за старата ми кръв. Сега ми трябва удобно легло и вечеря в скътана стая край силен огън. Но това са мечти. Напред, деца!

Напред! Бяхме излезли от града или поне нямаше къщи. Вървахме ту между две стени, ту в открито поле, но постоянно вървахме. Нямаше вече минувачи, нямаше полицаи, нямаше фенери и лампи със светилен газ. Само от време на време се мяркаше тук-там някой осветен прозорец, а над главите ни се синееше мрачно небе с по

някоя звезда. Вятърът духаше, все по-остър и по-студен, и залепваше дрехите ни о тялото. За щастие духаше на гърба ни. Но понеже ръкавът на палтото ми беше разпран на рамото, той се вмъкваше през тая дупка, плъзгаше се по цялата ми ръка и тя бе премръзнала.

Макар че беше тъмно и че пътищата на всяка крачка се пресичаха, Виталис вървеше като човек, който знае къде отива и познава отлично пътя. И аз вървах след него, без да се боя, че може да се загубим. Безпокоеше ме само едно: исках да зная няма ли да стигнем най-после в тая каменоломна.

Но изведнъж той се спря.

— Виждаш ли китка дървета? — попита той.

— Нищо не виждам.

— Не виждаш ли нещо да се чернее?

Погледнах на всички страни, преди да отговоря. Навярно се намирахме сред някаква равнина, защото очите ми се загубиха в мрачната далечина, без да забележат нищо — нито дървета, ни къщи. Наоколо беше пусто. Пълна тишина — само вятърът свиреше ниско в невидимите хрусталаци.

— Ах, да имах твоите очи! — каза Виталис. — Но очите ми се премрежват. Погледни ей там.

И простря ръка право пред себе си, после, понеже не отговорих, тъй като не смеех да му кажа, че не виждам нищо, отново тръгна.

След като вървахме няколко минути, без да продумахме, той пак спря и отново ме попита виждам ли някъде дървета. Не бях вече спокоен както преди малко, достраша ме и гласът ми потрепери, когато отговорих, че не виждам нищо.

— От страх очите ти не виждат — каза Виталис.

— Уверявам ви, че не виждам дървета.

— Няма ли някакво голямо колело?

— Нищо не се вижда.

— Да не сме се заблудили!

Не можех нищо да отговоря — не знаех нито къде сме, нито къде отиваме.

— Ще повървим още пет минути и ако не видим дървета, ще се върнем назад. Може да съм сбъркал пътя.

Сега, като разбрах, че може да сме сбъркали пътя, силите ме напуснаха. Виталис ме дръпна за ръката.

— Какво?

— Не мога вече да вървя.

— А мислиш ли, че аз мога да те нося? Държа се още на краката си само пред мисълта, че ако седнем, няма да станем вече и ще умрем тук от студ. Да вървим!

Тръгнах след него.

— Има ли по пътя дълбоки коловози?

— Няма никакви.

— Трябва да се върнем назад.

Вятърът, който духаше в гърба ни досега, ни шибна право в лицето толкова силно, че ме задуши. Стори ми се, че нещо ме пари.

На идване не се движехме бързо, но на връщане вървахме още по-бавно.

— Щом видиш коловози, кажи ми — каза Виталис. — Правият път трябва да е вляво и да има трънлив храст на кръстопътя.

Четвърт час вървахме така и се борехме срещу вятъра. В беззрачната нощна тишина стъпките ни отекваха по вкочанената земя. Едва си влачех каката, но сега аз мъкнех Виталис. С какво безпокойство се вирах вляво на пътя!

Изведнъж червена звезда заблещука в мрака.

— Светлина — казах аз и протегнах ръка.

— Къде?

Виталис погледна. Но макар че светлинката не трептеше много далече, той не видя нищо. По това разбрах, че зрението му е отслабнало, защото обикновено той виждаше нощем далече и погледът му пронизваше мрака.

— Защо ни е тая светлина! — каза той. — Лампа гори на масата на някой работник или край леглото на умиращ. Не можем да почукаме на тая врата. На село можем да помолим нощем за гостоприемство, но в околностите на Париж са негостоприемни. Няма тук къщи за нас. Да вървим!

Вървахме още няколко минути, после ми се стори, че виждам път, който пресичаше нашия, а на ъгъла нещо се чернееше — навярно трънливият храст. Пуснах ръката на Виталис, за да стигна по-скоро. Пътят беше изровен от дълбоки коловози.

— Ето една трънка. Има и коловози.

— Дай ми ръката си. Спасени сме, каменоломната е на пет минути оттук. Гледай добре, трябва да видиш и китката дървета.

Стори ми се, че виждам нещо черно, и казах, че са дърветата.

Надеждата ни възвърна силите, краката не ми тежах толкова и вървах по-леко.

Но петте минути на Виталис сякаш нямаха край.

— Повече от пет минути вървим по верния път — каза той, като се спря.

— Тъй ми се струва.

— Къде водят коловозите?

— Продължават направо.

— Входът на каменоломната трябва да бъде вляво, минали сме край него, без да го забележим. В тая тъмна нощ лесно може да се обърка човек. Но все пак по коловозите трябваше да разберем, че сме отминали.

— Уверявам ви, че коловозите не са се отбивали вляво.

— Няма какво, ще се върнем пак.

И още веднъж се върнахме обратно.

— Виждаш ли дърветата?

— Да, там вляво.

— А коловозите?

— Няма коловози.

— Сляп ли съм? — каза Виталис и си потърка очите. — Да вървим право към дърветата, дай ръка.

— Има стена.

— Това е купчина камъни.

— Не, уверявам ви, че е стена.

Думите ми лесно можеха да се проверят — намирахме се само на няколко крачки от стената. Виталис направи тия няколко крачки и сякаш не вярваше на очите си, прилепи две ръце върху препятствието, което аз наричах стена, а той — купчина камъни.

— Стена е. Камъните са правилно наредени и напипвам мазилката. Къде е входът? Потърси коловозите!

Наведох се към земята и тръгнах край стената, докато свърши, без да открия никакъв коловоз. После се върнах към Виталис и продължих издирванията си в обратна посока. Пак безуспешно —

навсякъде стена! Никъде нямаше дупка в тая стена, а на земята никакъв път, никаква бразда или каквато и да е следа, която да показва, че има вход.

— Не намирам нищо друго освен сняг.

Ужасно положение! Навярно господарят ми се беше заблудил и тук не се намираше каменоломната, която той търсеше.

Когато му казах, че не намирам коловози, а само сняг, той остана за миг безмълвен, после пак прилепи ръце към стената и я опипа от край до край. Капи, който не разбираше нищо от цялата тая работа, лаеше нетърпеливо.

Вървах след Виталис.

— Да търся ли по-нататък?

— Не, каменоломната е зазидана.

— Зазидана?

— Запушили са входа и е невъзможно да се влезе.

— Ами сега?

— Какво можем да направим? Не зная. Да умрем тук.

— О, господарю!

— Да, ти не искаш да умреш, млад си, животът ти е мил. Добре, да вървим! Можеш ли да вървиш?

— Ами вие?

— Когато не мога повече, ще падна като стар кон.

— Къде да вървим?

— Ще се върнем в Париж. Срещнем ли полицаи, ще ги помолим да ни отведат в участъка. Бих желал да избегна това, но не мога да те оставя да умреш от студ. Хайде, мой малък Реми, хайде, момчето ми, смелост!

И тръгнахме назад по пътя, който бяхме вече изминали. Колко ли беше часът? Нямах никаква представа. Бяхме вървели дълго, много дълго и бавно. Беше полунощ, а може би един часът. Небето продължаваше да бъде все така мрачносиньо, без луна, с редки звезди, които изглеждаха по-дребни, отколкото обикновено. Вятърът, вместо да стихне, се беше усилил. Той дигаше вихрушка снежен прах от пътя и го шибаше право в лицето ни. Къщите, край които минавахме, бяха затворени и тъмни. Струваше ми се, че ако хората, които спяха там на топло под завивките, знаеха колко ни е студено, биха ни пуснали вътре.

Ако вървахме бързо, можехме да се посгреем но Виталис пристъпваше едва-едва и се задъхваше. Дишаше бързо и запъхтяно, сякаш беше тичал. Запитвах ли го нещо, не ми отговаряше, а бавно ми даваше знак с ръка, че не може да говори. От полето се бяхме върнали пак в града, с други думи, вървахме между стените, по които тук-там се люшкаха и скърцаха железни фенери.

Виталис се спря. Разбрах, че няма вече сили.

— Да почукам ли на някоя врата? — попитах аз.

— Не, няма да ни отворят. Тук живеят цветари и градинари. Те не стават нощем. Да вървим.

Но волята му беше по-голяма от силите. След няколко крачки пак се спря.

— Трябва да си поотдъхна — рече той. — Не мога повече.

На един стобор имаше вратня, а над самия стобор се издигаше голяма купчина тор, както бива много често в зеленчуковите градини. Вятърът, като духал върху купчината, беше изсушил сламата отгоре и беше отвял доста дебел пласт на улицата, под самия стобор.

— Ще седна тук — каза Виталис.

— Нали казвахте, че ако седнем, ще замръзнем и няма да можем вече да станем.

Без да отговори, той ми кимна да струпам сламата до вратнята и не седна, а по-скоро се строполи върху тая постеля. Зъбите му тракаха и цял се тресеше.

— Донеси още слама — каза ми той, — купчината тор ще ни пази от вятъра.

От вятъра да, но не и от студа! Когато струпах всичката слама, която можех да събера наоколо, седнах до Виталис.

— Притисни се към мене — каза той — и сложи Капи върху себе си: той ще те постопли със своята топлина.

Виталис беше опитен човек и знаеше, че при положението, в което се намирахме, студът можеше да бъде смъртоносен за нас. За да се изложи на тая опасност, навярно беше съвсем съсипан.

И така беше. От петнадесет дни той си лягаше всяка вечер, след като беше изминал повече път, отколкото му позволяваха силите, и последната умора, дошла след другите, го свари много слаб, за да я издържи, много изтощен от редица усилия, от лишенията и старостта.

Съзнаваше ли той състоянието си? Не можах да узная никога. Но когато се покрих със слама и се притиснах към него, почувствувах, че се наведе над лицето ми и ме целуна. Това беше за втори — и за последен път.

Лек студ не позволява на хората, които си лягат разтреперани в леглото, да заспят, а силният продължителен студ вцепенява и приспива тези, които е сварил на открито. Такъв беше и нашият случай.

Веднага щом се сгуших до Виталис, се почувствувах отпаднал и очите ми се затвориха. Помъчих се да ги отворя и понеже не успях, оципах си силно ръката. Но кожата ми беше нечувствителна и въпреки цялото добро желание, което вложих, едва успях да си причиня слаба болка. Ала тая болка ми възвърна донякъде съзнанието. Виталис, опрял гръб на вратнята, пъхтеше мъчително с кратки и бързи задъхвания. В моя skut, притиснат към гърдите ми, Капи вече спеше. Над главите ни вятърът продължаваше да духа и ни покриваше със сламки, които падаха над нас като сухи обрулени листа. На улицата — ни жива душа. Край нас, наоколо и в далечината — мъртва тишина.

Тая тишина ме уплаши. Защо? Не можах да разбера. Но някакъв страх, примесен с тъга, изпълни очите ми със сълзи. Струваше ми се, че тук ще умра.

И мисълта за смъртта ме пренесе в Шаванон. Бедната мама Барберен! Ще умра, без да я видя, без да видя нашата къща, моята градинка! И кой знае по каква прищявка на въображението се намирах в тая градинка: слънцето блестеше весело и топло, златоцветът бе разпукал златните си цветове, косовете пееха в храстите, а на трънливия плет мама Барберен простираше дрехите, изпрани на ручея, който бълбукаше по камъните.

Изведнъж напуснах Шаванон и се намерих на „Лебед“. Артур спеше в леглото си, госпожа Милиган беше будна, слушаше как фучи вятърът и се питаше къде ли съм в тоя страшен студ.

После очите ми пак се затвориха, сърцето ми замря и сякаш изгубих съзнание.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

ЛИЗА

Когато се събудих, бях в легло. Буен огън осветяваше стаята, където лежах.

Огледах се наоколо.

Не познавах тая стая.

Не познавах и лицата, които ме заобикаляха: един мъж със сиво палто и жълти дървени обувки и три-четири деца. Едното от тях, петшестгодишно момиченце, ме гледаше с учудени очи. Тези очи бяха чудни, те говореха.

Повдигнах се.

Струпах се около мене.

— Виталис? — попитах аз.

— Търси баща си — каза едно момиче, което изглеждаше най-голямото дете.

— Не ми е баща, а господар. Къде е той? Къде е Капи?

Ако Виталис ми беше баща, щяха да ми говорят навярно предпазливо за него. Но понеже ми беше само господар, решиха, че могат да ми кажат направо истината, и ето какво ми разказаха:

Портата, до която се бяхме сгушили, била на един градинар. Към два часа през нощта градинарят отворил портата, за да отиде на пазар, и ни намерил легнали и покрити със слама. Най-напред ни казал да станем, за да може да мине колата. После, понеже и двамата сме лежали неподвижни, а само Капи отговарял с лай, за да ни защити, хванал ни за ръка и ни разтърсил. Пак не сме мръднали. Тогава помислил, че работата е сериозна. Донесъл фенер и установил, че Виталис е умрял, умрял от студ, и че моето положение не е много добро. Но благодарение на Капи, който лежал на гърдите ми, не съм бил съвсем замръзнал и още съм дишал. Тогава ме пренесли в къщата на градинаря, събудили едно от децата му и ме сложили в неговото легло. Лежал съм така шест часа, почти като мъртъв. После кръвта ми се раздвижила, започнал съм да дишам по-силно и сега съм се събудил.

Колкото и да бях вцепенен, колкото и сковани да бяха тялото и умът ми, все пак бях се съвзел достатъчно, за да разбера напълно значението на думите, които чух. Виталис умрял!

Мъжът със сивото палто, с други думи, градинарят, ни разказа случая, а докато той говореше, момиченцето с учудения поглед не снемаше очи от мене. Когато баща му каза, че Виталис е умрял, то навярно разбра, някакво вътрешно чувство бързо му подсказа какъв удар е за мене това съобщение, защото веднага напусна мястото си, отиде при баща си, побутна го с едната ръка, а с другата ме посочи и издаде някакъв особен звук, който не беше човешка реч, а нежна, състрадателна въздишка.

Впрочем движението беше толкова красноречиво, че нямаше нужда да бъде подкрепено с думи. Почувствувах в това движение и в погледа, който го придружаваше, някакво неволно съчувствие и за пръв път след раздялата ми с Артур изпитах необяснимо чувство на доверие и нежност, както навремето, когато мама Барберен ме гледаше, преди да ме целуне. Виталис беше умрял, аз бях изоставен и все пак ми се струваше, че не съм никак сам, сякаш той беше още тук, до мене.

— Да, моя малка Лиза — каза бащата, като се наведе към дъщеря си, — мъчно му е, но трябва да му кажем истината. Ако не ние, полицаите ще му я кажат.

И продължи да ми разказва как съобщил на полицаите, как те отнесли Виталис, а мене сложил в леглото на по-големия си син, Алекси.

— Капи? — попитах аз, когато той свърши.

— Капи?

— Да, кучето.

— Не зная, то изчезна.

— То тръгна след носилката — обади се едно от децата.

— Ти видя ли го, Бенжамен?

— Видях го, вървеше с наведена глава след носачите и от време на време скачаше върху носилката. После, когато го пъдеха, издаваше жално скимтене, сякаш сподавен вой.

Бедният Капи! Като добър актьор той бе ходил толкова пъти на погребението на Зербино в комедиите, преструваше се, че плаче, и въздишаше така, че караше и най-намръщените деца да се превиват от смях...

Градинарят и децата му ме оставиха сам и без да ми е много ясно какво ще правя, аз станах от леглото.

Арфата ми беше сложена до леглото, праметнах ремъка ѝ през рамо и влязох в стаята, където влезе градинарят с децата си. Трябваше да си вървя, но къде? Не знаех, но чувствавах, че трябва да си вървя... Преди всичко трябваше да видя Виталис, жив или мъртъв, и тръгнах.

Когато се събудих в леглото, не се чувствавах много зле, само се бях схванал и главата ми гореше нетърпимо. Ала когато се изправих на краката си, стори ми се, че ще падна, и бях принуден да се задържа за един стол. Но след като си поотдъхнах, бутнах вратата и се намерих при градинаря и децата му.

Те бяха насядали около една маса край огъня, който пламтеше във високо огнище, и ядяха хубава зелева супа.

Миризмата на супата ме удари право в стомаха и жестоко ми напомни, че снощи не бях вечерял. Премаля ми и се олюлях. Страданието ми се изписа на лицето.

— Зле ли ти е, момчето ми? — запита ме състрадателно градинарят.

Отговорих, че наистина не ми е добре, и ги помолих да ми позволят да поседна край огъня.

Но аз нямах вече нужда от топлина, а от храна. Огънят не ме оправи, а приятният дъх на супата, тракането на лъжиците и чиниите и мяскането на тия, които ядяха, усилиха още повече слабостта ми.

Ако смеех, как бих поискал чиния супа! Но Виталис не ме беше научил да протягам ръка, а природата не ме беше създала просяк. Поскоро бих умрял от глад, отколкото да кажа „гладен съм“. Защо? Не ми е много ясно — може би защото винаги съм искал само това, което съм бил в състояние да върна.

Момиченцето с чудния поглед, същото, което не говореше и баща му го беше нарекъл Лиза, седеше срещу мене и не ядеше, а ме гледаше, без да сведе или извърне очи. Изведнъж то стана от масата, взе чинията си, която беше пълна със супа, донесе я и я сложи на коленете ми.

Нямах сили да говоря и бавно дигнах ръка, за да откажа, но баща ѝ не ми даде време да сторя това.

— Вземи, момчето ми — каза той. — Лиза предлага винаги от сърце. А ако си още гладен, ще ти сипем втора чиния.

Ако бях гладен! Изгълтах супата за няколко секунди. Когато оставих лъжицата, Лиза, която стоеше пред мене и ме гледаше втренчено, издаде лек вик — този път не вече въздишка, а израз на задоволство. После взе чинията и я подаде на баща си, а когато той я напълни, ми я донесе с такава мила и насърчителна усмивка, че въпреки глада си за миг забравих да поема чинията.

Както първия път, супата бързо изчезна. Сега вече децата не ме гледаха с лека усмивка — устата и устните им разцъфнаха в искрен смях.

— Е, добре си похапваш, момчето ми — каза градинарят.

Почувствувах, че се изчервих цял. Но като поразмислих, реших, че е по-добре да призная истината, отколкото да ме смятат за лаком, и казах, че не съм вечерял снощи.

— Ами обядва ли?

— Не съм и обядвал.

— А господарят ти?

— И той не яде нищо.

— Тогава той е умрял и от глад, и от студ.

Супата ми възвърна силите. Станах, за да си вървя.

— Къде отиваш? — попита бащата.

— Да намеря Виталис, да го видя още веднъж.

— Но ти не знаеш къде е!

— Не зная.

— Имаш ли приятели в Париж?

— Не.

— Някой от твоя край?

— Никой.

— Къде живееш?

— Нямахме жилище. Пристигнахме вчера.

— Какво ще работиш?

— Ще свиря на арфа, ще пея и ще си изкарвам хляба.

— Къде?

— В Париж.

— По-добре ще направиш да се върнеш на село, при родителите си. Къде живеят родителите ти?

— Нямам родители.

— Ти казваше, че старецът с бялата брада не ти е баща, нали?

— Нямам баща, но Виталис беше за мене като баща.

— А майка ти?

— Нямам майка.

— Но все имаш някого — чичо, леля, братовчеди, братовчедки?

— Нямам никого.

— Отде идеш?

— Господарят ме купи от мъжа на жената, която ме отгледа. Вие бяхте добър към мене, благодаря ви от все сърце и ако желаете, в неделя ще дойда да ви посвиря на арфа, та да поиграете, ако ви прави удоволствие.

С тези думи тръгнах към вратата, но едва направих няколко крачки и Лиза, която вървеше след мене, ме хвана за ръката и ми показва усмихната арфата. Ясно беше какво желае.

— Да ви посвиря ли искате?

Тя кимна с глава и плесна радостно ръце.

— Добре тогава — каза бащата, — изсвири й нещо.

Взех арфата и макар че не ми даваше сърце нито да свиря, нито да се веселя, засвирих валс, най-хубавия, този, който свирех най-добре. Ах, как бих искал да умея да свиря като Виталис, за да доставя удоволствие на това момиченце, което вълнуваше тъй нежно душата ми с тия очи!

В началото тя ме слушаше, вперила поглед в мене, после затупка в такт с крачетата си. Но скоро музиката сякаш я увлече и тя почна да се върти в кухнята, докато двамата ѝ братя и голямата ѝ сестра си седяха спокойно. Тя не играеше валс, разбира се, не правеше точните стъпки, но се въртеше грациозно, със светнало лице.

Седнал до огнището, баща ѝ не я изпускаше из очи. Той изглеждаше много развълнуван ѝ пляскаше с ръце. Когато валсът свърши и аз престанах да свиря, тя застана мило пред мене и изискано ми се поклони. После чукна веднага с пръстче по арфата и ми направи знак, който означаваше „още“.

За нея бих свирил с удоволствие цял ден. Но баща ѝ каза, че е достатъчно, защото не искаше тя да се уморява повече, като се върти.

Тогава, вместо да ѝ изсвирия валс или някой друг танц, изпях моята неаполитанска песен, която бях научил от Виталис.

*Fenesta vascia e patrona crudele,
Quanta sospire m'aje fatto jettare.
M'arde stocore comm'a na cannella
Bella quanno te senio anno menarre.*

Тази песен беше за мене това, което са били „Рицари от моята родина“ из Роберт Дявола за Нури и „Последвайте ме“ из Вилхелм Тел за Дюпре, с други думи, най-хубавият ми номер, този, с който бях свикнал да правя най-силно впечатление. Мелодията ѝ е тъжна и приятна, с нещо нежно, което вълнува сърцето.

При първите акорди Лиза застана срещу мене, вперила очи в очите ми, и замърда устни, сякаш повтаряше наум думите ми, после, когато песента стана по-тъжна, отстъпи бавно няколко крачки, така че при последния куплет се хвърли разплакана върху коленете на баща си.

— Достатъчно — каза той.

— Колко е глупава! — обади се един от братята ѝ, този, който се наричаше Бенжамен. — Играе, а веднага след това плаче.

— Не колкото тебе! Тя разбира — каза голямата сестра, като се наведе над нея и я целуна.

Докато Лиза плачеше на бащините си колене, аз метнах арфата през рамо и тръгнах към вратата.

— Къде отиваш? — запита ме бащата.

— Както ви казах: ще се опитам да видя още веднъж Виталис, а после ще правя това, на което той ме научи — ще свиря на арфа и ще пея.

— Значи искаш да си останеш музикант?

— Нямам друг занаят.

— Големите пътища не те ли плашат?

— Нямам дом.

— Но след нощта, която прекара, би трябвало да се позамислиш.

— Разбира се, бих предпочел меко легло и топло кътче.

— Искаш ли да имаш меко легло и топло кътче, срещу труд, разбира се? Ако искаш, остани, ще работиш, ще живееш при нас. Разбираш, нали, че не ти предлагам богатство, нито безделие? Ако приемеш, ще трябва да се трудиш, да работиш много, ще трябва да

ставаш рано, да копаяш здравата през целия ден, да си изкарваш хляба с пот на челото. Но в замяна на това хлябът ще ти бъде обезпечен, няма да бъдеш изложен на опасността да спиш на открито както миналата нощ, а може би и да умреш самотен край някой километражен камък или в някой ров. Вечер леглото ти ще бъде готово и като ядеш супата си, ще бъдеш доволен, че сам си я спечелил, а това я прави още по-вкусна, уверявам те. И после, ако си добро момче, а, не зная защо, нещо ми подсказва, че си добро момче, ще бъдеш у нас като у дома си.

Лиза се беше обърнала и ме гледаше усмихната през сълзи.

Изненадан от това предложение, стоях известно време, без да взема решение, без да разбирам добре какво става.

Тогавя Лиза остави баща си, дойде при мене и като ме хвана за ръка, заведе ме пред една цветна икона, която висеше на стената. Тази икона представляваше малкия свети Йоан, облечен в овча кожа.

Тя направи знак с ръка на баща си и на братята си да погледнат иконата и в същото време премести ръката си към мене, поглади кожуха ми и показва моите коси, които като косите на свети Йоан бяха разделени на път в средата и падаха на къдрици върху раменете ми. Разбрах, че тя намира, че приличам на свети Йоан, и, не зная защо, това ми направи удоволствие и същевременно изпитах приятно вълнение.

— Наистина прилича на свети Йоан — каза бащата.

Лиза плесна засмяна ръце.

— Е? — запита бащата, като се върна на предложението си. — Съгласен ли си, момчето ми?

Семейство!

Да си имам семейство! Ах, колко пъти тая толкова лелеяна мечта бе отлетявала! Мама Барберен, госпожа Милиган, Виталис — всички един след друг бяха изчезнали.

Нямаше да бъда вече сам.

Намирах се в ужасно положение: току-що беше умрял човекът, с когото живеях от няколко години и който беше за мене почти като баща; в същото време загубих своя другар, своя приятел, своя побратим, милия и добър Капи, когото толкова обичах и който толкова много се беше привързал към мене, и все пак, когато градинарят ми предложи да остана при него, някакво чувство на доверие възроди сърцето ми.

Значи всичко за мене не беше свършено. Можех да започна нов живот.

И ако нещо ме трогваше много повече от обезпечения хляб, за който ми споменаха, то беше задружният домашен живот, семейството, което ми предлагаха.

Тия момчета ще ми бъдат братя.

Хубавата малка Лиза ще ми бъде сестра.

В детските си мечти неведнъж си бях представял, че ще намеря баща си и майка си, но никога не бях мислил за братя и сестри. А ето че сега те сами идваха при мене.

Наистина те не ми бяха истински братя и сестри, но с приятелство можеха да ми станат братя и сестри. За това трябваше само да ги обикна (а аз бях готов да сторя това) и те да ме обикнат, и това навярно нямаше да бъде трудно, защото те всички изглеждаха пълни с доброта.

Бързо сneh арфата от рамото си.

— Ето един отговор — засмя се бащата, — и то добър отговор. Виждам, че ти е приятно. Окачи арфата на тоя гвоздей, момчето ми, а в деня, когато престанеш да се чувствуваш добре при нас, ще си я вземеш и ще отлетиш. Само че ще се погрижиш да направиш като славеите и лястовиците — да избереш удобно време за път.

— Ще изляза само веднъж, за да намеря Виталис — казах аз.

— Много правилно — съгласи се добрият градинар.

Къщата, пред вратнята на която се бяхме строполили, се намираше в Гласиер, а градинарят, който живееше в нея, се наричаше Акен. Когато ме приеха в тоя дом, семейството се състоеше от пет души — бащата, когото наричаха бай Пиер, две момчета — Алекси и Бенжамен — и две момичета — Етиенет, най-голямата, и Лиза, най-малката от децата.

Лиза беше няма, но не по рождение, с други думи, немотата ѝ не беше последица на глухота. Две години тя говорила, после изведнъж, малко преди да стане на четири години, загубила способността да говори. Това нещастие, станало след някакви спазми, за щастие не засегнало ума ѝ, който, напротив, се беше развил крайно преждевременно. Тя не само разбираше всичко, но и обясняваше, изразяваше всичко. В бедните семейства, а дори и в много други семейства често се случва недъгът на някое дете да стане причина то

да бъде изоставено или намразено. Но това не беше се случило с Лиза; благодарение на своята миловидност и живост, на мекия си нрав и голямата си доброта тя беше избягнала тази участ. Братята ѝ се държаха така, че тя не чувствуваше нещастieto си, баща ѝ не можеше да ѝ се нагледа, а голямата сестра Етиенет я обожаваше.

Някога правото на първородство беше преимущество в благородните семейства. Днес, в работническите семейства, да се родиш първа, понякога значи да наследиш тежка отговорност. Госпожа Акен се поминала година след раждането на Лиза и от тоя ден Етиенет, която била само с две години по-възрастна от големия си брат, заела нейното място. Вместо да ходи на училище, тя трябвало да остане вкъщи, да готви, да пришива копчета или да кърпи дрехите на баща си и на братята си и да бави Лиза. Забравили, че е дъщеря и сестра, и бързо свикнали да гледат на нея само като на слугиня, и то слугиня, пред която никак не се смуцаваха, защото знаеха добре, че никога няма да ги напусне и никога няма да се разсърди.

Етиенет бавела Лиза, мъкнела Бенжамен за ръка, работела цял ден, ставала рано, за да сготви супа за баща си, преди да отиде на пазар, лягала късно, за да прибере всичко след вечеря, перяла дрешките на децата в пералнята, лете, когато била за малко свободна, поливала цветята, а зиме ставала нощем от леглото си, за да покрие с рогозки разсадите, когато застудеело изведнъж, и не ѝ оставало време да се почувствува дете, да поиграе и се посмее. На четиринадесет години лицето ѝ беше печално и замислено като на стара, тридесет и пет годишна мома, но на него грееше кротост и примирение.

Не минаха и пет минути, откакто окачих арфата си на посочения гвоздей, и бях започнал да разказвам как сме пострадали от студа и от глада на връщане от Жантии, където сме се надявали да преспим в някаква каменоломна, и на вратата откъм градината се чу драскане и жално скимтене.

— Капи! — казах аз и скочих.

Но Лиза ме превари. Тя изтича до вратата и я отвори.

Капи с един скок се хвърли върху мене и когато го прегърнах, започна да ми лиже лицето с радостен лай. Трепереше.

— Ами Капи? — попитах аз господин Акен.

Той разбра въпроса ми.

— Капи ще остане с тебе.

Кучето сякаш също разбра — то скочи на земята, сложи дясната лапа на сърцето си и се поклони. Това разсмя много децата, особено Лиза, и за да ги позабавлявам, исках Капи да изиграе някоя комедия от програмата ни. Но той не ме послуша и като скочи на коленете ми, започна пак да ме целува. После слезе на пода и задърпа ръкава на палтото ми.

— Искате да изляза и има право.

— Ще те заведе при господаря ти.

Полицаяте, които отнесли Виталис, казали, че ще трябва да ме разпитат и че ще се върнат през деня, когато се затопля и събудя. Нямах търпение да ги чакам, пък и не се знаеше дали ще дойдат. Бързах да науча какво е станало с Виталис. Може би не беше умрял, както предполагах. Та нали аз не бях умрял. Можеше и той като мене да се е съживил.

Като видя тревогата ми и отгатна причината, бащата ме заведе при полицейския пристав, където ми задаваха въпрос след въпрос, на които отговарях едва след като ме увериха, че Виталис е умрял. Знаех много малко и го казах. Но приставът искаше да узнае нещо повече и ме разпитва надълго и широко за Виталис и за мене. За себе си отговорих, че нямам родители и че Виталис ме беше наел срещу известна сума пари, броени предварително, от мъжа на жената, която ме беше отгледала.

— А сега? — запита ме приставът.

Тук се намеси бащата:

— Ние ще се погрижим за него, ако ни разрешите.

Приставът не само разреши на градинаря, но го и поздрави за добрата му постъпка.

После трябваше да отговарям на въпросите за Виталис, а това беше доста трудно, тъй като не знаех нищо или почти нищо за него.

Но имаше една тайнствена точка, по която бих могъл да говоря — случката при последното ни представление, когато господарят ми пя така, че предизвика възхищението и учудването на дамата. Можеше да се говори и за заплахите на Гарофоли, но се питах дали не трябва да мълча по този въпрос. Биваше ли да разкрия подир смъртта на господаря си онова, което той беше крил така грижливо през живота си.

Но не е лесно за едно дете да скрие нещо от един полицейски пристав, който познава добре работата си, тъй като тия хора умеят да разпитват така ловко, че ви объркват много бързо, когато се опитате да им се изплъзнете. Така се случи и с мене.

За по-малко от пет минути приставът ме накара да кажа всичко, което аз исках да скрия, а той държеше да узнае.

— Не остава нищо друго, освен да го заведем при тоя Гарофоли — каза той на един полицаи. — Като отидете на улица „Лурсин“, той ще познае къщата. Ще се качите с него и ще разпитате тоя Гарофоли.

Тръгнахме и тримата — полицаят, бащата и аз.

Както беше предвидил приставът, лесно познах къщата и се изкачихме на четвъртия етаж. Не видях Матиа, който навярно беше постъпил в болницата. Като съгледа полицаи и като ме позна, Гарофоли пребледня — бездруго се уплаши. Но много скоро се успокои, като узна от устата на полицаи какво ни водеше при него.

— Ах, бедният старец е умрял! — възкликна той.

— Познавахте ли го?

— Много добре.

— Тогава кажете какво знаете за него.

— Това е най-лесното. Името му не беше Виталис. Той се наричаше Карло Балзани и ако живеехте преди тридесет и пет или четиридесет години в Италия, само това име би ви казало всичко за човека, за когото се безпокоите. По това време Карло Балзани беше най-прочутият певец в цяла Италия и неговите успехи на нашите големи сцени бяха известни. Той пееше навсякъде — в Неапол, в Рим, в Милано, във Венеция, във Флоренция, в Лондон, в Париж. Ала един ден загуби гласа си. Тогава, като не можеше да бъде вече пръв между артистите, той не искаше да засенчи славата си, като се излага в недостойни за името му театри. Отказа се от името си Карло Балзани и стана Виталис, като се криеше от всички, които го познаваха през време на славата му. Но трябваше да се живее. Опита няколко занаята и не успя, падаше все по-надолу и по-надолу, докато накрая започна да разиграва обучени кучета. Но продължаваше да бъде горд в своята неволя и би умрял от срам, ако публиката научеше, че блестящият Карло Балзани е станал бедният Виталис. Случайно узнах тази тайна.

Ето значи обяснението на тайната, която беше възбудила така силно моето любопитство!

Бедният Карло Балзани, милият и чуден Виталис! Да ми бяха казали, че е бил и крал, пак нямаше да се зачудя.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

ГРАДИНАР

На другия ден щяха да погребат моя господар и бащата ми обеща, че ще ме заведе на погребението му.

Но на следния ден, за мое голямо огорчение, не можах да стана, защото през нощта ме хвана остра треска, която започна с тръпки и силен огън. Струваше ми се, че гърдите ме болят и че съм болен също като Добродушко след нощта, която прекара на дървото, в снега.

Всъщност аз имах остро възпаление, с други думи, белодробно възпаление, причинено от простудата през нощта, когато бедният ми господар загина.

Това гръдно възпаление ми даде възможност да оценя добротата на семейство Акен и особено — предаността на Етиенет.

Макар че обикновено бедните хора не са особено разположени да викат лекар, аз бях толкова тежко и опасно болен, че пристъпиха заради мене това правило, което е едновременно и вродено у тях, и навик. Повиканият лекар нямаше нужда от продължителен преглед и подробно описание, за да познае каква е болестта ми. Той заяви веднага, че трябва да ме занесат в болница.

Това беше всъщност най-простото и най-лесното нещо. Но бащата не се съгласи.

— Той е паднал пред нашата вратня — каза той, — а не пред вратата на болницата и затова ще трябва да го гледаме.

Лекарят оборваше с най-разумни думи това суеверно съждение, но не успя да го отклони. Решили бяха да ме оставят и ме оставиха.

И към всичките грижи на Етиенет се прибави и друга — тя стана болногледачка и ме гледаше внимателно и грижливо като същинска милосърдна сестра, без да прояви някога нетърпение или да забрави нещо. Когато биваше принудена да ме остави заради къщната работа, Лиза я заместваше и много пъти в треската си аз я виждах край леглото, устремила в мене големите си неспокойни очи. Унесен в бълнувания, мислех, че тя е моят ангел пазител, та й говорех, както бих говорил на ангел, и споделях с нея желанията и надеждите си.

Оттогава свикнах неволно да я смятам за неземно същество, обкръжено с някакъв ореол, и бях напълно изненадан, като я гледах, че живее между нас, докато аз очаквах да я видя как отлита с големи бели криле.

Болестта ми беше дълга и мъчителна, с много усложнения, които биха отчаяли може би и родители, но не изчерпаха нито търпението, нито предаността на Етиенет. Няколко нощи тя трябваше да бди над мене, защото гърдите ме стягаха така, че ми се струваше, че всеки миг може да се задуша, и Алекси и Бенжамен я заместваха един след друг край леглото ми. Най-после почнах да оздравявам, но понеже болестта ми беше дълга и капризна, трябваше да чакам пролетта да раззелени ливадите в Гласиер, за да изляза от къщи.

Тогава Лиза, която не работеше нищо, зае мястото на Етиенет и тя ме разхождаше край бреговете на Биевр. Тръгвахме по обед, когато слънцето биваше най-топло, и като се държахме за ръка, вървахме бавно, следвани от Капи. Тая година пролетта бе хубава и приятна или поне съм запазил хубав и приятен спомен за нея, а това е все едно.

Кварталът, който се намира между Мезон Бланш и Гласиер, е малко познат на парижаните. Смътно знаят, че там някъде има долинка, и понеже реката, която я напоява, е Биевр, казват и смятат, че тая долинка е една от най-мръсните и най-окаяните местности в околностите на Париж. Но това не е истина и местността е много по-хубава от лошата си слава. Биевр, за която много често съдят по това, което е станала по промишлен начин в предградието Сен Марсел, а не по това, което е в действителност във Вериер или Рьонжи, тече там или поне течеше по времето, за което говоря, под гъстата сянка на върби и тополи, а край бреговете ѝ се разстилат зелени ливади, които възлизат леко до малки хълмове, осеяни с къщи и градини. Тревата е свежа и буйна през пролетта, паричките посипват с бели звезди изумрудения ѝ килим, а сред разлистените върби, сред тополите, пъпките на които са намазани с леплива смола, птиците — косът, циганското славейче, сипката — прелитат и напомнят с песните си, че тук е още полето, а не градът.

Такава видях тая долинка — оттогава тя много се е променила — и впечатлението, което тя ми остави, е ярко в паметта ми както в първия ден. Ако бях художник, бих нарисувал завесата от тополи, без да забравя нито едно дърво — и големите върби с трънливо френско

грозде, което се зеленееше над върховете им, впило корени в загнилия им дънер, и наклоните на укрепленията, по които се пързяхме така хубаво, като се спускахме на куц крак, и Бют о Кай с вятърната си мелница, и двора „Сент Елен“, изпълнен с перачки, и дълбините, които замърсяват и заразяват водите на реката, и чифлика „Света Ана“, където горките луди, които обработват земята, минават край вас и ви се усмихват с тъпа усмивка — размахали ръце, те показват през полуотворената си уста крайчеца на езика си и грозно се кривят.

По време на нашите разходки Лиза, разбира се, не говореше, но, странно нещо, ние нямахме нужда от думи — гледахме се и се разбирахме така добре с очи, че и аз самият престанах да ѝ говоря. Най-после силите ми се възстановиха и можех вече да работя в градината. Очаквах с нетърпение този миг, тъй като бързах да направя за другите това, което те правех за мене, да работя за тях и да им се отплатя, доколкото ми позволяваха силите, за всичките грижи, които бяха положили за мене. Никога не бях работил — колкото и мъчителни да са дългите пътувания, те все пак не са продължителна работа, която изисква воля и усърдие. Струваше ми се все пак, че ще работя добре, мъжки, по примера на тези, които виждах около себе си.

По това време на годината на парижките пазари започваха да излизат шибои и тогава татко Акен отглеждаше шибои. Градината ни беше пълна. Имаше червени, бели, лилави — наредени по цветове, разделени под стъклените рамки така, че се получаваха цели редове чисто бели, а до тях други — чисто червени, което беше много красиво. А вечер, преди да ги покрием с рамките, въздухът биваше напоен с уханието на всичките тия цветя.

Работата, която ми възложиха според още незакрепналите ми сили, се състоеше в това, да дигам стъклените рамки сутрин, след като мине мраз, и да ги слагам вечер, преди да застуди. През деня трябваше да им пазя сянка със слама, която хвърлях отгоре, за да предпазя цветята от силното слънце. Тая работа не беше много трудна, нито пък много тежка, но беше доста продължителна, тъй като трябваше да дигам и свалям стотина рамки по два пъти на ден и да внимавам да им пазя сянка или да вдигам сламата според силата на слънцето.

През това време Лиза стоеше при колелото, което вадеше вода за поливане, и когато старата кобила с кожени наочници се уморяваше и забавяше крачките ей, тя я подканяше, като пляскаше с едно камшиче.

Единият брат изливаше ведрата, а другият помагаше на баща си: така всеки си беше на мястото и никой не си губеше времето.

Виждах бях селяни да работят в моето село, но нямаше никаква представа за усърдието, за смелостта и напрежението, с които работят градинарите в околностите на Париж, които са на крак, преди да изгрее слънцето, и си лягат много след като залезе, не си жалят силите и се трепят, докато капнат от умора, през целия дълъг ден. Гледах бях също да обработват земята, но нямаше никаква представа какво може да се получи от нея, като не я оставят да си отдъхне нито миг. Добра школа изкарах у татко Акен.

Не останах за дълго при рамките. Силите ми се възвърнаха и изпитах задоволството да посадя и аз нещо в земята и още по-голямото задоволство да го видя как расте. То беше мое собствено дело, мое притежание, моя рожба и се гордеех с това — ето че бях способен за нещо, доказвах го, и друго, което ми беше още по-приятно — чувствах го. Уверявам ви, че това чувство възнаграждава за много мъки.

Въпреки умората, която изпитвах при новото ми занятие, свикнах много бързо на този трудов живот, който толкова малко приличаше на скитническия ми чергарски живот. Вместо да тичам на воля както преди с единствената грижа да не се отклонявам от дългите пътища, сега трябваше да стоя затворен между четирите стени на една градина и от сутрин до вечер да работя здравата — с мокра риза на гърба и с лейки в ръце аз шляпах бос в калните пътечки. Но всички около мене работеха също така здравата. Лейките на бащата бяха по-тежки от моите, а ризата му беше по-измокрена от пот от нашите. Равенството в труда е голямо облекчение. И после, аз намерих тук това, което мислех, че съм загубил завинаги — семейния живот. Не бях вече сам, не бях вече изоставено дете. Имах свое собствено легло, имах свое собствено място на масата, където се събирахме всички. Ако Алекси или Бенжамен ме плеснеха по тила понякога през деня, аз забравях това веднага щом отпуснеха ръката си, както и те забравяха, когато аз им отвърщах със същото. А вечер около масата всички бяхме приятели и братя.

За да бъде справедлив, трябва да заявя, че нашият живот не беше само работа и умора. Ние си имахме и време за отдих и развлечение, кратко, разбира се, но затова пък по-приятно.

Неделен ден, следобед, се събирахме под една малка лозница, която опираше о къщата. Аз вземах арфата от гвоздеа, на който тя висеше през цялата седмица, и двамата братя и двете сестри започваха да танцуват. Никой от тях не се беше научил да танцува, но Алекси и Бенжамен били веднъж на някакво сватбено увеселение в Мил Колон и запомнили горе-долу какво е кадрил. Тия спомени ги ръководеха. Когато се уморяваха да танцуват, караха ме да им изпея всичко, каквото знаа, и моята неаполитанска песен продължаваше да прави силно впечатление на Лиза:

Fenesta vascia e patron a crudele...

Винаги когато ѝ пеех последния куплет, тя се просълзяваше.

Тогава, за да я развеселя, играех някоя забавна комедия с Капи. За него също тия неделни дни бяха истински празници — те му напомняха за миналото и когато свършеше ролята си, на драго сърце би започнал отново.

Аз пък бях посветил тия неделни дни на Виталис. Свирех на арфата и пеех, сякаш той беше до мене. Добрият Виталис! С всеки изминат ден уважавах все повече и повече паметта му. Разбихах по-добре какво е бил за мене.

Така изминаха две години и понеже татко Акен ме водеше често със себе си на пазар, на цветарския кей, на Мадлен, на Шато д'О или при цветарите, на които носехме нашите цветя, лека-полека успях да опозная Париж и да разбера, че ако той не беше мраморният и златен град, както си представях, не беше и калният град, както си въобразих много прибързано при първото ми влизане в него през Шарантон и квартала „Муфтар“.

Видях паметниците, влязох в някои от тях, разхождах се по кейовете, по булевардите, в Люксембургската градина, в градината Тюйлери, в Елисейските полета. Видях статуи. Стоях удивен пред движещите се тълпи. Получих известна представа за живота в големите столици.

За щастие моето образование не се ограничи само с видяното и със случайните впечатления от разходките и обиколките ми из Париж. Преди да стане самостоятелен градинар, „таткото“ работел в

разсадниците на Ботаническата градина, където се срещал с учени и студенти — връзките му с тях възбудили у него влечение към четене и учене. Няколко години той купувал със спестените си пари книги, а през малкото си свободно време четял тия книги. Когато се оженил и дошли децата, нямал вече свободно време. Преди всичко трябвало да изкарва насъщния си хляб. Зарязал книгите, но не ги изгубил и не ги продал, а ги прибрал в някакъв шкаф. Първата зима, която прекарах в семейство Акен, беше много дълга и градинарската работа не бе преустановена, но бе отложена за няколко месеца. Тогава, за да се запълнят вечерите, които прекарвахме край огнището, той извади старите книги от шкафа и ги раздаде на нас. Повечето от тях бяха съчинения върху ботаниката и историята на растенията с няколко разказа за пътешествия. Алекси и Бенжамен не бяха наследили от баща си любовта му към четенето и редовно, всяка вечер, разтваряха книжките си и заспиваха на третата или четвъртата страница. Не така сънлив и по-любознателен, аз четях, докато дойде време за лягане. Първите уроци на Виталис не бяха загубени — така си казвах, когато си лягах, и мислех за него с умиление.

Желанието ми да уча напомни на бащата за времето, когато той отделял по две су от залька си, за да купи книги, и към тези, които бяха в шкафа, прибави още няколко, които ми донесе от Париж. Те бяха купувани безразборно или по увлекателните заглавия. Но в края на краищата те си оставаха книги и ако пообъркаха целеустремения ми ум, тази обърканост по-късно изчезна и запомних и още помня всичко, което беше хубаво в тях. Вярно е, че всяко четиво е полезно.

Лиза не знаеше да чете, но като ме виждаше задълбочен в книгите, щом остана някой час свободен, любопитствувахе да узнае какво ме увлича толкова много. В началото поиска да вземе тия книги, които не ми позволяваха да играя с нея, после, като видя, че въпреки всичко аз пак се залавях за тях, помоли ме да ѝ чета, а накрая — да я науча да чете в книгите.

Благодарение на нейния ум и въпреки недъга ѝ с помощта на зрението и слуха успях да се справя. Но тя винаги предпочиташе четенето на глас, което ни занимаваше и двамата. То беше нова връзка между нас. Съсредоточена, с вечно нащрек ум, несмущавана от леки и глупави разговори, тя навярно намираще в четивото онова, което трябваше да намери в действителност — развлечение и духовна храна.

Колко часове прекарахме така — тя, седнала пред мене и устремила поглед в мене, аз — с книга в ръцете! Често се спирах, като срещнех думи или откъси, които не разбирах, и я гледах. Понякога и двамата дълго мислехме, после, като не можехме да си обясним нещо, тя ми даваше знак да продължа с движение, което означаваше „по-късно“. Научих я да рисува, с други думи, да прави онова, което аз наричах рисуване. То трая дълго и беше трудно, но в края на краищата се справих горе-долу. Навярно съм бил доста безпомощен учител. Но се разбирахме, а доброто разбирателство между учител и ученик често пъти струва повече от дарбата. Каква радост беше, когато начерта няколко линии, по които личеше какво е искала да нарисува! Татко Акен ме целуна.

— Е — засмя се той, — не направих много голяма глупост, че те прибрах. Лиза ще ти благодари за това по-късно.

„По-късно“, с други думи, когато проговори, защото не се бяха отказали от мисълта да ѝ възвърнат говора, само че лекарите бяха казали, че засега нищо не може. Да се направи и че трябва да се чака някаква криза.

„По-късно“ беше и тъжният жест, който тя правеше, когато ѝ пеех. Тя бе поискала да я науча да свири на арфа и много скоро пръстите ѝ свикнаха да подражават на моите. Но тя, разбира се, не можа да се научи. Да пее и това я ядосваше. Много пъти видях сълзи в очите ѝ, които ми говореха за скръбта ѝ. Но при нейния добър и мил характер скръбта не траеше дълго. Тя си избърсваше очите и с примирена усмивка правеше жеста, който означаваше „по-късно“.

Татко Акен ме бе приел като син, децата се отнасяха с мен като с брат и аз навярно бих останал завинаги в Гласиер, ако едно бедствие не промени внезапно още веднъж живота ми — писано било да не мога да бъда дълго време щастлив и когато мисля, че съм най-обезпечен и най-спокоен, тъкмо тогава независещи от волята ми събития да ме хвърлят отново в моя скитнически живот.

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

РАЗПРЪСНАТО СЕМЕЙСТВО

Имаше дни, когато, останал сам, размишлявах и си казвах:

— Много си щастлив, момчето ми, няма да бъде за дълго.

Откъде ще дойде нещастieto, не можех да предвидя, но бях почти уверен, че ще дойде отнякъде.

Тая мисъл доста често ми навяваше скръб, но, от друга страна, доброто в нея беше, че за да избягна това нещастие, залягах да извърша колкото се може по-добре всичко, което правех, тъй като си представях, че по своя вина ще пострадам.

Ала не пострадах по своя вина. Излъгах се в това отношение, но предчувствието ми за нещастieto излезе много вярно.

Споменах, че бащата отглеждаше шибон. Отглеждането им е доста лесно и градинарите в околностите на Париж се справяха отлично — доказателство са едрите и къси стъбла, отрупани от горе до долу с цветове, които те изнасят на пазарите през април и май. Единственото умение, необходимо за градинаря, който отглежда шибои, е да подбира растения с двойни цветове, защото обикновените цветове не се търсят. А понеже посятото семе дава почти еднакво количество обикновени и двоиш; цветове, от голяма полза е да се запазят само стъблата с двойни цветове. В противен случай човек ще бъде принуден да полага големи грижи за цветя, половината от които ще трябва да хвърли, когато цъфнат, с други думи, след като ги е гледал цяла година. Тоя подбор става, като се наблюдават някои белези по листата и при растежа на цветето. Малко градинари умеят да вършат тая работа и дори тя е тайна, която се е запазила в няколко семейства. Когато градинарите, които отглеждат шибои, имат нужда да подберат цветята с двойни цветове, те се обръщат към ония свои събратя, които знаят тайната, и те „отиват в града“ също като лекари или вещи лица и дават своите съвети.

Бащата беше един от най-опитните познавачи в Париж и когато трябваше да се върши тая работа, всичките му дни бяха заети. Това беше за нас, а особено за Етиенет лошото време, защото другари по

занаят не се събират, без да си пийнат литър, понякога два, а понякога и три литра вино, и когато се отбиваше при двама или трима градинари, той се връщаше зачервен, с надебелял език и треперещи ръце.

Етиенет никога не си лягаше, преди той да се прибере, дори когато се прибираще късно, много късно. Тогава, когато бях буден или когато шумът, който той дигаше, ме събудеше, чувах от стаята си техния разговор.

— Защо не си си легнала? — питаше бащата.

— Искях да видя дали нямаш нужда от нещо.

— А, тъй ли? Госпожица Полицай ме следи!

— Ако не бях будна, с кого щеше да приказваш?

— Искаш да провериш дали вървя право. Добре, гледай! Обзалагам се, че ще отида до стаята на децата ей по тая дъска.

Неравномерни стъпки отекваха в кухнята. После наставаше тишина.

— Как е Лиза?

— Добре е, спи. Ако обичаш, не вдигай шум.

— Не вдигам шум, вървя право. Трябва да вървя право, та дъщерите да не набеждават баща си. Какво каза тя, като видя, че не се прибрах за вечеря?

— Нищо, погледна мястото ти.

— Ха, погледна мястото ми!

— Да.

— Няколко пъти ли? Няколко пъти ли погледна?

— Няколко пъти.

— И какво каза?

— Очите ѝ казваха, че те няма.

— И те попита защо ме няма, а ти ѝ каза, че съм с приятели, така ли?

— Не, не ме попита нищо и аз нищо не ѝ казах. Тя знаеше много добре къде си.

— Знаеше... знаеше... Спокойно ли заспа?

— Не, сънят я обори едва преди четвърт час. И тя искаше да те чака.

— А ти какво искаше?

— Не исках да те види, като се прибиращ.

Следваше кратко мълчание.

— Тиенет, ти си добро момиче. Слушай, утре ще отида у Луиза. Заклевам ти се, разбираш ли ме, заклевам ти се, че ще се прибера за вечеря. Не искам вече да ме чакаш, не искам и Лиза да заспива измъчена.

Ала обещанията и клетвите не помагаха винаги и той се прибираше все така късно, пийнеше ли първата чашка вино. Вкъщи Лиза беше всесилна, навън той я забравяше.

— Видиш ли — обясняваше той, — изпиваш първата чашка, без да мислиш, защото не можеш да откажеш на приятелите. Изпиваш втората, защото си изпил първата, и решаваш да не пиеш трета. Но колкото повече пиеш, толкова повече ти се прилива. И после виното те удря в главата, знаеш, че като си пийнеш повечко, ще забравиш мъките, няма да мислиш за дълговете, всичко пред очите ти е светло, излизаш от кожата си и се разхождаш в друг свят, там, където ти се нека. И пиеш, пиеш. Това е то.

Трябва да кажа, че това не се случваше често. Впрочем времето за подбор на шибоа не траеше дълго, а минеше ли то, бащата нямаше вече защо да излиза и не излизаше. Той не беше от тия, които отиват в кръчмата сами, нито пък си пилееше времето от леност.

Минеше ли времето на шибоа, отглеждахме други цветя — правило е градинарят да няма нито едно празно местенце в градината си. Продаде ли едни цветя, веднага трябва да ги замени с други.

Изкуство за един градинар, който работи с оглед на пазара, е да занесе цветята си на пазара, когато има възможност да вземе най-висока цена за тях. А това става по време на големите празници през годината — свети Пиер, Богородица, свети Луи, — защото има много хора, които се наричат Пиер, Мария, Луи и Луиза, и следователно тогава се продават много саксии с цветя и букети, с които се честити именният ден на близки и приятели. Всеки е виждал в навечерието на тия празници парижките улици препълнени с цветя — не само по дюкяните и пазарите, а и по тротоарите, по ъглите на улиците, по стъпалата на къщите, навсякъде, където могат да се наредят цветя.

След сезона на шибоите татко Акен работеше за големите празници през юли и август, особено през август, когато е Богородица и свети Луи, и за тогава отглеждахме хиляди астри, фуксии и олеандри, колкото побираха всичките ни цветарници и парници.

Всичките тия цветя трябваше да цъфнат в определения ден — нито по-рано, защото щяха да бъдат прецъфтели за пазара, нито по-късно, защото още нямаше да имат цветове. Това, разбира се, изисква известно умение, тъй като човек не е господар нито на слънцето, нито на времето, което е променливо. Татко Акен беше опитен в това отношение и неговите цветя цъфтяха винаги навреме. Но колко труд, колко грижи бяха нужни за това!

По времето, за което разказвам, изглеждаше, че цветята щяха да бъдат прекрасни. Беше пети август и всичките бяха тъкмо както трябва. В градината на открито астрите подаваха своите пъпки, готови да се пукнат, а в парниците и в цветарниците, чиито стъкла бяха грижливо намазани с разреждана вар, за да пресяват светлината, фуксии и олеандрите започваха да цъфтят. Те образуваха едри храсти и пирамиди, отрупани от горе до долу с пъпки. Гледката беше прекрасна и често виждах как бащата доволно потрива ръце.

— Ще паднат добри пари — казваше той на синовете си.

И като се смееше тихичко, правеше сметка колко ще получи, като продаде всички цветя.

Работили бяхме усилено, за да стигнем дотук, без да почиваме нито час, дори в неделя. Но понеже всичко беше в ред, решихме за награда да отидем всички на пети август, в неделя, да вечеряме в Аркьой, у един приятел на бащата, градинар като него. Дори и Капи Щеше да участва в излета. Щяхме да работим до три-четири часа, после, като привършим, щяхме да заключим вратнята и да тръгнем весели. В Аркьой щяхме да пристигнем към пет-шест часа, после, след вечеря, да се върнем веднага, за да не си легнем много късно и да бъдем в понеделник рано на работа, бодри и отпочинали.

Как се радвахме.

Всичко стана, както беше решено, и няколко минути преди четири часа бащата въртна ключа на вратнята.

— Всички на път! — викна той весело.

— Капи, напред!

И като улових Лиза за ръка, двамата се затичахме, придружавани от веселия лай на Капи, който скачаше около нас. Може би той мислеше, че тръгваме за дълго по широките пътища, което би му харесало повече, отколкото да стои вкъщи, където му дотягаше, защото

не ми беше възможно да се занимавам винаги с него — което най-много му харесваше.

Всички бяхме празнично пременени и някои хора се обръщаха да ни изгледат. Не зная как изглеждах аз, но Лиза, със сламената си шапка, със синята си рокля и със сивите си платнени ботинки, беше най-хубавото, най-жизненото момиченце, което съм виждал. Очите ѝ, трептящите ѝ ноздри, раменете, ръцете — всичко в нея говореше и изразяваше радостта ѝ.

Времето мина така бързо, че не усетих. Помня само, че към края на вечерята някой от нас забеляза, че откъм запад небето се покрива с черни облаци, и понеже вечеряхме на открито, под един голям бърз, не беше трудно да разберем, че се надига буря.

— Деца, трябва да побързаме да се приберем в Гласиер.

При тези думи всички възкликнахме:

— Толкова скоро!

Лиза не каза нищо, но направи движения на несъгласие и недоволство.

— Ако задуха вятър — каза бащата, — може да събори рамките. Да вървим.

Нямаше какво да възразяваме. Всички знаехме, че стъклените рамки са състоянието на градинаря и ако вятърът изпочупи стъклата, той ще бъде разорен.

— Аз тръгвам напред — каза бащата. — Върви с мене, Бенжамен, и ти, Алекси. Ние ще избързаме, а Реми ще дойде след нас с Етиенет и с Лиза.

Без повече приказки те тръгнаха с бързи крачки. Ние вървахме по-бавно след тях — аз и Етиенет се съобразявахме с хода на Лиза.

Но не ни беше вече до смях, не тичахме и не скачахме вече.

Небето все повече причерняваше и бурята прииждаше бързо с облаци прах, носени от надигналия се вятър, който ги извиваше в страшни вихрушки. Когато попаднем в такава вихрушка, трябваше да се спрем, да извърнем гръб към вятъра и да затулим с ръце очите си, защото прахът ни заслепяваше. Когато дишахме, в устата ни влизаше пясък.

Гръмотевици трещяха в далечината и техният тътен бързо се приближаваше, примесен с внезапни светкавици.

Аз и Етиенет бяхме уловили Лиза за ръка и я влачехме след себе си, но тя с мъка ни следваше и не можехме да вървим толкова бързо, колкото искахме.

Дали ще стигнем преди бурята?

Ами татко Акен, Бенжамен и Алекси ще я изпреварят ли?

За тях беше от съвсем друго значение — ние трябваше само да се запазим от дъжда, а те — да предпазят рамките от разрушение, тоест да ги затворят, та да не ги дигне вятърът и да ги блъска, както си ще.

Гръмотевиците трещяха все по-често и по-често и се струпаха толкова много облаци, че стана почти нощ. Когато вятърът ги разкъсаше, тук-там в черните им недра зееха бакърени ями. Явно от тези облаци всеки миг можеше да рухне пороен дъжд.

Чудно нещо! Сред трясъка на гръмотевиците се разнесе странен шум, който летеше към нас и беше необясним. Сякаш полк конници препускаха, побягнаха от бурята. Но това беше глупост — как можеха да попаднат конници в тоя квартал?

Изведнъж заваля град. Първо няколко зърна, които ни удариха по лицето, после, почти веднага — цял порой. Трябваше да се скрием под една вратня.

И тогава видяхме как се изсипа най-страшната градушка, която човек може да си представи. В миг улицата се покри с бяла постеля като сред зима. Зърната бяха едри колкото гълъбови яйца и като падаха, дигаха оглушителен шум, сред който от време на време изтрещяваха счупени стъкла. Със зърната от покривите на улицата падаха най-различни неща — парчета керемиди, мазилка, счупени плочи, особено плочи, които образуваха черни купчини сред бялата постеля от град.

— Ах, рамките! — извика Етиенет.

Тая мисъл ми мина и на мене през ума.

— Баща ти може да е стигнал навреме.

— И да са стигнали преди градушката, няма да имат време да покрят рамките с рогозки и всичко ще се изпочупи.

— Казват, че градушката не бие навсякъде.

— Много сме близо до дома и няма да ни пощади. Ако вали и в градината както тук, горкият татко ще бъде разорен. Ах, боже мой, той разчиташе толкова много на цветята и толкова му трябваша пари!

Без да зная добре цените, често бях чувал да казват, че стъклените рамки струват хиляда и петстотин — хиляда и осемстотин франка стоте и веднага разбрах какво голямо нещастие щеше да бъде за нас, ако градушката изпочупеше например шестстотинте рамки — да не говорим за парниците и цветята.

Искаше ми се да разпитам Етиенет, но едва ли можехме да се чуем, толкова оглушителен беше тропотът на градушката. Пък и на Етиенет сякаш не ѝ се говореше. Тя гледаше как пада градушката така отчаяно, както навярно хората гледат как гори къщата им.

Тая страшна градушка не трая дълго — пет-шест минути може би — и престана така изведнъж, както изведнъж беше започнала. Облакът полетя към Париж и ние можахме да излезем изпод вратнята. По улицата твърдите валчести зърна се търкаляха под краката ни като морски камъчета и бяха толкова много, че затъвахме в тях до глезените.

Лиза не можеше да върви по тия ледени зърна с платнените си ботинки и я взех на гръб. Лицето ѝ, така весело, когато идвахме, сега беше посърнало и сълзи капеха от очите ѝ.

Скоро стигнахме вкъщи — голямата вратня зееше отворена. Бързо влязохме в градината.

Каква гледка! Всичко беше изпочупено, разбито: рамки, цветя, парчета стъкла, град — всичко се смесваше и образуваше безформена купчина. От тая градина, толкова хубава, толкова богата сутринта, бяха останали само жалки останки.

Къде беше бащата?

Търсихме го и като не го намерихме никъде, стигнахме до големия парник, на който не беше останало нито едно здраво стъкло. Беше седнал, или по-скоро беше се строполил на едно столче сред развалините, които покриваха земята, а Алекси и Бенжамен стояха неподвижни до него.

— О, бедните ми деца! — извика той, като дигна глава, когато се приближихме, понеже чу шума от стъклата, които се трошаха под краката ни. — Бедните ми деца!

И като прегърна Лиза, заплака, без да добави нито дума.

Какво ли можеше да каже?

Беше ни сполетяло нещастие. Но колкото и голямо да изглеждаше то, последиците му бяха още по-страшни.

Скоро научих от Етиенет и момчетата колко оправдано беше отчаянието на бащата. Преди десет години той купил тая градина и построил сам къщата. Този, който му продал мястото, му дал пари назаем, за да купи необходимия инвентар за цветарство. Всичко трябвало да се изплати или да се погаси за петнадесет години с годишни вноски. Досега успявал да плаща редовно тия вноски с усилен труд и лишения. Необходимо било да плаща редовно, защото неговият заемодавец чакал само случай, с други думи, само едно закъснение, за да си вземе обратно мястото, къщата, инвентара, като задържи, разбира се, десетте вноски, които е вече получил. В това се състояла, изглежда, и сделката му. И понеже се надявал, че в продължение на петнадесет години все някой ден бащата няма да има възможност да плати, сключил тая сделка, за него безопасна, и обратно — пълна с опасности за длъжника.

Този ден най-после беше дошъл благодарение на градушката.

Какво ли щеше да стане сега?

Не останахме дълго в неизвестност — на другия ден след деня, в който бащата трябваше да плати годишната вноска с парите от продажбата на цветята, вкъщи влезе някакъв господин, облечен в черно, който не изглеждаше много вежлив, и ни подаде обгербван лист, в който попълни няколко думи на празния ред.

Беше съдебният пристав.

От тоя ден идваше толкова често, че накрая ни научи имената.

— Добър ден, Реми — казваше той. — Добър ден, Алекси. Как сте, госпожице Етиенет?

И ни даваше обгербвания лист, като ни се усмихваше приятелски.

— Довиждане, деца!

— По дяволите!

Бащата не стоеше вече вкъщи, а тичаше из града. Къде ходеше? Не знаех, защото той, така общителен преди, сега не казваше нито дума. Ходеше при разни посредници, навярно в съда.

При тази мисъл косите ми настръхваха. Виталис също се беше явил пред съда и знаех какви бяха последиците.

Сега обаче трябваше да се чака много повече и част от зимата измина така. Понеже не можехме да поправим парниците и да поставим стъкла на рамките, отглеждахме в градината зеленчук и

цветя, които нямаха нужда от завет. Нямаше да се спечели много, но все пак щеше да се изкара нещо и после — това беше работа.

Една вечер бащата се върна още по-съсипан отпреди.

— Деца — каза той, — свърши се.

Поисках да изляза, тъй като разбрах, че ще каже нещо важно и понеже се обръщаше към децата си, помислих, че аз не бива да слушам.

Но с едно движение той ме спря.

— Нали и ти си от нашето семейство — каза той. — Макар че си още малък, за да схванеш това, което ще ти кажа, изпитал си вече доста нещастия и ще ме разбереш. Деца, ще ви напусна.

Всички нададоха вик, жален вик.

Лиза скочи в ръцете му и го целуна разплакана.

— О, вие знаете много добре, че не напускам доброволно такива добри деца като вас и толкова мило момиче като Лиза.

И той я притисна към сърцето си.

— Осъдиха ме да платя и понеже нямам пари, ще продадат всичко тук. А понеже парите няма да стигнат, ще ме пратят в затвора, дето ще остана пет години. Като не мога да платя с парите си, ще платя с тялото си, със свободата си.

Всички заплакахме.

— Да, тежко е — каза той, — но законът си е закон, не можем да вървим срещу него. Пет години! Какво ще стане с вас през това време? Ето страшното.

Настъпи мълчание.

— Разбира се, премислих и ето какво реших, за да не ви оставя сами и изоставени, докато съм в затвора.

Слаба надежда блесна у мене.

— Реми ще пише на сестра ми Катерина Сюрио в Дрьози, в областта Ниевр. Ще ѝ обясни положението и ще я помоли да дойде. Катерина е разумна жена, практична е и с нея ще вземем най-доброто решение.

За пръв път пишех писмо — трудно, жестоко начало!

Макар че думите на бащата не бяха много ясни, в тях все пак се криеше известна надежда, а да се надяваш при нашето положение, беше вече много. Да се надяваш, но на какво?

Сами не знаехме, но се надявахме. Катерина щеше да пристигне, а тя беше практична жена — това беше достатъчно за обикновени и неопитни деца като нас. За практичните няма никакви трудности в живота.

Но тя не дойде така скоро, както си представяхме, и стопанската полиция, тоест ония, които арестуват длъжниците, дойдоха преди нея.

Бащата тъкмо отиваше при един свой приятел и като излезе на улицата, те го пресрещнаха. Аз бях с него и веднага ни заобиколиха. Но той не искаше да бяга, пребледня, сякаш му прилоша, и помоли с немощен глас полицаите да се прости с децата си.

— Не се отчайвайте, драги — обади се един от тях. — Затворът за дългове не е толкова страшен, там се намират и добри хора.

Върнахме се вкъщи, заобиколени от стопанските полицаи.

Отидох в градината да повикам момчетата.

Когато се върнахме, бащата държеше Лиза на ръце и тя горчиво плачеше.

Тогава един от полицаите му пошепна на ухото, но не чух какво му каза.

— Да — съгласи се бащата, — имате право, трябва.

И като стана бързо, той остави Лиза на пода. Но тя се вкопчи в него и не искаше да му пусне ръката.

Тогава той целуна Етиенет, Алекси и Бенжамен.

Стоях в един кът с премрежени от сълзи очи. Той ме повика:

— А ти, Реми, няма ли да ме целунеш? Не си ли и ти мое дете?

Изгубили бяхме и ума, и дума.

— Останете тук — каза строго той. — Това е моето желание.

И бързо излезе, като пхна ръката на Лиза в ръката на Етиенет.

Исках да го последвам и тръгнах към вратата, но Етиенет ми направи знак да спра.

Къде да отида? Какво можех да направя?

Стояхме съвършено убити сред кухнята. Всички плачехме и никой от кае не знаеше какво да каже.

Какво да каже?

Знаехме много добре, че някой ден ще го задържат, но мислехме, че тогава Катерина ще бъде между нас, а Катерина беше нашата закрила.

Но Катерина я нямаше.

Тя пристигна около час след отвеждането на бащата и свари всички ни в кухнята, без да сме разменили нито дума. Тази, която досега ни поддържаше, също беше съкрушена. Етиенет, толкова твърда, толкова смела в борбата, беше сега също така слаба като нас. Тя не ни насърчаваше вече, останала без воля, без насока, отдадена всецяло на скръбта си, която потискаше само за да се опита да утеша Лиза. Кормчията беше паднал в морето и ние, децата, останали без човек на кормилото, без фар, който да ни насочва, без да има кой да ни изведе в пристанището, без дори да знаем има ли пристанище за нас, стояхме загубени сред океана на живота, люшкани произволно от вятъра, безсилни да направим или измислим нещо, с ужас в душата и с отчаяно сърце.

Твърда жена излезе леля Катерина, предприемчива и с воля. Десет години била дойка в Париж, на пет пъти в различно време. Познаваше трудностите в живота и, както казваше самата тя, умееше да се справя с тях.

Облекчение беше за нас тя да ни ръководи, а ние да ѝ се подчиняваме. Имахме вече опора и се изправихме на краката си.

За бедна селянка без образование тя поемаше тежка отговорност, която можеше да смути и най-смелите — цяла челяд сирачета, от които най-голямото нямаше още седемнадесет години, а най-малкото беше нямамо. Какво да прави с тия деца? Как да се нагърби с тях, когато тя самата трудно преживяваше?

Бащата на едно от децата, които бе откърмила, беше нотариус. Тя отиде да се посъветва с него и по неговите съвети и с негова помощ съдбата ни бе решена. После отиде да се разбере с бащата в затвора и осем дни след пристигането си в Париж, без да ни спомене нито веднъж за своите постъпки и за намеренията си, тя сподели с нас решението, което беше взела.

Понеже бяхме малки, за да продължим да работим сами, всяко от децата щеше да отиде при някой чичо или леля, които се бяха съгласили да ги вземат.

Лиза отиваше при леля Катерина в Морвай.

Алекси — при някакъв чичо, който беше миньор във Варс, в Севените.

Бенжамен при друг чичо, който беше градинар в Сен Кантен. А Етиенет при друга леля, която беше омъжена в Шарант, на морския

бряг, в Еснанд.

Слушах тия разпореждания и чаках да дойде моят ред. Но понеже леля Катерина млъкна, аз пристъпих и попитах:

— Ами аз?

— Ти ли? Ти не си от нашия род.

— Ще работя за вас.

— Не си от нашия род.

— Попитайте Алекси и Бенжамен не ме ли бива за работа.

— Но те бива и да ядеш, нали?

— Не, не, той е от нашето семейство — обадиха се всички.

Лиза пристъпи и сплете умолително ръце пред леля си. Това движение беше по-красноречиво от всякакви думи.

— Разбирам те много добре, миличка — каза леля Катерина, — ти искаш той да дойде с тебе. Но, видиш ли, в живота човек не постъпва винаги, както иска. Ти си моя племенница и като стигнем у дома, ако мъжът ми каже някоя дума накриво или се навъси, като се съберем на масата, ще му отговоря веднага: „Тя ни е роднина, кой друг ще се смили над нея, ако не сме ние?“ Което казвам за нас, се отнася и за чичовците от Сен Кантен и от Варс, и за лелята от Еснанд. Приемат се роднини, но не и чужди. Хлябът не достига и за своите, камо ли за другите.

Почувствувах, че няма какво да възразя, нямаше какво и да добавя. Думите ѝ бяха съвсем прави. Не бях от техния род. Нямаше защо да настоявам — да моля, значеше да прося милостиня. И все пак бих ли ги обичал повече, ако бях от техния род? Алекси, Бенжамен не бяха ли мои братя? Етиенет, Лиза не ми ли бяха сестри? Не ги ли обичах достатъчно? А Лиза не ме ли обичаше така, както обичаше Бенжамен или Алекси?

Леля Катерина не отлагаше никога взетите решения. Тя ни предупреди, че утре ще се разделим, и след това ни прати да си лягаме. Щом влязохме в нашата стая, всички ме заобиколиха, а Лиза ме прегърна разплакана. Тогава разбрах — въпреки мъката от предстоящата раздяла те мислех за мене, мене жалеха и почувствувах, че наистина съм им брат. Тогава в смутения ми ум се роди неочаквана мисъл или по-право, тъй като трябва да спомена и доброто, и лошото, някакво вътрешно вдъхновение осени моя ум.

— Слушайте — казах им аз, — виждам, че вашите роднини не ме искат, но вие ме смятате от вашето семейство, нали?

— Да — заявиха и тримата, — ти винаги ще бъдеш наш брат.

Лиза, която не можеше да говори, потвърди тия думи, като ми стисна ръката и ме погледна с толкова обич, че очите ми се насълзиха.

— Да, аз ще бъда ваш брат и ще ви го докажа.

— Къде искаш да постъпиш? — запита Бенжамен.

— Има едно място у Пернюи. Искаш ли да отида да говоря утре сутринта за тебе? — попита Етиенет.

— Не искам да постъпвам никъде. Ако постъпя, ще трябва да остана в Париж и няма да ви видя вече. Ще навлека пак кожата си, ще откача арфата от гвоздеа, където татко ви я остави, и ще тръгна от Сен Кантен за Варс, от Варс за Еснанд и от Еснанд за Дрьози. Ще навестявам всички ви един след друг и така покрай мене вие ще бъдете винаги заедно. Не съм забравил песните и танците си. Ще си изкарвам хляба.

По задоволството, което се изписа на лицата им, видях, че моето хрумване осъществяваше собствените им желания и се почувствувах напълно щастлив в своята скръб. Разговаряхме дълго за нашите намерения, за раздялата, за срещата ни, за миналото, за бъдещето. После Етиенет ни накара всички да си легнем. Но никой не спа добре тая нощ, а аз може би спях по-зле от всички.

На другия ден рано сутринта Лиза ме заведе в градината и разбрах, че иска да ми каже нещо.

— Да поговорим ли искаш?

Тя кимна утвърдително.

— Мъчно ти е, че се разделяме. Няма защо да ми го казваш, виждам го по очите ти и го чувствавам със сърцето си.

Тя направи знак, че не става дума за това.

— След петнадесет дни ще бъда в Дрьози.

Тя поклати отрицателно глава.

— Не искаш ли да дойда в Дрьози?

За да се разберем, аз обикновено задавах въпроси, а тя ми отговаряше, като кимаше утвърдително или отрицателно.

Тя ми каза, че иска да отида в Дрьози, но като простря ръка в три различни посоки, ми даде да разбере, че трябва преди това да се видя с двамата ѝ братя и със сестра ѝ.

— Искаш да отида преди това във Варс, в Еснанд и в Сен Кантен, така ли?

Тя се усмихна, щастлива, че съм я разбрал.

— Защо? Аз бих искал да се видя първо с тебе.

Тогава с ръце, с устни и най-вече с изразителните си очи ми обясни защо ми отправяше тая молба. Ще ви предам нейното обяснение:

— За да зная как са Етиенет, Алекси и Бенжамен, трябва да видиш първо тях. Тогава ще дойдеш в Дрьози и ще ми повториш какво си видял и какво са ти казали.

Милата Лиза!

Те трябваше да тръгнат в осем часа сутринта и леля Катерина бе наела голям фиакър^[1], за да ги заведе първо в затвора да се простят с баща си, а после всеки щеше да се качи с вързопчето си на влака, с който трябваше да пътува.

В седем часа и Етиенет ме заведе в градината.

— Ние ще се разделим — каза тя. — Искам да ти оставя един спомен. Вземи тая кутийка: ще намериш вътре конци, игли, а също и ножичките, които ми подари моят кръстник. По пътя тия неща ще ти потрябват, тъй като няма да бъда при тебе да те закърпя или да ти пришия някое копче. Като си служиш с ножичките ми, ще си спомняш за нас.

Докато Етиенет разговаряше с мене, Алекси се въртеше около нас. Когато тя се прибра вкъщи, а аз продължавах да стоя развълнуван в градината, той се приближи до мен.

— Имам две монети по сто су — каза ми той. — Ще ми бъде приятно, ако приемеш едната.

От нас петимата само Алекси имаше слабост към парите и ние винаги се присмивахме на неговото скъперничество. Събираше ги су по су и беше истински щастлив, когато имаше нови монети по десет и по двадесет су — броеше ги непрестанно, въртеше ги да блестят на слънцето и ги слушаше как звънкат.

Неговият подарък ме трогна. Исках да откажа, но той ми пхна в ръката нова, лъскава монета. По това разбрах колко силна беше любовта му към мене, щом надви любовта му към неговото малко съкровище.

Бенжамен също не ме забрави — и той поиска да ми подари нещо. Даде ми ножчето си, но ми поиска срещу него едно су, „защото ножовете режели приятелството“.

Времето течеше бързо — още четвърт час, още пет минути и щяхме да се разделим. Лиза нямаше ли да се сети за мене?

Точно когато се разнесе трополенето на фиакъра, тя излезе от стаята на леля Катерина и ми направи знак да я последвам в градината.

— Лиза! — извика леля Катерина.

Но без да се обръща, Лиза продължи бързо пътя си.

В градините на цветарите и в зеленчуковите градини всяко местенце се използва и там няма никакви цветя за украшение или за удоволствие. Но в нашата градина имаше голяма бенгалска роза, която не бяха изкоренили, защото се намираше в един затънтен кът.

Лиза се запъти към тая роза, откъсна една клонка, после, като се обърна към мене, раздели на две клонката, на която имаше две пъпчици, готови да разцъфнат, и ми даде едната.

Ах, как бледнее езикът на устните пред езика на очите! Колко студени и празни са думите в сравнение с погледите.

— Лиза! Лиза! — извика лелята.

Вещите бяха вече във фиакъра.

Взех арфата си и извиках Капи. Като видя арфата и някогашните ми дрехи, които никак не го плашеха, той заскача от радост — разбра навярно, че пак ще тръгнем на път и ще може да си тича на воля, а това за него беше много по-забавно, отколкото да стои затворен.

Дойде време за прощаване. Лелята го съкрати. Тя накара Етиенет, Алекси и Бенжамен да се качат във фиакъра и ми каза да сложа Лиза на скута ѝ.

После, като ме видя, че не се помръдвам от мястото си, бутна ме леко и затвори вратичката.

— Целунете баща си от мене — извиках аз, — тъй като...

Ридание ме задави.

— Карай! — викна тя.

И колата тръгна.

През сълзи видях как Лиза си подаде главата през спуснатото стъкло и ми изпрати с ръка целувка. После колата свърна бързо в напречната улица и остана само облак прах.

Свърши се!

Облегнат на арфата, с Капи, сгушен в краката ми, аз дълго гледах несъзнателно прахта, който се стелеше бавно на улицата.

Един съсед беше натоварен да заключи къщата и да предаде ключовете на собственика. Той ме изтръгна от моето вцепенение и ме възвърна към действителността.

---

[1] Фиакър — затворен файтон. Б.пр. ↑

ВТОРА ЧАСТ

ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

НАПРЕД

Напред!

Светът беше открит пред мене и аз можех да тръгна, накъдето ми хрумне — на север или на юг, на запад или на изток.

Бях дете и сам си бях господар!

Уви, точно това беше печалното за мене!

Колко деца си казват тихичко: „Ах, да можех да правя каквото си искам! Да бях свободен! Да си бях сам господар!“ Колко деца очакват с нетърпение блажения ден, в който ще бъдат свободни... да вършат глупости!

А аз си казвах: „Ах, защо нямам кой да ме посъветва, да ме упъти!“

То е, защото между тия деца и мене имаше разлика... и то страхотна.

Тия деца вършат глупости, но те имат зад себе си кой да им подаде ръка, когато падат, или да ги дигне, когато са на земята, а аз нямах никого. Ако падах, трябваше да падна докрай и после да се дигна съвсем сам, ако не съм се пребил. А бях достатъчно опитен, за да разбера, че можех прекрасно да се пребия.

Макар и малък, бях преживял доста нещастия и бях по-предпазлив и по-внимателен, отколкото са обикновено моите връстници — преимущество, което ми струваше скъпо!

И сега, преди да се впусна на дълъг път, реших да видя човека, който през последните години ми беше като баща. Щом леля Катерина не ме взе с децата да се сбогувам с него, можех, длъжен бях да отида и сам да го целуна.

Не бях ходил никога в затвора за дългове, но напоследък бях слушал да се говори много за него и бях Уверен, че ще го намеря. Щях да тръгна по пътя за Мадлен, който ми бе добре познат, и там щях да попитам къде е затворът. Щом като леля Катерина и децата са успели да видят баща си, и на мене навярно ще ми позволят да го видя. Аз също съм или по-скоро бях негово дете и той ме обичаше!

Не смеех да мина през целия Париж с Капи, който тичаше по петите ми. Какво бих отговорил на полицаите, ако ме запитат? От всичко, което ме беше наплашило през моя житейски опит, най-много се боях от полицията. Не бях забравил Тулуза. Вързах Капи с една връв, което, изглежда, засегна силно неговото честолюбие на обучено и възпитано куче. После хванах връвта и тръгнахме двамата към затвора „Клиши“.

Има на тоя свят печални неща, които навяват зловещи мисли. Не зная нищо по-грозно и по-печално от врата на затвор.

Спрях се за миг, преди да се реша да вляза в затвора „Клиши“, сякаш ме беше страх, че ще ме задържат и че вратата, тази отвратителна врата, ще се затвори зад гърба ми и няма да се отвори вече.

Представях си, че е мъчно да излезеш от затвора, но не знаех, че е мъчно и да влезеш. Научих го от опит.

Но тъй като не се оставих нито да ме изхвърлят, нито да ме изпъдят, успях да стигна при този, когото бях дошъл да видя.

Въведоха ме в една стая за свиждане, където нямаше нито решетки, нито прегради, както си мислех, и малко след това влезе бащата, който не беше окован във вериги.

— Чаках те, скъпи Реми — каза ми той, — и посмърх Катерина, че не те беше довела с децата.

От сутринта бях тъжен и потиснат, но тези думи ме ободриха.

— Госпожа Катерина не пожела да ме вземе със себе си.

— Не е било възможно, момчето ми, на тоя свят човек върши не това, което желае. Уверен съм, че ти би работил съвестно, за да заслужиш хляба си, но зет ми Сюрио не би могъл да ти даде никаква работа. Той е пазач на шлюз в Нивернезкия канал, а знаеш, че там не наемат работниците градинари. Децата ми казаха, че си искал да се заловиш пак за стария си занаят. Забрави ли, че едва не умря от студ и глад пред нашата вратня?

— Не, не съм забравил.

— А тогава не беше съвсем сам, имаше господар да те напътва. Тежко е, момчето ми, да тръгнеш сам на твоята възраст по големите пътища.

— Капи е с мене.

Както винаги, когато чуеше името си, Капи отговори с лай, който означаваше: „Тук съм! Ако ви трябва за нещо, ето ме!“

— Да! Капи е добро куче, но все пак е куче. Как ще си изкарваш хляба?

— Ще пея и ще карам Капи да играе комедии.

— Капи не може да играе сам комедии.

— Ще го науча на фокуси. Капи, нали ще научиш всичко, което ти кажа?

Той сложи лапа на гърдите си.

— Слушай, момчето ми, ако си разумен, ще постъпиш някъде на работа. Ти си вече добър работник и така ще бъде по-добре, отколкото да се скиташ по пътищата, което е работа за мързеливците.

— Аз не съм мързелив, знаете много добре това, и никога не сте ме чували да се оплаквам, че имам много работа. У вас бих работил с всички сили и бих останал винаги при вас. Но не искам да постъпвам другаде.

Навярно съм казал тези думи някак особено, защото бащата ме изгледа за миг, без да отговори.

— Ти си ни разказвал — рече той най-после, — че Виталис те е учудвал много често, когато не си го знаел кой е, с начина, по който гледал хората, и с държанието си на господин, което сякаш показвало, че и той самият е господин. Знаеш ли, че ти също имаш такова държане? Не искаш да постъпиш другаде, така ли? Както обичаш, момчето ми. Казах ти всичко това за твое добро, не за друго, вярвай ми. Мисля, че трябваше да ти говоря, и го направих. Ти си сам господар на себе си, тъй като нямаш родители, а и аз не мога вече да ти бъда баща. Един клет нещастник като мен няма право да заповядва.

Всичко, което ми каза бащата, страшно ме смути, още повече че и аз самият си го бях казвал вече, ако не със същите думи, то поне приблизително.

Да, тежко беше да тръгна съвсем сам по дългите пътища, чувствувах го, виждах го и ако бяхте водили скитнически живот като мене, ако бяхте прекарвали нощи като нощта, когато вълци изядоха кучетата ни, или пък като нощта в каменоломната в Жантий, ако бяхте търпели студ и глад като мене, ако бяхте гонени от село на село, без да можете да изкарате нито едно су, както се случи с мене, докато Виталис беше в затвора — щяхте да знаете какви са опасностите и

неволите на скитническия живот, при който не само утрешният ден не е никога осигурен, но и настоящият миг е неизвестен.

За да се откажа от този живот, имаше само един изход и бащата сам ми го посочи — да постъпя на работа. Ако се откажех от този волен и скитнически живот, трябваше да престъпя обещанието си към Етиенет, Алекси, Бенжамен и Лиза, с други думи, трябваше да ги изоставя. Всъщност Етиенет, Алекси и Бенжамен можеха и без мене, щяха да си пишат. Но Лиза! Лиза не знаеше да пише, леля Катерина също не пишеше — Лиза щеше да бъде загубена, ако я изоставех. Какво би си помислила за мене? Само едно — че не я обичам вече, че не обичам нея, която беше толкова привързана към мене, нея, с която бях толкова щастлив! Невъзможно!

— Не искате ли да ви съобщавам как са децата? — попитах аз.

— Те ми споменаха за това, но аз не мисля за нас, като те убеждавам да се откажеш от стария си занаят на уличен певец. Никога не бива да мисли човек за себе си, преди да е помислил за другите.

— Точно тъй, татко. Ето че вие самият ми посочвате какво трябва да правя. Ако от страх пред опасностите, за които говорите, се откажа от задължението, което съм поел, ще мисля за себе си, няма да мисля за вас, няма да мисля за Лиза.

Той ме изгледа пак, но по-продължително. После изведнъж хвана и двете ми ръце.

— Слушай, момче, трябва да те целуна за тия думи, Ти имаш добро сърце, а истината е, че това не зависи от възрастта.

Бяхме сами в стаята за свиждане, седнали на една пейка, един до друг, и аз се хвърлих в прегръдките му.

— Ще ти пожелаая само едно — продължи бащата. — Бог да те пази, мое мило момче!

И двамата стояхме няколко минути мълчаливи, но времето минаваше и настана часът на раздяла.

Изведнъж бащата бръкна в джоба на жилетката си и извади оттам голям сребърен часовник, който беше окачен за петелката с малка кожена каишка.

— Не бива да се разделим, без да ти дам нещо за спомен. Ето моя часовник, взemi го. Не е много скъп, разбираш, нали — иначе щях да бъда принуден да го продам. Не върви и много добре — от време на

време трябва да се побутва. Но е единственото нещо, което имам сега, и затова ти го давам.

С тези думи той ми сложи часовника в ръката и понеже не исках да приема такъв скъп подарък, добави тъжно:

— Тук не ми е нужно да зная колко е часът. Времето и така тече много бавно и ще умра от скука, ако броя часовете. Сбогом, мой малък Реми, целуни ме още веднъж. Ти си славно момче и запомни, че винаги трябва да бъдеш такъв.

Струва ми се, че той ме улови за ръката и ме изпрати до изхода. Но какво стана накрая, какво си казахме, не помня — толкова бях смутен и развълнуван.

Когато си спомня за тая раздяла, в паметта ми изниква само чувството на вцепенение и безсилие, което ме обзе целия, когато се намерих на улицата.

Мисля, че стоях дълго, много дълго на улицата, пред вратата на затвора, без да се реша да свърна наляво или надясно, и навярно бих стоял така, докато мръкне, ако изведнъж ръката ми не напипа случайно в джоба кръгъл и твърд предмет.

Неволно и без да съзнавам добре какво правя, го опипах: часовникът ми!

Веднага скърби, тревоги, страх — всичко изчезна. Детето в мене мислеше вече само за часовника си. Имах часовник в джоба си, свой собствен часовник, на който можех да гледам колко е часът. Измъкнах го от Джоба си, за да видя колко е часът: дванадесет. Нямаше никакво значение за мене дали беше дванадесет часът, или десет, или два, но бях много щастлив все пак, че беше дванадесет. Защо? Трудно бих могъл да отговоря, но така беше. Ах, дванадесет! Кога стана дванадесет? Знаех, че е дванадесет, часовникът ми каза. Ей, че приятна работа! Стори ми се, че часовникът е нещо като довереник, с когото можеш да се посъветваш, да поговориш.

— Колко е часът, приятелю часовник?

— Дванадесет, драги Реми.

— А, дванадесет! Тогава ще трябва да направя това и това, нали?

— Разбира се.

— Добре, че ми напомни, иначе щях да забравя.

— Аз съм тук, за да не забравяш.

С Капи и с часовника имам вече с кого да разговарям.

Часовникът ми! Ето две думи, които е приятно да изговаряш. Толкова много желях да имам часовник и винаги сам се уверявах, че никога няма да имам. А ето че в джоба ми цъкаше часовник. Не вървял много добре, казваше бащата. Нямаше значение. Вървеше и това беше достатъчно. Трябвало да се побутва с пръст. Щях да го побутвам, и то здравата, без да го желя, а ако не помогнеш, сам щях да го разглобя. Това щеше да бъде забавно. Щях да видя какво има в него и кое го кара да върви. Трябва да слуша, иначе ще бъде много строг.

Толкова се бях увлякъл в радостта си, че не забелязвах как Капи се радваше почти колкото мене. Той дърпаше крачола на панталона ми и джафкаше от време на време. Най-после заджафка толкова силно, че ме изтръгна от мислите.

— Какво искаш, Капи?

Той ме погледна и понеже бях много смутен и не го разбрах, почака малко, после се изправи насреща ми и сложи лапата си върху джоба, където беше часовникът.

Искаше да види колко е часът, „за да каже на почитаемата публика“, както по времето, когато работеше при Виталис.

Показах му часовника. Гледа го доста продължително, сякаш искаше да си припомни, после размаха опашка и излая дванадесет пъти. Не беше забравил. Ах, колко пари щяхме да печелим с нашия часовник. Ето още един номер, на който не бях разчитал.

Понеже всичко ставаше на улицата, срещу вратата на затвора, някои хора ни гледаха любопитно, а други дори се спираха.

Ако смеех, бих дал веднага представление, но страхът от полицаите ме възпря.

Прочее часът беше дванадесет — трябваше да тръгваме.

Напред!

Хвърлих последен прощален поглед към затвора, зад стените на който клетият татко Акен щеше да стои затворен, докато аз щях да ходя на воля, където пожелае, и тръгнахме.

Най-необходимото нещо за моя занаят беше една карта на Франция. Знаех, че ги продават по кейовете, и реших да си купя. И тръгнах към кейовете.

Когато минавах по площад „Карусел“, очите ми неволно се спряха върху часовника на замъка Тюйлери и ми хрумна да видя дали моят часовник и часовникът на замъка показват едно и също време,

както би трябвало да бъде. Моят часовник показваше дванадесет и половина, а часовникът на замъка — един часа. Кой от двата не беше верен? Искях да побутна с пръст моя часовник, но размислих и се въздържах. Нищо не доказваше, че моят часовник не е верен, моят скъп и хубав часовник. А можеше и часовникът на замъка да не е в ред. И си прибрах часовника в джоба, като си казах, че за моята работа моето време е точно време.

Дълго трябваше да търся карта, такава, каквато исках — да бъде залепена на платно, да се сгъва и да не струва повече от двадесет су, което беше много пари за мене. Накрая намерих една толкова пожълтяла, че продавачът ми я даде за седемдесет и пет сантима.

Сега вече можех да напусна Париж и реших да направя това колкото е възможно по-скоро.

Можех да тръгна по два пътя: за Фонтенбло, през Италианската врата, и за Орлеан, през Мон Руж. Всъщност безразлично ми беше по кой ще тръгна и случайно избрах пътя за Фонтенбло.

Вървях по улица „Муфтар“, чието име, което прочетох на една синя табела, ми навея рой спомени — Гарофоли, Матиа, Рикардо, тенджерата със заключения с катинар похлупак, камшика с кожените ремъци и най-последно Виталис, моя беден добър господар, който умря, защото не ме остави при жестокия падроне на улица „Лурсин“, и ми се стори, като стигнах черквата „Сен Медар“, че познах в едно дете, облегло на черковната стена, малкия Матиа: същата голяма глава, същите влажни очи, същите изразителни устни, същото кротко и примирено лице, същата комична външност. Но чудно нещо, ако беше той, никак не беше пораснал.

Приблжих се, за да го разгледам по-добре. Нямаше никакво съмнение, той беше. Той също ме позна, защото усмивка озари бледото му лице.

— Вие сте същият, който идвахте у Гарофоли с белобрадия старец, преди да постъпя в болницата, нали? — осведоми се той. — Ах, как ме болеше главата тоя ден!

— А вие още ли сте при Гарофоли?

Той се озърна наоколо, преди да отговори, после пошепна:

— Гарофоли е в затвора. Арестуваха го, понеже преби Орландо от бой.

Зарадвах се, като узнах, че Гарофоли е в затвора, и за пръв път ми мина през ум, че затворите, които ми вдъхваха такъв ужас, могат да бъдат полезни.

— А децата? — попитах аз.

— О, не зная, не бях там, когато са арестували Гарофоли. Като излязох от болницата, Гарофоли видя, че когато ме бие, все се разболявам, реши да се отърве от мене и ме даде под наем за две години в цирк „Гасо“, като получи парите в предплата. Знаете ли цирк „Гасо“? Не? Той не е кой знае колко голям цирк, но все пак е цирк. Имаха нужда от дете акробат и Гарофоли ме даде на бай Гасо. Държаха ме до миналия понеделник и ме изпъдиха, защото главата ми сега е много голяма за упражненията и много чувствителна. Тогава се върнах от Жизор, където е циркът, и подирих Гарофоли, но не намерих никого, къщата беше заключена и един съсед ми разказа това, което чухте преди малко — че Гарофоли е в затвора. Тогава дойдох тук и не зная къде да ида, нито какво да правя.

— Защо не се върнахте в Жизор?

— Защото, когато тръгнах пеш от Жизор за Париж, циркът заминаваше за Руан. Как мога да отида в Руан? Много е далеч, а нямам пари. Не съм ял от вчера на обед.

Не бях богат, но имах достатъчно пари, за да не оставя бедното момче да умре от глад. Как бих благославял тоя, който ми подадеше залък хляб, когато се скитах в околностите на Тулуза гладен, както беше сега Матиа!

— Стойте тук — казах му аз.

И изтичах до хлебарницата на ъгъла. Върнах се бързо с пита хляб и му я подадох. Той се нахвърли отгоре ѝ и я излапа.

— А сега — попитах го аз — какво ще правите?

— Не зная.

— Все трябва да правите нещо.

— Щях да опитам да си продам цигулката, когато вие ме заговорихте, и бих я продал вече, ако не ми беше мъчно да се разделя с нея. Цигулката е моята радост и моята утеха. Когато ми е много мъчно, потърсвам някое местенце, където да съм сам, и свиря за себе си. Тогава виждам най-различни хубави неща на небето. Това е много по-хубаво, отколкото в сънищата, разбира се.

— Защо не свирите тогава по улиците?

— Свирих, но не ми дадоха нищо.

Знаех какво значи да свириш, без някой да бръкне в джоба си.

— А вие какво правите сега? — запита Матиа.

Някакво детско самохвалство ме въодушеви.

— Директор съм на трупата — заявих аз.

Всъщност това беше истина, защото имах трупата, която се състоеше от Капи, но тази истина граничеше много с лъжата.

— Ах, ако искате... — каза Матиа.

— Какво?

— Да ме приемете в трупата си.

Пак станах откровен.

— Ето цялата ми трупата — отвърнах аз, като посочих Капи.

— Какво от това, ще станем двама! Ах, моля ви се, не ме оставяйте! Какво ще стане с мене? Ще умра от глад.

„Ще умра от глад!“ Всички, които чуват този вик, не го разбират еднакво и не го възприемат по един и същ начин. На мен той отекна право в сърцето. Знаех какво значи да умреш от глад.

— Мога да работя — продължи Матиа. — Първо, свиря на цигулка, после, зная разни акробатически номера, играя на въже, провирам се през обръчи, пея. Ще видите, ще правя всичко, каквото поискате, ще ви бъда слуга, ще ви слушам, не ви искам пари, само храната. Ако не работя както трябва, бийте ме, съгласен съм. Ще ви моля само едно, не ме бийте по главата, съгласете се с това, защото главата ми е много чувствителна, откакто Гарофоли ме удря толкова пъти по нея.

Като слушах бедния Матиа да говори така, доплака ми се. Как да му кажа, че не мога да го приема в трупата си? Ще умре от глад! Но и с мене нямаше ли същата вероятност да умре от глад, както ако е сам?

Обясних му, но той не искаше и да чуе.

— Не — възрази той, — щом сме двама, няма да умрем от глад, ще се поддържаме, ще си помагаме, който има, ще даде на този, който няма, както направихте вие преди малко.

Тези думи сложиха край на колебанията ми. Щом имах, трябваше да му помогна.

— Добре, съгласен съм — казах аз.

Той ми грабна ръката и я целуна, и това ме тъй развълнува, че очите ми се наляха със сълзи.

— Елате с мене — казах му аз, — но не като слуга, а като другар.
И като оправих ремъка на арфата върху рамото си, добавих:
— Напред!

След четвърт час напуснахме Париж.

Топлите мартенски ветрове бяха изсушили пътя и се вървеше леко по втвърдената земя.

По рововете край пътя тревата вече никнеше и тук-там беше изпъстрена с парички и разцъфнали ягоди, които извъръщаха венчетата си към слънцето. Когато вървахме край градини, кичури люляк се червенееха сред нежната зеленина на листата, а подухнеше ли лек ветрец, на главите ни падаха от покривите на старите зидове листенца жълт шибой.

В градините в храстите край пътя, в големите дървета — навсякъде чуруликаха весело птички, а пред нас лястовици досягаха земята на лов за невидими мушици.

Пътуването ни започваше добре и аз самоуверено ускорявах хода по звънкия друм. Отвързан, Капи тичаше около нас, лаеше по каруците, лаеше по купчините чакъл, лаеше по всичко и за нищо или само за удоволствието да лае, което за кучетата трябва да е нещо като удоволствието на хората, когато пеят.

Матиа вървеше до мене, без да продума, навярно защото размишляваше. Не продумвах и аз не само за да не го безпокоя, а защото и аз самият имаше за какво да мисля. Къде отивахме така, с тая решителна крачка?

Да си призная, не знаех много добре и дори никак не знаех. Където ни видят очите. А после? Бях обещал на Лиза да видя братята ѝ и Етиенет преди нея. Но не бях поел задължение с кого да се видя най-напред — с Бенжамен, с Алекси или пък с Етиенет? Можех да започна с кой да е от тях, както реша, или, с други думи, можех да тръгна към Севените, към Шарант или към Пикардия.

Напуснах Париж откъм юг и явно беше, че няма да посетя най-напред Бенжамен. Но ми оставаше да избирам между Алекси и Етиенет.

Имах причина, която ме накара да тръгна право на юг, а не на север — исках да видя мама Барберен.

Ако не съм я споменавал отдавна, не бива да се мисли, че съм я забравил като някой неблагодарник.

Не бива да се мисли, че съм неблагодарник и защото не й писах, откакто ни разделиха. Колко пъти ми минаваше през ума да ѝ пиша, за да ѝ кажа: „Мисля за тебе и продължавам да те обичам с цялото си сърце“. Но, от една страна, тя не знаеше да чете, а от Друга — страхът от Барберен, този ужасен страх ме спираше. Ами ако Барберен ме откриеше по писмото и ме вземеше? Ако ме продадеше пак на някой друг Виталис? Навярно той имаше право да стори това. И при тази мисъл предпочетох да бъда обвинен от мама Барберен в неблагодарност, отколкото да рискувам да попадна отново под властта на Барберен и той да използва тая власт, за да ме продаде или пък да ме накара да работя под негов надзор. Предпочел бих да умра — да умра от глад, отколкото да се сблъскам с такава опасност.

Не посмях да пиша на мама Барберен, но ми се струваше, че съм свободен да отида, където си искам, и можех да направя опит да я видя. И дори откакто бях приел Матиа „в своята трупа“, си казвах, че това навярно е доста лесно. Ще изпратя Матиа напред, а аз ще остана предпазливо назад. Той ще влезе при мама Барберен и ще я заговори под някакъв предлог. Ако е сама, ще ѝ каже истината, ще дойде да ме повика и аз ще вляза в къщата, където бях прекарал своето детство, и ще се хвърля в прегръдките на жената, която ме бе откърмила. Ако ли пък Барберен бъде в село, Матиа ще помоли мама Барберен да отиде на определено място и там ще я целуна.

Ето какво кроях по пътя и затова мълчах — цялото ми внимание и усърдие бяха необходими, за да обмисля тоя толкова важен въпрос.

Всъщност трябваше да обмисля не само дали ще мога да целуна мама Барберен, а и да видя дали няма да срещнем по пътя градове или села, където би имало вероятност да спечелим нещо.

Затова най-добре беше да прегледам картата.

В момента се намирахме сред полето и прекрасно можехме да си починем на купчина чакъл, без да се боим, че някой ще ни безпокои.

— Ако искате, можем да си починем малко — казах аз на Матиа.

— Искате ли да поговорим?

— Имате да ми кажете нещо ли?

— Бих искал да ви помоля да ми говорите на ти.

— На драго сърце ще си говорим на ти.

— Вие да, но аз — не.

— И ти, и аз, заповядвам ти и ако не ме слушаш, ще пляскам.

— Добре, пляскай, но не по главата.

И той се разсмя весело, с искрен и приятен смях, като показва всичките си зъби, които се бялнаха сред обгорялото му лице.

Седнахме, извадих от раницата картата и я разгърнах на тревата. Бавих се доста много, докато се ориентирам, но като си спомних начина, по който се справяше Виталис, успях да определя пътя: Корбей, Фонтенбло, Монтаржи, Жиен, Бурж, Сент, Аман, Монлюсон. Значи можехме да отидем в Шаванон, а ако имахме малко щастие, можеше и да не умрем от глад по пътя.

— Какво е това нещо? — попита Матиа, като посочи картата.

Обясних му какво е карта и за какво служи, като употребих почти същите изрази, с които Виталис ми предаде първия урок по география.

Той ме изслуша внимателно, без да сменя очи от мене.

— Но тогава трябва да знаеш да четеш, нали така? — попита ме той.

— Разбира се. Та ти не знаеш ли да четеш?

— Не.

— Искаш ли да се научиш?

— О, да, много искам!

— Добре, ще те науча.

— Може ли да се намери на картата пътят от Жизор за Париж?

— Разбира се, много лесно.

Показах му го. Но отначало той не искаше да вярва на думите ми, когато с едно мръдване на пръста стигнах от Жизор в Париж.

— Минал съм пеш тоя път — каза той, — много е по-дълъг.

Тогава му обясних според силите си, а това не означава много ясно, как се отбелязват разстоянията по картите. Той ме изслуша, но не изглеждаше много убеден в моите знания.

Понеже бях отворил раницата, дойде ми наум да прегледам какво има в нея — много ми се искаше да покажа своите богатства на Матиа — и изсипах всичко на тревата.

Имах три платнени ризи, три чифта чорапи, пет носни кърпи — всичко много добре запазено — и чифт малко изтъркани обувки. Матиа ахна.

— А ти какво имаш? — попитах го аз.

— Цигулката и това, което е на мене.

— Добре тогава — предложих аз, — ще си разделим всичко, както следва, тъй като сме приятели. Ти ще имаш две ризи, два чифта чорапи и три носни кърпи. Но понеже е справедливо да си разделим всичко поравно, ти ще носиш раницата един час и аз един час — ще се редуваме.

Матиа не искаше да приеме първата половина на предложението ми, но аз бях свикнал вече да заповядвам — да си кажа право, това много ми харесваше — и му забраних да възразява. Сложил бях върху ризите кутийката на Етиенет и една съвсем малка кутийка, в която бях скътал розата на Лиза. Той искаше да отвори тази кутийка, но аз не му позволих и я прибрах в раницата си, без дори да я отворя.

— Ако искаш да ми направиш удоволствие — казах му аз, — никога няма да пипаш тая кутийка, тя ми е подарък.

— Добре — съгласи се той, — обещавам ти, че никога няма да я пипам.

Откакто надянах отново кожуха и метнах през рамо арфата, едно нещо ме стесняваше много — панталоните ми. Струваше ми се, че един артист не бива да носи дълги панталони — за да се яви пред публиката, трябваше да бъде с къси панталони и с чорапи, върху които да се кръстосват цветни панделки. Дългите панталони са добри за градинар, а сега бях артист!

Когато човек си е господар на себе си и му хрумне някоя мисъл, бързо я изпълнява. Отворих кутийката на Етиенет и взех ножиците.

— Докато си поправам панталоните — казах аз на Матиа, — трябва да ми покажеш как свириш на цигулка.

— О, на драго сърце!

Взе цигулката си и засвири.

През това време аз забих храбро върха на ножиците в панталоните малко под коляното и започнах да режа плата. А те бяха хубави панталони от сиво сукно, като жилетката и палтото, и бях много радостен, когато татко Акен ми ги донесе. Но не мислех, че ги съсипвам, като ги режа така, тъкмо обратното!

Отначало слушах Матиа и режех панталоните, но скоро забравих ножиците в ръцете си и се превърнах цял на слух. Матиа свиреше много добре, почти като Виталис.

— А кой те научи да свириш на цигулка? — попитах го аз, като му изръкоплясках.

— Никой, и всеки по малко, но най-вече сам, като се упражнявах.

— А при кого учи ноти, музика?

— Не зная нотите, свиря по слух.

— Аз ще те науча.

— Та ти всичко ли знаеш?

— Трябва, нали съм директор на трупата.

Артистите са винаги малко суетни. Искях да покажа на Матиа, че и аз съм музикант. Взех арфата и за да му грабна ума, веднага изпях моята знаменита неаполитанска песен:

Fenesta vascia e patrona crudele.

Тогава, както става между артисти, Матиа ми се отплати за похвалите, които му отправих чрез своите ръкопляскания. Той беше много даровит, аз бях много даровит и двамата бяхме достойни един за друг.

Но ние не можехме да стоим така и да си разменяме любезности. След като посвирихме за себе си, за свое собствено удоволствие, трябваше да посвирим за нашата вечеря и за пренощуването си. Натъпках раницата и Матиа на свой ред я метна на гръб. Тръгнахме напред по прашния път. Сега трябваше да се спрем в първото село, което се изпречеше на пътя ни, и да дадем представление: „Първи представления на трупата Реми“.

— Научи ме твоята песен — каза Матиа. — Ще я пеем заедно, а мисля, че скоро ще мога да ти пригласям с цигулката — ще бъде много хубаво.

Положително щеше да бъде много хубаво и „почитаемата публика“ нямаше да ни отрупа с пари само ако сърцето ѝ беше от камък.

Не преживяхме такова нещастие. Когато стигнахме в селото след Вилжюиф и се готвехме да намерим подходящо място за нашето представление, минахме пред вратнята на един чифлик, чийто двор беше пълен с празнично пременени хора. Всички бяха накичени с китки цветя, завързани с много панделки — мъжете ги носеха на петелката на палтото си, а жените на корсажа. Без да си много вещ, би разбрал, че имаше сватба.

Мина ми през ума, че тия хора щяха да бъдат може би доволни, ако имаше кой да им свири, та да потанцуват, и веднага влязох в двора, следван от Матиа и от Капи. После с шапка в ръка и с дълбок поклон (благородният поклон на Виталис) отправих предложението си към първия човек, който ми попадна.

Той беше едър момък с червено като тухла лице, с висока корава яка, която му жулеше ушите. Изглеждаше добродушен и спокоен.

Той не отговори, а се извърна цял към сватбарите, защото рединготът му от хубаво лъскаво сукно явно го стягаше, и като пъкна двата си пръста в устата, свирна така силно, че Капи се уплаши.

— Хей, вие там — викна той, — искате ли малко музика? Дошли са музиканти.

— Да, да, музика! Музика! — викаха мъже и жени.

— По местата си за кадрил!

И в няколко минути танцьорите се събраха в средата на двора, като подплашиха домашните птици, които се разбягаха.

— Свирил ли си кадрил? — попитах шепнешком Матиа на италиански, защото бях доста разтревожен.

— Да.

И ми засвири един кадрил на цигулката. Случайно и аз го знаех. Спасени бяхме.

Изкараха една двуколка изпод сайванта, подпряха я на собствените ѝ стойки и ни накараха да се качим на нея. Аз и Матиа не бяхме свирали никога заедно, но все пак се справихме доста добре с нашия кадрил. Наистина свирехме на слушатели, които за щастие нямаха остър слух, пък и не бяха придирчиви.

— Някой от вас не знае ли да свири на корнет? — попита едрият червендалест момък.

— Да, аз свиря — обади се Матиа, — но нямам.

— Ще ви потърся. Цигулката е хубаво нещо, но е блудкава.

— И на корнет ли свириш? — запитах Матиа, като продължавах да говоря на италиански.

— И на тромпет, и на флейта, на всичко, на което може да се свири.

Истинско съкровище беше този Матиа.

Скоро донесоха корнета и ние пак почнахме да свирим кадрили, полки, валсове, особено кадрили.

Свирехме така до мръкнало — танцьорите не ни оставиха да си поемем дъх. Това не беше много уморително за мене, но Матиа, който свиреше по-тежката част и беше изтощен от своето пътуване и лишенията, капна съвсем. Виждах го от време на време да пребледнява, сякаш щеше да му прилошее, но той продължаваше да свири и духаше с всички сили в мундщука. За щастие не само аз, но и младоженката забеляза, че е пребледнял.

— Стига — каза тя, — момчето не може повече. А сега бръкнете в кесиите си за музикантите.

— Ако обичате — казах аз, като скочих от двуколката, — нашият касиер ще събере парите.

Хвърлих шапката си на Капи и той я захапа. Ръкопляскаха много на изящството, с което се покланяше, когато му давах пари. Но най-доброто за нас беше, че му давах много. Наблюдавах го и виждах как в шапката падат сребърни монети. Младоженецът пусна последната, и то — пет франка. Какво щастие! Но това не беше всичко. Поканиха ни да вечеряме в кухнята и ни пуснаха да преспим в една плевня. На следния ден, когато напуснахме този гостоприемнен дом, имахме цяло състояние от двадесет и осем франка.

— Това е твоя заслуга, драги Матиа — казах аз на другаря си, — сам не бих могъл да съставя оркестър.

И тогава споменът за думите, които ми каза татко Акен, когато почнах да предавам уроци на Лиза, изникна в паметта ми и ми доказа, че стореното добро винаги се възнаграждава.

— Не направих много голяма глупост, че те прибрах в трупата си.

С двадесет и осем франка в джоба си ние бяхме истински богаташи и когато стигнахме в Корбей, можах смело да направя някои покупки, които смятах необходими: първо купих от един търговец на железа корнет за три франка. За тия пари той не беше нито нов, нито хубав, но в края на краищата, като го почистим и го пазим грижливо, щеше да ни върши работа; после червени панделки за чорапите ни и накрая — стара войнишка раница за Матиа, тъй като не е толкова уморително да носиш постоянно лека раница на гърба си, колкото да се натовариш от време на време с някоя тежка — ще си разделим поравно вещите и ще ни бъде по-леко.

Когато напуснахме Корбей, ние бяхме действително в добро положение. Като платихме всички покупки, имахме тридесет франка в кесията, защото представленията ни бяха доходни. Програмата ни беше нагласена така, че можехме да оставаме по няколко дена на едно и също място, без да се повтаряме особено много. И после, толкова добре се разбирахме с Матиа, че си живеехме вече заедно като двама братя.

— Знаеш ли — смееше се понякога той, — директор на трупя като тебе, който не пердаши, е славна работа.

— Значи си доволен, а?

— Дали съм доволен? За пръв път през живота си, откакто напуснах своя роден край, не съжалявам за болницата.

Тези успехи ми вдъхнаха честолюбиви намерения.

Като напуснахме Корбей, се отправихме към Монтаржи, за да се отбия по пътя при мама Барберен.

Да отида при мама Барберен, за да я целуна, значеше да изпълня своя дълг на признателност към нея. Но това значеше да ѝ се отплатя много на дребно и на безценица. Ако ѝ занесях нещо? Сега, когато бях богат, ѝ дължах някакъв подарък. Какво да ѝ подаря?

Не мислих дълго. Имаше подарък, който можеше да я ощастливи не само засега, а за цял живот — една крава, която да замести бедната Червенушка.

Каква радост за мама Барберен, ако успея да ѝ подаря една крава! Каква радост и за мене!

Преди да стигнем в Шаванон, ще купя една крава. Матиа ще я хване за поводя и ще я вкара в двора на мама Барберен. Разбира се, Барберен няма да бъде там. „Госпожо Барберен — ще каже Матиа, — водя ви една крава. — Крава ли? Сбъркали сте, момчето ми (и ще въздъхне). — Но, госпожо, нали вие сте госпожа Барберен от Шаванон? — Е, да! — Кралският син (както във вълшебните приказки) ми поръча да закарам тая крава на госпожа Барберен, той ви я подарява. — Какъв кралски син?“ — Тогава аз ще изляза и ще се хвърля в прегръдките на мама Барберен и след като се нацелуваме хубаво, ще си направим палачинки и бухти и ще ги изядем ние тримата без Барберен, който се върна на Заговезни, разля тигана и сложи нашето масло в кромидената си чорба. Хубави мечти! Но за да ги осъществя, трябваше да имам възможност да купя крава. Колко ли

струваше една крава? Нямах никаква представа. Навярно скъпо, много скъпо, но колко?

Не исках много едра, много угоена крава. Първо, защото колкото е по-угоена една крава, толкова ѝ е по-висока цената. После — колкото е по-едра една крава, толкова повече храна ѝ трябва, а аз не исках моят подарък да създава затруднения на мама Барберен. Тъй че главното беше да науча цената на кравите или по-точно на крава, каквато имах желание да купя.

За щастие това не беше трудно за мене — при нашия скитнически живот често се срещяхме вечер в странноприемниците с превозвачи и търговци на едър рогат добитък. Много лесно беше да ги попитам за цената на кравите. Но първия път зададох своя въпрос на един воловар, който изглеждаше добър човек и веднага ми хареса, вместо отговор той ми се изсмя в лицето. После воловарят се тръшна на стола си, като от време на време удряше страшно с юмруци по масата. Накрая повика стопанина.

— Знаете ли какво ме пита това музикантче? Колко струва една крава, нито много едра, нито много угоена, с една дума, добра крава. Трябва ли да бъде и учена?

И пак прихна да се смее, но аз не се смутих.

— Да дава хубаво мляко и да не яде много.

— Трябва ли да позволява да я водите с връвчица по пътищата като вашето куче?

След като изчерпа всичките си шеги и разгъна достатъчно своето остроумие, той благоволи да отговори сериозно на въпроса ми и дори почна да се пазари с мене.

Имал точно такава крава, кротка, давала много мляко, но мляко — каймак, и почти не ядяла. Ако сложа петнадесет пистола^[1] на масата, с други думи, петдесет екю^[2], кравата ще бъде моя.

Както беше трудно да го накарам да заговори в началото, така беше трудно да го накарам да млъкне, когато се разпали.

Най-после можахме да си легнем и аз размислях върху нашия разговор. Петнадесет пистола или петдесет екю правеха сто и петдесет франка — трябваша ми още много пари, за да събера такава голяма сума.

Можехме ли да я спечелим? Стори ми се, че можехме и ако продължава да ни върви както през първите дни, щях да събера су по

су тия сто и петдесет франка. Само че трябваше време. Тогава нова мисъл се роди в ума ми: ако вместо да отидем веднага в Шаванон, се отбием първо във Варс, щяхме да имаме времето, което нямаше да ни стигне, ако тръгнем по прекия път. Значи най-напред трябваше да отидем във Варс и да видя мама Барберен едва на връщане. Тогава положително щях да имам необходимите сто и петдесет франка и бихме могли да представим вълшебната приказка „Кравата на кралския син“.

На сутринта споделих намерението си с Матиа и той нищо не възрази.

— Да отидем във Варс — рече той. — Мините навярно са интересно нещо и аз ще бъда много доволен да видя някоя мина.

---

[1] Пистол — златна монета от десет франка. Б.пр. ↑

[2] Екю — сребърна монета от три франка. Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

ЧЕРНИЯТ ГРАД

Дълъг е пътят от Монтаржи до Варс, който е разположен сред Севените, на планинския склон към Средиземно море — към шестстотин километра по права линия, а за нас — повече от хиляда поради отклоненията, които ни налагаше нашият начин на живот. Трябваше да се отбиваме в градове и големи села и да даваме Доходни представления. Изминахме близо за три месеца тия хиляда километра, но когато стигнахме в околностите на Варс, се зарадвах, като си преброих парите, и установих, че не сме си губили времето напразно в кожената кесия имаше спестени сто двадесет и осем франка. Не ми достигаха само двадесет и два Франка, за да купя кравата на мама Барберен.

Матиа беше също така доволен и се гордееше много, че е помогнал и той за спечелването на толкова много пари. Наистина той взе голямо участие и без него, особено без неговия корнет, аз и Капи никога нямаше да съберем сто двадесет и осем франка.

От Варс до Шаванон непременно щяхме да спечелим двадесет и двата франка, които не ни достигаха.

Варс, където пристигнахме, бил преди стотина години бедно селце, затънтено сред планините, известно само с това, че често служело за убежище на протестантите, предвождани от Жан Кавалие. Неговото местоположение сред планините го превърнало в главна крепост във войната с камизарите^[1]. Но същото това местоположение било причина и за неговата бедност. Към хиляда седемстотин и петдесета година стар благородник, който имал слабост към разкопките, открил във Варс каменовъглени залежи и оттогава Варс става един от каменовъглените басейни, които заедно с Але, Сен Жерве, Бесеж снабдяват Южна Франция и оспорват вече на английските въглища средиземноморския пазар. Когато започнал своите издирвания, всички му се подигравали, а когато стигнал на дълбочина сто и петдесет метра, без да открие нищо, направили бързи постъпки да го затворят като луд, защото тези безсмислени разкопки

щели да погълнат цялото му състояние. В областта Варс имало желязна руда, но нямало и никога нямало да бъдат открити каменни въглища. Без да обръща внимание и за да се отърве от крясъците, старият благородник се настанил в своя кладенец и не излязъл вече оттам. Там ядял, там спял, и по този начин търпял само недоверието на работниците, които използвал. При всеки удар с кирката те дигали рамене, но вдъхновявани от вярата на своя господар, продължавали да копаят и кладенецът ставал все по-дълбок и по-дълбок. На двеста метра намерили пласт въглища. Старият благородник не бил вече луд, той бил гений. За един ден всичко се изменило.

Днес Варс е град с дванадесет хиляди жители, който има пред себе си голямо промишлено бъдеще и заедно с Але и Бесеж е надеждата на Южна Франция.

Благосъстоянието на Варс е и ще бъде в това, което се намира под земята, а не в това, което е над нея. И наистина на повърхността гледката е тъжна и пуста — варовити плата и ланди, с други думи — безплодие. Никакви дървета, само тук-там кестени, черници и няколко хилави маслини! Никаква плодородна земя — навсякъде само сиви или бели камънаци! Само там, където почвата е малко по-дълбока и може да проникне влага в нея, никне буйна растителност, която се откроява ярко сред голите скали.

На тая пустош се дължат страхотни наводнения, защото, когато вали, водата тече по голите склонове като по настлана улица, ручейте, които са обикновено пресъхнали, влачат поройни води, реките в миг прииждат. За пет минути водата в речните корита се покачва с три, четири, пет метра, че дори и повече.

Варс е разположен на бреговете на една от тия реки, наречена Дивон, а в самата нея се вливат във вътрешността на града два малки бързея — Трюйер и Сент Андеол. Не е никак хубав град, нито е чист, нито пък правилно построен. От сутрин до вечер вагони, натоварени с желязна руда или каменни въглища, сноват по релси из улиците на града и сеят непрестанно червен и черен прах. В дъждовни дни той образува рядка кал, дълбока като блатна тиня, а в слънчеви и ветровити дни из улиците се извиват и се издигат над града ослепителни вихрушки. От горе до долу къщите са черни — черни като калта и праха, който се дига от улицата чак до покривите им, като дима от големите и малки пещи, който от покривите им слиза чак до

улицата. Всичко е черно — земята, небето, дори водите, които влачи Дивон. Ала хората, които се движат по улиците, са още по-черни от това, което ги заобикаля от черните коне, от черните каруци, от черните листа на дърветата. Сякаш облак сажди се е спуснал един ден над града или наводнение от земно масло го е заляло до върха на покривите. Улиците не са били прокарани за каруци, нито пък за минувачи, а за железници и минни вагони — навсякъде по земята се простират релси и обръщателни плочи. А дигнеш ли глава — висящи мостове, ремъци, трансмисионни оси, които се въртят с оглушително бръмчене. Грамадните сгради, край които минаваш, се тресат из основи, а надникнеш ли през вратите или прозорците, ще видиш купчини чугун, които се движат като грамадни болиди, механични чукове, които пръскат наоколо си рояци искри, а навсякъде и непрестанно се издигат и падат равномерно бутала на нарий машини. Няма паметници, няма градини, няма статуи на площадите. Всичко си прилича, всичко е построено в един и същ кубически стил — черквите, съдебната вадата, училищата са кубове с повече или по-малко прозорци, според нуждите.

Когато стигнахме в околностите на Варс, беше два или три часът следобед и ярко слънце блестеше на ведрото небе. Но с приближаването ни към града се смрачаваше. Между небето и земята висеше гъст облак дим, който се влачеше тежко, разкъсван от високите комини. Повече от час ние слушахме могъщо хъркане, прилично на морски рев, придружено от глухи удари — ревяха вентилаторите, глухо удряха парните чукове и млатовете.

Знаех, че чичото на Алекси е миньор във Варс и че работи в рудника Трюйер. Като влязохме във Варс, попитах къде се намира рудникът Трюйер и ме изпратиха на левия бряг на Дивон, в малка долчинка, сред която се намира сухото корито на ручея, който е дал името си на рудника.

Докато градът е непривлекателен, долчинката има съвсем печален изглед. Около нея стърчат голи канари без дървета, без трева, с дълги ивици сиви камъни, прорязани само тук-там с жилки червена пръст. Влезеш ли в долчинката, ще видиш само сградите за използване на рудника — заслони, конюшни, складове, канцеларии, и комините на парните машини, а наоколо се издигат купища въглища и камъни.

Когато наближавахме постройките, една млада жена със зареян поглед, с разпуснати коси, която мъкнеше за ръка малко дете, ни посрещна и ме спря.

— Ще ми покажете ли някой прохладен път? — запита ме тя.

Погледнах я смаян.

— Път с дървета, със сянка, край него малък ручей, който да ромоли по камъните, а в листата да чуруликат птици.

И започна да си свирка весело.

— Не знаете ли такъв път? — продължи тя, като видя, че не ѝ отговарям, но сякаш без да забележи учудването ми. — Жалко. Тогава е още далече. Надясно ли е, или е наляво? Кажи ми, момче. Търся и не мога да го намеря.

Тя говореше с изключителна лекота, като махаше с едната си ръка, а с другата галеше нежно детето си по главата.

— Питам те за такъв път, защото съм уверена, че ще срещна там Мариус. Познаваш ли Мариус? Не? Той е бащата на моето дете. Когато го изгори в рудника гризу, оттегли се в прохладен път. Разхожда се вече само по прохладни пътеки, хубаво е за изгарянията. Той знае къде има такива пътеки, аз не зная. Затова не съм го виждала от шест месеца. А шест месеца са много, когато човек обича. Шест месеца, шест месеца!

Тя се обърна към минните постройките и като посочи с дива сила комините на парната машина, които бълваха облаци дим, извика:

— Подземна работа, дяволска работа, върни ми Мариус!

После се обърна пак към мене:

— Ти не си от тоя край, нали? Кожухът ти, шапката ти показват, че идеш отдалече. Иди в гробищата и брой — едно, две, три, едно, две, три — всички умрели в рудника.

Тогава сграбчи детето и го притисна към гърдите си.

— Няма да ти дам моя малък Пиер, никога!... Водата е приятна, водата е прохладна. Къде е пътят? Не го знаеш, значи си също така глупав като тези, които ми се смеят право в лицето. Защо ме задържаш тогава? Мариус ме чака.

Тя ми обърна гръб и закрачи бързо, като си свиркаше весело.

Разбрах, че е някоя луда, която е загубила мъжа си, загинал при избухване на газа гризу, тая страшна напасть, и пред входа на рудника, в пустата местност, под черното небе срещата с тая клета жена, обезумяла от скръб, дълбоко ни опечали.

Казаха ни къде да намерим чичо Гаспар. Той живееше близо до рудника, в стръмна лъкатушна уличка, която се спускаше от хълма към ручея. Когато го потърсих, една жена, която се беше облегнала на вратата и разговаряше с една от съседките си, облегната на друга врата, ми отговори, че ще се прибере чак в шест часа, след работа.

— За какво ви е? — попита тя.

— Искам да видя Алекси.

Тогава тя ме изгледа от главата до петите и погледна Капи.

— Вие сте Реми, нали? — рече тя. — Алекси ни е говорил за вас. Той ви очакваше. А кой е този?

И тя посочи Матиа.

— Мой другар.

Беше лелята на Алекси. Мислех, че ще ни покани да влезем и да си починем, защото прашните ни крака и почернелите ни от слънцето лица ясно издаваха нашата умора. Но тя не стори това, а само повтори, че ако се върна в шест часа, ще намеря Алекси, който бил в рудника.

Нямах сърце да искам това, което не ми даваха. Поблагодарих ѝ за отговора и тръгнахме из града да търсим хлебар, защото бяхме страшно гладни — яли бяхме рано сутринта, и то някаква коричка, останала ни от снощната вечеря. А се и срамувах от това посрещане, защото чувствах, че Матиа се питаше какво означава то. Затова ли бихме толкова път?

Струваше ми се, че Матиа ще си създаде лоша представа за приятелите ми и когато му говоря за Лиза, няма да ме слуша вече така благосклонно. А държах много предварително да обикне Лиза и да се привърже към нея.

Начинът, по който ни посрещнаха, не ни насърчаваше да се върнем в къщата и затова малко преди шест часа отидохме да чакаме Алекси пред изхода на рудника.

Експлоатирането на рудниците Трюйер става през три шахти, които се наричат шахта „Свети Жулиен“, шахта „Света Алфонсина“ и шахта „Свети Панкрас“, тъй като в каменовъглените рудници е прието да се наричат обикновено с имена на светци подемните, вентилационните и водоотливните, с други думи, водоизчерпателни шахти. Тия светии са избрани по календара в деня, в който започва изкопаването, и служат не само за имена на шахтите, но напомнят и датите. Тия три шахти не се използват за спускане на работниците в

забоите и за изкачването им. Работниците се спускат и се качват през една галерия, която излиза при лампистерната, а свършва при първия хоризонт, който се копае, и е свързана с всички части на рудника. Това е направено, за да се избягнат злополуките, които стават много често в шахтите, когато някой кабел се скъса или някоя клетка срещне препятствие и строполи мъжете в дупка, дълбока двеста-триста метра. Същевременно са се опитали да избягнат и резките промени, на които са изложени работниците — от дълбочина двеста метра, където температурата е равномерна и висока, те минават изведнъж, когато ги изкачи подежникът, на неравномерна температура и се разболяват от плеврити и пневмонии.

Уведомен през коя галерия ще излязат работниците, застанах с Матиа и Капи пред нейния вход и малко след като удари шест часът, видях да трептят в мрачните дълбини на галерията светли точки, които бързо растяха. Бяха миньорите, които с лампа в ръка излизаха от рудника, след като бяха привършили работата си. Пристъпвах бавно, с тежка походка, сякаш ги боляха коленете, нещо, което си обясних покъсно, когато аз самият се движех по стълбите и стълбичките, които се спускат до най-долния хоризонт. Лицата им бяха черни като на коминочистачи, дрехите и шапките им бяха покрити с въглищен прах и с пръски мокра кал. Като минавах покрай лампистерната, всеки влизаше и закачваше на гвоздей лампата си.

Колкото и да внимавах, не видях Алекси и ако той не ми се беше хвърлил на врата, щях да го оставя да отmine, без да го позная — толкова малко приличаше сега, черен от главата до петите, на другаря, който тичаше някога по пътеките на нашата градина с чиста риза с навити до лактите ръкави и с разкопчана яка, която откриваше бялата му шия.

— Това е Реми — каза той, като се обърна към един около четиридесетгодишен мъж, който вървеше до него и имаше добро и открито лице като татко Акен. Нямах нищо чудно в това, нали бяха братя.

Разбрах, че е чичо Гаспар.

— Отдавна те чакаме — каза добродушно той.

— Много е дълъг пътът от Париж до Варс.

— А краката ти са къси — пошегува се той.

Капи, щастлив, че виждаше Алекси, изразяваше своята радост, като го дърпаше здравата със зъби за ръкава.

През това време обяснявах на чичо Гаспар, че Матиа е мой другар и мой съдружник, когото познавам отпреди, но сега пак съм го срещнал и че никой не свири на корнет като него.

— А това е господин Капи — каза чичо Гаспар. — Утре е неделя. Като си отпочинете, ще ни дадете едно представление. Алекси казва, че това куче е по-умно от учител и от актьор.

Колкото притеснен се почувствувах пред леля Гаспар, толкова добре ми беше с чичото. Той беше наистина достоен брат на татко Акен.

— Поприказвайте си, момчета, навярно имате много да си говорите. А аз ще си побъбря с тоя момък, който свири така хубаво на корнет.

И цяла седмица да си говорехме, нямаше да ни стигне. Алекси искаше да узнае как съм пътувал, аз бързах да науча свиква ли с новия си живот, така и двамата се увлякохме във въпроси и през ум не ни минаваше да си отговаряме. Вървахме бавно и работниците, които се прибираха по домовете си, ни изпреварваха. Те вървяха на дълга върволица, която запълваше цялата улица, всички черни от същия тоя прах, който покриваше на дебел пласт почвата. Когато приближихме къщата, чичо Гаспар се обърна към нас.

— Момчета — каза той, — ще вечеряте у дома.

Никоя покана не ми беше доставяла по-голямо удоволствие, защото по пътя се питах дали, като стигнем пред вратата, не ще трябва да се разделим, тъй като посрещането на лелята не ми беше вдъхнало голяма надежда.

— Ето Реми — каза той, като влезе в къщата, — а това е неговият приятел.

— Видях ги вече преди малко.

— Ха, толкова по-добре! Значи се познавате. Те ще вечерят у дома.

Бях, разбира се, много щастлив, че ще вечерям с Алекси, с други думи, че ще прекарам вечерта с него, но да си призная откровено, бях щастлив и че ще вечерям. Откакто бяхме напуснали Париж, ядяхме каквото ни падне — тук коричка, там залък хляб, но рядко се хранехме както трябва, седнали на стол, със супа в чинията. С парите, които

печелехме, бяхме наистина достатъчно богати да си платим угощенията в добри странноприемници, но трябваше да пестим за кравата на кралския син, а Матиа беше много добро момче и се радваше почти колкото мене при мисълта, че ще купим нашата крава.

Но и тая вечер няхаме щастие да си похапнем както трябва. Седнах пред масата, на стол, но не ни поднесоха супа. Повечето минни предприятия бяха отворили снабдителни магазини, където работниците намираха на костуема цена всичко, което им беше необходимо. Ползата от тия магазини беше явна: работникът намираше там качествени продукти, и то на ниска цена, като му удържаха сметката от петнадесетдневната заплата, и по този начин не беше принуден да купува на вяра от малки търговци на дребно, които биха го разорили. Не правеше дългове. Но като всички хубави неща и това си имаше лошата страна: във Варс жените на работниците няха навик да работят, докато мъжете им бяха в рудника. Оправяха къщата и тръгваха една у друга на кафе или на шоколад, които бяха купили от снабдителния магазин, разговаряха, бърбреха, а когато се мръкваше, с други думи, когато дойдеше време мъжът да излезе от рудника и да се прибере за вечеря, няха време да сготвят вечерята. Тогава изтичваха в магазина и купуваха колбаси. Това не ставаше винаги, разбира се, но се случваше много често. И затова няхаме супа — леля Гаспар си беше побърбрила. Впрочем това ѝ беше навик и по-късно видях, че сметката ѝ в магазина се състоеше предимно от два продукта — кафе и шоколад, от една страна, и колбаси, от друга. Чичото беше кротък човек, който обичаше най-много спокойствието си. Ядеше си колбасите и не се оплакваше или ако направеше някоя забележка, правеше я съвсем меко.

— Ако не ставам пияница — казваше той, като си подаваше чашата, — то е, защото съм добродетелен. Гледай да ни направиш утре супа.

— Ами време?

— То по-бързо ли тече на земята, отколкото под нея?

— А кой ще ви закърпи? Вие съсипвате всичко.

Тогава той поглеждаше изпоцапаните си с въглища и скъсани тук-таме дрехи и казваше:

— Истината е, че сме облечени като принцове.

Вечерята ни не трая дълго.

— Момче — каза чичо Гаспар, — ти ще спиш при Алекси.

После се обърна към Матиа:

— А ти ела в пекарницата, ще гледам да ти направим удобно легло от слама и сено.

Цялата вечер и до късно през нощта аз и Алекси не спяхме.

Чичо Гаспар беше въглекопач — къртеше с кирка въглищата в рудника. Алекси беше возач, буташе, возеше по релси във вътрешността на рудника вагонетка, пълна с изкопани въглища, от забоя до една шахта. Като стигнеше в шахтата, окачваха вагонетката за кабел и я извличаха горе с помощта на машина.

Алекси беше отскоро миньор, но вече обичаше рудника си и се гордееше с него: той бил най-хубавият и най-интересният рудник в тоя край. Разказваше с увлечението на пътник, дошъл от незнаен край, който е намерил внимателни уши да го слушат.

Най-напред се тръгвало в издълбана в скалата галерия и след като се вървяло десетина минути, стигало се до права и стръмна стълба; после в подножието на тая стълба имало дървена стълбичка, после друга стълба, после пак стълбичка и така се стигало до първия хоризонт, на дълбочина около петдесет метра. После, за да се стигне вторият хоризонт на деветдесет метра и третият на двеста метра, пак се слизало по стълби и стълбички. Алекси работел на третия хоризонт и за да стигне дълбочината на своя забой, трябвало да измине три пъти повече път от пътя, който изминават тези, които се изкачват на кулите на Парижката света Богородица.

Но ако изкачването и слизането в кулите на Парижката света Богородица, където стълбата е правилна и добре осветена, е лесно, не е така в рудника, където стъпалата, издълбани според видоизмененията на скалата, са ту високи, ту ниски, ту широки, ту тесни. Нямамо никаква друга светлина освен светлината на лампата, която носел в ръка, и стъпвал по хлъзгава кал, непрестанно мокра от водата, която се изцеждала капка по капка и понякога падала студена по лицето.

Да слезеш двеста метра надолу е много, но то не било всичко — трябвало през галериите да стигне различни площадки и да се добере до работното си място. А галериите на рудника Трюйер се простирали общо на тридесет и пет до четиридесет километра. Разбира се, не трябвало да изминава тия четиридесет километра, но понякога все пак пътят бил уморителен, защото се газело във вода, която се изцеждала

от пукнатините на скалата, образувала поточе посред пътя и течала така до водосборните кладенци, отдето я изгребвали с водоотливни машини и я изхвърляли навън.

Когато пресичали твърди скали, тия галерии били чисто и просто подземия. Но когато минавали през ронливи и подвижни пластове, от двете страни и отгоре били подсилени с борови греди, дялани със секира, тъй като изрязаните с трион бързо загивали. Макар че гредите били разположени така, че да се противопоставят на напора на почвата, понякога тоя напор бил толкова силен, че гредите се огъвали и галериите се стеснявали или снишавали дотолкова, че човек можел да се провере само пълзешком. По тия греди растели гъби и никакви леки памукообразни валма — белоснежният им цвят се откроявал на черната почва. Гниещите дървета издавали миризма на бензин, а по гъбите, по непознатите растения, по белия мъх кацали мухи, пеперуди, паяци, които не приличали на събратята си горе, над земята. Имало също и плъхове, които сновели навсякъде, и прилепи, впили здраво крака в гредите, с главата надолу.

Тия галерии се кръстосвали и тук-там като в Париж имало площи и кръстопътища. Имало хубави и просторни като булевардите и тесни и затънтени като уличките в квартала Сен Марсел. Само че целият този подземен град бил много по-слабо осветен от градовете нощем, защото нямало никакви фенери и лампи със светилен газ, а мъждеели само лампите, които носели миньорите. Често нямало светлина, но шумът напомнял винаги, че не се намиращ в страната на мъртвите. В добивните забои отеквали трясъците на взрива, а течението носело миризмата и дима му. В галериите се чувало търкалянето на вагонетките, в шахтите — търкането на рудничните подемници о возилата, а горе — бученето на парната машина, инсталирана на втория хоризонт.

Но най-интересно било в забоите, с други думи, в галериите, пробити в склона на самия залеж. Там въглекопачите, полуголи, къртели въглищата, излегнати на една страна или свити на колене. От тия забои въглищата слизали в хоризонтите, откъдето ги закарвали до подемната шахта.

Така изглеждал рудникът в работни дни, но имало и дни на злополуки. Две седмици след пристигането си във Варс Алекси бил свидетел на такава злополука — избухване на гризу — и едва не

пострадал. Гризу е газ, който се образува природно в каменовъглените рудници и избухва веднага щом влезе в съприкосновение с пламък. Няма нищо по-ужасно от такова избухване, което изгаря и разрушава всичко по пътя си. Може да се сравни само с избухването на погреб, пълен с барут. Веднага щом пламъкът на някоя лампа или на клечка кибрит докосне тоя газ, експлозията избухва във всички галерии. Тя разрушава всичко в рудника, дори и в подземните и вентилационните шахти, на които дига таваните. Понякога температурата е толкова висока, че въглищата в рудника се превръщат в кокс.

Едно избухване на гризу убило така преди шест седмици десетина работници и жената на единия от тях полудяла. Разбрах, че това е жената с детето, която търсеше „прохладен път“.

Срещу тия избухвания били взети всички мерки. Пушенето било забранено и често инженерите, като обикаляли в рудниците, карали работниците да им дъхат, за да проверяват кой не спазва заповедта. За да се избягнат тия страшни злополуки, употребявали и лампите Деви, по името на големия английски учен, който ги е открил. Тия лампи имат металическа мрежа от много гъста тъкан, която не пропуска пламъка през дупките си, така че ако лампата попадне в избухлив въздух, газът изгаря във вътрешността на лампата, но вън не става никаква експлозия.

Всичко, което ми разказа Алекси, раздразни живо моето любопитство да сляза в рудника, което беше вече голямо, когато пристигнах във Варс. Но когато споменах на следния ден на чичо Гаспар, той ми отговори, че това е невъзможно, тъй като в рудника пускали само онези, които работят там.

— Ако станеш миньор — засмя се той, — работата е лесна и тогава ще можеш да удовлетвориш любопитството си. Впрочем тоя занаят не е по-лош от другите и ако се боиш от дъжд и мълнии, ще ти хареса. Във всеки случай по-добре е, отколкото да пееш песни по пътищата. Ще останеш при Алекси. Какво, съгласен ли си, момчето ми? Ще намерим някаква работа и на Матиа, но не да свири на корнет, разбира се!

Не бях дошъл във Варс, за да остана там, а имах и друга задача, друга цел, не да блъскам по цял ден количката на втория или третия хоризонт на рудника Трюйер.

Тъй че трябваше да се простя с желанието да задоволя любопитството си и мислех, че ще си замина, без да узная повече от това, което научих от разказите на Алекси или от уклончивите отговори, които изкопчвах от чичо Гаспар, но по едно случайно стечение на обстоятелствата имах възможност да изпитам всичките им ужаси, да преживея целия им страх, опасностите, на които са изложени понякога миньорите.

---

[1] Камизари — протестанти в Севените, които въстанали след отменянето на Нантския едикт (1685). Наричали ги така, защото носели над дрехите си риза (камизо — на местното наречие значи риза). Техен вожд бил Жан Кавалие. Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ВОЗАЧ

Миньорският занаят не е никак вреден за здравето и като изключим някои болести, причинени от липсата на въздух и на светлина, което с течение на времето изтощава кръвта, миньорът е също така здрав като селянина, който живее в здравословна местност. Той има дори предимството, че е запазен от лошото време, от дъжда, от студа и от прекалената жегата. За него главната опасност е в срутванията, в експлозиите и в наводненията или в злополуките, последица на неговата работа, на неговото невнимание или на неопитността му.

Вечерта, преди да замина, Алекси се прибра със силно ударена дясна ръка от голям къс каменни въглища, която не дръпнал навреме. Единият му пръст беше наполовина смазан, а цялата му ръка — натъртена.

Минният лекар дойде да го прегледа и превърже. Състоянието му не беше тежко, ръката щеше да оздравее, пръстът също. Но трябваше почивка.

Чичо Гаспар приемаше живота, какъвто си е, без да се вълнува и без да се сърди. Само едно можеше да го накара да излезе от обикновеното си добродушие — спънките в работата му. Когато чу, че Алекси трябва да почива няколко дни, той се развика. Кой ще бута вагонетката през време на тая почивка? Нямахте кой да замести Алекси. Ако беше дума да го замести изобщо, все щеше да намери някого, но само за няколко дни сега беше невъзможно. Нямахте хора или поне нямахте деца.

Той се разтича пак да намери някой возач, но се върна, без да е намерил. И пак се затюхка. Беше истински отчаян, защото виждаше, че и той ще бъде принуден да почива, а кесията не му позволяваше почивка.

Като видях това и разбрах причините на неговото отчаяние, а, от друга страна, като се почувствувах почти задължен в такъв случай да

се отплатя някак за гостоприемството им, попитах го трудно ли е да си возач.

— Няма нищо по-лесно от това. Трябва само да се бута една вагонетка, която се търкаля по релси.

— Тежка ли е тая вагонетка?

— Немного, щом Алекси я буташе добре.

— Вярно! Щом Алекси я е бутал добре, ще мога да я бутам и аз.

— Ти ли, момче?

И прихна да се смее. Но скоро пак стана сериозен.

— Разбира се, че ще можеш, стига да искаш.

— Искам, щом мога да бъда полезен.

— Ти си добро момче, и толкоз: утре ще слезеш с мене в рудника. Вярно, че ще ми направиш услуга, но това ще бъде може би полезно и за тебе самия. Ако свикнеш със занаята, ще е по-добре, отколкото да скиташ по дългите пътища. Пък и в рудника няма опасност от вълци.

Какво щеше да прави Матиа, докато аз бъда в рудника? Не можех да го оставя на гърба на чичо Гаспар. Предложих му да тръгне сам с Капи да дава представления в околността и той веднага се съгласи.

— Ще бъда много щастлив, ако спечеля съвсем сам пари за кравата — засмя се той.

От три месеца, откакто бяхме заедно и живееше на чист въздух, Матиа не приличаше вече на бедното хилаво и тъжно момче, което срещнах до черквата „Сен Медар“, умиращо от глад, а още по-малко на недоносчето, което видях за пръв път на тавана на Гарофоли да наглежда супата и да притиска от време на време с две ръце заболялата го глава. Нямаше вече болки в главата, не беше вече тъжен, не беше дори хилав. Таванът на улица „Лурсин“ го беше направил тъжен. Слънцето и чистият въздух му върнаха здравето, възвърнаха му и радостта.

През време на нашето пътуване той беше бодър и весел, вземаше всичко откъм добрата му страна, забавляваше го всичко, задоволяваше се със съвсем малко, превръщаше лошото в добро. Какво щях да правя без него? Колко ли пъти досадата и тъгата щяха да ме потискат?

Тая разлика между двамата ни се дължеше без съмнение на характера и на природата ни, но и на произхода, на народността ни.

Той беше италианец, беше безгрижен и любезен, лесно се огъваше пред трудностите, без да се сърди или негодува, нещо чуждо на хората от моята родина, които са по-предразположени към съпротивление и борба.

— Коя е твоята родина? — ще ме попитате вие. — Ти имаш ли родина?

Ще отговоря по-късно. Тогава не знаех още и исках да кажа само, че Матиа и аз никак не си приличахме, но се разбирахме много добре, дори когато го учех на ноти и да чете. Уроците по музика, разбира се, минаваха винаги леко, но с четенето не беше така и можеха спокойно да се явяват трудности, тъй като аз не бях нито търпелив, нито пък снизходителен като тези, които са свикнали да дават уроци. Но такива трудности никога не възникнаха. Дори когато бивах несправедлив, а това се случваше често, Матиа никак не се сърдеше.

И тъй, уговорихме се, че като сляза утре в рудника, Матиа ще тръгне да дава музикални и драматически представления, за да увеличи състоянието ни. Капи, на когото обясних това споразумение, сякаш ни разбра.

На другата сутрин ми дадоха работните дрехи на Алекси. Поръчах за последен път на Матиа и Капи да бъдат разумни през пътуването и тръгнах след чичо Гаспар.

— Внимавай! — каза ми той, като ми даде лампата. — Върви след мене и като слизаш по стълбите, не изоставяй никога едно стъпало, преди да си стъпил здраво на друго.

Потънахме в галерията — той вървеше пръв, а аз по стъпките му.

— Ако се плъзнеш по стълбите — продължи той, — не се отпускаяй, задръж се, дъното е дълбоко и твърдо.

Нямах нужда от тия препоръки, за да се разтревожа, тъй като човек и без това напуска с известно смущение светлината, за да навлезе в мрака, и земната повърхност, за да се спусне в дълбините. Обърнах се неволно назад, но вече бяхме навлезли доста навътре в галерията и светлината в дъното на тоя тъмен коридор беше вече някакво бяло кълбо, прилично на луната в мрачно и беззвездно небе. Засрахих се от това неволно движение, което трая само миг, и бързо тръгнах след чичо Гаспар.

— Стълбата — каза той след малко.

Стояхме пред черна яма и в бездънната ѝ дълбочина виждах как се люлеят светлини, които бяха големи при входа и ставаха все по-малки, колкото се отдалечаваха, докато се превръщаха в точки. Това бяха лампите на работниците, влезли преди нас в рудника. Шумът на техния разговор достигаше до нас като глух шепот носен от хладен въздух, който духаше в лицето ни. Този въздух имаше някакъв дъх, който вдишвах за пръв път — нещо като смесица от етер и бензин.

След стълбата имаше стълбички, след стълбичките — друга стълба.

— Ето ни на първия хоризонт — рече чичо Гаспар.

Намирахме се в сводеста галерия с отвесни стени.

Стените бяха иззидани. Сводът беше малко по-висок от човешки ръст, но имаше места, където трябваше да се навеждаме, за да минем, или защото таванът се беше снишил, или защото почвата се беше издигнала.

— Това е от налягането на почвата — обясни ми чичо Гаспар. — Понеже планината е издълбана навсякъде и има празни пространства, пластовете искат да се слегнат и когато натежат много, разрушават галериите.

На земята имаше железопътни релси и по дължината на галерията течеше малък ручей.

— Този ручей се събира с други, които като него се образуват от водата, която се изцежда, и заедно се вливат в един водосборен кладенец. Машината трябва да изхвърля всеки ден хиляда– хиляда и двеста кубически метра вода в Дивон. Ако спре, рудникът скоро ще бъде залян. Впрочем сега сме точно под Дивон.

И понеже неволно се сепнах, той прихна да се смее.

— На петдесет метра дълбочина няма опасност да ти се излее в шията.

— Ами ако се пробие дупка?

— Ха, дупка! Галериите минават по няколко пъти под реката. В някои рудници има опасност от наводнения, но не тук. Стига ни газът гризу, стигат ни срутванията и взривовете.

Когато стигнахме на работното си място, чичо Гаспар ми показва какво трябва да правя и когато вагонетката ни бе пълна с въглища, той я забута заедно с мене, за да ми покаже как трябва да я закарам до

шахтата и да се отбивам, за да давам път на други возачи, които идват насреща ми.

Той имаше право, като казваше, че занаятът не е много труден, и за няколко часа не станах много сръчен, но поне вършех работа. Липсваха ми само умение и навик, без които в никой занаят никога не се сполучва, и бях принуден да ги замествам криво-ляво с повече усилия, поради което вършех по-малко полезна работа, а повече се уморявах.

За щастие животът, който водех от няколко години, и особено тримесечното ми пътуване ме бяха калили. Тъй че не се оплаквах и чичо Гаспар заяви, че съм добро момче и че един ден ще стана добър миньор.

Наистина имах голямо желание да сляза в рудника, но никак не ми се искаше да остана там — бях любопитствувал, но няхах никакво влечение.

За да живееш под земята, са необходими особени качества, които аз няхах. Трябва да обичаш тишината, самотата, съсредоточеността. Трябва да стоиш дълги часове, дълги дни вгълбен в мислите си, без да размениш нито дума, без никакво развлечение. А аз не бях никак привикнал към това, тъй като бях водил скитнически живот, вечно на път, с песен на уста. Тъжни и печални ми се струваха часовете, през които бутах вагонетката в мрачните галерии, осветени само от моята лампа, без да чувам друг шум освен далечния грохот на вагонетките, клокоченето на водата в ручеите и от време на време взривовете, които с избухването си в тая гробна тишина я правеха още по-тежка и по-зловеща.

Понеже спускането и излизането от рудника е трудна работа, миньорите остават там целия дванадесетчасов ден и не се изкачват, за да се хранят вкъщи, а ядат в шахтата.

До шахтата на чичо Гаспар имах за съсед един возач, който не беше дете като мене и като другите возачи, а напротив — старец с бяла брада. Като казвам бяла брада, трябва да разбирате, че тя беше бяла само в неделя, в деня на основното миене, защото в понеделник започваше да сивее, а в събота беше вече напълно черна. И тъй, той беше над шестдесетгодишен. Някога, на младини, бил крепач, тоест дърводелец, натоварен да слага и да поддържа в добро състояние гредите, които подпират галериите. Но при едно срутване трите му

пръста били смазани и бил принуден да се откаже от занаята си. Дружеството, при което работел, му отпуснало малка пенсия, защото пострадал, като спасявал трима свои другари. Няколко години живял с тая пенсия. После дружеството изпаднало в несъстоятелност и той останал без доходи, без работа и тогава постъпил като возач в рудника Трюйер. Наричаха го учителя, защото знаеше много неща, които въглекопачите, пък и самите майстори миньори не знаеха, и разказваше всичко на драго сърце, горд с познанията си.

Запознахме се през време на яденето и той бързо ме обикна. Аз го разпитвах разпалено, той беше приказлив и станахме неразделни. В рудника, където обикновено се говори малко, ни нарекоха бърбиците.

От разказите на Алекси не бях научил всичко, което исках да зная, а и отговорите на чичо Гаспар не ме задоволяваха, защото, когато го попитвах: „Какво са каменните въглища?“, той винаги ми отговаряше: „Въглища, които се намират в земята“.^[1]

Този отговор на чичо Гаспар за каменните въглища и други от тоя род не беше достатъчен за мене, тъй като Виталис ме беше научил да не се задоволявам толкова лесно. Когато зададох същия въпрос на учителя, той ми отговори съвсем другояче.

— Каменните въглища — ми каза той — не са нищо друго, а дървени въглища. Вместо да слагаме в огнищата си сегашни дърва, превърнати във въглища от хора като мене и тебе, слагаме дърва, които са расли в някогашни гори и са превърнати във въглища от природните сили, искам да кажа, от пожарите, вулканите и естествените земетръси.

И понеже го гледах учуден, добавяше:

— Днес нямаме време да говорим за това, трябва да бутаме вагонетките, но утре е неделя, ела да ме видиш. Ще ти обясня всичко у дома. Имам там парчета въглища и скали, които събирам от тридесет години, и те ще ти дадат възможност да видиш с очи това, което ще чуеш. Наричат ме с насмешка учителя, но ще се увериш, че учителя го бива за нещо. Животът на човека не е целият в ръцете му, а и в главата му. На твоите години и аз бях любопитен като тебе. Живеех в рудника и исках да зная това, което виждах всеки ден. Разпитвах инженерите, когато бяха склонни да ми отговарят, и четях. След злополуката имах достатъчно свободно време и го използвах в учение. Когато човек има очи, за да гледа, и постави на тези очи очилата, които му дават книгите, започва да вижда много неща. Сега нямам много време за

четене, пък нямам и пари да си купувам книги, но още имам очи и ги отварям на четири. Ела утре. Ще ми бъде приятно да те науча да гледаш около себе си. Не се знае какво може да покълне от една дума, паднала в плодородно ухо. Като развеждах в рудниците Бесеж един голям учен по име Брониар и като го слушах какво говори през издирванията си, ми хрумна да се уча и днес зная малко повече от нашите другари. До утре.

На другия ден казах на чичо Гаспар, че ще отида при учителя.

— Ха — засмя се той, — намерил е на кого да приказва! Върви, момчето ми, щом те тегли сърцето. Най-сетне вярвай, каквото искаш. Само че, ако научиш нещо от него, не се възгордявай. Ако не беше горд, учителят щеше да бъде добър човек.

Учителят не живееше както повечето миньори в самия град, а недалеч от града, в тъжна и неплодна местност, наречена Пещерите, защото наоколо се намират много пещери, издълбани от самата природа в лоното на планината. Живееше у една стара жена, вдовица на миньор, умрял при някакво срутване. Тя самата беше наемателка, но му беше дала под наем нещо като изба, в която на най-сухото място той беше поставил леглото си; това не значи, че мястото беше много сухо, тъй като по дървените крака на леглото растяха гъби. Но за един миньор, свикнал да живее с крака във влагата и всеки ден да капе по тялото му вода, това беше незначителна подробност. Като наемал това жилище, важното за него било да бъде близо до планинските пещери, където да прави издирванията си и главно, да може да подреди, както си иска, колекцията си от парчета каменни въглища, камъни с отпечатъци от животни и растения и вкаменелости.

Когато влязох, той ме посрещна радостно.

— Поръчах ти печени кестени — каза той. — Младежта има уши и очи, но има и гърло и най-доброто средство да ѝ бъдеш приятел е да задоволяваш всичко едновременно.

Печените кестени, натопени в бяло вино, са на голяма почит в Севените.

— След кестените — продължи учителят — ще си побъбрим и ще ти покажа моята колекция.

Той каза моята колекция по начин, който оправдаваше упрека, отправян му от неговите другари, и навярно никога управител на музей не би вложил повече гордост в тия думи. Впрочем колекцията

изглеждаше много богата, поне доколкото аз можех да преценя, и заемаше цялото жилище — малките образци бяха наредени на полици и на маси, а големите лежаха на пода. От двадесет години той събирал всичко интересно, което намирал през време на работата си, и понеже рудниците в басейна на Сер и на Дивон са богати с вкаменени растения, той имаше редки образци, които биха ощастливили всеки геолог и естественик.

Учителят бързаше също така да поговори с мене, както аз бързах да го чуя, и кестените скоро се свършиха.

— Понеже поиска да знаеш какво са каменните въглища — започна той, — слушай, ще ти го обясня горе-долу и с малко думи, за да бъдеш в състояние да разгледаш колекцията ми, която ще ти обясни това по-добре от мене, защото, макар че ми викат учителя, аз не съм учен — много нещо ми липсва. Земята, на която живеем, не всякога е била такава, каквата е сега. Тя е минала през няколко състояния, които са били променени от тъй наречените видоизменения на земното кълбо. Някога нашата страна е била покрита с растения, които виреят сега само в топлите страни, като папратовидните дървета. После настанала промяна и тая растителност била заменена с друга, съвсем различна, която пък на свой ред била заменена с трета, и това продължавало непрестанно хиляди, може би милиони години. Натрупването на растения и дървета, които са гниели и са се напластявали едни върху други, е дало каменовъглените залежи. Не ме гледай недоверчиво, след малко ще ти покажа в колекцията си няколко парчета въглища и главно множество камъни, взети от пластовете, които ние наричаме стена или таван от галерията — всички те носят отпечатъците на тия растения, запазени, както се запазват растения в хартиените листа на хербарий. И тъй, въглищата са се образували, както ти казах, от натрупването на растения и дървета: с други думи, въглищата са само изгнили и слегнали се дървета. Ще ме попиташ как е станало това натрупване. Това е по-трудно за обяснение и мисля, че дори на самите учени още не им е съвсем ясно, тъй като има разногласия между тях. Едни мислят, че всички тия растения, повлечени от водите, са образували в моретата грамадни салове, които са заседнали тук-таме, носени от теченията. Други казват, че залежите въглища се дължат на спокойното натрупване на растения — явили се едно след друго, те са били затрупани на самото място, където са

расли. И тук учените са правили изчисления, от които ще ти се замае главата: открили са, че един хектар дърва в гората, нарязани и положени на земята, образуват пласт дърва, дебел само осем милиметра. Превърнат във въглища, този пласт дърва ще стане само два милиметра. А в земята има каменовъглени пластове, дебели двадесет-тридесет метра. Колко време е било необходимо, за да се образуват тия пластове? Разбираш много добре, нали, че едно бранище не расте за ден-два. Необходими са му стотина години, за да се развие. За да се образува каменовъглен пласт, дебел тридесет метра, значи е необходимо да израстат едно след друго на едно и също място пет хиляди бранища, с други думи, необходими са петстотин хиляди години. Това е вече поразителна цифра, нали, и все пак не е точна, защото дърветата не се редуват едно след друго с такава равномерност. Те растат и умират за повече от сто години, а когато един род замества друг, необходими са редица преобразования и промени, докато този пласт разложени растения бъде в състояние да изхранва друг пласт. Виждаш, че петстотин хиляди години не са нищо и че навярно са необходими още много повече. Колко? Не зная и не човек като мене може да определи това. Искрах само да ти дам слаба представа какво са каменните въглища, за да бъдеш в състояние да разгледаш колекцията ми. А сега да я разгледаме.

Посещението трая до късно през нощта, тъй като при всяко камъче, при всеки отпечатък от растение учителят започваше отново своите обяснения, така че накрая започнах да разбирам горе-долу това, което ме беше учудило толкова много в самото начало.

---

[1] Тук има игра на думи: французите казват „charbon de terre“, т.е. земни въглища. Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

НАВОДНЕНИЕ

На другата сутрин се срещнахме пак в рудника.

— Е? — попита чичо Гаспар. — Доволен ли си от момчето, учителю?

— Да, то има уши, а се надявам, че скоро ще има и очи.

— А засега нека има ръце — забеляза чичо Гаспар.

И ми подаде един клин, за да му помогна да откърти къс въглища, който бе подхванал отдолу — въглекопачите карат возачите да им помагат.

Бях откарал вагонетката си за трети път до шахтата „Света Алфонсина“, когато чух откъм шахтата странен шум, ужасно бучене, каквото не бях чувал никога, откакто работех в рудника. Свличане ли беше или общо срутване? Ослушах се. Бученето продължаваше, като отекваше от всички страни. Какво означаваше това? Първо се уплаших и мислех да избягам по стълбите. Но вече се бяха подигравали толкова често с моите страхове, че ме досрамя и останах. Навярно някакъв взрив в рудника или вагонетка падаше в шахтата, или може би чисто и просто насипи се свличаха в коридорите.

Изведнъж стадо плъхове мина между краката ми тичешком, като конен ескадрон, който бяга. После ми се стори, че чувам странен шум по пода и стените на галерията с клокочене на вода. Мястото, където бях застанал, бе напълно сухо и този шум беше необясним.

Взех лампата си, за да видя, и я наведох надолу.

Наистина беше вода. Идеше откъм шахтата и се изкачваше в галерията. Тоя страхотен шум, това бучене значи се дължеше на вода, която нахлуваше в рудника. Зарязах вагонетката на релсите и се втурнах в забоя.

— Чичо Гаспар, в рудника има вода!

— Пак дърдориш глупости!

— Пробила се е дупка под Дивон! Да бягаме!

— Остави ме намира!

— Чуйте сам.

Гласът ми беше толкова развълнуван, че чичо Гаспар се послуша с вдигната кирка. Същият шум продължаваше, все по-силен, по-зловещ. Нямаше никакво съмнение — вода нахлуваше.

— Бягай бързо — викна ми той, — има вода в рудника!

И като продължаваше да вика „има вода в рудника“, чичо Гаспар грабна лампата, защото това е винаги първото движение на миньора, и се спусна в галерията.

Не бях направил и десет крачки и забелязах учителя, който също слизаше в галерията, за да разбере какъв беше шумът, който го беше поразил.

— Има вода в рудника! — извика чичо Гаспар.

— Дивон е пробил дупка — добавих аз.

— Ама че си глупав!

— Бягайте! — викна учителят.

Водата бързо се беше изкачила в галерията, сега стигаше до коленете ни и едва вървахме.

Учителят се спусна след нас и тримата викахме, като минавахме край забоите:

— Бягайте! В рудника има вода!

Водата се издигаше с бясна бързина. За щастие не бяхме много далеч от стълбите, иначе никога не бихме могли да се доберем дотам. Учителят стигна пръв, но се спря.

— Качете се първо вие — каза той. — Аз съм най-старият, а и съвестта ми е чиста.

Не беше време да си разменяме учтивости. Чичо Гаспар пое пръв, аз след него и учителят подир нас — а доста далеч зад него вървяха няколко работници, които ни бяха настигнали. Никога четиридесетте метра, които делиха втория хоризонт от първия, не бяха изминавани с такава бързина. Но преди да стигнем последното стъпало, отгоре ни заля струя вода и угаси лампите — истински водопад!

— Дръжте се здраво! — викна чичо Гаспар.

Той, учителят и аз се заловихме здраво за стъпалата, за да се задържим. Но тези, които идеха след нас, бяха повлечени и положително, ако имахме да изкачваме повече от десетина стъпала, и ние щяхме да бъдем повалени, защото в миг водопадът се беше превърнал в порой. И да стигнехме първия хоризонт, нямаше да се

спасим, защото трябваше да изминем още петдесет метра, за да излезем, а и в тая галерия имаше вода, беше тъмно, лампите бяха угасени.

— Загубени сме — каза с почти спокоен глас учителят. — Прочети си молитвата, Реми.

Но в тоя миг в галерията се появиха седем или осем лампи, които притичваха към нас. Водата стигаше вече до коленете ни. Докосвахме я с ръка, без да се навеждаме. Не беше спокойна вода, а порой, водовъртеж, който повличаше всичко по пътя си и въртеше парчета греди като пера. Мъжете, които тичаха към нас и чиито лампи бяхме забелязали, искаха да продължат пътя си в галерията, за да се доберат до стълбичките и стълбите, които бяха наблизко. Но пред такъв порой това беше невъзможно. Как да го преодолеят, как да устоят на неговия напор, на гредите, които той влачеше?

Същите думи, които се изтръгнаха от устата на учителя, се изтръгнаха и от техните уста:

— Загубени сме!

Стигнаха бяха при нас.

— Насам — извика учителят, който единствен между нас беше запазил самообладание. — Единственото ни спасение е в старите шахти.

Старите шахти бяха отдавна изоставена част от рудника, където никой не ходеше, но която учителят посещаваше често, когато търсеше някоя рядкост.

— Връщайте се обратно — викна той — и ми дайте една лампа да ви вода.

Обикновено, когато той говореше, му се смееха в лицето или пък му обръщаха гръб, като дигаха рамене. Но най-силните бяха загубили силата си, с която се гордееха, и като чуха гласа на тоя добродушен старец, с когото се подиграваха преди няколко минути, всички се подчиниха. Неволно всички му подадоха лампата си. Той грабна бързо една с едната си ръка и като ме повлече с другата, тръгна начело. Движихме се по течението и вървахме доста бързо.

Не знаех къде отиваме, но надеждата ми се възвърна. След като вървахме известно време в галерията — няколко секунди или няколко минути, не знаей, тъй като бяхме загубили вече представа за времето, — той се спря.

— Няма да имаме време — извика той. — Водата се издига много бързо.

И наистина тя прииждаше с голяма бързина — от коленете беше стигнала до бедрата ми, а от бедрата — до гърдите.

— Трябва да се вмъкнем в някой забой — каза учителят.

— А после?

— Забоите не извеждат никъде. Да се вмъкнем в забой, наистина означаваше да се задъним в сляпа улица. Но нямахме време да чакаме и да избираме — трябваше да влезем в забой и да спечелим по този начин няколко минути, с други думи, да имаме известна надежда, че ще се спасим, или да продължим по галерията, уверени, че след няколко секунди водата ще ни залее и погълне.

И ние влязохме в забоя с учителя напред. Двама от нашите другари продължиха по галерията и не ги видяхме вече. Тогава, като се поокопитихме, чухме някакъв шум, който ни оглушаваше, откакто почнахме да бягаме, но още не бяхме го разбрали — срутвания, водовъртежи и водопади, трясък на греди, взривове от сгъстен въздух, — в целия рудник се носеше страхотен грохот, който съвсем ни обърка.

— Това е потоп!

— Краят на света!

— Божичко, смили се над нас!

Откакто влязохме в забоя, учителят не беше продумал, защото духът му се беше издигнал над излишните жалби.

— Момчета — обади се той, — не бива да се уморяваме: Ако стоим така, вкопчени с ръце и крака, скоро ще капнем. Трябва да издълбаем стъпала в пистата.

Съветът беше добър, но мъчно изпълним, защото никой не беше взел кирка. Всички имаме лампи, но никой от нас нямаше сечива.

— С куките на лампите — продължи учителят.

И всеки от нас започна да дълбае почвата с куката на лампата си — трудна работа, тъй като забоят беше много наклонен и хлъзгав. Но когато човек знае, че ако се подхлъзне, ще падне и ще умре, добива сили и сръчност. За няколко минути всеки от нас беше издълбал дупка, така че да може да стъпи с единия си крак в нея. Тогава си поотдъхнахме и се огледахме. Бяхме седмина — учителят, аз до него, чичо Гаспар, трима въглекопачи: Пажес, Компейру и Бергуну, и един возач, Карори. Другите работници бяха изчезнали в галерията.

Шумът в рудника продължаваше със същата мощ. Няма думи да се опише силата на тоя страхотен грохот. Топовни залпове, примесени с мълнии и срутвания, нямаше да бъдат по-оглушителни.

Слисани, обезумели от ужас, ние се гледахме един друг и търсехме в очите на съседа си обясненията, които нашият ум не можеше да ни даде.

— Това е потоп — казваше един.

— Краят на света.

— Земетресение.

— Духът на мината се е разгневил и иска да си отмъсти.

— Наводнение от водите, които са се събрали в старите шахти.

— Дивон е пробила дупка.

Последното предположение беше мое. Държах на него. Учителят не продумваше нито дума и ни гледаше един след друг, като подигаше рамене, сякаш разглеждаше въпроса посред бял ден, под сянката на някоя черница, захапал глава лук.

— Не ще и дума, че е наводнение — обади се накрая и последен той, след като всички бяхме изказали мнението си.

— Причинено от земетресение.

— Изпратено от духа на рудника.

— Дошло от старите шахти.

— Дошло от Дивон през някоя дупка.

Всеки повтаряше това, което беше казал вече.

— Наводнение е — продължи учителят.

— Добре де, а после? Откъде е това наводнение? — обадиха се едновременно няколко гласа.

— Не зная, но е глупаво да се говори за духа на рудника. За старите шахти можеше да се говори, ако само третият хоризонт беше наводнен, а са залети и вторият, и първият. Знаете много добре, че водата не се изкачва, а винаги слиза.

— Ами дупката?

— Дупки не се пробиват така, от само себе си.

— Земетресение!

— Не зная.

— Като не знаете, мълчете.

— Зная, че е наводнение, а това е вече нещо — наводнение, което идва отгоре.

— Та това е ясно, това се вижда. Водата идеше след нас.

И понеже откакто се намирахме на сухо и водата беше спряла да се изкачва, изпитвахме известно чувство на безопасност, никой не искаше да слуша учителя.

— Не се прави на учен, като не знаеш повече от нас.

Авторитетът, който си беше спечелил с твърдото си държане пред опасността, беше вече изгубен. Той млъкна примирен.

За да надделеем шума, говорехме викайки и все пак гласовете ни звучаха глухо.

— Кажи нещо — каза ми учителят.

— Какво да ви кажа?

— Каквото искаш, само говори. Кажи, каквото ти дойде наум.

Казах няколко думи.

— Добре, сега по-тихо. Така, добре.

— Хей, учителю! Да не си си загубил ума? — обади се Пажес.

— Да не си полудял от страх?

— Или мислиш, че си умрял?

— Мисля, че водата няма да стигне дотук и ако умрем, поне няма да сме се удавили.

— Какво искаш да кажеш, учителю?

— Погледни лампата си.

— Какво? Гори.

— Както обикновено ли?

— Не. Пламъкът ѝ е по-светъл, но къс.

— Да няма гризу?

— Не — каза учителят, — няма защо да се боим и от него. Няма вече опасност от гризу, нито от водата, която няма да се покачи вече нито със стъпка.

— Не се прави на вълшебник.

— Не се правя на вълшебник. Намираме се във въздушен звънец и сгъстеният въздух не позволява на водата да се изкачва. Затвореният в горния си край забой е за нас онова, което е звънецът за водолаза. Въздухът, изтласкан от водите, се е събрал в тая галерия и сега оказва съпротивление на водата и я изблъсква.

Като чува учителят да обяснява, че се намираме в нещо като водолазен звънец, в който водата не може да се изкачи до нас, защото въздухът я спира, някои зашушукаха недоверчиво:

— Ама че глупост! Та нима водата не е по-силна от всичко.

— Да, навън, когато е свободна. Но като потопиш чаша с устието надолу в пълна кофа, водата стига ли до дъното на чашата? Не, нали? Остава празно пространство. Е, добре, това празно пространство се дължи на въздушното налягане. Тук имаме същото нещо. Ние сме в дъното на чашата и водата няма да стигне до нас.

— Да, разбирам — обади се чичо Гаспар — и сега си мисля, че грешите, като се подигравате толкова често с учителя. Той знае неща, които ние не знаем.

— Значи сме спасени! — извика Карори.

— Спасени ли? Не съм казал такова нещо. Но няма да се удавим, това ви обещавам. Спасява ни положението, че забоят е затворен. Но ние също сме затворени и не можем да излезем.

— Когато водата спадне...

— Ще спадне ли, не зная. Да си отговорим на тоя въпрос, трябва да знаем откъде е дошла, а кой може да каже това?

— Нали сам казваш, че има наводнение.

— Е, та? Че има наводнение, това е сигурно. Но откъде иде то? Дивон ли е излязла от коритото си и е заляла шахтите? Буря ли е? Извор ли е пробил? Земетресение ли е имало? Трябва да си горе, за да можеш да кажеш това, а за нещастие ние сме долу.

— Може и градът да е отнесен?

— Може...

Настъпи мълчание, изпълнено с ужас.

Водата бе престанала да бучи. Само от време на време през почвата се чуваха глухи тътнежи и се чувствуваха някакви трусове.

— Рудникът трябва да е пълен — каза учителят. — Водата не нахлува вече.

— Ами Пиер? — извика отчаян Пажес.

Пиер беше негов син, въглекопач като него, който работеше в рудника, на третия хоризонт. До този миг чувството за самосъхранение, което е винаги така деспотично, не му позволяваше да мисли за сина си. Но думите на учителя „рудникът е пълен“ го изтръгнаха от грижата за себе си. „Пиер! Пиер!“ — викаше той сърцераздирателно. „Пиер!“ Всичко мълчеше — дори и ехото. Заглъхналият глас не излизаше от нашия звънец.

— Навярно се е скрил в някой забой — каза учителят. — Сто и петдесет души удавени ще бъде страшно нещо. Бог няма да позволи това.

Стори ми се, че не вярваше много на думите си. Най-малко сто и петдесет мъже бяха слезли сутринта в рудника. Колко от тях са успели да се изкачат през шахтите или са намерили убежище като нас? Всичките ни другари загинали, издавени, мъртви! Никой не посмя вече да промълви нито дума.

Но при положение като нашето не съчувствието или милосърдието овладяват сърцата или ръководят ума.

— А ние? — попита Бергуну след кратко мълчание. — Какво ще правим ние?

— Какво искате да правим?

— Само ще чакаме — каза учителят.

— Какво ще чакаме?

— Ще чакаме. Да не искаш да пробиеш четиридесетте или петдесетте метра, които ни делят от белия свят, с куката на твоята лампа?

— Но ще измрем от глад!

— Това не е най-голямата опасност.

— Слушай, учителю, говори, не ни плаши. Къде е опасността, най-голямата опасност?

— Гладът не е страшен. Чел съм, че работници, изненадани като нас от вода в някакъв рудник, издържали двадесет и четири дни, без да ядат. Това било много отдавна, по време на религиозните войни, но и вчера да е било, все едно. Не, гладът не ме плаши.

— Какво те безпокои, щом казваш, че водата не може да се изкачи?

— Не чувствувате ли тежест в главата и някакво бръмчене? Дишате ли леко? Аз — не.

— Мене ме боли главата.

— На мене ми се вие свят.

— Слепите ми очи бият.

— Аз съм съвсем замаян.

— Ето там е засега опасността! Колко време можем да издържим в тоя въздух? Не зная. Ако бях учен, а не невежа, бих ви казал, но не зная. Намираме се на около четиридесет метра под земята и навярно

под нас има тридесет и пет или четиридесет метра вода, което ще рече, че въздухът е под налягане четири или пет атмосфери. Как се живее в толкова сгъстен въздух? Ето кое трябва да знаем и ще го узнаем на собствения си гръб, може би.

Нямах никаква представа какво е това сгъстен въздух и тъкмо затова може би се уплаших много от думите на учителя. Другарите ми се сториха също много развълнувани от тия думи. И те не знаеха повече от мене, и тях като мене ги разтревожи неизвестността.

Учителят съзнаваше напълно нашето отчаяно положение и въпреки че го виждаше ясно, в целия му ужас, мислеше само какви мерки да се вземат, за да издържим.

— Сега — каза той — трябва да се нагласим така, че да останем тук, без да има опасност да се търкулнем във водата.

— Нали издълбахме дупки.

— Мислите ли, че няма да се уморите, като стоите в едно и също положение?

— Значи мислиш, че ще останем дълго време тук?

— Знам ли аз!

— Ще ни дойдат на помощ.

— Разбира се, но за да ни дойдат на помощ, трябва да имат тази възможност. Колко време ще мине, докато се заемат с нашето спасяване? Само онези, които са на земята, могат да кажат това. Ние, които сме долу, трябва да се нагласим така, че да ни бъде колкото се може по-удобно, защото ако някой от нас се подхлъзне, е загубен.

— Да се вържем всички заедно.

— Ами въжета?

— Да се държим за ръце.

— Мисля, че най-добре ще бъде да си изкопаем площадки като на стълба. Ние сме седем души, ще се съберем всички на две площадки. Четирима ще седнат на първата, трима на втората.

— С какво ще копаем?

— Нямаме кирки.

— С куките на лампите в праха, с ножовете в твърдата почва.

— Няма да можем.

— Не говори така, Пажес. В нашето положение човек трябва да може всичко, за да спаси живота си. Ако някой от нас заспи, както сме застанали сега, ще бъде загубен.

Със своето хладнокръвие и със своята решителност учителят си беше извоювал сред нас авторитет, който растеше всеки миг. В това се крие величието и красотата на смелостта — тя се налага. Инстинктивно чувствахме, че неговата нравствена сила се бореше срещу бедствието, което беше унищожило нашата, и очаквахме спасение от тая сила. Заловихме се за работа, защото беше явно, че изкопаването на тия две площадки беше първото нещо, което трябваше да направим. Трябваше да се настаним ако не удобно, то поне така, че да не се търкулнем в бездната, която зееше в краката ни. Запалихме четири лампи — те даваха достатъчно светлина, за да можем да работим.

— Да изберем места, където копането няма да бъде много мъчно — продължи учителят.

— Слушайте — обади се чичо Гаспар, — имам да ви направя едно предложение: ако някой е с ума си, това е само учителят. Когато ние загубихме самообладание, той запази своето, той е мъж и е смел. И той е бил въглекопач като нас и много работи знае повече от нас. Предлагам той да бъде началник и да ръководи работата.

— Учителят ли? — прекъсна го Карори, който беше същинско животно, впрегатно говедо, и имаше само толкова ум, колкото му беше необходим, за да бута вагонетката. — Защо не аз? Щом избирате возач, и аз съм возач като него.

— Не избираме возач, говедо, а човек, а той е най-много човек от всички нас.

— Вчера не говорехте така.

— Вчера и аз бях глупав като тебе и се подигравах на учителя заедно с другите, за да не призная, че знае повече от нас. Днес го моля да ни стане началник. Кажи, учителю, какво искаш да направя? Ръцете ми са здрави, знаеш добре. А вие, останалите, какво ще кажете?

— Хайде, учителю, слушахме те.

— И ще те слушахме.

— Чуйте ме — обади се учителят. — Щом искате да ви стана началник, ще ви стана, но при условие, че ще изпълнявате това, което ви кажа. Може да останем тук дълго време, няколко дена. Не знам какво ще се случи. Ще бъдем тук като корабкрушенци на сал, дори в по-страхотно положение, тъй като на сала има поне въздух и светлина.

Човек диша и вижда. Ако ви стана началник, каквото и да се случи, трябва да ми се подчинявате.

— Ще ти се подчиняваме — заявиха всички.

— Ако вярвате, че това, което искам от вас, е правилно, ще ми се подчинявате, да, но ако не вярвате?

— Ще вярваме.

— Всички знаем, че си честен човек, учителю.

— И смел човек.

— И човек, който знае много.

— Забрави подигравките, учителю.

Тогавя няхах още опита, който придобих по-късно, и не можех да се начудя, като гледах как същите тия хора, които преди няколко часа обсипваха с подигравки учителя, сега признаваха, че има качества. Не знаех, че събитията могат да променят мненията и чувствата на известни хора.

— Заклевате ли се? — запита учителят.

— Заклеваме се! — отвърнаха всички в един глас.

И се заловихме за работа. Всички имахме ножове в джобовете си — добри ножове, със здрава дръжка и твърдо острие.

— Трима ще започнат да копаят — каза учителят. — Тримата най-силни. А по-слабите, Реми, Карори, Пажес и аз, ще ринем пръстта.

— Не, ти не — прекъсна го Компейру, който беше грамаден мъж, — ти не бива да работиш, учителю, ти си доста слаб. Ти си инженерът, а инженерите не копаят.

Всички подкрепиха мнението на Компейру, като казаха, че щом учителят е наш инженер, не трябва да работи. Толкова добре бяха почувствували ползата от ръководството на учителя, че на драго сърце бяха го увили в памук, за да го предпазят от опасности и злополуки. Той беше нашият кормчия.

Работата, която трябваше да свършим, щеше да бъде много лека, ако имахме сечива, но с ножове беше трудно и щеше да ни отнеме много време. И наистина трябваше да издълбаем две площадки в шистата и за да не бъдем изложени на опасността да се плъзнем по склона на забоя, тия площадки трябваше да бъдат достатъчно широки, за да има място на едната за четирима от нас, а на другата за трима. Именно с такава цел предприехме тая работа.

Двама души копаеха на всяка площадка, а третият изхвърляше парчетата шисти. Учителят с лампа в ръка сновеше от едната площадка на другата. При дълбането намерихме в праха няколко парчета греди, заровени там — те помогнаха много да задържим пръстта и да не позволим да се свлече долу. След три часа непрекъснатата работа издълбахме една площадка, на която можехме да седнем.

— Стига засега — нареди учителят. — После ще разширим площадката така, че да можем да легнем на нея. Не бива да хабим напразно силите си, ще ни потрябват.

Учителят, чичо Гаспар, Карори и аз се настанихме на долната площадка, а тримата въглекопачи на горната.

— Трябва да пестим лампите — каза учителят. — Да ги угасим и да оставим да гори само една.

Нарежданията биваха изпълнявани веднага щом се даваха. Тъкмо когато щяхме да угасим излишните лампи, учителят ни направи знак да спрем.

— Една минутка — каза той. — Някое въздушно течение може да угаси лампата ни. Няма голяма вероятност, но трябва да предвидим и невероятното. Кой има кибрит, за да я запалим отново?

Паленето на огън беше строго забранено в рудника, но почти всички работници носеха кибрит в джобовете си. Нямаше инженер, който да установи нарушението на правилника, и на въпроса „Кой има кибрит“ четири гласа отговориха:

— Аз!

— И аз имам — добави учителят, но е мокър.

Такъв беше случаят и с другите, защото всеки носеше кибрита в панталоните си, а бяхме газили във вода до гърдите, дори до раменете.

Карори, който схващаше бавно, а говореше още по-бавно, най-после отговори:

— И аз имам кибрит.

— Мокър ли е?

— Не зная, в калпака ми е.

— Дай си калпака.

Вместо да подаде, както му казаха, калпака си — калпак от кожа на видра, голям колкото турска чалма по панаирите, — Карори ни

подаде кутия кибрит. Благодарение на мястото, където се е намирал, докато газехме във водата, кибритът беше сух.

— Сега духнете лампите — заповяда учителят.

Остана да гори само една лампа, която едва осветяваше нашата клетка.

ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

ЗАБОЯ

В рудника бе настъпила тишина. Никакъв шум не достигаше вече до нас. Под краката ни водата беше напълно неподвижна и тиха. Рудникът беше пълен, както каза учителят, и водата, след като беше изпълнила всички галерии от пода до тавана, ни зазиждаше в нашия затвор по-здро̀во и по-плътнo от ка̀менна стена. Тая тежка, непроницаема тишина, тая гробна тишина беше по-страшна, по-изумителна от оглушителния шум, който слушахме при нахлуването на водата. Намирахме се в гроб, живи заровени, и тридесет-четиридесет метра пръст тегнеха над главите ни.

Работата развлича и разсейва. Почивката ни накара да почувствуваме тежкото си положение и всички, дори и учителят, за миг паднахме духом.

Изведнъж усетих, че на ръката ми падат топли капки. Карори плачеше мълчаливо.

В същия миг на горната площадка се разнесоха въздишки и един глас прошепна няколко пъти:

— Пиер, Пиер!

Пажес мислеше за сина си...

Въздухът беше тежък и едва дишахме. Задушавах се и ушите ми бучеха.

Дали учителят чувствуваше по-леко от нас тая потиснатост, или пък искаше да ѝ се противопостави и да ни отвлече от нея, но той наруши мълчанието.

— Сега — каза той — трябва да видим каква храна имаме.

— Значи смяташ, че ще останем дълго време затворени тук? — прекъсна го чичо Гаспар.

— Не, но трябва да се вземат мерки. Кой има хляб?

Никой не отговори.

— Аз имам една коричка в джоба си — обадох се аз.

— В кой джоб?

— В джоба на панталоните.

— Тогава коричката ти е станала на каша. Я да видим.

Бръкнах в джоба си, където сутринта бях сложил хубава, препечена, хрускава коричка. Извадих някаква попара, която щях да захвърля разочарован, но учителят ми хвана ръката.

— Запази попарата си — каза ми той. — Колкото и лоша да е, скоро ще ти хареса.

Това предсказание не беше много утешително, но не му обърнахме внимание. По-късно си спомних тия думи и те ми доказаха, че още тогава учителят е имал ясна представа за нашето положение и ако не е предвиждал с подробности ужасните мъки, които трябваше да понесем, поне не си е въобразявал, че лесно ще ни спасят.

— Никой друг ли няма хляб? — попита той.

Всички мълчаха.

— Това е неприятно — продължи той.

— Да не си гладен? — обади се Компейру.

— Не питам за себе си, а за Реми и Карори. Хлябът ще бъде за тях.

— А защо да не го разделим помежду си? — попита Бергуну. — Не е справедливо. Всички сме равни пред глада.

— Значи, ако имаше хляб, щяхме да се скараме. А обещахте, че ще ми се подчинявате. Виждам, че ще ми се подчинявате само след като поспорим, и то ако решите, че имам право.

— Той щеше да се подчини.

— Искате да кажете, че може би щяхме да се бием. Е, добре, не бива да се бием и затова ще ви обясня защо хлябът е нужен за Реми и за Карори. Не аз съм създал това правило, а законът, който казва, че няколко души умират от глад при някаква злополука, предполага се, че най-възрастният, който не надминава шестдесет години, ще остане жив, от което следва, че Реми и Карори поради своята младост ще окажат по-малка съпротива на смъртта от Пажес и Компейру.

— Ти, учителю, си над шестдесет години.

— О, аз не влизам в сметката. Освен това не съм свикнал да се тъпча.

— И така — каза Карори, след като поразмисли, — ако имах хляб, той щеше да бъде за мене, така ли?

— За тебе и за Реми.

— Ами ако не исках да го дам?

— Щяхме да ти го вземем. Нали се закле, че ще се подчиняваш?
Той мълча доста време, после изведнъж измъкна от калпака си комат хляб.

— На, ето ви едно парче.

— Та тоя калпак на Карори да не е неизчерпаем?

— Дай си калпака — каза учителят.

Карори не искаше да си даде калпака. Взеха му го насила и го подадоха на учителя. Той поиска лампата и погледна какво има в подплатата на калпака. Тогава, макар че положението ни не беше никак весело, се поотпуснахме малко.

В калпака имаше лула, тютюн, един ключ, парче наденица, свирка от костилка на праскова, ашици, три пресни ореха и глава лук, с други думи — беше едновременно бюфет и склад.

— Хляба и наденицата ще си разделите тая вечер с Реми.

— Но аз съм гладен — възрази жално Карори. — Сега съм гладен.

— Довечера ще бъдеш още по-гладен.

— Какво нещастие, че това момче няма часовник в склада си. Щяхме да знаем колко е часът. Моят е спрял.

Моят също беше спрял от водата.

Мисълта за часовник ни възвърна към действителността. Колко ли беше часът? От колко време бяхме в забоя? Поспорихме, но не стигнахме до съгласие. Според едни часът беше дванадесет, според други — шест часът вечерта, с други думи, според първите бяхме затворени преди по-малко от пет часа, а според последните преди повече от десет. Оттук започнаха нашите разногласия в преценките, разногласия, които често се повтаряха и ни довеждаха до значителни заблуждения.

Не бяхме разположени да разговаряме на вятъра.

Щом спорът за времето се изчерпа, всички млъкнахме и сякаш потънахме в собствените си мисли.

За какво мислеха другарите ми, не зная, но ако съдя по себе си, мислите им навярно не бяха весели. Въпреки твърдостта на учителя никак не вярвах в нашето спасение. Боях се от водата, боях се от мрака, боях се от смъртта. Тишината ме потискаше. Несигурният таван на забоя ме смазваше, сякаш целият тегнеше върху мене. Значи нямаше да видя вече Лиза, нито Етиенет, ни Алекси, ни Бенжамен! Кой

щеше да ги свърже помежду им, когато умра? Нямаше да видя вече Артур, нито госпожа Милиган, ни Матиа, ни Капи. Биха ли могли да обяснят някога на Лиза, че съм умрял заради нея? А мама Барберен, горката мама Барберен! И мислите ми се нижеха по-зловещи една от друга. А когато погледнех другарите си, за да се разсея, и ги виждах също така измъчени и потиснати като мене, потъвах отново в мислите си, още по-тъжен и по-мрачен. Но те бяха свикнали с живота в рудника и затова не страдаха от липса на въздух, на слънце, на свобода. Забоят не им тегнеше.

Изведнъж сред тишината се разнесе гласът на чичо Гаспар.

— Според мене — каза той — още не са започнали да работят за нашето спасение.

— Защо мислиш така?

— Не се чува нищо.

— Целият град е разрушен, земетресение беше.

— Или пък в града мислят, че всички сме загинали и с нищо не могат да ни помогнат.

— Та тогава те са ни изоставили?

— Защо мислите така за своите другари? — прекъсна ги учителят. — Несправедливо е да ги обвинявате. Знаете много добре, че когато има злополука, миньорите не се изоставят едни други и двадесет души, сто души по-скоро ще загинат, но ще се притекат на помощ на другаря си. Знаете това, нали?

— Така е.

— Щом е така, защо мислите, че са ни изоставили?

— Нищо не чуваме.

— Вярно, че не чуваме нищо. Но можем ли да чуем тук? Кой ще каже? Аз не зная. И после, дори да можем да чуем и да е доказано, че не работят, доказва ли това, че са ни изоставили? Знаем ли как е станала злополуката? Ако е земетресение, за тези, които са се спасили, има работа в града. Ако пък е само наводнение, както предполагам, трябва да знаем в какво състояние са шахтите. Даже да са разрушени, може галерията на лампистерната да се е срутила. Необходимо е време да се организира спасяването. Не казвам, че ще ни спасят, но съм уверен, че работят за нашето спасяване.

Той каза това толкова уверено, че трябваше да убеди и най-малодушните, и най-уплашените. Но Бергуну възрази:

— Ами ако мислят, че всички сме умрели?

— Пак ще работят, но ако се боиш от това, да им докажем, че сме живи. Чукайте на стената с всички сили. Знаете как хубаво се предава звукът през земята. Ако ни чуят, ще знаят, че трябва да побързат, а чуването ще ги насочи в коя посока да търсят.

Без да чака повече, Бергуну, който носеше грамадни ботуши, започна да чука силно, като за сбор на миньорите. И този шум, особено мислите, които будеше в нас, ни изтръгна от нашето вцепенение. Дали ще ни чуят? Дали ще ни отговорят?

— Слушай, учителю — каза чичо Гаспар, — ако ни чуят, какво ще направят, за да ни се притекат на помощ?

— Има само две възможности и съм уверен, че инженерите ще прибегнат и към двете — да прокопаят ходове, за да стигнат до нашия забой, или да изхвърлят водата.

— О! Да прокопаят ходове!

— Ха! Да изхвърлят водата!

Тия две прекъсвания не смутиха учителя.

— Ние сме на четиридесет метра под земята, нали? Ако копаят от шест до осем метра на ден, за седем-осем дена ще стигнат до нас.

— Не могат да копаят шест метра на ден.

— В обикновен случай не, но за да спасят другарите си, могат да направят много неща.

— В никакъв случай няма да можем да издържим осем дена. Помислете само, учителю, осем дена!

— Добре, ами водата? Как и где я изхвърлят?

— Водата, не зная. Трябва да се има предвид колко вода се е стекла в рудника, двеста хиляди кубически метра ли са, или триста хиляди, не се знае. Но за да стигнат до нас, не е необходимо да изхвърлят всичката вода, която се е събрала, ние сме на първия хоризонт. И понеже ще се работи едновременно в три шахти с по две кофи, с други думи, шест кофи по двадесет и пет хектолитра едната ще изхвърлят водата или сто и петдесет хектолитра ще бъдат изгребвани наведнъж. Виждате, че все пак може да се работи доста бързо.

Завърза се неясен спор коя възможност ще бъде по-добре да се използва. Но единственото нещо, което разбрах от тоя спор, беше, че при изключително стечение на най-благоприятни обстоятелства трябваше да останем най-малко осем дена в нашата гробница.

Осем дена! Учителят ни беше говорил за работници, които останали заровени двадесет и четири дена. Но то бе разказ, а ние бяхме изправени пред самата действителност. Когато тая мисъл ми се втълпи в ума, не чух вече нито дума от разговора. Осем дена!

Не зная колко време бях потискан от тая мисъл, когато спорът се прекрати.

— Слушайте! — каза Карори, който тъкмо защото беше доста близо до животните, имаше и по-развити животински сетива от всички нас.

— Какво?

— Нещо шуми във водата.

— Да не си търкулнал камък?

— Не, някакъв глух шум.

Ослушахме се. Имах остър слух, но за шумовете на живота и на земята. Не чух нищо. Но другарите ми, които бяха свикнали с различните шумове в рудника, бяха по-щастливи от мене.

— Да — каза учителят, — нещо става във водата.

— Какво, учителю?

— Не зная.

— Да не спада водата?

— Не, шумът не е постоянен, а на пресекулки и е равномерен.

— На пресекулки и равномерен! Спасени сме, деца! Този шум е от кофите, с които изгребват водата от шахтите.

— Кофите, с които изгребват водата...

Всички едновременно, в едни глас, повторихме тия думи и скочихме, сякаш ни удари електрически ток.

Не бяхме вече на четиридесет метра под земята, въздухът не беше вече сгъстен, таванът на забоя не ни потискаше вече, ушите ни престанаха да бучат, дишахме свободно, сърцата ни туптяха радостни в гърдите!

Карори ми хвана ръката и я стисна здраво.

— Ти си добро момче — каза той.

— Не, ти си добро момче.

— Казвам ти, че си ти.

— Ти пръв чу кофите.

Той искаше непременно да съм добро момче. Сякаш беше занесен като пиян човек. Та не бяхме ли наистина пияни от надежда?

Но тая надежда нямаше да се сбъдне толкова скоро и за всички нас.

Преди да видим отново топлата слънчева светлина, преди да чуем как шумолят листата от вятъра, трябваше да прекараме дълги и мъчителни дни в забоя и да преживеем много страдания, като се питахме тревожно дали ще видим някога тая светлина, дали ще чуем някога това приятно шумолене.

Но за да ви опиша страхотната катастрофа в рудника Трюйер такава, каквата беше в действителност, трябва да ви разкажа как стана тя и какви мерки взеха инженерите за нашето спасяване.

Когато слязохме в рудника в понеделник сутринта, небето бе покрито с черни облаци и всичко предвещаваше буря. Към седем часа се извила буря с истински проливен дъжд. Облаците, които се влачели ниско, навлезли в лъкатушната долина на Дивон и затворени в тоя кръг от хълмове, не могли да се издигнат нагоре. Целият дъжд се излял върху долината. Не било порой, не било водопад, а същински потоп. За няколко минути водите на Дивон и на притоците ѝ придошли, което е много близо до ума, защото при камениста почва водата не попива, а тече по наклона и се влива в реката. Изведнъж водите на Дивон изпълнили стръмното ѝ корито, а потоците Сент Андеол и Трюйер прелели. Отблъснати от придошлата Дивон, водите на Трюейр нямало къде да се влеят и потекли към землището на рудниците. Това разливане станало почти за миг. Но работниците горе, заети с промиване на рудата, били принудени да се скрият от бурята и не били изложени на никаква опасност. Не за пръв път имало наводнение в Трюйер и понеже входовете на трите шахти били на такава височина, че водата не можела да ги залее, едничката им грижа била да спасят купчините греди, приготвени за подпиране на галериите. С това се занимавал и инженерът на рудника, когато изведнъж видял, че водите се въртят и се спускат в някаква яма, която сами си били издълбали. Тази яма се намирала на повърхността на пласт каменни въглища.

Нямало нужда да се мисли особено много, за да се разбере какво се е случило — водите нахлували в рудника, наклоненият пласт им служел за корито. Те спадали навън. Рудникът ще бъде залян и ще се изпълни с вода. Работниците ще се издавят.

Той изтичал до шахтата „Свети Жулиен“ и дал нареждане да го спуснат. Но тъкмо щял да стъпи в подечника, се спрял. От вътрешността на рудника се разнесъл страхотен шум от порой.

— Не слизайте — казали му хората, които били около него, в желанието си да го задържат.

Но той се изскубнал от ръцете им, извадил часовника си от жилетката, подал го на един от работниците и казал:

— Дръж, дай го на дъщеря ми, ако не се върна.

После се обърнал към тези, които движели подемника.

— Спускайте! — казал той.

Почнали да спускат подемника. Тогава дигнал глава към този, на когото предал часовника, и извикал:

— Кажи й, че баща й я целува.

Подемникът слязъл долу. Инженерът извикал. Петима миньори дошли. Накарал ги да се качат в подемника. Докато ги изкачвали, той продължил да вика, но напразно. Виковете му били заглушени от бученето на водите и от срутванията.

Но водите нахлули в галерията и в същия миг инженерът видял лампи. Изтичал към тях, нагазил до колене във водата и довел още трима души. Подемникът слязъл пак долу, той ги настанил вътре и искал да се върне към светлинките, които видял. Но мъжете, които бил спасил, го дигнали насила, вмъкнали го при себе си в подемника и дали сигнал за изкачване. Тъкмо навреме — водите били залели всичко.

Невъзможно било да се спасят хората по този начин. Трябвало да се прибегне към друг. Но какъв? Около него нямало почти никой. Сто и петдесет работници били слезли, тъй като сутринта били раздадени сто и петдесет лампи, а само тридесет лампи били върнати в лампистерната, значи в рудника били останали сто и двадесет души. Живи ли са? Мъртви ли са? Дали са успели да намерят някое убежище? Тия въпроси се нижели със страшна тревога в ужасения му ум.

Тъкмо когато инженерът установил, че сто и двадесет души са затворени в рудника, навън на различни места станали експлозии. Пръст и камъни летели на грамадна височина. Къщите треперели, сякаш били разтърсени от земетръс. Това явление било обяснимо за инженера — газовете и въздухът, изтласкани от водите, се съгъстили в затворените забои и там, където почвата била по-тънка, над издадените залежи, земната кора се пръскала като парен котел. Рудникът бил пълен. Катастрофата била налице.

Но вестта се пръснала във Варс. От всички страни се стичала тълпа в Трюйер — работници, любопитни, жени, деца на изчезналите миньори. Те питали, търсели, разпитвали. Понеже не могли да им отговорят нищо, мъката преминала в гняв.

— Крият истината!

— Инженерът е виновен!

— Смърт на инженера!

— Смърт!

И се готвели да нахлуят в канцеларията, където инженерът, наведен над чертежите, глух към виковете навън, търсел на кое място може да са се подслонили работниците и откъде трябва да започне спасителната работа.

За щастие инженерите от съседните рудници също се притекли начело на работниците си, а с тях и работниците от града. Успели да удържат тълпата, говорили й. Но какво могли да й кажат? Сто и двадесет мъже липсвали. Къде са?

— Баща ми?

— Къде е мъжът ми?

— Върнете сина ми!

Гласовете били развълнувани, въпросите — сподавени от ридания. Какво да се отговори на тия деца, на жените, на майките?

Само с едно — с думите на инженерите, които се събрали на съвещание:

— Ще ги търсим, ще направим невъзможното.

И спасителната работа започнала.

Ще намерят ли поне един жив между тия сто и двадесет души? Вероятността била малка, надеждата — слаба. Но какво от това! Напред!

Спасителната работа била организирана, както бе предвидил учителят. Кофите за изчерпване на водата били инсталирани в трите шахти и щели да работят и денем, и нощем, докато излеят и последната капка вода в Дивон.

В същото време започнали да копаят галерии. В каква посока да започнат? Не знаели. Малко наслуки, по копаели. Явили се разногласия сред инженерите върху ползата от тия галерии, които трябвало да се копаят наслуки, без да се знае в какво положение се намират работниците, които са още живи. Но инженерът на рудника се

надявал, че хората може да са се скрили в старите шахти, където водата не би могла да ги стигне, и настоявал да се копае направо от земната повърхност към старите шахти, дори и никого да не спасят.

Пробивали колкото се може по-тясна галерия, за да губят по-малко време, и само един въглекопач бил начело. Изкопаните въглища изхвърляли с кошници, които си предавали верижно. Щом въглекопачът се уморявал, веднага го замествал друг. Така, без почивка, непрекъснато, денем и нощем, се извършвали едновременно и двете работи — изчерпването на водата и прокопаването на галерията.

Ако времето е било дълго за тези, които работеха отвън за нашето спасяване, колко по-дълго беше то за нас, безпомощните затворници, които имахме само една възможност — да чакаме, без да знаем дали ще дойдат навреме, за да ни спасят! Шумът от кофите не крепи дълго време трескавата радост, която ни вдъхна в самото начало. Размишлението оказа своето въздействие. Не бяхме изоставени, работеха за нашето избавление — ето какво ни даваше надежда. Но ще изгребат ли водата навреме — ето какво ни тревожеше.

Към душевните мъки сега се прибавяха и телесните. Положението, в което бяхме принудени да стоим на нашата площадка, беше крайно уморително — не можехме вече да правим движения, за да се поразкършим, и болките в главата ставаха остри и мъчителни.

Карори беше най-спокоен от нас.

— Гладен съм — обаждаше се от време на време той. — Учителю, дай ми хляб.

Най-сетне учителят се реши да ни даде по едно парче от хляба, изваден от кожения калпак.

— Малко е — каза Карори.

— Трябва да има за дълго време.

Останалите с удоволствие биха споделили закуската ни, но бяха обещали, че ще се подчиняват, и държаха на думата си.

— Ако ни е забранено да ядем, позволено ни е да пием — обади се Компейру.

— Можеш да пиеш, колкото щеш, вода имаме в изобилие.

— Изпий всичката вода в галерията.

Пажес поиска да слезе, но учителят не му позволи.

— Ще събориш пръст. Реми е по-лек и по-сръчен.

Той ще слезе и ще ни донесе вода.

— В какво?

— В ботуша ми.

Подадох ми един ботуш и се готвех да се спусна до водата.

— Почакай — каза учителят — да ти помогна.

— Не бойте се: и да падна, няма нищо — зная да плувам.

— Искам да ти помогна.

Когато учителят се навеждаше, той полетя напред и било защото не беше пресметнал добре движението си, или пък защото въглищата не устояха на тежестта му, той се плъзна по наклона на забоя и цамбурна в тъмната вода с главата надолу. Лампата, която държеше, за да ми свети, се търкулна след него и също изчезна. В миг потънахме в непрогледен мрак и от всички гърди едновременно се изтръгна страшен вик. За щастие аз бях готов вече да сляза, спуснах се по гръб и се намерих във водата само секунда след учителя. През пътуването си с Виталис се бях научил да плувам и да се гмуркам добре и се движех във водата също така свободно, както на твърда земя. Но как да се оправя в тая мрачна бездна?

И през ум не ми мина за това, когато се спуснах, мислех само за учителя, който щеше да се удави, и с инстинкта на нюфаундлендско куче се хвърлих във водата. Къде да търся? Накъде да протегна ръка? Как да се гмурна? Това се питах, когато усетих, че сгърчена ръка ме сграбчи за рамото и ме повлече под водата. Силен тласък с крака ме изхвърли пак на повърхността. Ръката не ме беше пуснала.

— Дръжте се здраво за мене, учителю, и се крепете, като си дигате главата. Спасен сте.

Спасен? И двамата не бяхме спасени, защото не знаех накъде да плувам. Изведнъж се сетих.

— Хей, вие там, говорете! — извиках аз.

— Къде си, Реми?

Беше гласът на чичо Гаспар. Той ми определи посоката. Трябваше да плувам вляво.

— Запалете лампа.

Почти в същия миг светна пламък. Трябваше само да протегна ръка, за да пипна брега, вкопчих се с едната ръка за буна въглища и изтеглих учителя. Крайно време беше за него, защото се бе нагълтал с вода и вече започваше да се дави. Поддържах му главата над водата и той дойде на себе си.

Чичо Гаспар и Карори, наведени напред, ни подаваха ръце, а Пажес, слязъл на нашата площадка, ни светеше. Чичо Гаспар хвана учителя за едната ръка, Карори за другата и го издърпаха на площадката, докато аз го крепях отзад. После, след като го издърпаха, и аз се качих горе. Той беше вече в пълно съзнание.

— Ела да те целуна — каза ми той. — Ти ми спаси живота.

— Вие спасихте преди това нашия.

— Е — обади се Карори, който не беше от тия, дето се трогват, и не забравяше личните си сметчици, — ботушът ми се изгуби, а аз не съм пил вода.

— Ще ида да ти потърся ботуша.

Но ме спряха.

— Не позволявам — каза учителят.

— Добре, дайте ми друг ботуш да донеса поне вода.

— Не ми се пие вече — каза Компейру.

— Ще пием за здравето на учителя.

И се спуснах пак, но по-бавно и по-предпазливо от първия път.

Аз и учителят се спасихме от удавяне, но имяхме нещастieto да се измокрим до кости. В началото не обръцахме внимание на тази неприятност, но студът от мокрите ни дрехи скоро ни напомни за нея.

— Трябва да се даде едно палто на Реми — каза учителят.

Но никой не се отзова на предложението му — то беше отправено към всички и не задължаваше пряко никого.

— Всички ли мълчат?

— На мене ми е студено — каза Карори.

— Да, а на нас, които сме мокри, ни е топло!

— Нямаше защо да падате във водата.

— Щом е тъй — каза учителят, — ще теглим жребий кой ще даде част от дрехите си. Не исках да стигаме дотам. Но сега държа на равенството.

Понеже всички бяхме мокри, аз до шията, а по-едрите до кръста, да сменим дрехите си не беше голямо благодеяние. Но учителят държеше тая размяна да стане и облагодетелствуван от съдбата, аз получих дрехата на Компейру. А краката на Компейру бяха дълги колкото мене и дрехата му беше суха. Увих се в нея и скоро се стоплих. След тая неприятна случка, която ни разтърси за миг, скоро пак паднахме духом и ни навестиха мисли за смъртта. Разбира се, тия

мисли тежаха повече на другарите ми, отколкото на мене, защото, докато те седяха будни, обзети от някакво глупаво вцепенение, аз в края на краищата заспах.

Но мястото не беше удобно и можех да се търкулна във водата. Тогава учителят, като видя на каква опасност съм изложен, прихвана главата ми с ръка. Не ме стискаше много, но достатъчно, за да не ме остави да падна, и аз се чувствах като дете на майчин скут. Той беше не само човек със здрав разум, а имаше и добро сърце. Почнех ли да се събуждам, той само променяше положението на изтръпналата си ръка, после веднага преставаше да се движи и ми казваше полугласно:

— Спи, момчето ми, не бой се, аз те държа. Спи, детето ми.

И аз отново заспивах спокойно, защото знаех, че нямаше да ме изтърве.

Времето течеше и ние продължавахме да чуваме равномерния шум на кофите, които изгребваха водата.

ДВАДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

СПАСЕНИ!

Положението ни върху много тесната площадка беше станало непоносимо. Решихме да разширим площадката и всички се заловихме за работа. Започнахме да копаем с нож във въглищата и да изхвърляме пръстта. Понеже сега имахме твърда опора под краката си, работата вървеше по-леко и успяхме да изкопаем достатъчно въглища и да разширим затвора си. Голямо облекчение беше за нас, когато можахме да се проснем с целия си ръст, а не да седим с увиснали крака.

Макар че питката на Карори беше разпределена много пестеливо, видяхме ѝ края. Впрочем последното парче беше раздадено тъкмо навреме, за да стигне до нас. Защото, когато ни го даваше, очите на въглекопачите ясно говореха, че няма да позволят ново разпределение, без да поискат и те своя дял, и че ако не им се даде, сами ще си го вземат.

Престанахме да говорим, тъй да се каже, и колкото приказливи бяхме в началото на нашето пленничество, толкова мълчаливи станахме, когато то продължи. Разговорите ни се въртяха вечно около два едни и същи въпроса — какви мерки вземат, за да ни спасят, и от колко време сме затворени.

Но тия разговори не бяха разпалени както в самото начало. Ако някой от нас кажеше нещо, често не се разискваше или се разменяха само няколко думи. Можеше да се каже на деня нощ, на черното бяло, без някой да се ядоса или дори да възрази.

— Добре, ще видим.

От два дена ли бяхме погребани, или от шест? Това щяхме да узнаем, когато ни спасят. Но щяха ли да ни спасят? Лично аз започвах много да се съмнявам в това.

Впрочем не бях само аз. Понякога другарите ми изтърваваха по някоя забележка, от която личеше, че и тях ги обземаше съмнение.

— Едно ме утешава, ако не изляза оттук — каза Бергуну. — Дружеството ще отпусне пенсия за жена ми и на децата ми. Поне няма да останат на улицата.

Учителят навярно се беше съгласил да ни стане началник не само за да ни предпазва от последиците на катастрофата, а и за да ни закриля от самите нас. И ако някой от нас започнеше да се отчайва, той веднага го подкрепяше с одобрителни думи.

— Няма да останеш тук повече от нас. Кофите работят, водата намалява.

— Къде намалява?

— В шахтите.

— А в галериите?

— И това ще стане. Трябва да почакаме.

— Кажете, Бергуну — прекъсна го Карори с уместността и бързината, които бяха присъщи на всички негови забележки, — ако дружеството се разори като дружеството на учителя, жена ви ще бъде обрана, нали?

— Ще млъкнеш ли, глупако! Дружеството е богато.

— Беше богато, когато имаше рудника, а сега рудникът е залян! Все пак по-доволен щях да бъда, ако бях навън, а не тука.

— Защо?

— Защо се перчеха толкова директорите и инженерите? Ще им дойде умът в главата. Весело щеше да бъде, ако инженерът беше слязъл, нали? Господин инженер, да ви донеса ли компаса?

— Ако инженерът беше слязъл, ти пак щеше да бъдеш тук, говедо такова. И ние също.

— Хм, знаете, вие не бива да се притеснявате, но аз си имам друга работа. Кой ще ми суши кестенчетата? Е, нека инженерът се качи пак горе. То беше на шега. Довиждане, господин инженер!

С изключение на учителя, който криеше чувствата си, и на Карори, който не чувствуваше нещо особено, никой от нас не говореше вече за избавление и само думи, че сме изоставени и че ще умрем, се отронваха от устните ни.

— Напразно говориш, учителю, кофите никога няма да изгребат толкова вода.

— Нали ви правих вече толкова изчисления. Потърпете малко.

— Изчисленията няма да ни измъкнат оттук.

Пажес каза тия думи.

— Кой ще ни измъкне тогава?

— Един господ само.

— Възможно е. Да бъде волята му — съгласи се учителят. — Той може да ни измъкне.

— Ние сме тук — заяви Пажес, — защото между нас положително има злодеи, които бог иска да накаже.

— Така е — потвърди Бергуну. — Бог иска да даде на някого от нас възможност да се покае и да изкупи греха си. На Пажес ли? Или на мене? Не зная. За себе си мога да кажа само, че щях да се явя пред бога с по-спокойна съвест, ако напоследък бях водил по-благочестив живот. Моля го от все сърце да прости греховете ми.

И падна на колене и се удари в гърдите.

— Аз — извика Пажес — не казвам, че нямам грехове на съвестта си, и се изповядвам пред всички вас. Но моят добър ангел хранител свети Йоан, моят покровител, знаят много добре, че никога не съм грешил умишлено, че никому не съм правил зло.

Не зная дали се дължеше на мрачния затвор, на страха от смъртта, на изтощението от глада или на тайнствената светлина на лампата, която едва озаряваше тая чудна картина, но аз изпитвах дълбоко вълнение, като слушах тая явна изповед, и бях готов да падна на колене като Пажес и Бергуну и да се изповядам заедно с тях. Изведнъж зад мене избухнаха ридания и като се обърнах, видях грамадния Компейру да коленичи на земята. От няколко часа той беше напуснал горната площадка, слязъл беше долу, на мястото на Карори, и ми беше съсед.

— Грешникът — извика той — не е нито Пажес, нито Бергуну. Аз съм грешникът! Мене наказва господ, но аз се разкайвам, разкайвам се. Ето самата истина, чуйте я: ако изляза оттук, кълна се, че ще поправа злото, а ако не изляза, вие ще го поправите. Преди година Рукет бе осъден на пет години затвор, задето откраднал един часовник от стаята на Видал. Той е невинен. Аз извърших кражбата. Часовникът е скрит под леглото ми. Като дигнете третата дъска вляво, ще го намерите.

— Във водата! Във водата! — ревнаха едновременно Пажес и Бергуну.

— Ако искате да го хвърлите във водата, хвърлете и мене с него — застъпи се учителят.

— Добре, няма! Няма да го хвърлим във водата! — съгласиха се те. — Но при едно условие: ще се отдръпне в някой ъгъл, никой няма

да му говори, никой няма да му обръща внимание.

— Това е справедливо — одобри учителят. — Само това заслужава.

След тия думи на учителя, които бяха, тъй да се каже, наказателна присъда за Компейру, и тримата — чичо Гаспар, учителят и аз — се притиснахме един до друг, като оставихме празно място между нас и нещастника, който се беше строполил върху въглищата.

Няколко часа, мисля, той стоя там съкрушен, без да помръдне, и само от време на време повтаряше:

— Разкайвам се.

Тогава Пажес и Бергуну му крещяха:

— Много е късно. Разкайваш се, защото се боиш, подлецо. Преди шест месеца, преди година трябваше да се разкаеш.

Той се задъхваше и без да им отговаря направо, повтаряше:

— Разкайвам се, разкайвам се.

Тресеше го, защото цял трепереше и зъбите му тракаха.

— Жаден съм — каза той. — Дайте ми ботуша.

Нямаше вече вода в ботуша. Станах, за да го напълня. Но Пажес, който ме видя, ми кресна да спра и чичо Гаспар веднага ме хвана за ръката.

— Заклехме се, че няма да се занимаваме с него — каза Пажес.

Няколко време Компейру продължи да повтаря, че е жаден, после стана, за да слезе сам за вода.

— Ще повлече пръстта — викна Пажес.

— Оставете го поне свободен — каза учителят.

Компейру ме беше видял преди малко, че слизам, като се плъзгам по гръб. Поиска да направи същото. Но аз бях лек и пъргав, а той беше тежък и неподвижен. Едва си опря гърба и въглищата под него се сринаха, не можа да се задържи с разкрачените си крака и с ръцете, които махаше във въздуха, и се плъзна в черната яма. Водата плисна чак до нас, после се затвори и не се отвори вече.

Наведох се напред, но чичо Гаспар и учителят ме хванаха за ръцете.

Разтреперан от страх, се дръпнах назад. Бях вкаменен, полумъртъв от ужас.

— Не беше почтен човек — обади се чичо Гаспар.

— Сега всичко ще тръгне на добре — каза Пажес и заудря с двата си крака стената на забоя.

Всичко не тръгна на добре и бързо, както се надяваше Пажес, но за това не бяха виновни инженерите и работниците, които работеха за нашето избавление. Проходът, който започнали да прокарват, се копаел непрестанно, без почивка. Но работата била трудна.

Въглищата, през които прокарвали прохода, били, както казват миньорите, упорити, тоест много твърди, и понеже галерията била тясна и само един въглекопач можел да копае, трябвало да го сменят често, така разпалено работел всеки от тях.

Същевременно проветряването на галерията ставало мъчно. С напредването на работата поставяли ламаринени тръби — съединявали краищата им и ги замазвали с глина. Но макар че мощен ръчен вентилатор изпращал въздух в тия тръби, лампите горели само пред отвора на тръбата.

Всичко това забавяло прокопаването и седем дена след нашето изчезване били прокопани само двадесет метра. При обикновени условия тая работа изисквала повече от месец, но благодарение на средствата, с които разполагали, и на проявеното усърдие вървяло по-бързо.

Трябвало обаче цялото благородно упорство на инженера, за да се продължи тая работа, тъй като всички единодушно твърдели, че тя за нещастие била напълно излишна. Всички изчезнали миньори били загинали. Трябвало само да продължават да изгребват водата с кофи и все някой ден щели да открият всички трупове. Какво значение имало тогава дали ще слязат няколко часа по-рано, или няколко часа по-късно? Такова било мнението на сведущите лица, а също и на народа. Дори самите роднини, жените, майките сложили траур. Никой вече нямало да излезе жив от Трюйер. Без да забавя изстребването на водата, което щяло да бъде прекъснато само ако се явяла някаква повреда в съоръженията, инженерът напук на всеобщото мнение и на забележките на своите събратя и на приятелите си продължавал прокопаването на прохода.

У него имало упоритост и благородната вяра, която беше помогнала на Колумб да открие един нов свят. — Още един ден,

приятели — казвал той на работниците, — и ако утре не открием нищо, ще се откажем. Моля ви да направите за другарите си това, което бих молил да направят за вас, ако вие се намирахте на тяхното място.

Вярата, която го въодушевявала, преминала в сърцата на работниците, които идвали разколебани от слуховете в града, но си тръгвали, споделяйки неговата увереност.

И с чудна задружност и усърдие копаели прохода.

От друга страна, трябвало да се подпира с греди коридорът на лампистерната, който се бил срутил на няколко места, и така с всички възможни средства той се стремял да изтръгне от рудника ужасната му тайна и неговите жертви, ако някои от тях са останали живи.

На седмия ден, при смяната на въглекопачите, на въглекопача, който дошъл, за да продължи да копае, му се сторило, че чува някакъв лек шум, сякаш слаби удари, и вместо да забие кирката, той я задържал във въздуха и прилепил ухо о въглицата. После, като помислил, че се е излъгал, повикал един от другарите си да слуша заедно с него. Двамата се вслушали и след миг дочули слаб звук, повтарян на равни промеждутъци.

Вестта се понесла веднага от уста на уста, посрещнали я повече с недоверие, отколкото с вяра, и стигнала до инженера, който се втурнал в галерията.

Най-после! Значи е имал право! Останали са живи хора, които неговата вяра ще спаси! Няколко души го последвали. Той отстранил миньорите и се послушал, но бил толкова развълнуван, така разтреперан, че не чул нищо.

— Не чувам нищо — казал той отчаян.

— Това е духът на мината — обадил се един работник, — иска да ни изиграе някоя лоша шега и чука, за да ни заблуди.

Но двамата въглекопачи, които чули първи шума, твърдели, че не са се излъгали и че на ударите им били отговорили с удари. Те били опитни хора, остарели в рудниците, и техните думи имали тежест.

Инженерът накарал да излязат онези, които го последвали, и дори всички работници, които образували верига за изхвърляне на пръстта, и останал само с двамата въглекопачи.

Тогавя те ударили няколко пъти с кирката силно и отмерено, после притаили дъх и прилепили ухо о земята.

След миг сърцата им развълнувано затуптели — слаби, бързи и отмерени удари отговорили на техните.

— Почукайте още веднъж, по-раздалечено, за да се уверим напълно, че това не е ехото на вашите удари.

Въглекопачите заудряли пак и веднага същите отмерени удари, които били чули — сигналът за сбор на миньорите, — отговорили на техните удари.

Нямало вече никакво съмнение: хората били живи и могли да ги спасят.

Новината се пръснала из града като облак прах и тълпата се втурнала към Трюйер — още по-многобройна, може би и по-развълнувана, отколкото в деня на катастрофата. Жените, децата, майките, роднините на жертвите пристигнали разтреперани, светнали от надежда в траурните си дрехи. Колцина ли са останали живи? Мнозина може би. Вашият навярно, моят положително.

Искали да разцелуват инженера, но той, равнодушен към радостта, както бил равнодушен към недоверието и подигравките, мислел само за спасяването. И за да отстрани и любопитните, и роднините, поискал войници от гарнизона да оградят околностите на рудника, за да може свободно да се работи.

Доловените удари били толкова слаби, че било невъзможно да се определи точно мястото, откъдето идели. Но това указание било достатъчно, за да се разбере, че спасени от наводнението работници се намират в един от трите забоя в равната галерия на старите шахти. Сега трябвало да стигнат до пленниците не вече с един проход, а с три, които да водят към трите забоя. Когато напреднат повече и започнат да чуват по-добре, ще изоставят излишните проходи и ще съсредоточат всички усилия в онзи, който се окаже необходим. Продължили да работят с още по-голямо усърдие, а и съседните дружества изпратили в Трюйер най-добрите си въглекопачи. Към надеждата да стигнат през изкопните проходи се прибавила и надеждата да влязат през галерията, защото водата в шахтата намалявала.

Когато в нашия забой чухме сигнала на инженера, радостта ни беше също така голяма, както когато чухме в шахтата шума от кофите за изгребване на водата.

— Спасени сме!

Радостен вик се изтръгна от гърдите ни и без да размислим, помислихме, че ей сега ще ни подадат ръка. После, както при случая с кофите, след надеждата дойде отново отчаянието.

Ударите на кирките показваха, че работниците са още много далече. На двадесет или тридесет метра може би. Колко ли време беше необходимо, за да се пробие тоя масив? Пресмятанията ни бяха различни — месец, седмица, шест дена. Как ще чакаме месец, седмица, шест дена? Кой от нас щеше да бъде още жив след шест дена? Колко ли дни бяхме прекарвали вече без храна?

Само учителят продължаваше да говори смело, но постепенно нашето отчаяние го овладяваше, а малко по малко и слабостта сломяваше неговата твърдост. Ако можехме да пием до насита, не можехме да ядем и гладът вече толкова много ни измъчваше, че се опитахме да ядем гнило дърво, надробено във водата.

Карори, който беше най-гладният между нас, нарязва единствения си ботуш и непрестанно дъвчеше парчета кожа.

Като виждах докъде гладът можеше да докара другарите ми, признавам, че и мене ме обзе някаква уплаха, която, прибавена към другите ми страхове, много ме измъчваше. Слушал бях Виталис да разказва често разни случки при корабокрушения, защото той беше пътувал много по море или поне толкова, колкото по суша, и откакто ни измъчваше гладът, една от тия случки не ми излизаше от ума: моряци били изхвърлени на някакво пусто островче, където нямало никаква храна, и убили юнга, за да го изядат. Питах се, като слушах как другарите ми се оплакват от глад, дали и на мене не ми е отредена такава съдба и дали и аз няма да бъда убит на нашето каменовъглено островче, за да бъда изяден. Уверен бях, че учителят и чичо Гаспар ще ме защитят, но Пажес, Бергуну и Карори, особено Карори, който точеше големите си бели зъби с парчетата от ботуша, не ми вдъхваха никакво доверие.

Разбира се, тези опасения бяха глупави, но в положението, в което се намирахме, не мъдрият и хладен разум направляваше нашия ум и нашето въображение.

Липсата на светлина увеличаваше още повече на шия ужас. Една след друга лампите ни останаха без масло. И когато останахме само с две лампи, учителят реши, че ще ги палим само в случай, че ни е

необходима светлина. Тъй че сега прекарвахме цялото си време на тъмно.

А това не беше само страшно, но и опасно, защото и при най-малкото невнимателно движение можехме да се търкулнем във водата.

Бяхме само по трима на площадка и имахме малко повече място — чичо Гаспар лежеше на единия край, учителят на другия, а аз в средата между тях.

По едно време, както дремех, бях много изненадан, като чух учителя да шепне, сякаш бълнуваше.

Разсъних се и се послушах.

— Има облаци — казваше той. — Хубаво нещо са облаците. Някои хора не ги обичат, но аз ги обичам! А! А! Ще има и вятър, и още по-добре! Обичам и вятъра.

Бълнуваше ли? Разтърсих му ръката, но той продължи:

— Ако обичате, изпържете ми един омлет от шест яйца, не, от осем. Изпържете дванадесет яйца, ще ги изям с удоволствие, като се прибера.

— Чувате ли го, чичо Гаспар?

— Да, бълнува.

— Не, буден е.

— Говори глупости.

— Уверявам ви, че е буден.

— Хей, учителю!

— Искаш ли да вечеряш с мене, Гаспар? Ела, но знай, че ще има силен вятър.

— Побъркал се е — рече чичо Гаспар. — От глад и от треска.

— Не, поминал се е — обади се Бергуну. — Душата му говори. Виждате много добре, че е другаде. Къде е вятърът, учителю, мистрал ли е?

— Няма никакъв мистрал! — извика Пажес.

Всички ли си бяха изгубили ума! Полудели ли бяха? Но тогава ще се сбият, ще се изпотрепят. Какво да правя?

— Искате ли вода, учителю?

— Не, благодаря. Ще пия, като си ям омлета.

Доста време говориха и тримата едновременно, без да си отговарят, и между несвързаните им приказка непрестанно се въртяха думите „ядене, излизане, небе, вятър“.

Изведнъж ми хрумна да запаля лампата. Тя беше поставена до учителя заедно с кибрита и аз я взех. Щом светна, и те млъкнаха.

После, след като помълчаха, попитаха какво става, също като че ли се събуждаха.

— Бълнувахте — рече чичо Гаспар.

— Кой?

— Ти, учителю, Пажес и Бергуну. Казвахте, че сте навън и че духа вятър.

От време на време чукахме на стената, за да обадим на нашите спасители, че сме живи, и чувахме как кирките им непрестанно къртят въглищата. Но шумът от техните удари се усилваше бавно, което показваше, че са още далече.

Когато запалих лампата, слязох да наляя вода в ботуша и ми се стори, че водата в ямата е спаднала с няколко сантиметра.

— Водата спада.

— Божичко!

И пак ни обзе надежда. Искаха да оставят лампата запалена, за да следят спадането на водата, но учителят се възпротиви. Помислих, че ще избухне бунт. Но учителят никога не искаше нещо, без да ни даде разумни доводи.

— От лампите ще имаме нужда по-късно. Ако ги изхабим сега за нищо, какво ще правим, когато ни потрѣбват? И после, мислите ли, че няма да умрете от нетърпение, като гледате как неусетно спада водата? Не бива да очаквате, че ще спадне изведнъж. Ще ни спасят, имайте търпение. Останали са ни още тринадесет клечки. Ще ги използваме всеки път, когато поискате.

Угасихме лампата. Всички бяхме пили много вода. Никой вече не бълнуваше. И дълги часове, а може би дни стояхме неподвижни — само ударите на кирките, с които дълбаеха прохода, и шумът от кофите в шахтите поддържаха живота ни. Неусетно тия шумове ставаха все по-силни и по-силни. Водата спадаше и се приближаваха към нас. Но щяха ли да дойдат навреме? Ако работата на нашите спасители напредваше ползотворно всеки миг, и нашата слабост — телесна и душевна — всеки миг ставаше по-голяма и по-мъчителна. Моите другари не бяха яли от деня на наводнението. А още по-страшно беше, че дишахме само въздух, който не се подновяваше и от ден на ден ставаше все по-нечист и по-тежък за дишане. За щастие със спадането

на водата бе спаднало и атмосферното налягане, защото, ако беше останало, каквото беше в самото начало, бездруго щяхме да се задушим. Тъй че, каквото и да се каже, ако бяхме спасени, спасени бяхме само благодарение на бързината, с която е било организирано и проведено нашето спасяване.

Шумът на кирките и кофите беше съвсем равномерен, като движението на часовниково махало, и всяко прекъсване поради сменяването на въглекопачите ни караше да изживяваме трескави вълнения. Дали щяха да ни изоставят, или пък бяха срещнали непреодолими пречки? През едно от тия прекъсвания се чу страхотен шум, някакво хъркане, някакво мощно дихание.

— Вода нахлува в рудника — извика Карори.

— Не е вода — заяви учителят.

— Какво е?

— Не зная, но не е вода.

Учителят ни беше дал вече многобройни доказателства за своята проникателност и за безпогрешния си усет, но му вярвах само ако подкрепеше думите си с ясни доводи. Като призна, че не знае причината на този шум (както узнахме по-късно, той се дължал на някакъв вентилатор със зъбна предавка, пуснат, за да изпрати въздух на работниците), с безумен ужас се върнахме към мисълта за наводнение.

— Запали лампата!

— Излишно е.

— Запали, запали!

Трябваше да се подчини, защото всички изказаха това желание. Светлината на лампата ни показва, че водата не се беше покачила, а по-скоро спадаше.

— Виждате ли? — каза учителят.

— Ще се покачи и тоя път вече ще умрем.

— Тогава по-добре да умрем веднага, не мога повече.

— Дай лампата, учителю, искам да напиша една бележка на жената и на децата.

— Пиши и за мене.

— И за мене.

Лампата, за да пише на жена си и на децата си, преди да умре, беше поискал Бергуну. Имаше в джоба си лист хартия и парче молив. Пригответи се да пише.

— Ето какво искам да пиша:

„Ние, Гаспар, Пажес, учителят, Карори и Реми, затворени в забоя, скоро ще умрем.“

„Аз, Бергуну, моля бога да закриля жена ми и сирачетата и ги благославям.“

— Ти, Гаспар?

„Гаспар оставя, каквото има, на своя племенник Алекси.“

„Пажес оставя жена си и децата си на благоволенieto на господa бога, на преснетата Дева и на дружеството.“

— Ти, учителю?

— Аз нямам никого — каза тъжно учителят. — Никой няма да ме оплаква.

— Ти, Карори?

— Аз — викна Карори — поръчвам да продадат кестените ми, преди да ги опекаат.

— Няма да хабим книгата за такива глупости.

— Това не е глупост.

— Няма ли да поздравиш някого? Майка си?

— Майка ми ще ме наследи.

— А ти, Реми?

„Реми оставя Капи и арфата си на Матиа. Той целува Алекси и го моли да отиде при Лиза, да я целуне и да ѝ върне изсушената роза, която се намира в палтото му.“

— Всички ще се подпишем.

— Аз ще сложа кръстче — каза Пажес.

— Сега — каза Бергуну, след като всички се подписахме — искам да ме оставите да си умра спокойно, без да ми говорите. Сбогом, другари.

И като слезе от своята площадка, дойде при нас, целуна ни и тримата, качи се пак горе, целуна Пажес и Карори, после струпа купчина пепел, сложи главата си на нея, просна се цял и не помръдна вече. Вълненията около писмото и това отчаяние на Бергуну никак не ни насърчиха.

А ударите от кирките бяха станали по-ясни и навярно към нас се бяха приближили толкова много, че може би скоро щяха да ни стигнат.

Това ни обясни учителят, за да ни поободри.

— Ако бяхме толкова близко, колкото ти мислиш.

Щяхме да чуем гласовете им, а не ги чуваме, както и те не чуват нас самите.

— Може да са само на няколко метра и да не чуват гласовете ни. Това зависи от масива, който пробиват.

— Или от разстоянието.

Но водата продължаваше да спада и скоро имахме доказателство, че не достига вече свода на галериите. Чухме някакво драскане по шистите в забоя и водата плисна, сякаш бучки въглища бяха паднали в нея.

Запалихме лампата и видяхме плъхове, които тичаха по пода на забоя. И те като нас бяха намерили убежище в някой въздушен звънец и когато водите спаднали, бяха напуснали своето скривалище, за да търсят храна. Щом са могли да дойдат при нас, водата не изпълваше вече галериите догоре.

Тия плъхове бяха за нас това, което гълъбът е бил за Ноевия ковчег — край на потопа.

— Бергуну — каза учителят, като се издигна чак до горната площадка, — бъди твърд.

И му обясни, че плъховете бяха предвестници на близкото ни избавление.

Но Бергуну не се въодушеви.

— Ако трябва да премина пак от надежда към отчаяние, предпочитам да не се надявам. Очаквам смъртта. Ако се спасим, хвала на господ.

Исках да се спусна в подножието на нашия забой, за да видя добре колко е спаднала водата. Спаднала беше значително и вече имаше голямо пространство между водата и свода на галерията.

— Хвани плъхове — извика Карори — да ги изядем!

Но за да се наловят плъхове, трябваше по-ловък човек от мене. Ала надеждата ме беше окрилила отново и празното пространство в галерията ми навяваше една мисъл, която ме глождеше. Качих се на нашата площадка.

— Учителю, хрумна ми една мисъл. Щом плъховете сноват из галерията, значи може да се мине. Ще изплувам до стълбичките. Ще имам възможност да викам, ще ме чуят и така ще помогна да ни спасят. Ще дойдат да ни търсят и ще се спасим по-скоро, отколкото през прохода.

— Не ти позволявам.

— Но, учителю, аз плувам така леко, както вие ходите, и се чувствам във водата като змиорка.

— А разваленият въздух?

— Щом плъховете минават, въздухът няма да бъде по-развален за мене, отколкото за тях.

— Иди, Реми — викна Пажес, — ще ти дам часовника си!

— Какво ще кажете, Гаспар? — попита учителят.

— Нищо. Ако мисли, че може да стигне до стълбата, нека върви. Аз нямам право да го спирам.

— Ами ако се удави?

— Ами ако се спаси, вместо да умре в това време тука?

Учителят поразмисли, после ми хвана ръката:

— Ти си смел, момчето ми, постъпи, както искаш.

Мисля, че се опитваш да направиш невъзможното, но колко пъти невъзможното е сполучвало! Целуни ни.

Целунах го, целунах и чичо Гаспар, после се съблякох и се спуснах във водата.

— Викайте през цялото време! — поръчах аз, преди да заплувам. — Гласът ви ще ме води.

Какво беше празното пространство под свода на галерията? Достатъчно голямо ли беше, за да се движа свободно? Това беше главното. След няколко разтега видях, че мога да плувам спокойно, но бавно, за да не си ударя главата. Опитът, който правех, значи беше възможен. Какво ме очакваше накрая — избавление или смърт?

Обърнах се и видях светлината на лампата, която се отразяваше в черната вода. Тя ми беше фар.

— Добре ли плуваш? — викаше учителят.

— Да.

И напредвах внимателно.

Трудното беше да се следва посоката на нашия забой до стълбата, защото знаех, че на едно място, което не беше далеч, галериите се срещаха. Не биваше да се обърквам в мрака, за да не се загубя. Таванът и стените на галерията не бяха достатъчно указание, но долу имах по-положителен пътеводител — релсите. Като се вода по тях, бях уверен, че ще намеря стълбите.

От време на време спусках краката си и като напипвах железните релси, леко се издигах. Релсите бяха под краката ми, виковете на другарите — зад мене, нямаше да се загубя.

Гласовете ставаха по-тихи, шумът от кофите се усилваше, значи напредвах. Най-после щях да видя дневна светлина и щях да спася другарите си! Тия мисли ме крепяха.

Както плувах в средата на галерията, достатъчно беше да се отпусна, за да докосна релсите, но най-често ги напипвах само с крак. Веднъж се отпуснах, но не ги докоснах с крак, гмурнах се да ги напипам с ръце, но напразно. Преплувах нашир цялата галерия — не открих нищо. Бях се заблудил.

Спрях се, за да се опомня и да размисля. Гласовете на другарите ми достигнаха до мене само като слаб, едва доловим шепот.

Като си поотдъхнах и поех дълбоко въздух, отново се гмурнах, но не бях по-щастлив от първия път. Нямаше релси.

Навлязъл бях, без да забележа, в друга галерия и трябваше да се върна назад.

Но как? Другарите ми не викаха вече или — което беше едно и също — не ги чувах.

Спрях се за миг, скован от мъчителен страх, без да зная накъде да се насоча. Загубен бях в тая мрачна нощ, под тежкия свод, в ледената вода. Но изведнъж гласовете пак се обадиха и съобразих накъде да свърна.

След като плувах десетина разтега назад, гмурнах се и пак намерих релсите. Значи тук ставаше разклонението. Потърсих обръщателната плоча, но не я намерих. Потърсих изходите на другите галерии, които трябваше да излизат там, но и вляво, и вдясно срещнах стена. Къде бяха релсите? Заплувах по тях. Изведнъж те се прекъсваха. Тогава разбрах, че са били откъртени и отнесени от водната стихия и нямаше вече по какво да се ръководя.

При тези условия намерението ми ставаше неизпълнимо и трябваше да се върна обратно.

Минал бях вече по тоя път, знаех, че е безопасен, и плувах бързо, за да се върна в забоя. Гласовете ме направляваха.

Колкото повече се приближавах, струваше ми се, че гласовете бяха по-самоуверени, сякаш приятелите ми бяха придобили нови сили. Скоро стигнах входа на забоя и на свой ред се обадох.

— Идвай, идвай — ми извика учителят.

— Не намерих излаза.

— Няма значение, проходът напредва. Те чуват гласовете ни и ние ги чуваме. Скоро ще можем да разговаряме.

Бързо се изкатерих в забоя и се послушах. Наистина ударите от кирките бяха станали много по-силни, а гласовете на тези, които работеха, за да ни спасят, достигаха още слабо до нас, но вече доста ясно. След първия изблик на радост усетих, че съм замръзнал, но понеже нямаше топли дрехи, за да се изсуша, заровиха ме до шия в дребни въглища, които запазват винаги известна топлина, и чичо Гаспар и учителят се притиснаха към мене. Тогава им разказах за своите проучвания и как съм изгубил релсите.

— Посмя да се гмурнеш?

— Защо не? За съжаление не открих нищо.

Но, както каза учителят, това нямаше вече голямо значение, защото ако не ни освободяха през галерията, щяха да ни освободят през прохода.

Гласовете станаха достатъчно ясни и очаквахме, че ще се разберат думите. И наистина скоро чухме тия три думи, произнесени бавно:

— Колко души сте?

Чичо Гаспар имаше най-силен и най-ясен глас от всички ни. Натоварихме го да отговори.

— Шестима!

Последва кратко мълчание. Навярно навън се бяха надявали, че сме повече.

— Побързайте! — извика чичо Гаспар. — Не можем повече!

— Имената?

Той каза имената ни:

— Бергуну, Пажес, учителят, Карори, Реми, Гаспар.

По време на нашето спасяване този миг бил най-мъчителен за тези, които бяха отвън. Когато научили, че скоро ще се свържат с нас, всички роднини, всички приятели на изчезналите миньори се стекли и войниците с голяма мъка ги задържали пред входа на галерията.

Когато инженерът съобщил, че сме само шестима, последвало горчиво разочарование, но всеки продължил да храни известна

надежда, че между тях шестима мъже трябва да се намира този, когото очаквал.

Той повторил имената ни. Уви! От сто и двадесет майки или жени надеждите само на четири се сбъднали. Колко огорчения, колко сълзи! Но и ние мислехме за онези, които трябваше да бъдат спасени.

— Колко души са спасени? — запита чичо Гаспар.

Не отговори.

— Попитай къде е Пиер — каза Пажес.

Чичо Гаспар попита, но както първия път не последва отговор.

— Не ни чука.

— Кажете по-скоро, че не искат да отговарят.

Един въпрос ме измъчваше.

— Попитайте от колко време сме тук.

— От четиринадесет дена.

Четиринадесет дена! И при най-широки пресмятания бяхме говорили за пет-шест дена.

— Сега вече скоро ще излезете. Дръжте се! Да не говорим повече, това забавя работата. Още няколко часа.

Мисля, че това бяха, ако не най-дългите, във всеки случай най-мъчителните часове от нашето пленничество. Всеки удар с кирката ни се струваше, че ще бъде последен, но след него идваше друг и друг. От време на време пак ни питаха:

— Гладни ли сте?

— Да, много сме гладни.

— Можете ли да почакате? Ако сте изтощени, ще пробием дупка със свредел и ще ви изпратим бульон, но това ще забави освобождаването ви. Ако можете да почакате, по-скоро ще излезете на свобода.

— Ще почакаме. Побързайте.

Кофите не бяха престанали да работят нито за миг и водата продължаваше да спада равномерно.

— Кажете им, че водата спада — подсети учителят.

— Знаем. През прохода или през галерията скоро ще стигнем при вас.

Ударите с кирката станаха по-слаби. Явно беше, че всеки миг очаквах да пробият дупка и понеже им бяхме обяснили положението си, боях се да не предизвикат срутване, защото въглищата, като

паднеха върху главите ни, можеха да ни ранят, да ни убият или да ни съборят във водата.

Учителят ни обясни, че има опасност и от разширение на въздуха, който, щом се пробие дупка, ще нахлуе като снаряд и ще събори всичко. Затова трябваше да бъдем нащрек и да се пазим, както въглекопачите се пазят.

При разтърсването на масива от ударите на кирката от тавана на забоя се откъртиха парчета въглища, които се търкаляха по наклона и падаха във водата.

Чудно нещо, колкото повече приближаваше часът на освобождението ни, толкова по-слаби се чувствавахме. Аз не можех вече да се държа и легнал в ситните въглища, няхах сили да се подигна на лакът. Треперех, а не ми беше вече студено.

Най-после няколко по-едри парчета се откъртиха и се търкулнаха между нас. Таванът на забоя бе пробит. Заслепи ни светлината на лампите. Но веднага пак потънахме в мрак. Въздушно течение, страхотно въздушно течение, някаква вихрушка, повлякла със себе си парчета въглища и най-различни остатъци, угаси лампите.

— Това е въздушно течение, не бойте се, ще ги запалят вън. Почакайте малко.

Да чакаме! Още да чакаме!

Но в същия миг се чу силно плискане сред водата в галерията и като се обърнах, съзрях ярка светлина, която се движеше по клокочещата вода. Долетяха гласове:

— Дръжте се! Дръжте се!

И докато от прохода подаваха ръце на хората от горната площадка, при нас идеха от галерията.

Инженерът вървеше начело. Той пръв се изкатери в забоя и преди да успее да продумам, се намерих в ръцете му. Крайно време беше, губех съзнание.

Все пак усетих, че ме носят. После, когато излязохме от равната галерия, усетих, че ме увиват в одеяла. Затворих очи, но скоро почувствах някакъв силен блясък и бях принуден да ги отворя. Беше светлината. Намирахме се на открито.

В същия миг нещо бяло се хвърли върху мене. Беше Капи, който с един скок рипна в ръцете на инженера и почна да ми лиже лицето. В същото време усетих, че някой ми хваща дясната ръка и ме целува.

— Реми! — пошепна слаб глас.

Беше Матиа.

Огледах се наоколо и видях грамадна тълпа, която се беше струпала в две редици, а в средата имаше пътека. Цялата тълпа стоеше безмълвна, защото ѝ бяха поръчали да не ни тревожи с виковете си. Но държането и погледите ѝ бяха много по-красноречиви от думите.

На първата редица ми се стори, че виждам бели стихари и златни одежди, които блестяха на слънцето. Духовенството във Варс беше дошло пред входа на рудника, да се моли за нашето избавление.

Когато се появихме, то падна на колене в праха — през тия четиринадесет дни почвата, разкаляна в началото от бурята, бе успяла да изсъхне.

Двадесет ръце се протегнаха към мене. Но инженерът не ме даде и горд от своя успех, щастлив и величествен, ме занесе до канцеларията, дето бяха приготвени легла за нас.

След два дена се разхождах по улиците на Варс, следван от Матиа, от Алекси и от Капи, и всички по пътя се спираха да ме гледат.

Някои идваха при мене и ми стискаха ръката с насълзени очи.

Други извърщаха глава. Те бяха в траур и се питаха горчиво защо това дете сираче бе спасено, докато бащата, синът бяха още в рудника, жалки трупове, влачени, подхвърляни от водите.

Но между тия, които ме спираха, някои бяха съвсем досадни. Канеха ме на обед или в някое кафене.

— Ще ни разкажеш какво си преживял — казваха те.

Благодарях им, но отказвах, защото никак не ми беше удобно да ходя така да разказвам своите преживелици на равнодушни хора, които мислеха, че ще ми заплатят с един обед или с чаша бира. Впрочем предпочитах да слушам, вместо да разказвам, и слушах Алекси, слушах Матиа, които ми казваха какво се беше случило горе, докато ние бяхме под земята.

— Като си помислех, че си умрял заради мене — казваше Алекси, — загубвах и ума, и дума, тъй като бях уверен, че си умрял.

— Аз никога не повярвах, че си умрял — казваше Матиа. — Не знаех дали ще излезеш жив от рудника и дали ще стигнат навреме, за да те спасят, но бях уверен, че не си се оставил да се удавиш и че ако спасителите работят достатъчно бързо, ще те намерят някъде. Тогава, докато Алекси се отчайваше и те оплакваше, аз цял треперех и си

казвах: „Жив е, но може да умре“. И питах всички: „Колко време може да живее човек, без да яде? Кога ще изгребат водата? Кога ще пробият галерията?“ Но никой не ми отговаряше, както ми се искаше. Когато ви попитаха за имената и инженерът след Карори извика Реми, паднах на земята и заплаках. Постъпкаха ме малко, но не усетих, толкова бях щастлив.

Много бях горд, като видях, че Матиа е имал такова доверие в мене, като не е искал да повярва, че мога да умира.

ДВАДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

УРОК ПО МУЗИКА

Намерих си приятели в рудника. Такива мъки, преживени заедно, свързват хората. Общите страдания и надежди сближават.

Чичо Гаспар, а особено учителят ме обикнаха. И инженерът, въпреки че не беше споделил нашето затворничество, се привърза към мене като към дете, което е изтръгнал от смъртта.

Покани ме у дома си и трябваше да разкажа на дъщеря му всичко, което бяхме преживели, докато бяхме заровени толкова дълго време в забоя.

Всички искаха да остана във Варс.

— Ще ти намеря въглекопач — казваше ми чичо Гаспар — и няма да се разделяме вече.

— Ако искаш работа в канцеларията — казваше ми инженерът, — ще ти дам.

Чичо Гаспар намираше за напълно естествено да се върна в рудника, където той самият скоро щеше да слезе с безгрижието на тези, които са свикнали да се сблъскват всеки ден с опасността. Но на мене никак не ми се искаше да стана пак возач. Много хубаво нещо беше рудникът, интересно нещо и много се радвах, че видях рудник, но го бях виждал много добре и нямах никакво желание да попадна пак в забой.

Само при тази мисъл се задушавах. Положително не бях създаден за подземна работа. Животът на открито, под небето, дори под снежно небе, повече ми допадаше. Обясних това на учителя и на чичо Гаспар — вторият се изненада, а първият се наскърби, че нямам влечение към миньорската работа. Карори, когото срещнах, ми каза, че съм страхливец.

На инженера не можех да отговоря, че не желая да работя вече под земята, тъй като той ми предлагаше да работя в канцеларията и да ме учи, ако желая, да ми предава уроци. Предпочетох да му призная самата истина — така и направих.

— Ти обичаш живота на открито, приключенията и свободата — каза той. — Нямам право да ти преча, момчето ми, следвай пътя си.

Вярно, че обичах живота на открито, най-добре почувствувах това през време на своето пленничество в забоя. Не безнаказано свиква човек да ходи, където си иска, да прави, каквото си иска, и да си бъде сам господар. Докато се опитвах да ме задържат във Варс, Матиа изглеждаше мрачен и загрижен. Питам го защо, но той винаги ми отговаряше, че с нищо не се е променил — едва след като му казах, че след три дни ще си тръгнем, той ми призна причината за своята скръб, като се хвърли на шията ми.

— Значи няма да ме изоставиш? — възкликна той.

При тези думи го тупнах здравата, за да го науча да не се съмнява в мене, а също и за да прикрия вълнението, което сви сърцето ми, когато чух това приятелско възклицание. Защото само приятелството можеше да изтръгне такъв вик, а не интересът. Матиа нямаше нужда от мене, за да изкарва хляба си, той беше напълно способен да го изкарва съвсем там.

Дори, да си кажа правото, той имаше за това вродени способности, които аз не притежавах до такава степен — много нещо ми липсваше. Първо, той свиреше много по-добре от мене на всички инструменти, пееше, танцуваше и изпълняваше всякакви роли. После, той умееше също много по-добре от мене да покани „почитаемата публика“, както казваше Виталис, да бръкне в джоба си. Само с усмивката си, с кротките си очи, с белите си зъби, с откритото си лице правеше и скъперниците щедри и без да иска нищо, вдъхваше у хората желание да дават — приятно им беше да му доставят удоволствие. Това беше самата истина и през кратката си обиколка с Капи, докато аз бях возач, той бе успял да събере осемнадесет франка, които бяха много пари. Сто двадесет и осемте франка, които бяхме спестили, и осемнадесетте франка, спечелени от Матиа, правеха общо сто четиридесет и шест франка. С други думи, липсваха ни само четири франка, за да купим кравата на кралския син.

Не исках да работя в мините, но напуснах с мъка Варс, защото трябваше да се разделя с Алекси, с чичо Гаспар и с учителя. Но такава ми беше съдбата — да се разделям с тези, които обичах и които ме бяха обикнали.

Напред!

С арфата на рамо и с раницата на гръб отново тръгнахме по широките пътища с радостния Капи, който се валише в праха. Признавам, че когато напуснахме Варс, със задоволство тропнах крак о звънкия път, който кънтеше по-другояче от калната почва в рудника. Какво приятно слънце, колко хубави дървета!

Преди да тръгнем, аз и Матиа дълго спорихме кой път да хванем, защото го бях научил да чете по картата и той вече не си въобразяваше, че разстоянията са еднакви за краката, които вървят по пътя, и за пръста, който се придвижва по картата от един град до друг. След като преценихме добре кое е най-разумното, решихме, вместо да тръгнем направо за Юсел и оттам за Шаванон, да минем през Клермон, което нямаше да удължи много пътя ни, а щеше да ни даде предимството да използваме минералните бани, които по това време бяха пълни с болни: Сен Нектер, Мон Дор, Роайа, Бурбул. Докато бях возач, Матиа срещнал през обиколката си някакъв мечкар, който отивал към тия градове, където според него можело да се спечелят пари. А Матиа искаше да спечели пари, защото намираше, че сто и петдесет франка са недостатъчни, за да се купи една крава.

Колкото повече пари имахме, толкова по-хубава щеше да бъде кравата, а колкото по-хубава бъдеше кравата, толкова по-доволна щеше да бъде мама Барберен, а колкото по-доволна бъдеше мама Барберен, толкова по-щастливи щяхме да бъдем ние.

И така, трябваше да тръгнем за Клермон.

Когато пътувахме от Париж за Варс, започнах да се занимавам с Матиа, като го учех да чете и го запознавах с някои основни понятия в музиката. По пътя от Варс за Клермон продължих уроците си. Но било защото не бях много добър учител — а това е възможно, — или защото Матиа не беше добър ученик — и това е възможно, — уроците по четене вървяха бавно и трудно, както споменах вече за това.

Матиа напразно се стараеше и не вдигаше очи от книгата — той четеше най-невъобразими неща, които правеха повече чест на въображението му, а не на вниманието му. Тогава понякога губех търпение и като удрях по книгата, виках ядосан, че има наистина дебела глава. Без да ми се сърди, той ме гледаше с големите си кротки очи.

— Истина е — казваше ми усмихнат той, — тя е чувствителна само когато удрят по нея. Гарофоли не беше глупав и веднага откри

това.

Как да се сърдиш на такъв отговор. Смеех се и пак продължавахме урока.

Но при музиката не се явиха такива трудности и още в самото начало Матиа имаше такива поразителни и учудващи успехи, че много скоро започна да ме смайва със своите въпроси. После, след като ме беше смаял, започна да ме затруднява и на няколко пъти ме обърка така, че не знаех какво да му отговоря.

Признавам, че това ме измъчваше и наскърбяваше. Гледах сериозно на учителската си длъжност и смятах за унижение моят ученик да ми задава въпроси, на които не можех да отговоря. Струваше ми се, че това беше донякъде нередно.

А ученикът ми не ме щадеше и ме отрупваше с въпроси:

— Защо не пишат нотите на един и същ ключ?

— Защо употребяват диезите за повишение, а бемолите за понижение?

— Защо първият и последният такт не са винаги пълни?

— Защо настройват цигулката на едни тонове, а не на други?

На последния въпрос отговорих достойно, че не свиря на цигулка и затова никога не съм любопитствувал да узная как трябва или как не трябва да се настройва тя, и Матиа нищо не можа да ми възрази.

Но този начин да се измъквам не беше допустим при въпроси като тези, които се отнасяха до ключовете и до бемолите: те се отнасяха чисто и просто до музиката, до теорията на музиката. А аз бях учител по музика, учител по солфедж и трябваше да отговоря, в противен случай чувствавах много добре, че ще загубя своето влияние и достойнство, а държах много на влиянието и на достойнството си.

Тогава, като не знаех какво да отговоря, се измъквах от затруднението като чичо Гаспар — когато го попитах какво са каменните въглища, той ми отговаряше самоуверено:

— Въглища, които се намират в земята.

Със същата самоувереност казвах на Матиа, когато не знаех какво да му отговоря:

— Така е, защото трябва да бъде така. Това е закон.

Матиа не беше от тия, които въстават срещу законите, само че ме поглеждаше така особено, зяпнал и ококорил очи, че се чувствавах

неудобно.

Три дни след като напуснахме Варс, той ми зададе един въпрос точно от този род. Вместо да отвърна на неговото запитване: „Не зная“, отговорих достойно: „Защото е така“.

Тогава той дълбоко се замисли и целия ден не можах да му изкопча нито дума, а това беше нещо необикновено за него, защото беше винаги готов да бърбри и да се смее. Но така го притиснах, че накрая заговори.

— Ти, разбира се, си добър учител — каза ми той — и мисля, че от никого не бих научил така добре това, което зная, но все пак...

Той млъкна.

— Какво все пак?

— Все пак има може би неща, които ти не знаеш. Случва се и с най-учените, нали? Така например, когато ми отговаряш: „Така е, защото е така“, може би има други причини, които не ми казваш, защото и на тебе самия не са ти ги казали. Като си мислех така, дойде ми наум, че ако искаш, можем да си купим някоя книжка — о, не скъпа, разбира се, — някоя евтина книжка, в която са дадени основните правила на музиката.

— Имаш право.

— Нали? Знаех, че ще се съ согласиш с мене, защото в края на краищата ти не можеш да знаеш всичко, което е писано в книгите, тъй като не си учил по книги.

— Добрият учител струва повече и от най-добрата книга.

— Тези твои думи ме карат да ти кажа още нещо: ако си съгласен, ще ида да взема един урок при някой истински учител. Само един урок, но той, разбира се, ще трябва да ми каже всичко, което не зная.

— Защо не взе този урок при някой истински учител, докато беше сам?

— Защото на истинските учители се плаща, а не исках да платя за този урок от твоите пари.

Обидих се, когато Матиа започна да ми говори по този начин за истински учител. Но глупавата ми суетност рухна при последните му думи.

— Ти си много добро момче — казах му аз. — Моите пари са и твои пари, защото ти ги печелиш като ме не и много често по-добре от

мене. Ще вземеш, колкото уроци искаш, и аз с тебе.

После добавих храбро следното самопризнание за моето невежество:

— Така и аз ще мога да науча онова, което не зная.

Учителят, истинският учител, който ни беше необходим, не трябваше да бъде обикновен селски цигулар, а артист, голям артист, каквито се намират само в големите градове. Картата показваше, че най-големият град по пътя за Клермон е Манд. Но дали Манд беше истински голям град, не знаех. Буквите, с които беше написан на картата, показваха, че е голям град, а аз не можех да не вярвам на картата. Решихме, че в Манд ще направим големия разход за един урок по музика. Макар че нашите сборове бяха повече от слаби в тия безплодни Лозерски планини, където селата са малко и са бедни, не исках да забавям повече радостта на Матиа.

След като прекосихме надлъж Межанските варовити плата — най-печалната и най-жалката местност, където може да попадне човек, без гори, без реки, без посеви, без села, без жители, без помен от това, което се нарича живот, а само с безкрайни и мрачни пустини, които могат да имат някакъв чар само за тези, които минават бързо през тях с кола, — най-после стигнахме в Манд.

Мръкнало се беше преди няколко часа и не можехме да вземем още същата вечер нашия урок, пък и бяхме капнали от умора.

Но Матиа гореше от нетърпение да узнае дали в Манд, който никак не му се видя голям град, както аз му го бях представил, има учител по музика и като вечеряхме, попита стопанката на странноприемницата, където бяхме отседнали, има ли в града някой добър музикант, който да предава уроци по музика. Тя ни отвърна, че е много учудена от нашия въпрос: как може да не познаваме господин Еспинасу?

— Ние идваме отдалече — казах аз.

— Тогава навярно от много далече?

— От Италия — отвърна Матиа.

Тя престана да се чуди и сякаш се съгласи, че щом идваме от толкова далече, може и да не познаваме господин Еспинасу. Но ако идехме само от Лион или пък от Марсилия, навярно би престанала да разговаря с такива невежи, които не бяха чували името на господин Еспинасу.

— Надявам се, че добре попаднахме — казах на Матиа на италиански.

Очите на моя другар пламнаха. Навярно господин Еспинасу щеше да отговори веднага на всичките му въпроси. Нямаше да му мигне окото при обясняването на причините, които налагат да се пишат бемоли за понижение, а диези за повишение.

Поразтревожих се — такъв прочут артист дали ще се съгласи да предаде един урок на бедни скитници като нас?

— А много ли е зает господин Еспинасу? — попитах аз.

— О, да! Мисля, че е много зает. Как може да не е зает?

— Мислите ли, че ще ни приеме утре сутринта?

— Разбира се. Той приема всеки, който има пари в джоба.

И нашите разбирания бяха такива, затова се успокоихме и преди да заспим, обсъдихме надълго и широко въпреки умората всички въпроси, които щяхме да поставим на този именит учител.

След като се пременихме грижливо, с други думи, след като се измихме и изчистихме добре — това беше единственият разкош, който можехме да си позволим, тъй като нямахме други дрехи освен тия, които ни бяха на гърба, — взехме инструментите си, Матиа цигулката, а аз арфата и тръгнахме към къщата на господин Еспинасу. Капи както винаги искаше да дойде с нас, но ние го вързахме в конюшната на странноприемницата, тъй като смятахме, че не е прилично да се явим с куче пред прочутия мандски музикант.

Когато стигнахме пред къщата, в която ни бяха казали, че живее учителят, помислихме, че сме сбъркали, защото пред нея се люшкаха две медни бръснарски легенчета, които в никакъв случай не можеха да бъдат фирма на учител по музика.

Стояхме и гледахме къщата, която по всичко личеше, че е къща на бръснар, когато мина някакъв човек — спряхме го и го попитахме къде живее господин Еспинасу.

— Тук — каза той и ни показа дюкянчето на бръснаря.

Най-сетне защо един учител по музика да не живее при бръснар?

Влязохме. Дюкянчето беше разделено на две равни части: вдясно на полици имаше четки, гребени, буркани с помада, сапуни, а вляво на една маса и по стената бяха наредени и окачени музикални инструменти — цигулка, корнети, тромпети.

— Господин Еспинасу? — запита Матиа.

Дребен човек, жив и подвижен като птичка, който бръснеше някакъв селянин, седнал в едно кресло, отвърна басово:

— Аз съм.

Хвърлих поглед към Матиа, за да му обясня, че бръснарят музикант не е човекът, който ни беше необходим, за да ни предаде нашия урок, и да се обърнем към него, беше все едно да хвърлим парите си на вятъра, но вместо да ме разбере и да ме послуша, Матиа седна на един стол и попита най-самоуверено:

— Ще бъдете ли така добър да ме подстрижете, след като обръснете господина?

— Разбира се, млади момко, дори ще ви обръсна, ако желаете.

— Не, благодаря — отвърна Матиа, — не днес, ще намина друг път.

Смаян бях от самоувереността на Матиа. Той ме погледна крадешком, за да ми каже да не се сърдя предварително. Скоро Еспинасу обръсна селянина и с кърпа в ръка дойде да подстриже Матиа.

— Господине — каза Матиа, докато му връзваха кърпата около шията, — аз и другарят ми имаме един спор и понеже знаем, че сте известен музикант, надяваме се, че ще бъдете така добър да ни кажете мнението си по въпроса, който ни затруднява.

— Кажете, какво ви затруднява, момчета?

Разбрах каква цел гонеше Матиа: той искаше първо да види дали този перукиер музикант е в състояние да отговори на въпросите му, после, в случай че неговите отговори са задоволителни, ще получи урока по музика срещу цената на едно подстригване. Наистина хитрец беше тоя Матиа.

— Защо настройват цигулката на едни определени тонове, а не на други! — запита Матиа.

Помислих, че бръснарят, който тъкмо в тоя миг прокарваше гребена си в дългата коса на Матиа, ще даде някой отговор от рода на моите, и вече се подсмивах тихомълком, когато той започна:

— Втората струна вляво на инструмента трябва да даде *ла* по обикновения камертон, а другите струни трябва да се настройват така, че между тоновете да се получава квинта, с други думи, *сол* на четвъртата струна, *ре* на третата, *ла* на втората и *ми* на първата и най-високата струна.

Не аз, а Матиа се изсмя. Подиграваше ли се на смаяното ми лице? Или чисто и просто беше радостен, че научи това, което искаше да знае? Истината е, че се заливаше от смях. Докато трая подстригването, Матиа непрестанно разпитваше и бръснарят отговори на всичките му въпроси със същата лекота и със същата увереност, както за цигулката. Но след като отговори така, започна и той самият да разпитва и скоро узна с каква цел сме дошли при него. Тогава започна да се смее с глас.

— Я ги гледай, хлапетата му с хлапета — повтаряше той. — Какви хитреци!

После поиска от Матиа, който явно беше много по-голям хитрец от мене, да му изсвири нещо. Матиа грабна смело цигулката и засвири валс.

— И ти не знаеш нито една нота! — извика бръснарят, като плесна с ръце и заговори с Матиа на ти, сякаш го познаваше отдавна.

Споменах, че имаше инструменти, наредени на една маса, и други — окачени на стената. Матиа изсвири валса си на цигулката и взе един кларнет.

— Аз свиря и на кларнет, и на корнет — каза той.

— Хайде свиря — извика Еспинасу.

И Матиа изсвири по нещо и на двата инструмента.

— Този хлапак е истинско чудо! — викаше Еспинасу. — Ако останеш при мене, ще направя от тебе голям музикант. Разбираш ли, голям музикант! Сутрин ще бръснеш заедно с мене в дюкянчето, а през останалото време ще работиш. И не мисли, че не съм способен учител, понеже съм бръснар. Трябва да се живее, да се яде, да се пие, да се спи и тук ми помага бръснарчът. Жасмен е бръснал хорските бради и все пак е най-великият поет на Франция. Град Ажен има Жасмен, а Манд — Еспинасу.

Като свърши тая реч, погледнах Матиа. Какво ли щеше да отговори той? Дали щях да загубя своя приятел, своя другар, своя брат, както загубих един след друг всички, които обичах? Сърцето ми се сви. Но аз преодолях това чувство.

Положението донякъде беше същото, в което се намираше Виталис, когато госпожа Милиган искаше да остана при нея. Не исках и аз да се упреквам после, както се бе упреквал Виталис.

— Мисли само за себе си, Матиа — казах аз развълнуван.

Но той дойде бързо при мене и ме хвана за ръката.

— Да се разделя с приятеля си? Никога! Благодаря ви, господине.

Еспинасу продължи да настоява, като казваше, че когато Матиа завърши първоначалното си образование, ще намери средства да го изпрати в Тулуза, после в Париж, в консерваторията. Но Матиа непрестанно отговаряше:

— Да се разделя с Реми! Никога!

— Добре, хлапако, искам да направя нещо за тебе — каза Еспинасу. — Искам да ти подаря една книжка, в която ще научиш това, което не знаеш.

И той започна да се рови в чекмеджетата. Най-после извади една книга със заглавие „Теория на музиката“. Тя беше много стара, много измачкана, много орфана, но какво от това? После взе перо и написа на първата страница:

„Подарък на детето, което, като стане артист, ще си спомня за мандския бръснар“.

Не зная дали тогава в Манд имаше други учители по музика освен бръснаря Еспинасу, но аз и Матиа се запознахме с него и никога вече не го забравихме.

ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА КРАВАТА НА КРАЛСКИЯ СИН

Много обичах Матиа, когато пристигнахме в Манд, но когато напускахме тоя град, го обичах още повече. Има ли нещо по-хубаво, по-приятно за дружбата от това, да чувствуваш с увереност, че тия, които обичаш, те обичат? Какво по-голямо доказателство можеше да ми даде Матиа за своята обич от това, да се откаже от предложението на Еспинасу, както той направи, с други думи, да се откаже от спокойствието, от благосъстоянието, от образованието сега и успехите в бъдеще, за да дели с мене скитническия, изложен на опасности живот, без бъдеще, а може би без изгледи дори за утрешния ден?

Не можех да му кажа пред Еспинасу вълнението, което изпитах при думите му: „Да се разделя със своя приятел! Никога!“, но когато излязохме, хванах му ръката и я стиснах:

— Знаеш ли, от днес сме приятели на живот и на смърт!

Той се усмихна и ме погледна с големите си очи:

— Знаех това и преди — каза той.

Матиа, на когото дотогава никак не му вървеше в четенето, направи изненадващи успехи, откакто почна да чете „Теория на музиката“ от Кун. За съжаление не можех да го карам да работи, колкото аз исках, а и колкото той самият желаше, защото бяхме принудени да вървим от сутрин до вечер и да изминаваме дълги разстояния, за да се измъкнем колкото се може по-бързо от тия села в Лозер и Оверн, които не са никак гостоприемни за певците и музикантите. В тоя беден край селянинът печели малко и никак не обича да бърка в джоба си. Слуша спокойно всичко, което му се свири, но разбере ли, че ще почнат да събират пари, си отива или затваря вратата си.

Най-после през Сен Флур и Исор стигнахме в селата с минерални бани, които бяха цел на нашето пътуване, и за щастие сведенията на мечкаря излязоха верни — в Бурбул, особено в Мон Дор направихме добри сборове.

За да бъде справедлив, трябва да кажа, че те се дължаха предимно на Матиа, на неговото умение и съобразителност. Видех ли събрани хора, аз вземах арфата и почвах да свиря колкото се може похубаво наистина, но малко равнодушно. Матиа не постъпваше по този обикновен начин. За него не беше достатъчно да се съберат хора, за да почне веднага да свири. Преди да вземе цигулката или корнета, той проучваше публиката и не му трябваше много време, за да види дали да свири, или да не свири, и най-важното — какво да свири.

В школата на Гарофоли, където се е използвало нашироко хорското милосърдие, той бе изучил с всички тънкости толкова трудното изкуство да накараш хората да бъдат щедри и отзивчиви. Още при първата ни среща в тавана на улица „Лурсин“ той ме учуди много, като ми обясни кои причини карат минувачите да развързват кесиите си. Но ме учуди още повече, когато го видях как работи.

В минералните бани той разгърна цялото си умение, и то за парижката публика, неговата някогашна публика, която се намираше там и която той добре познаваше.

— Внимавай! — казваше той, когато се задаваше някоя млада жена в траур по алеите. — Трябва да свирим нещо тъжно, за да я трогнем и да я накараме да мисли за оня, когото е изгубила. Ако заплаче, ще спечелим.

И почвахме да свирим толкова проточено — да ти се скъса сърцето.

В околностите на Мон Дор, където стават разходките, има места, които се наричат „салоните“ — шахматно посадени дървета, под сянката на които летовниците прекарваха по няколко часа на чист въздух. Матиа проучваше публиката в тия „салони“ и едва като свършеше наблюденията си, нагласяваше програмата.

Ако забележехме някой болен, седнал печално на стол, блед, със стъклени очи и хлътнали страни, много внимавахме да не застанем изневиделица пред него и да го изтръгнем от тъжните му мисли. Започвахме да свирим отдалече, сякаш свирехме на себе си, но с голямо старание. Наблюдавахме го с крайчеца на окото — ако ни погледнеше гневно, си отивахме, но ако ни слушаше с удоволствие, приближавахме и Капи можеше да поднесе смело гаванката си, без да има опасност да бъде прогонен с ритници.

Но най-големите си успехи Матиа жънеше сред децата — със своя лък той ги караше да играят лудо, а с усмивката си размиваше и най-начумерените. Как успяваше? Не зная. Но така беше — харесваха го и го обичаха.

Приходът от нашия поход беше наистина изненадващ. След като изплатихме всичките си разноски, спечелихме доста бързо шестдесет и осем франка.

Шестдесет и осем франка и сто четиридесет и шестте франка, които бяхме спестили, правеха двеста и четиринадесет франка. Беше дошъл часът да тръгнем за Шаванон, без да губим повече време, като минем през Юсел, където ни бяха казали, че ще има голям панаир на добитък.

Панаирът щеше да ни свърши работа. Най-после щяхме да имаме възможност да купим тая прословута крава, за която си говорехме толкова много и за която бяхме правили толкова трудни спестявания. Досега изпитвахме само удоволствието да лелеем своя блян.

Правехме го толкова красив, колкото ни позволяваше нашето въображение. Нашата крава трябваше да бъде бяла — така желаше Матиа. Аз пък мечтаех да бъде червена в памет на горката Червенушка. Трябваше да бъде кротка, да дава много ведра мляко. Великолепни, прелестни мечти!

Но сега трябваше да преминем от мечтите към действителността и тук започваха трудностите.

Как да изберем нашата крава и да бъдем уверени, че тя действително ще има всички качества, с които обичаме да я кичим? Положението беше сериозно. Каква отговорност! Не знаех по какво се познава едва добра крава, а и Матиа беше невежа като мене.

Безпокойството ни растеше и от необикновените истории, които бяхме чували по странноприемниците, откакто бяхме наумили да купим крава. Търговец на коне или крави значи майстор на хитрини и лъжи. Много от тези истории се бяха запечатали в паметта ни и ни плашеха. Някакъв селянин купил на панаира крава с най-хубава опашка, каквато някога крава е имала. С такава опашка тя би могла да пъди мухите дори от върха на муцуната си, а това, както знаете, е голямо предимство. Прибрал се вкъщи радостен, защото не платил скъпо за такава изключителна крава. На другата сутрин отишъл да я

види — нямала никаква опашка. Тая, която висяла така благородно отзаде ѝ, била залепена — била чужда, изкуствена опашка. Друг купил крава с лъжливи рога. А трети, като почнал да дои кравата си, забелязал, че вимето ѝ било надутото и че няма да дава и по две чаши мляко на денонощие. Не биваше да ни се случват такива неприятности.

Матиа никак не се боеше от изкуствена опашка — той щеше да увисне цял на опашката на всяка крава, която ни хареса, и щеше да дърпа толкова силно, че ако опашката беше залепена, щеше да се скъса. За надутото виме има също така напълно сполучливо средство — да се бодне с дълга, дебела игла.

Разбира се, тия средства щяха да бъдат безпогрешни, ако опашката беше изкуствена или вимето надутото. Но ако опашката беше истинска, нямаше ли опасност кравата да ритне здравата в корема или главата тоя, който почне да я дърпа? Нямаше ли да направи същото, ако някой я убоде във вимето?

Мисълта, че може да получи някой ритник, въздействува върху въображението на Матиа и ние продължаваме да се безпокоим. Наистина страшно щеше да бъде, ако подарим на мама Барберен крава, която не дава мляко или е без рога.

В един от разказите, които бяхме слушали, един ветеринар играеше страшна роля поне по отношение на търговеца на крави. Ако вземехме някой ветеринар, това, разбира се, щеше да струва пари, но колко пък би ни помогнало! Както бяхме затруднени, спряхме се на това решение, което във всяко отношение изглеждаше най-разумно, и весело си продължихме пътя.

Разстоянието между Мои Дор и Юсел не беше голямо, изминахме го за два дена и пристигнахме рано-рано в Юсел.

Тук се чувствувах като у дома си, тъй да се каже. В Юсел се бях явил за пръв път пред публика в „Слугата на господин Добродушко“ или „По-глупавият от двамата не е онзи, който предполагате“, и пак в Юсел Виталис ми купи първия чифт обуца — обущата с гвоздеи, които толкова много ме зарадваха.

Горкият Добродушко, той не беше вече тук с хубавия си червен мундир на английски генерал! Зербино и Долче също ги нямаше! Виталис! Изгубих го и никога вече нямаше да го видя как върви с високо вдигната глава и отмерва такта с ръце и крака, като свири валс на пискливата си флейта.

Тогава бяхме шестима, а останахме живи само двама — аз и Капи. Затова влязох в Юсел съвсем опечален. Неволно си мислех, че на всеки ъгъл ще зърна шапката на Виталис или пък ще чуя неговия зов, който толкова пъти е отеквал в ушите ми:

— Напред!

Дюкянът на вехтошаря, където Виталис ме бе завел, за да ме облече като артист, прогони за щастие тия мрачни мисли. Беше си такъв, какъвто го видях, когато слязох по трите му хлъзгави стъпала. На врата та висеше дрехата с галони по шевовете, от която се бях възхитил, а на витрината видях същите стари пушки и същите стари лампи.

Поисках да покажа и площада, където за първи път се появих пред публиката в ролята на слугата на господин Добродушко, с други думи, на по-глупавия от двамата. Капи се опомни и замаха с опашка. Оста рихме раниците и инструментите си в странноприемницата, където бяхме отседнали с Виталис, и тръгнахме да търсим ветеринар. Когато изслуша молбата ни, той ни се изсмя право в лицето.

— В нашия край няма учени крави — рече той.

— Ние не търсим крава, която да знае да прави фокуси, а която да дава хубаво мляко.

— И има истинска опашка — добави Матиа, който много се тревожеше при мисълта за залепена опашка.

— С други думи, господин ветеринар, ние ви молим да ни помогнете с вашата наука да не ни ограбят търговците на крави.

Казах тия думи, като се мъчех да подражавам на благородното държане на Виталис, когато искаше да спечели хората.

— А защо, дявол да го вземе, ви е притрябвала крава? — запита ветеринарят.

Обясних му с няколко думи защо ни е кравата.

— Вие сте добри момчета — каза той. — Ще дойда утре сутринта с вас на панаира и ви обещавам, че кравата, която ще ви избира, няма да има изкуствена опашка.

— Нито лъжливи рога, нали? — попита Матиа.

— Нито лъжливи рога.

— Нито надуто виме?

— Ще бъде хубава крава. Но за да я купите, трябва да имате с какво да я платите.

Без да му отговоря, аз развързах кърпата, в която беше скрито нашето съкровище.

— Отлично, елате при мене утре в седем часа сутринта.

— А колко ще ви дължим, господин ветеринар?

— Нищо. Как мога да взема пари от такива добри момчета като вас!

Не знаех как да благодаря на този прекрасен човек, но на Матиа му хрумна нещо.

— Господине, обичате ли музика? — попита той.

— Много, момчето ми.

— А рано ли си лягате?

Този въпрос беше доста неуместен, но ветеринарят благоволи да ни отговори:

— В девет часа.

— Благодаря, господине! До утре, в седем часа сутринта.

Разбрах намерението на Матиа.

— Концерт ли искаш да му дадеш? — попитах го аз.

— Да. Една серенада, преди да си легне. Така се постъпва с хората, които човек обича.

— Добре го измисли. Да се приберем в странноприемницата и да си подготвим програмата на концерта. Може да не се смущаваме много пред публиката, която плаща, но когато плащаме ние самите, трябва да положим всички грижи.

В девет часа без две-три минути бяхме пред къщата на ветеринаря — Матиа с цигулката, а аз с арфата. Улицата беше тъмна — луната трябваше да изгрее към девет часа и затова бяха сметнали за разумно да не палят фенерите. Дюкяните бяха вече затворени, а минувачи почти не се мяркаха.

В девет часа при първия удар на градския часовник засвирихме заедно и в тая тясна, тиха уличка инструментите ни звучаха като в най-добрия салон. Отвориха се прозорци и се показаха глави с нощни шапчици, кърпи и шалове. Разпитваха се, изненадани, от един прозорец на друг.

Нашият приятел, ветеринарят, живееше в къща, която имаше на единия си ъгъл красива куличка. Един от прозорците на тая куличка се отвори и той се наведе да види кой свири.

Навярно ни позна и разбра какви са намеренията ни, защото ни махна с ръка да не свирим.

— Ще ви отворя вратата — каза той — и ще продължите в градината.

И почти веднага ни отвори вратата.

— Вие сте славни момчета — каза той, като стисна здраво ръка и на двамата ни, — но сте лекомислени. Не ви ли мина през ум, че полицията може да ви задържи, задето нарушавате нощната тишина на публично място?

Нашият концерт продължи в градината, която не беше много голяма, но беше твърде красива, с беседка, покрита с пълзящи растения.

Ветеринарят беше женен, имаше няколко деца и скоро около нас се събра публика. Запалиха свещи под беседката и свирихме, докато мина десет часът. Свършихме ли едно парче, ръкопляскаха ни и настояваха за друго.

Ако ветеринарят не ни беше изпратил да си вървим, струва ми се, че по желание на децата щяхме да свирим до късна нощ.

— Пуснете ги да вървят да си легнат — каза той. — Утре в седем часа сутринта трябва да бъдат тук.

Но той не ни пусна да си вървим, преди да ни почерпи, което ни беше много приятно. Тогава за благодарност Капи направи няколко от най-смешните си фокуси за голяма радост на децата. Тръгнахме си към полунощ.

Градът Юсел, така тих вечерта, на сутринта беше шумен и оживен. Още преди да съмне, чувахме непрестанно трополене на каруци, които се търкаляха по настилката, примесено с цвилене на коне, с мучене на крави и с блеене на овце, с виковете на селяни, които пристигаха за панаира. Когато излязохме, дворът на нашата странноприемница бе задръстен вече от каруци, преплетени една в друга, а от колите, които пристигаха, слизаха пременени селяни, които вземаха на ръце жените си, за да ги свалят на земята.

Тогава всички се поразкършваха, а жените си оправяха фустите. На улицата подвижна вълна се стичаше към панаира. Беше още шест часът и решихме да отидем да разгледаме кравите, които бяха вече докарани, и да си изберем предварително някоя.

Ах, какви хубави крави! Имаше различни по цвят и големина — едни угоени, други мършави, едни с телетата си, други с увиснало до земята, напрацяло от, мляко виме. На панаира имаше и коне, които цвилеха, кобили, които ближеха своите жребчета, угоени свине, които си ровеха дупки в земята, млечни прасенца, които квичаха, сякаш ги деряха живи, овце, кокошки, гъски. Но какво значение имаше това за нас! Ние виждахме само кравите, които мигаха насреща ни и бавно; движеха челюстите си — преживяха нощната храна, без да подозират, че няма да пасат вече тревата на пасбищата, където са отраснали.

След половинчасова обиколка открихме седемнадесет крави, които ни харесаха напълно — една за едно, друга за друго, три — защото бяха червени, две — защото бяха бели, и затова, разбира се, почна спор между мене и Матиа. В седем часа отидохме при ветеринаря, който ни чакаше, и заедно се върнахме на панаира, като му обяснихме отново каква крава искахме да купим.

Изискванията ни се заключаваха в две думи — да дава много мляко и да яде малко.

— Ето една, която изглежда добра — каза Матиа, като посочи белезникава крава.

— Мисля, че тази е по-добра — казах аз, като посочих една червеникава.

Ветеринарят ни помири, като не се спря нито пред едната, нито пред другата, а отиде при третата. Тя беше дребна, с тънки крака, червена, с кафяви уши и страни, с черно около очите и с белезникав кръг около муцуната.

— Ето една руергска крава, точно каквато ви трябва — каза той.

Хилав селянин я държеше за поводата. Към него се обърна ветеринарят, за да разбере колко иска за кравата.

— Триста франка.

Тая дребна крава, жизнена и мила, с хитра муцуна, ни беше вече харесала. Останахме като втрещени. Триста франка. Не беше крава за нас. Кимнах на ветеринаря, за да му дам да разбере, че трябва да потърсим друга. Но той ми смигна, за да ми каже, че трябва да упорствуваме.

Тогава той и селянинът започнаха да се пазарят. Той предложи сто и петдесет франка. Селянинът намали десет франка. Ветеринарят качи на сто и седемдесет. Селянинът слезе на двеста и осемдесет.

Но като стигнаха дотам, не продължиха по същия начин, който ни бе вдъхнал голяма надежда. Вместо да предлага, ветеринарят започна да разглежда подробно кравата — краката ѝ били много тънки, вратът много къс, рогата много дълги, гърдите ѝ слаби, а вимето недоразвито.

Селянинът отговори, че щом сме толкова добри познавачи, ще ни даде кравата си за двеста и петдесет франка, та да попадне в добри ръце.

Тогава се уплашихме, защото и двамата си мислехме, че кравата е лоша.

— Да видим други крави — предложих аз.

След тия думи селянинът с голяма мъка намали още десет франка. Най-сетне, като намаляваше постепенно, той слезе на двеста и десет франка, но там и остана.

Ветеринарят ме бутна с лакът, за да ми даде да разбере, че всичко, което казва, не е истина и че кравата никак не е лоша, а, напротив — превъзходна. Но двеста и десет франка бяха много пари за нас.

През това време Матиа се завъртя зад кравата и отскубна дълъг косъм от опашката ѝ, а кравата го ритна. Това ме склони напълно.

— Давам двеста и десет франка — казах аз, като мислех, че всичко е свършено.

И протегнах ръка към повода. Но селянинът не ми го подаде.

— А подарък за жената? — каза той.

Пак започнахме да се пазарим и накрая се съгласихме на двадесет су за подарък. Оставаха ни само три франка. Пак протегнах ръка. Селянинът я хвана и я стисна здраво, приятелски. А именно понеже му бях приятел, трябваше да дам и за почерпка на дъщерята. Почерпката на дъщерята ни струваше десет су.

За трети път посегнах към повода. Но моят приятел, селянинът, ме спря.

— Носите ли оглавник? — попита ме той. — Продавам кравата, но не продавам оглавника ѝ.

Но понеже бяхме приятели, на драго сърце ми отстъпи оглавника за тридесет су — не беше скъпо.

Трябваше ни оглавник, за да водим кравата. Простих се с тридесетте су, като правех сметка, че ни остават още двадесет. И тъй,

наброих двеста и тринадесет франка и за четвърти път протегнах ръка.

— А къде ви е поводът? — попита селянинът. — Продадох ви оглавника, но не съм ви продал повода.

Поводът ни струваше двадесет су — последните ни двадесет су.

И когато ги платихме, най-после получихме кравата с оглавника и повода. Имахме крава, но нямахме вече никакви пари, нямахме нито едно су, за да нахраним себе си и нея.

— Ще работим — каза Матиа, — кафенетата са претъпкани. Като се разделим, ще свирим във всички кафенета и довечера ще имаме много пари.

Вкарахме кравата в обора на странноприемницата, където я вързахме здраво, после тръгнахме да свирим на различни страни и вечерта, когато си пресметнахме парите, видях, че Матиа е спечелил четири франка и петдесет сантима, а аз — три франка.

Със седем франка и петдесет сантима бяхме богати. Но радостта, че сме спечелили седем франка и петдесет сантима беше много малка в сравнение с радостта, която изпитвахме, че сме похарчили двеста и четиринадесет.

Склонихме прислужницата от кухнята да издои кравата и вечеряхме мляко. Никога не бяхме пили толкова вкусно мляко. Матиа заяви, че било сладко и че миришело на портокалов цвят като млякото, което пил в болницата, но било много по-хубаво. И в своя възторг отидохме и целунахме нашата крава по черната ѝ муцуна. Навярно тя се трогна от тая милувка, защото ни близна по лицето с грапавия си език.

— Знае да целува — извика възхитен Матиа.

За да разберете щастието, което изпитвахме, когато целуваме кравата си и когато тя ни целуваше, трябва да си припомните, че и аз, и Матиа не бяхме глезени с целувки. Ние нямахме участта на галените деца, на които дотягат майчините милувки, и на двамата много ни се искаше някой да ни помилва.

На другата сутрин станахме призори и веднага тръгнахме за Шаванон. Понеже бях благодарен на Матиа за помощта, която ми беше оказал, защото без него никога не бих събрал голямата сума двеста и четиринадесет франка, поисках да му доставя удоволствието да води кравата ни — той я теглеше щастлив за повода, а аз вървах зад нея. Чак когато излязохме от града, заставах до него, за да си говорим, както

обикновено, и най-много, за да гледам отпред кравата. Никога не бях виждал толкова хубава крава. И наистина тя изглеждаше много добре, както вървеше бавно, люшкаше се и се перчеше като животно, което съзнава стойността си.

Сега вече нямаше нужда да гледам всеки миг в картата, както правех, след като напуснахме Париж. Знаех къде отивам и макар че бяха минали няколко години, откакто минах оттук с Виталис, пътят не се беше никак променил.

За да не изморим кравата, а и за да не стигнем много късно в Шаванон, имах намерение да преспим в селото, където прекарах първата нощ от пътуването с Виталис, в папратената постеля — там добрият Капи, като видя, че съм тъжен, се излегна до мене и сложи лапата си в моята ръка, за да ми каже, че ще ма бъде приятел. Оттам щяхме да тръгнем на другата сутрин, за да стигнем рано при мама Барберен.

Но съдбата, благоприятна досега, се обърна срещу нас и промени намеренията ни.

Решили бяхме да разделим пътя на две и да спрем да закусим, а най-важното, да нахраним кравата, която щеше да се напасе с трева в рововете край пътя.

Към десет часа открих място със зелена и буйна трева — свалихме раниците и вкарахме кравата в рова, Отначало исках да я държа за повод, но тя изглеждаше толкова спокойна и най-важното, така усърдно си пасеше, че увих веднага повод, около рогата ѝ и седнах край нея, за да си изям хляба.

Разбира се, ние се нахранихме много преди нея. Тогава, след като ѝ се любувахме дълго време и не знаехме вече какво да правим, аз и Матиа започнахме да играем на топчета, защото не бива да смятате, че бяхме две важни и сериозни човечета, които мислят само как да спечелят пари. Ако водехме живот, напълно различен от живота на нашите връстници, ние бяхме запазили желанията и наклонностите на своята възраст, с други думи, обичахме детските игри и не минаваше ден, без да поиграем на топчета, на топка и на „прескочи кобила“. Изведнъж, много често без повод, Матиа ми казваше:

— Ще поиграем ли?

И веднага сваляхме раниците, инструментите и започвахме да играем на пътя. Ако няха часовник да видя колко е часът, много пъти

бихме играли до мръкнало. Но той ми напомняше, че съм директор на трупa, че трябва да работим, да печелим пари, за да се изхранваме, и мятах арфата на наболялото си рамо.

Напред!

Свършихме играта, преди кравата да престане да пасе, и когато ни видя, че се приближаваме към нея, тя започна да хрупа усилено тревата, сякаш искаше да ни каже, че е още гладна.

— Да почакаме малко — предложи Матиа.

— Не знаеш ли, че кравата яде по цял ден?

— Още мъничко.

Докато чакахме, взехме раниците и инструментите си.

— Да ѝ посвиря ли малко на корнет? — попита Матиа, който мъчно се свърташе на едно място. — В цирк Гасо имаше една крава, която много обичаше да ѝ свирят.

И без да ме пита повече, Матиа затръби тържествено.

При първите звуци кравата вдигна глава. После изведнъж, преди да успее да се хвърля на рогата ѝ, за да отвия поводa, тя препусна в галоп.

И ние веднага се понесохме подир нея, препускахме с всички сили и я викахме. Изкрещях на Капи да я спре, но той не умееше да върши всичко — кучето на някой говедар би се хвърлило върху муцуната на нашата крава, но Капи беше учено куче и се хвърли в краката ѝ.

Разбира се, тя не се спря, а, напротив, започна да препуска още по-силно, а и ние продължихме да тичаме — тя напред, а ние след нея. Както тичах, виках на Матиа:

— Глупак!

А той ми крещеше запъхтян, без да се спира:

— Набий ме! Заслужавам!

Спрели бяхме да похапнем на около два километра пред някакво голямо село и сега кравата препускаше към това село. Тя влезе, разбира се, преди нас в селото и понеже пътят беше прав, успяхме да видим въпреки разстоянието, че ѝ препречиха пътя и я хванаха. Тогава престаняхме да тичаме толкова бързо. Кравата ни не беше загубена. Достатъчно беше да си я поискаме от добрите хорица, които я спряха, и те щяха да ни я дадат. Но колкото повече приближавахме, хората около нашата крава ставаха повече и когато стигнахме най-послед при

нея, бяха се събрали двадесетина мъже, жени и деца, които спореха нещо и гледаха към нас.

Представях си, че трябваше само да си поискам кравата. Но вместо да ми я дадат, те ни заобиколиха и ни отрупаха с въпроси. „Откъде идем и откъде имаме тая крава?“

Отговорите ни бяха и много прости, и много лесни. Но те не убедиха тия хора и два-три гласа се обадиха, че сме откраднали кравата, която беше избягала от нас, и трябвало да ни хвърлят в затвора, докато работата се изясни.

Ужасният страх, който ми вдъхваше думата затвор, ме смути и ни погуби — аз пребледнях, почнах да мънкам и понеже бях задъхан от тичането, не бях в състояние да се защитавам.

На това отгоре дойде полицаи. Разказаха му с няколко думи случая и понеже работата не му се видя чиста, заяви, че ще закара кравата в капана, а нас ще ни затвори — после ще разследват случая.

Исках да възразя, Матиа поиска да се обади, но полицаят ни заповяда грубо да мълчим. Тогава си спомних случая с Виталис и полицаия в Тулуза и казах на Матиа да мълчи и да върви след господин полицаи.

Цялото село ни изпрати до общината, където се намираше затворът. Заобикаляха ни отвсякъде, бутаха ни, блъскаха ни, удряха ни, ругаеха ни и ако не беше полицаят, който ни пазеше, мисля, че щяха да ни пребият с камъни, сякаш бяхме големи престъпници, убийци или подпалвачи. А не бяхме извършили никакво престъпление. Но тълпите често постъпват така. Те се увличат по първите признаци и се нахвърлят върху нещастниците, без да знаят какво са направили, виновни ли са, или не.

Като стигнахме в затвора, у мене блесна мигновена надежда. Общинският пазач, който беше същевременно тъмничар и полски пъдар, в началото не искаше да ни приеме. Казах си, че е добър човек. Но полицаят настоя и тъмничарят отстъпи. Той мина пред нас и отвори вратата, която се затваряше отвън с голяма ключалка с две резета. Тогава видях защо в началото не искаше да ни приеме. Той беше проснал на пода на затвора да си суши лук за зимата. Претърсиха ни. Взеха ни парите, ножчетата, кибрита, а през това време тъмничарят струпа всичкия си лук в един кът. Тогава ни оставиха — вратата печално изскърца и се затвори зад нас.

Бяхме в затвора. За колко ли време?

Когато си задавах тоя въпрос, Матиа застана пред мене и сведе глава.

— Удряй — каза той, — удряй по главата. Колкото и силно да удряш, няма да е достатъчно за моята глупост.

— Ти извърши глупост, а аз не ти попречих — и аз постъпих също така глупаво като тебе.

— Предпочитам да ме удряш, няма да ми бъде толкова мъчно... Нашата бедна крава, кравата на кралския син!

И заплака. Тогава аз трябваше да го утешавам, като му обяснявах, че положението не ни е чак толкова тежко. Не бяхме направили нищо и нямаше да бъде трудно да докажем, че сме купили кравата. Добрият ветеринар от Юсел щеше да ни бъде свидетел.

— Ами ако ни обвинят, че сме откраднали парите, с които сме купили кравата, как ще докажем, че сме ги спечелили?

Матиа имаше право.

— И после — продължи Матиа, като продължаваше да плаче, — ако излезем от затвора и ни върнат кравата, сигурен ли си, че ще намерим мама Барберен?

— Защо да не я намерим?

— Откакто си я напуснал, тя може да е умряла.

Сърцето ми се сви при тая мисъл. Вярно, мама Барберен можеше да е умряла, защото, макар че не беше на възраст, в която лесно можеше да се мисли за смърт, аз знаех от опит, че можеш да загубиш тия, които обичаш. Не бях ли загубил Виталис? Как не ми беше минала още тая мисъл през ума?

— Защо не ми каза по-рано това? — попитах аз.

— Защото, когато съм щастлив, само весели мисли се въртят в глупавата ми глава, а когато съм нещастен, се въртят само тъжни мисли. Толкова бях щастлив при мисълта, че ще подарим кравата на твоята мама Барберен, не мислех само за радостта на мама Барберен, а и за нашата радост и бях замаян, сякаш опиянен.

— И моята глава е глупава като твоята, мой беден Матиа, защото и в нея се въртяха същите мисли. И аз като тебе бях замаян и опиянен.

— Ах, ах! Кравата на кралския син! — викна разплакан Матиа. — Добре се наредихме с тоя кралски син!

После внезапно стана и започна да ръкомаха:

— Ами ако мама Барберен е умряла, а отвратителният Барберен е жив и ни вземе кравата, ако вземе и тебе самия?

Разбира се, затворът, виковете на тълпата, полицаят, скърцането на резетата и на ключалката, когато затвориха вратата след нас, ни навяваха тия тъжни мисли.

Но Матиа не мислеше само за нас, а и за нашата крава.

— Кой ще я нахрани? Кой ще я издои?

Няколко часа минаха така в тъжни мисли и колкото повече време минаваше, повече се отчайвахме.

Но аз се опитвах да ободря Матиа, като му обяснявах, че ще дойдат да ни разпитат.

— Добре! А какво ще кажем?

— Истината.

— Тогава ще те предадат в ръцете на Барберен или пък, ако мама Барберен е сама у дома, ще разпитат и нея, за да разберат дали не лъжем. А тогава няма да можем да я изненадаме.

Най-после вратата се отвори със страшно металическо скърцане и влезе стар господин с побелели коси — добродушното му и открито лице веднага ни вдъхна надежда.

— Хайде, обесници, ставайте — каза тъмничарят — и отговаряйте на господин мировия съдия.

— Добре, добре — каза мировият съдия, като направи знак на тъмничаря да го остави сам, — аз ще разпитам този — и ме посочи с пръст, — изведете другия и го пазете, после ще го разпитам.

Помислих, че при това положение трябва да предупредя Матиа какво да отговаря.

— И той като мене ще ви разкаже истината, самата истина, господин мирови съдия — обадох се аз.

— Добре, добре — прекъсна ме бързо съдията, сякаш не искаше да ми позволи да говоря.

Матиа излезе, но преди това успя да ми каже с бърз поглед, че ме е разбрал.

— Обвиняват ви, че сте откраднали крава — ми каза съдията, като ме гледаше право в очите.

Отговорих, че сме купили кравата на панаира в Юсел, и му казах името на ветеринаря, който ни беше помогнал при покупката.

— Ще проверим.

— Разчитам на това, тъй като тая проверка ще докаже нашата невинност.

— А защо купихте кравата?

— За да я закараме в Шаванон и да я подарим на жената, която ме е отгледала, в знак на благодарност за грижите ѝ към мене и за да си спомня за обичта ми към нея.

— И как се нарича тая жена?

— Мама Барберен.

— Не е ли жената на един работник зидар, който бе осакатен преди няколко години в Париж?

— Да, господин мирови съдия.

— И това ще проверим.

Но аз не отвърнах на тия думи, както направих, когато говорихме за ветеринаря от Юсел.

Като видя смущението ми, съдията ме отрупа с въпроси и аз трябваше да отговарям, че ако разпита мама Барберен, ще провали целта, която си бяхме поставили, тъй като нямаше да има никаква изненада.

Но в своето смущение изпитвах истинска радост — мировият съдия познаваше мама Барберен и искаше да узнае от нея дали казвам истината, или не, а това показваше, че мама Барберен още е жива.

Скоро изпитах още по-голяма радост — между въпросите си мировият съдия подхвърли, че преди известно време Барберен се е върнал в Париж.

Това ме зарадва извънредно много и намерих убедителни думи, да го уверя, че показанията на ветеринаря ще бъдат достатъчни, за да докажат, че не сме откраднали кравата.

— А откъде взехте пари, за да купите тая крава?

Тоя въпрос беше уплашил толкова много Матиа, когато предвиждаше, че може да ни го зададат.

— Спечелихме ги.

— Къде? Как?

Обясних му как сме печелили и събирали су по су тия пари от Париж до Варс и от Варс до Мон Дор.

— А какво правихте във Варс?

Този въпрос ме принуди да започна нов разказ. Когато чу, че съм бил заровен в рудника Трюйер, съдията ме прекъсна и много кротко,

почти приятелски ме попита:

— Кой от вас двамата е Реми?

— Аз, господин мирови съдия.

— Как ще докажеш? Полицаят ми каза, че нямаш документи.

— Нямам, господин мирови съдия.

— Тогава разкажи ми как стана злополуката във Варс. Четох за случая във вестниците. Ако не си истинският Реми, не можеш ме излъга. Слушам. Внимавай!

Обръщението на мировия съдия на „ти“ ми вдъхна смелост. Виждах, че не е враждебно настроен към нас.

Когато завърших разказа си, мировият съдия ме гледа дълго с кротки и умилени очи. Мислех си, че ще ни освободи веднага, но се излъгах. Без да ми каже нещо, той ме остави сам. Навярно щеше да разпита Матиа, за да види дали разказите ни ще съвпадат.

Стоях доста време потънал в мислите си. Но най-сетне мировият съдия се върна заедно с Матиа.

— Ще поискам сведения от Юсел — каза той — и ако, както се надявам, те потвърдят вашите показания, утре ще ви освободя.

— А кравата ни? — попита Матиа.

— Ще ви я върнем.

— Не исках да кажа това — поправи се Матиа. — Кой ще я нахрани? Кой ще я издои?

— Бъди спокоен, хлапето ми.

И Матиа се успокои.

— Ако издоят кравата — усмихна се той, — не може ли да ни дадат млякото? Ще се навечеряме прекрасно.

Веднага щом мировият съдия излезе, съобщих на Матиа двете важни новини, които ме бяха накарали да забравя, че съм в затвора — мама Барберен беше жива, а Барберен бе заминал за Париж.

— Кравата на кралския син ще влезе тържествено в Шаванон — каза Матиа.

И започна да играе и да пее от радост. Хванах го за ръце, увлечен от неговата веселост, а Капи, който досега лежеше в едно кътче тъжен и спокоен, се изправи на задните си лапи и застана между нас. Тогава заиграхме така лудо, че тъмничарят, изплашен навярно за своя лук, дойде да види дали не сме се разбунтували.

Заповяда ни да мълчим, но не заговори грубо с нас, както когато влезе с мировия съдия.

По това разбрахме, че положението не ни е тежко и скоро получихме доказателство, че не сме се излъгали, тъй като той влезе след малко и ни донесе голямо гърне, пълно догоре с мляко — млякото на нашата крава. Но това не беше всичко — заедно с гърнето тъмничарят ни донесе голям бял хляб и парче студено телешко, като ни каза, че го изпраща господин мировият съдия. Никога затворници не са били така добре гледани. Тогава, като ядях телешкото и пиех мляко, промених мнението си за затворите. Да, в тях не беше толкова лошо, както си представях. Такова беше мнението и на Матиа.

— Ядеш и спиш безплатно — каза весело той. — Това е късмет!

Исках да го уплаша.

— Ами ако ветеринарят е умрял внезапно — попитах го аз, — кой ще ни бъде свидетел?

— Такива мисли се въртят в главата на човек само когато е нещастен — каза той без да се разсърди. — Не му е времето сега.

ТРИДЕСЕТА ГЛАВА

МАМА БАРБЕРЕН

Нощта, прекарана на затворническия нар, не беше лоша. Прекарвали бяхме и по-неприятни — под открито небе.

— Сънувах пристигането на кравата — каза ми Матиа.

— Аз също.

В осем часа сутринта вратата се отвори и влезе мировият съдия, последван от нашия приятел, ветеринаря, който пожелал да дойде сам да ни освободи. А мировият съдия — неговите грижи към двамата невинни затворници не се ограничиха само с храната, която ни изпрати вечерта — ми предаде хубав обгербен документ.

— Лудост е било — каза ми приятелски той — да пътувате така по широките пътища. Ето един паспорт, който издействувах от кмета: той ще ви закриля отсега нататък. На добър път, деца!

И ни стисна ръка, а ветеринарят ни целуна.

Влезли бяхме жалки в това село, но излизахме тържествувачи, като водехме нашата крава за повод и вървахме с гордо изправени глави. Селяните, които стояха по вратите си, ни гледаха добродушно.

— Съжалявам само за едно — каза Матиа, — че полицаят, който намери за добре да ни задържи, не е тук, за да ни види как минаваме.

— Полицаят нямаше право, но и ние сме виновни, че никога не ни мина през ум да се снабдим с документи, които да осведомяват хората кои сме и какви сме.

В Париж беше много лесно да направим това.

Получихме много добър урок, дете ни хрумна да пуснем кравата — нашата крава беше кротка наистина, но и плашлива.

Скоро стигнахме селото, където бях преспал с Виталис. Оставаше ни само да прекосим голяма пустош, за да стигнем рида, който се спуска към Шаванон.

Когато вървахме по улицата на това село, и то точно пред къщата, откъдето Зербино беше откраднал кора хляб, хрумна ми една мисъл, която споделих веднага с Матиа.

— Помниш, че ти обещах палачинки у мама Барберен, но за да се направят палачинки, трябва масло, брашно и яйца.

— Навярно са много вкусни.

— Наистина са много вкусни, ще видиш, навиваш ги и ги тъпчеш в устата си. Но мама Барберен може да няма ни масло, ни брашно, защото е бедна. Да ѝ занесем ли, а?

— Чудесна мисъл.

— Тогава дръж кравата, внимавай да не я изпуснеш. Ще вляза при тоя бакалин и ще купя масло и брашно. Ако мама Барберен няма яйца, ще вземе назаем, защото може да ги счупим по пътя.

Влязох в бакалницата, откъдето Зербино беше откраднал кората хляб, и купих ливра масло и две ливри брашно, после продължихме пътя си. Не исках да уморявам кравата, но толкова много бързах да стигна по-скоро, че неволно ускорявах крачките. Още десет километра, още осем, още шест! Чудно нещо, пътят ми се струваше по-дълъг, когато се приближавах към мама Барберен, отколкото в деня, когато се отдалечавах от нея, а тоя ден валеше студен дъжд — още го помня. Бях много развълнуван, трескав и всеки миг поглеждах часовника си.

— Хубав край, нали? — попитах Матиа.

— Да, дърветата не закриват гледката.

— Когато се спуснем по рида към Шаванон, ще видиш много дървета, и то хубави — дъбове, кестени.

— А има ли по тях кестени?

— Искан ли питане! И после, в двора на мама Барберен има една крива круша, която можеш да яхаш като кон, и дава ей такива големи круши и много вкусни. Ще видиш.

При всяко нещо, което му описвах, повтарях:

— Ще видиш.

Искрено си представях, че водя Матиа в някаква вълшебна страна. Пък най-сетне нали за мене беше така? Нали там за пръв път очите ми видяха светлината? Нали там почувствувах, че живея, там бях толкова щастлив, там бях обичан? И всички тия впечатления от първите ми радости, станали по-силни при спомена за страданията през моя скитнически живот, оживяваха, напиреха в сърцето и в главата ми, колкото повече се приближавах към моето село. Сякаш родният въздух разнасяше уханье, което ме опиваше. Всичко ми се

виждаше прекрасно. Обзет от това опиянение, Матиа също се връщаше, но само мислено за съжаление, в родния си край.

— Ако дойдеш в Лука — казваше той, — и аз ще ти покажа много хубави неща, ще видиш.

— Та ние ще отидем в Лука, след като видим Етиенет, Лиза и Бенжамен.

— Наистина ли ще дойдеш в Лука?

— Ти идваш с мене при мама Барберен, а аз ще дойда с тебе да видя майка ти и сестричката ти Кристина и ще я нося на ръце, ако не е много голяма. Тя ще бъде и моя сестра.

— О, Реми!

И не можа да добави нито дума, толкова беше развълнуван.

Като разговаряхме така и продължавахме да вървим с бързи крачки, изкачихме се на хълма, откъдето започва ридът, който с много лъкатушения се спуска към Шаванон, като минава край къщата на мама Барберен.

Още няколко крачки и щяхме да стигнем мястото, където помолих Виталис да ми разреши да седна на насипа, за да погледам къщата на мама Барберен, която мислех, че никога вече няма да видя.

— Дръж повода — казах на Матиа.

И с един скок се намерих на насипа. Нищо в нашата долинка не се беше променило. Все същата си беше. Между две китки дървета съгледах покрива на къщата на мама Барберен.

— Какво ти е? — попита Матиа.

— Там, там!

Той застана до мене, но без да се изкачва на насипа — кравата захрупа тревата по него.

— Гледай къде сочи ръката ми. Ето къщата на мама Барберен, ето моята круша, там беше градинката ми.

Матиа не гледаше като мене през очите на спомена и не видя много нещо, но си мълчеше.

В този миг тънък стълб жълт дим се изви над комина и понеже нямаше никакъв вятър, се издигна право нагоре край хълма.

— Мама Барберен си е у дома! — казах аз.

Лек вятрец лъхна сред дърветата, разпиля стълба дим и го духна право в лицето ни — димът миришеше на дъбови листа.

Тогава изведнъж усетих, че очите ми се наляха със сълзи, скочих от насипа и целунах Матиа. Капи се хвърли върху мене, прегърнах го и също го целунах, А Матиа отиде и целуна кравата по челото.

— Да слизаме бързо — казах аз.

— Ако мама Барберен си е у дома, как ще нагласим изненадата?
— попита Матиа.

— Ще влезеш сам, ще ѝ кажеш, че водиш крава, изпратена от кралския син, и когато те попита за какъв кралски син става дума, аз ще се появя.

— Много жалко, че не можем да влезем с музика, колко хубаво щеше да бъде!

— Матиа, без глупости.

— Бъди спокоен, нямам намерение да започвам отново. Ех, ако тая дивачка обичаше музика, един тържествен сигнал би свършил хубава работа!

Като стигнахме един от завоите на пътя, който се намираще точно над къщата на мама Барберен, видяхме бяла забрадка да се мярка в двора — беше мама Барберен. Тя отвори вратичката, излезе на пътя и тръгна към селото.

Спряхме се и я показвах на Матиа.

— Излиза — каза той. — А изненадата ни?

— Ще измислим друга.

— Каква?

— Не зная.

— Повикай я!

Изкушението беше голямо, но устоях. Толкова месеци се радвах на тая изненада, не можех да се откажа от нея така, изведнъж.

Скоро стигнахме пред вратичката на някогашната моя къща и влязохме, както влизах някога. Познавах навиците на мама Барберен и знаех, че тя само ще залости вратата и ще можем да влезем вкъщи. Но преди това трябваше да вкараме кравата в обора. Отидох да видя в какво състояние е този обор и го намерих такъв, какъвто си беше някога, само че задръстен със съчки. Викнах Матиа и след като вързахме кравата пред яслите, струпахме бързо съчките в един кът — не се бавихме много, тъй като мама Барберен не се беше запасила с много дърва за зимата.

— Сега — казах на Матиа — ще влезем вкъщи.

Ще седнем в къта, край огнището, та мама Барберен да ме свари там. Щом скръцне вратичката, когато тя я бутне, за да влезе, ти бързо ще се скриеш с Капи зад леглото и тя ще види само мене. Представи си как ще се изненада!

Така и стана. Влязохме вкъщи и седнах край огнището, на мястото, където бях прекарвал толкова зимни вечери. Не можех да отрежа дългите си коси, затова ги скрих под яката на палтото си и като се сгуших, станах съвсем малък, за да приличам колкото се може повече на Реми, на малкия Реми на мама Барберен. От мястото си виждах вратичката и нямаше опасност мама Барберен да се появи неочаквано зад гърба ни.

Като се настаних, имах възможност да се огледам наоколо. Стори ми се, че бях напуснал къщата едва снощи — нищо не се беше променило, всичко си стоеше на мястото, дори хартията, с която беше залепено едно стъкло, счупено от мене, не беше сменена, макар че беше страшно опушена и пожълтяла. Ако смеех да стана от мястото си, бих изпитал удоволствието да видя отблизо всеки предмет. Но мама Барберен можеше да се върне всеки миг и трябваше да бъда нащрек. Изведнъж зърнах бяла забрадка. В същото време вратичката изскърца.

— Скрый се бързо — казах на Матиа.

Сгуших се повече, за да стана още по-малък.

Вратата се отвори — мама Барберен ме зърна още от прага.

— Кой е? — попита тя.

Гледах я, без да отговоря, гледаше ме и тя. Изведнъж ръцете ѝ затрепериха.

— Божичко! — промълви тя. — Божичко, възможно ли е, Реми?

Скочих, спуснах се към нея и я прегърнах.

— Мамо.

— Момчето ми! Това е момчето ми!

Мина доста време, докато се съвземем и изтрием сълзите си.

— Ако не си мислех постоянно за тебе — каза тя, — никога нямаше да те позная. Ти си се изменил, пораснал си, заякнал си.

Сподавено сумтене ми напомни, че Матиа е зад леглото. Повиках го. Той дойде.

— Това е Матиа, брат ми — казах аз.

— Ах, значи намери родителите си! — възкликна мама Барберен.

— Не, искам да кажа, че той ми е другар, приятел. А ето и Капи, също мой другар и приятел. Поздрави майката на господаря си, Капи!

Капи се изправи на задните си лапи, сложи едната си предна лапа на сърцето и се поклони така важно, че разсмя много мама Барберен и пресуши сълзите ѝ.

Матиа, който нямаше като мене причини да се забравя, ми напомни със знак за изненадата.

— Хайде да поизлезем на двора — казах аз на мама Барберен. — Искам да видя кривата круша, за която често съм говорил на Матиа.

— Можем да отидем да видим и градинката ти, запазила съм я така, както я беше подредил, та да я свариш същата, когато се върнеш, защото винаги съм вярвала, че все някой ден ще се върнеш.

— А земните ябълки, които бях посадил, харесаха ли ти?

— Значи ти ми беше направил тая изненада? Така и предполагам. Ти винаги си обичал да правиш изненади.

Удобният момент беше дошъл.

— А оборът на кравата? — попитах аз. — Променил ли се е, откакто я няма клетата Червенушка, която също като мене не искаше да си отиде?

— Не, разбира се, там си слагам съчките.

Бяхме точно пред обора, мама Барберен бутна вратата и нашата крава, която беше гладна и навярно мислеше, че ѝ носят храна, веднага замуча.

— Крава! Крава в обора! — извика мама Барберен.

Тогава, като не можехме вече да се сдържаме, аз и Матиа се разсмяхме. Мама Барберен ни погледна учудено. Но крава в обора беше толкова невероятно нещо, че въпреки смеха ни тя не разбра.

— Това е изненада — казах аз, — изненада, която ти правим, и е по-добра от изненадата със земните ябълки, нали?

— Изненада! — повтори тя. — Изненада!

— Не исках да се върна с празни ръце при мама Барберен, която беше толкова добра към своя малък Реми, към намереното дете. Тогава, като мислех какво ще ти бъде най-полезно, ми дойде наум за крава, която да замести Червенушка, и купихме на панаира в Юсел тая крава с парите, които спечелихме аз и Матиа.

— О, доброто дете! Милото момче! — възкликна мама Барберен и ме целуна.

После влязохме в обора, та мама Барберен да разгледа нашата крава, която беше вече нейна крава. При всяко ново качество, което откриваше, мама Барберен ахваше възхитена и доволна:

— Каква хубава крава!

Изведнъж се спря и ме погледна.

— А! Значи ти си забогатял?

— Да — обади се весело Матиа. — Имаме още петдесет и осем су.

И мама Барберен повтори пак своя припев, но с известно изменение:

— Добрите момчета!

Радостно и приятно ми стана, че тя мисли и за Матиа и отделя за двама ни общо кътче в сърцето си, В това време кравата продължаваше да мучи.

— Моли да я издоят — каза Матиа.

Без да се бавя повече, аз изтичах вкъщи за тенекиеното, добре измито ведро, в което дояхме някога Червенушка и което бях видял закачено на старото си място, макар че отдавна вече нямаше крава в обора на мама Барберен. Като се връщах, напълних го с вода, за да можем да измием вимето на нашата крава, което беше цялото в прах.

Колко доволна беше мама Барберен, като видя ведрото към три четвърти пълно с хубаво пенливо мляко!

— Мисля, че ще дава повече мляко от Червенушка — каза тя.

— И какво мляко! — добави Матиа. — Мирише на портокалов цвят.

Мама Барберен погледна любопитно Матиа, като се питаше много явно какво ли е това портокалов цвят.

— То е много вкусно нещо, което дават на болните в болницата — обясни Матиа, който не обичаше да пази своите знания само за себе си.

Издоихме кравата и я пуснахме в двора да пасе, а ние влязохме вкъщи, дето, като ходих за ведрото, сложих на масата на видно място маслото и брашното.

Като видя тая нова изненада, мама Барберен пак започна със своите възклицания, но тоя път реших, че откровеността ме задължава да ги прекъсна.

— Тая изненада — каза аз — е повече за нас, отколкото за тебе. Умираме от глад и ни се ядат палачинки. Помниш ли как ни попречиха през последните Заговезни, които прекарах тук, и как с маслото, което беше взела назаем, за да ми направиш палачинки, изпържи лук в тигана? Този път никой няма да ни попречи.

— Значи ти знаеш, че Барберен е в Париж — попита ме мама Барберен.

— Да.

— А знаеш ли защо отиде в Париж?

— Не.

— По твоя работа.

— По моя работа ли? — уплаших се аз.

Но преди да отговори, мама Барберен погледна Матиа, сякаш не смееше да говори пред него.

— О, можеш да говориш пред Матиа — рекох ѝ аз. — Обясних ти, че той ми е като брат и всичко, което се отнася до мене, се отнася и до него.

— Тя е много дълга за обяснение — каза мама Барберен.

Видях, че не ѝ е приятно да говори, а не исках да настоявам пред Матиа, да не би тя да откаже, което ми се струваше, че може да го огорчи, и реших да узная по-късно защо е отишъл Барберен в Париж.

— Барберен скоро ли ще се върне? — попитах аз.

— О, не, не вярвам.

— Тогава няма защо да бързаме, да се заловим с палачинките, а по-късно ще ми кажеш какво общо има с мене отиването на Барберен в Париж. Имаме време, щом няма опасност да се върне и да опържи лука си в нашия тиган. Имаш ли яйца?

— Не, нямам вече кокошки.

— Не ти донесохме яйца, защото се бояхме да не ги счупим. Не можеш ли да вземеш назаем?

Тя се смути и разбрах, че навярно е вземала много често назаем и не може да вземе пак.

— По-добре ще ида сам да купя — предложих аз. — А ти в това време забъркай тестото с мляко. Ще намеря у Соке, нали? Отивам. Кажи на Матиа да ти приготви съчки. Той чупи много хубаво съчки.

От Сока купих не само дванадесет яйца, а и малко парче сланина.

Когато се върнах, брашното беше забъркано с мляко и оставаше да се чукнат само яйцата в тестото. Наистина нямаше да има време да втаса, тъй като бяхме много гладни и не можехме да чакаме, но и да станеше малко клисаво, стомасите ни бяха здрави и нямаше да пострадат.

— А! — каза мама Барберен, като бъркаше усилено тестото. — Ти си добро момче, а как можа да не ми се обадиш нито веднъж? Знаеш, много често мислех, че си умрял, защото си казвах: „Ако Реми беше жив, не можеше да не пише на своята мама Барберен“.

— Да, но мама Барберен не беше сама вкъщи. Знаех, че тя не можеше да прочете сама това, което щях да ѝ пиша, и че при нея беше и татко Барберен, от когото ме беше много страх, а само той беше господар в тая къща и доказва много добре това, като ме продаде за четиридесет франка на един стар музикант.

— Не бива да говорим за това, мой малък Реми.

— Не се оплаквам, а искам да ти обясня защо не посмях да ти пиша. Боях се, че ако ме открие, пак ще ме продаде, а не исках да бъда продаден. Ето защо, като загубих бедния си стар господар, който беше много добър човек, не ти се обадох.

— Ха, старият музикант умря ли?

— Да, и аз много плаках, защото, ако днес зная нещо, ако мога да си изкарвам хляба, на него дължа това. След като той умря, намерих и други добри хора, които ме прибраха, и работех при тях. Но ако ти бях писал: „Градинар съм в Гласиер“, нямаше ли да ме потърсят? Или пък нямаше ли да искат пари от тия добри хора? А аз не желях нито едното, нито другото.

— Да, разбирам те.

— Но това не ми пречеше да си мисля за тебе и когато бивах нещастен — а това ми се случваше понякога, — мама Барберен виках на помощ. В деня, когато останах свободен и можех да правя, каквото си искам, дойдох да я целуна, не веднага наистина, но човек не постъпва така, както иска, и после, бях си наумил нещо, което не беше лесноизпълнимо. Трябваше да купя кравата, преди да ти я подаря, а парите не падаха току-така в джобовете ни. Трябваше да свирим песни през целия път, и весели, и тъжни. Трябваше да вървим, да се потим, да търпим мъки и лишения! Но колкото повече се мъчехме, толкова по-доволни бяхме, нали, Матиа? Брояхме всяка вечер парите, не само

тези, които бяхме спечелили през деня, а и тези, които бяхме спестили, за да видим дали не са станали повече.

— Ах, добрите деца, добрите момчета!

Както разговаряхме, докато мама Барберен бъркаше тестото за палачинките, а Матиа чупеше съчки, аз сложих чиниите, вилиците и чашите на масата и отидох да належа стомната.

Като се върнах, гювечът беше пълен с хубаво жълтеникаво тесто, а мама Барберен търкаше здраво с шепа сено тигана. В огнището пламтеше силен огън, а Матиа го поддържаше, като хвърляше съчка след съчка. Капи, седнал край огнището, гледаше умилно тия приготовления и понеже огънят го пареше, подигаше от време на време ту едната, ту другата си лапа и леко скимтеше. Силната светлина на пламъка проникваше и в най-тъмните кътчета и аз гледах как трептят фигурите по басмените завеси на леглото, които толкова често през моето детство са ме плашели нощем, когато се събудех при лунна светлина.

Мама Барберен сложи тигана на огъня, взе с върха на ножа бучка масло и я пусна в тигана, където тя веднага се стопи.

— Хубаво мирише! — възкликна Матиа, който се беше навел над самия огън, без да се бои, че ще се опари.

Маслото започна да пращи.

— Пее! — извика Матиа. — О! Трябва му съпровод!

За Матиа всичко трябваше да се върши с музика. Той взе цигулката си и леко, под сурдинка, започна да издава звуци по песента на тигана, което разсмя много мама Барберен. Но моментът беше много тържествен, за да се отдаваме на ненавременно веселие. Мама Барберен бръкна с голямата лъжица в гювеча и извади оттам тесто, което се точеше на дълги бели конци. Тя изля тестото в тигана и маслото се отдръпна пред тая бяла стихия и я загради с червеникав кръг.

Аз също се надвесих напред. Мама Барберен тупна опашката на тигана, после изведнъж подхвърли палачинката нагоре за голям ужас на Матиа. Но нямаше нищо страшно. След като се поразходи донякъде в комина, палачинката падна пак в тигана, но вече обратно и показваше изпържената си страна. Успях само да взема чинията и палачинката се плъзна в нея. Тя беше за Матиа, който си опари пръстите, устните, езика и гърлото, но какво от това! Той и не мислеше, че се е опарил.

— Ах, колко е вкусно! — извика той с пълна уста.

Мой ред беше да подам чинията си и да се опаря. Но и аз като Матиа не обърнах внимание, че съм се опарил.

Третата палачинка бе изпържена и Матиа посегна към нея, но Капи страшно излая. Негов ред беше и както е справедливо, Матиа му подаде палачинката за голям ужас на мама Барберен, която като всички селяни беше равнодушна към животните и не можеше да разбере как е възможно да се дава на куче „християнска храна“. За да я успокоя, обясних ѝ, че Капи е учено куче и че той е спечелил част от парите за кравата. После той беше наш другар и трябваше да яде като нас, с нас, понеже тя беше заявила, че няма да хапне от палачинките, преди ние да уталожим страшния си глад.

Мина много време, докато задоволим глада си и особено лакомството си. Но най-после дойде час, когато дружно заявихме, че няма да хапнем повече нито една палачинка, ако мама Барберен не изяде няколко.

Тогава поискахме и ние самите да правим палачинки, първо аз, после Матиа. Да сложиш масло, да изсипеш рядкото тесто не беше мъчна работа, но не умеехме да подхвърляме палачинките като мама Барберен. Аз изпуснах една в пепелта, Матиа метна една съвсем гореща върху ръката си.

Най-после, когато гювечът се изпразни, Матиа, който много добре беше забелязал, че мама Барберен не иска да говори пред него „по моята работа“, заяви, че иска да види за малко какво прави кравата на двора, и без да чуе какво ще кажем, ни остави сами, мама Барберен и мене. Очаквах тоя миг с голямо нетърпение и ако не бях се увлякъл в пърженето на палачинките, само тая мисъл щеше да се върти в главата ми.

Ако Барберен е отишъл в Париж, отишъл е, мислех аз, за да намери Виталис и да го накара да му плати за мене за изтеклите години. Това никак не ме засягаше. Виталис беше умрял, не можеше да му плати, а от мене не можеше да иска нищо. Но ако Барберен не можеше да иска пари от мене, можеше да поиска мене самия, а вземе ли ме веднъж, можеше да ме даде, където си иска и на когото си иска, стига да платят известна сума. А това ме интересуваше, дори много ме интересуваше, защото бях готов да направя всичко, само да не попадна

под властта на ужасния Барберен. Ако се наложеше, бих напуснал Франция, бих отишъл с Матиа в Италия, в Америка, на края на света!

Като размислях така, реших да бъда предпазлив с мама Барберен не защото нямах доверие в нея — милата женица, знаех колко много ме обичаше и колко предана ми беше! Но тя трепереше пред мъжа си, уверил се бях в това, и ако се отпуснех много, можеше, без да иска, да повтори това, което съм казал, и да даде по тоя начин на Барберен възможност да ме намери или, с други думи, да ме вземе отново. Аз поне не биваше да допусна това. Трябваше да бъда нащрек.

Когато Матиа излезе, запитах мама Барберен:

— Сега, като сме сами, ще ми кажеш ли по каква моя работа е отишъл Барберен в Париж?

— Разбира се, момчето ми, и то с удоволствие.

С удоволствие? Бях поразен.

Преди да продължи, мама Барберен погледна към вратата. Като се увери, че няма никой, пристъпи към мене и ми каза полугласно, с усмивка на лицето:

— Изглежда, че твоето семейство те търси!

— Моето семейство?

— Да, твоето семейство, Реми.

— Нима имам семейство? Нима имам семейство, мамо Барберен, аз, подхвърленото дете?

— Изглежда, че не са те подхвърлили доброволно, щом сега те търсят.

— Кой ме търси? О, мамо Барберен, говори, говори по-бързо, моля ти се!

После изведнъж ми се стори, че съм полудял, и извиках:

— Не, не, това е невъзможно. Барберен ме търси!

— Да, разбира се, но за да те предаде на семейството ти.

— Не, за себе си ме търси той — да ме намери и да ме продаде пак. Но няма да ме намери.

— О, Реми, как можеш да помислиш, че ще се съглася на такова нещо?

— Той иска да те измами, мамо Барберен.

— Хайде, момчето ми, бъди разумен, слушай какво ще ти кажа и не си създавай излишни страхове.

— Аз помня как.

— Слушай това, което чух със собствените си уши. Ще ми повярваш, нали? Идущия понеделник ще стане месец, аз шетах в месалнята, когато един мъж, или по-право един господин, влезе вкъщи, където се намираше по това време Барберен. „Вие ли се казвате Барберен?“ — попита господинът с произношение на човек, който не е от нашия край. „Да, аз“ — отвърна Жером. „Вие ли сте намерили едно дете в Париж, на «Авеню дьо Бретъой», и вие ли сте го прибрали да го отгледате?“ — „Да, аз.“ — „Къде е сега това дете, моля?“ — „А какво ви интересува това, моля?“ — отговори Барберен.

И да се съмнявах в думите на мама Барберен, само по любезния отговор на Барберен щях да позная, че тя ми предава точно каквото е чула.

— Знаеш — продължи тя, — че в месалнята се чува всичко, което се говори тук, и после, ставаше дума за тебе и аз исках да слушам. Тогава, за да чуя по-добре, се приближих и стъпих на една съчка, която се счупи. „Не сме ли сами?“ — попита господинът. „Жена ми е тук“ — отвърна Барберен. „Тук е много топло — каза господинът. — Ако искате, да излезем навън да си поговорим.“ Излязоха двамата и Барберен се прибра сам чак след три-четири часа. Представяш ли си колко бях любопитна да узная какво са си говорили Жером и тоя господин, който беше може би баща ти, но Жером не отговори нищо на моите въпроси. Каза ми само, че господинът не ти бил баща и че те търсел от страна на твоето семейство.

— А къде е семейството ми? Какво е то? Имам ли баща? Майка?

— Тъкмо това питах и аз Жером. Той ми каза, че нищо не знае. После добави, че ще замине за Париж, за да намери музиканта, на който те беше дал и който му казал да го търси в Париж на улица „Лурсин“, при някакъв друг музикант — Гарофоли. Запомних добре тия имена, запомни ги и ти.

— Зная ги, бъди спокойна. А Барберен не ти ли се е обаждал, след като замина?

— Не. Навярно продължава да търси. Господинът му беше дал сто франка, пет жълтици, а след това навярно му е дал още пари. Всичко това и хубавите пелени, в които беше повит, когато те намериха, показва, че родителите ти са богати. Когато те видях сгушен там, край огнището, помислих, че си ги намерил, и затова взех другаря ти за твой роден брат.

В това време Матиа мина край вратата и аз го повиках.

— Матиа, моите родители ме търсят, аз имам семейство, истинско семейство.

Но, чудно нещо, Матиа сякаш не сподели моята радост и моя възторг. Тогава му разказах какво бях научил от мама Барберен.

ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

СТАРОТО И НОВОТО СЕМЕЙСТВО

Тази нощ спях малко. А колко пъти напоследък се радвах, че ще спя в своето детско легло, където някога бях прекарал толкова хубави нощи, без да се будя, сгушен в своето кътче, завит до уши! И колко пъти, когато бивах принуден да спя под открито небе — а да спиш под открито небе за съжаление не всякога е хубаво! — колко пъти, премръзнал от нощния студ или пронизан до кости от утринната роса, съм тъгувал за тая топла завивка!

Заспах веднага, щом си легнах, защото бях уморен от деня, а също и от нощта, която прекарах в затвора. Но скоро се стреснах, събудих се и не можах вече да мигна. Бях трескав, много развълнуван. Семейството ми!

Когато заспих, мислех за това семейство и в краткия си сън сънувах семейство, баща, майка, братя, сестри. Прекарах няколко минути с тези, които не познавах още и които виждах сега за пръв път. Чудна работа, Матиа, Лиза, мама Барберен, госпожа Милиган, Артур бяха от моето семейство, а Виталис ми беше баща. Той бе възкръснал и беше много богат. Докато бяхме разделени, успял да намери Зербино и Долче, които не били изядени от вълците, както си помислихме тогава. Мисля, че всеки е имал такива съновидения, през които в кратко време е изживявал цели години и много често е изминавал неизмерими разстояния. Всеки знае, че при събуждането впечатленията, които е изпитал, си остават силни и ярки. Като се събудих, видях пак всички, които бях сънувал, сякаш бях прекарал вечерта с тях и, разбира се, не можах да мигна. Малко по малко впечатленията от съня ми избледняха. Но действителността изпълни всецяло моя ум и ме разсъни още повече.

Семейството ми ме търсеше. Но за да го намеря, трябваше да се обърна към Барберен. Само тая мисъл беше достатъчна да помрачи радостта ми. Искал бих Барберен да не е замесен в моето щастие. Помнех думите му към Виталис, когато ме продаде на него, и много често си ги повтарях: „Който е отгледал това дете, ще спечели нещо.

Ако не разчитах на това, никога нямаше да го взема.“ Оттогава тия думи поддържаха лошите ми чувства към Барберен.

Барберен не ме беше прибрал по милост от улицата, не и по милост се беше нагърбил да ме отгледа, а чисто и просто защото бях повит в хубави пелени, защото един ден щеше да спечели нещо, като ме върне на родителите ми. Но тоя ден не дойде толкова бързо, колкото му се искаше, и той ме продаде на Виталис. Сега щеше да ме продаде на баща ми. Каква разлика между мъжа и жената! Мама Барберен не ме обичаше заради парите. Ах, как бих искал да намеря начин тя да спечели нещо, а не Барберен!

Но напразно мислех, напразно се въртах ту на едната, ту на другата страна в леглото, не можех да открия нищо и непрестанно през главата ми минаваше отчайващата мисъл, че Барберен ще ме заведе при родителите ми, че на него ще благодарят и него ще възнаградят. В края на краищата трябваше да се мине по тоя път, тъй като нямаше възможност да се постъпи другояче. А по-късно, когато забогатеея, аз трябваше да подчертая ярко разликата, която бях установил в сърцето си между жената и мъжа, и трябваше да благодаря на мама Барберен и да я възнаградя.

Засега ми оставаше да се занимавам само с Барберен, с други думи, трябваше да го търся и да го намеря, защото той не беше от ония мъже, които не правят нито една крачка, без да кажат на жена си къде отиват и къде може да ги намери човек, ако му потрябват. Мама Барберен знаеше само, че мъжът ѝ е в Париж. След заминаването си той не ѝ беше писал, нито пък ѝ се беше обаждал по някой съседнинин, по някой зидар, който се прибира в родния си край. Не беше свикнал да бъде мил и внимателен към нея.

Къде беше той, къде живееше? Тя не знаеше точно и не можеше да му се пише писмо. Трябваше да го потърся при двама-трима наемодатели в квартала „Муфтар“, чиито имена тя знаеше, и положително щях да го намеря при някой от тях.

И тъй, трябваше да замина за Париж и да потърся сам този, който ме търсеше. Разбира се, за мене беше голяма, неочаквана радост да си имам семейство. Но при тези условия радостта ми беше примесена и с огорчения.

Надявах се, че ще можем да прекараме няколко спокойни, щастливи дни при мама Барберен, че аз и Матиа ще поиграем на

някогашните игри, а ето че още на следния ден трябваше да тръгнем.

Като се разделях с мама Барберен, трябваше да отида на морския бряг, в Еснанд, за да видя Етиенет. А сега трябваше да се откажа от това пътуване и да не прегърна бедната Етиенет, която беше толкова добра и толкова мила към мене.

След като видех Етиенет, трябваше да отида в Дрьози, в Ниевр, за да съобщя на Лиза как са брат ѝ и сестра ѝ. Значи трябваше да се откажа и от Лиза, както се бях отказал от Етиенет.

С такива мисли прекарах почти цялата нощ, като ту си казвах, че не трябва да изоставя нито Етиенет, нито Лиза, ту, напротив, че трябва да отида колкото се може по-бързо в Париж, за да намеря семейството си. Накрая заспах, без да се спра на някакво решение, и тая нощ, която се надявах, че ще бъде най-хубавата нощ през живота ми, беше най-тежката и най-неспокойната, която съм запомнил.

На сутринта, когато се събрахме и тримата — мама Барберен, Матиа и аз — край огнището, където на силен огън се вареше млякото от нашата крава, се съвещавахме. Какво трябваше да направя? И аз разказах нощните си мъки и колебания.

— Трябва да отидеш веднага в Париж — рече мама Барберен. — Твоите родители те търсят, побързай да ги зарадваш.

И тя разви мисълта си, като я подкрепи с много доводи, които, докато ги изреждаше, ми се струаха един от друг по-убедителни.

— Тогава решено. Ще заминем веднага за Париж — казах аз.

Но Матиа сякаш не одобри никак това решение, напротив.

— Ти смяташ, че не трябва да ходим в Париж? — попитах го аз.

— Кажи тогава съображенията си, както направи мама Барберен.

Той поклати глава.

— Виждаш, че съм много измъчен, и трябва да ми помогнеш.

— Мисля — започна най-после той, — че не бива да забравяш старите близки заради новите. До днес семейството ти се състоеше от Лиза, Етиенет, Алекси и Бенжамен, които ти бяха като братя и сестри и те обичаха. Но днес се явява едно ново семейство, което ти не познаваш, което не е направило нищо за тебе освен това, че те е захвърлило на улицата, и изведнъж зарязваш тия, които са били добри към тебе, заради тези, които, поне, както изглежда, не са положили никаква грижа за тебе. Мисля, че не е право.

— Не бива да се казва, че родителите на Реми са го захвърлили — прекъсна го мама Барберен. — Може някой да им е откраднал детето и те оттогава досега да го оплакват, да го търсят и да го чакат.

— Не зная това. Но зная, че татко Акен е прибрал умиращия край вратнята му Реми, че го е гледал като свое собствено дете и че Алекси, Бенжамен, Етиенет и Лиза са го обичали като роден брат, и смятам, че тези, които са го прибрали, имат поне толкова право на неговата обич, колкото тези, които по своя или чужда вина са го изгубили. Татко Акен и децата му са го обичали по свое собствено желание. Те не са имали никакви задължения към Реми.

Матиа изрече тия думи, сякаш ми се сърдеше, без да ме погледне, без да погледне мама Барберен. Това ме огорчи, но мъката, че ме укори така, не ми попречи да почувствувам силата на разсъждението му. Впрочем бях в положението на ония нерешителни хора, които много често застават на страната на тоя, който е говорил последен.

— Матиа има право — съгласих се аз — и с мъка на сърцето бих се решил да отида в Париж, без да видя Етиенет и Лиза.

— Ами родителите ти? — настоя мама Барберен.

Трябваше да им кажа какви са намеренията ми.

Опитах се да взема едно средно решение.

— Няма да идем при Етиенет — казах аз, — защото ще трябва много да се отклоним от пътя. При това Етиенет знае да чете и пише и с нея можем да се разберем с писмо. Но преди да отидем в Париж, ще се отбием в Дрьози да видим Лиза. И дори да се забавим, няма да закъснеем много. И после, Лиза не знае да пише и най-много заради нея предприех това пътуване. Ще ѝ разкажа за Алекси и като помоля Етиенет да ми пише в Дрьози, ще ѝ прочета писмото.

— Добре — рече усмихнат Матиа.

Решихме да тръгнем на другата сутрин и прекарах част от деня да напиша дълго писмо на Етиенет, като ѝ обясних защо няма да отида да я видя, както бях решил.

На следния ден трябваше да изживея още веднъж мъката на раздялата. Но сега поне тя не беше така тежка, както когато заминах с Виталис. Целунах мама Барберен и ѝ обещах, че скоро ще се върна да я видя заедно с родителите си. И цялата вечер преди заминаването

разговаряхме какво ще ѝ подаря — нищо нямаше да бъде много хубаво за нея, нали щях да бъда богат.

— Няма нищо по-хубаво за мене от твоята крава, мой малък Реми — каза тя, — и с цялото си богатство не ще можеш да ме направиш по-щастлива, отколкото ме направи като беден.

Милата ни крава, трябваше да се разделим и с нея! Матиа я целуна поне десетина пъти по муцуната — това сякаш ѝ беше приятно, защото при всяка целувка тя се облизваше с дългия си език. Ето ни пак по широките пътища с раници на гръб и Капи пред нас. Вървахме бързо или по-право от време на време ускорявах хода, без да съзнавам добре какво правя, подтикван неволно от стремежа си да стигна в Париж.

Но Матиа, който вървя известно време редом с мене, ми каза, че ако продължаваме така, скоро ще капнем, и аз тръгнах по-бавно, но скоро пак забързах.

— Колко бързаш! — обади се тъжно Матиа.

— Вярно, но ми се струва, че и ти трябва да бързаш, защото моето семейство ще бъде и твое семейство.

Той поклати глава. Доядя ме и ми стана мъчно, като видях това движение, което бях забелязал вече няколко пъти, откакто ставаше дума за семейството ми.

— Нали сме братя?

— О, да, за нас, разбира се, е така и не се съмнявам в тебе — аз съм твой брат днес, ще бъда и утре, знай и чувствавам това.

— Тогава?

— Тогава! Защо искаш да бъда брат на братята ти, ако имаш братя, и син на баща ти и майка ти?

— Ако бяхме отишли в Лука, нямаше ли да бъда брат на сестричката ти Кристина?

— О, да, разбира се!

— Тогава защо да не бъдеш брат на моите братя и сестри, ако имам братя и сестри?

— Защото не е все едно, разликата е много голяма.

— Защо?

— Аз не съм бил повиван в хубави пелени — каза Матиа.

— Какво значение има това?

— Има значение, има много голямо значение и ти знаеш това. Ако беше дошъл в Лука — сега виждам много добре, че никога няма да дойдеш там, — щяха да те посрещнат бедни хорица, моите близки, които няма в какво да те упрекват, защото са по-бедни от тебе. Но ако хубавите пелени казват право, както мисли мама Барберен и както трябва да е в действителност, твоите родители са богати, пък може и да са знатни хора! Как искаш да приемат един бедняк като мене?

— Ами аз самият какво съм, не съм ли бедняк?

— Сега — да. Но утре ще бъдеш техен син, а аз вечно ще си остана бедняк, какъвто съм днес. Ще те пратят да се учиш, ще ти наемат учители, а аз ще продължа сам-самичък своя път и ще си спомням за тебе, както, надявам се, и ти ще си спомняш за мене.

— О, скъпи Матиа! Как можеш да говориш така?

— Говоря, както мисля, о mio caro! Ето затова не мога да споделям напълно радостта ти — затова, само затова, че ще се разделим, а аз вярвах, представях си понякога, дори мечтаех, че ще бъдем вечно заедно, както сме сега. О, не както сме сега — бедни улични музиканти! И двамата щяхме да работим, да станем истински музиканти, да свирим пред истинска публика и никога да не се разделяме.

— Но това ще стане, мой мили Матиа. Ако родителите ми са богати, те ще бъдат богати и за тебе, и за мене. Ако ме пратят да се уча, и ти ще дойдеш с мене. Няма да се разделяме, ще работим заедно, ще бъдем вечно заедно, ще порастем, ще живеем заедно, както ти желаеш и както и аз самият желая, също така горещо като тебе, уверявам те.

— Зная добре, че желаеш, но няма да си вече господар на себе си, както си сега.

— Изслушай ме. Моите родители ме търсят, а това доказва, че се интересуват за мене, нали? Тогава те ме обичат или ще ме обикнат. Ако ме обичат, няма да откажат да изпълнят молбата ми. А молбата ми ще бъде да направят щастливи тези, които бяха добри към мене, тези, които ме обичаха, когато бях сам на света — мама Барберен, татко Акен, когото ще трябва да освободят от затвора, Етиенет, Алекси, Бенжамен, Лиза и тебе. Лиза ще вземат при себе си, ще я възпитават, ще я излекуват, а ти ще дойдеш да се учиш заедно с мене, ако аз отида да се уча. Така ще стане, ако родителите ми са богати, и ти знаеш добре, че ще се радвам много и за двама ни, ако те са богати.

— А аз много ще се радвам, ако са бедни.

— Ти си глупав.

— Може.

И без да каже нищо повече, Матиа повика Капи. Време беше да се спрем да похапнем. Той прегърна кучето и се обърна към него, сякаш говореше на човек, който можеше да го разбере и да му отговори:

— Нали, драги Капи, и ти предпочиташ родителите на Реми да са бедни?

Като чу името ми, Капи, както винаги, излая радостен и сложи дясната си лапа на гърдите си.

— Ако родителите му са бедни, и тримата ще продължим свободния си живот, ще ходим, където си искаме, с една-едничка грижа — да задоволим „почитаемата публика“.

— Ау! Ау!

— Ако пък са богати, ще оставят Капи в двора, в колибка, и навярно ще го вържат с верига, с хубава стоманена верига, но все пак с верига, защото кучетата не бива да влизат в хубавите къщи.

Сърдех се малко на Матиа, че ми пожелаваше бедни родители, а не споделяше моите блянове, които ми вдъхна мама Барберен и които така бързо и напълно приех. Но, от друга страна, бях щастлив, че най-после видях и разбрах на какво се дължеше неговата тъга — приятелството, страхът от раздялата бяха единствената причина: не можех да му се сърдя за това, което всъщност беше доказателство за неговата обич и привързаност. Матиа ме обичаше, той мислеше само за нашата обич и не искаше да ни разделят.

Ако не бяхме принудени да печелим насъщния си хляб, бих продължил да бързам въпреки Матиа. Но трябваше да свирим в големите села по пътя си и докато дойде време моите богати родители да разделят с нас своето богатство, трябваше да се задоволяваме с дребните су, които капеха трудно оттук-оттам според случая.

И ние изгубихме повече време, отколкото ми се искаше, докато стигнем от областта Крьоз до областта Ниевр, с други думи, от Шаванон до Дрьози, като минахме през Ебюсон, Моилюсон, Мулен и Десиз.

Впрочем освен насъщния хляб имахме и друга причина, която ни налагаше да правим колкото е възможно по-големи сборове. Не бях

забравил думите на мама Барберен, когато ме уверяваше, че с цялото си богатство никога не бих могъл да я направя по-щастлива, отколкото я направих като беден, и исках малката Лиза да бъде също така щастлива, както беше мама Барберен. Разбира се, аз щях да разделя богатството си с Лиза, в това нямаше никакво съмнение, поне за мене. Но засега, преди да стана богат, исках да поднеса на Лиза подарък, купен с парите, които съм спечелил — подарък от бедния.

Купих в Десиз кукла с пълна прикя, което за щастие струваше по-евтино от една крава.

От Десиз до Дрьози можехме вече да бързаме — така и направихме, защото, като изключим Шатийон ан Базоа, по пътя срещяхме само бедни селца, където селяните не бяха склонни да отделят от залька си, за да бъдат щедри към някакви музиканти, за които не искаха и да знаят.

След Шатийон вървахме край канала и гористите брегове, спокойната вода, шлеповете, които плаваха леко, влачени от коне, ме пренесоха в блаженото време, когато и аз плавах така на „Лебед“ по канал заедно с госпожа Милиган и Артур. Къде ли беше сега „Лебед“? Колко пъти, когато пресичахме някой канал или вървахме край него, съм питал дали не са виждали кораб за развлечение, който със своята веранда и с разкошното си разпределение не можеше да се сбърка с никой друг! Навярно госпожа Милиган се беше завърнала в Англия с оздравелия вече Артур. Това беше най-вероятното, така и трябваше да се предполага, но все пак неведнъж, когато вървахме по бреговете на Нивернезкия канал, видех ли отдалече кораб, теглен от коне, питах се не плава ли насреща ни „Лебед“.

Беше есен, изминавахме по-къси разстояния на ден, отколкото през лятото, и вземахме мерки да стигаме по възможност в селата, където трябваше да пренощуваме, преди да мръкне съвсем. Но въпреки че бързахме много, особено към края, влязохме в Дрьози в тъмна нощ.

За да отидем у лелята на Лиза, трябваше да вървим по канала, тъй като мъжът на леля Катерина беше пазач на шлюз и живееше в къща, построена край самия шлюз, който той надзираваше. Затова не губихме много време и веднага намерихме къщата, която беше на края на селото, в ливада с високи дървета, които отдалеч сякаш плуваха в мъглата. Сърцето ми заби силно, когато наближихме къщата, чийто

прозорец светеше от отражението на буйния огън, който гореше в огнището и хвърляше от време на време червени пламъци, които озаряваха пътя ни.

Когато стигнахме съвсем близо до къщата, видях, че вратата и прозорецът са затворени. Но през прозореца, който нямаше нито капаци, нито завеси, видях на масата Лиза, седнала до леля си, докато един мъж, вуйчо ѝ навярно, седеше срещу нея с гръб към нас.

— Вечерят — пошепна Матиа. — Навреме сме дошли.

Но аз го прекъснах мълчаливо с ръка, докато с другата правех знак на Капи да застане зад мене и да не лае. После свалих арфата и се приготвих да засвирия.

— Ах, да — пошепна Матиа, — серенада! Добре си намислил.

— Не, ти недей, сам ще свиря.

И засвирих първите тактове на моята неаполитанска песен, но без да пея, за да не ме издаде гласът ми.

Свирех и гледах Лиза. Тя дигна бързо глава и в очите ѝ сякаш блесна мълния. Запях.

Тогава тя скочи от стола си и изтича към вратата. Едва успях да подам арфата на Матиа. Лиза увисна на шията ми. Поканиха ни в къщата, после леля Катерина ме целуна и сложи два прибора на масата.

Но аз я помолих да сложи още един прибор.

— Ако обичате — казах аз. — С нас има една малка другарка.

Извадих от раницата куклата и я сложих седнала на стола до Лиза. Никога не забравих погледа, който ми хвърли Лиза — още е пред очите ми!

ТРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

БАРБЕРЕН

Ако не бързах да отида в Париж, щях да остана дълго, много дълго при Лиза. Имахме да си кажем толкова много неща, а успяхме да си кажем толкова малко с езика, на който разговаряхме!

Лиза имаше да ми разкаже как се беше настанила в Дрьози, колко много я обикнали нейният вуйчо и леля й, които имали пет деца, но не им останало нито едно — много обикновено нещастие за семействата в Ниевр, където жените изоставят собствените си деца, за да отидат дойки в Париж, — как я гледали като своя родна дъщеря, как прекарва у тях, с какво се занимава, какви са игрите и удоволствията й: ловяла риба, разхождала се с лодка, тичала в гъстата гора и така запълвала почти цялото си време, тъй като не можела да ходи на училище.

Аз пък трябваше да я питам има ли известия от баща си и да й разкажа всичко, което ми се беше случило след нашата раздяла, как едва не загинах в рудника, където работеше Алекси, и как, като се отбих при жената, която ме беше откърмила, научих, че моето семейство ме търси и че това ми е попречило да отида при Етиенет, както бях намислил.

Разбира се, моето семейство заемаше най-голямата част от разказа ми, моето богато семейство, и аз повторих на Лиза това, което бях казал вече на Матиа, като наблягах най-много на своите надежди за богатството, които, като се осъществят, ще направят всички щастливи — баща й, братята й, нея, най-много нея. Лиза, която не беше придобила ранния опит на Матиа и за свое щастие не беше минала през школата на учениците на Гарофоли, беше напълно готова да допусне, че тези, които са богати, са напълно щастливи на тоя свят и че богатството е разковничето, което дава веднага, както във вълшебните приказки, всичко, каквото пожелаеш. Нали защото беше беден, баща й отиде в затвора, а семейството й бе разпръснато! Дали аз ще бъда богат, или тя — все едно. Нямаше никакво значение,

последниците щяха да бъдат същите — щяхме да бъдем щастливи, а това беше едничката ѝ грижа — да бъдем всички заедно и щастливи.

Но ние не прекарвахме времето си само в разговори край шлюза, където водата с бучене се спускаше в затворите, а и тримата, Лиза, Матиа и аз, или поточно и петимата, се разхождахме, тъй като господин Капи и госпожица куклата вземаха участие във всичките ни разходки.

През пътуванията си из Франция — няколко години с Виталис и последните няколко месеца с Матиа, обиколих много местности, но не срещнах нито една така интересна като тази, където се намирахме сега: грамадни гори, хубави ливади, канари, хълмове, пещери, пенливи водопади, тихи езера, а сред тясната долина, оградена със стръмни ридове, лъкатушеше каналът. Величествена гледка! Носеше се само ромонът на водите, песента на птиците и жалбата на вятъра в грамадните дървета. Наистина преди няколко години намирах, че долината на Ниевр е прекрасна. Не бих искал да вярвате безусловно на всичките ми думи. Искам да кажа, че навсякъде, където съм се разхождал с Лиза, където сме играли заедно, местността е била за мене по-красива и по-прелестна от други, по-живописни може би. Видях този край с Лиза и пазя за него радостен спомен. Вечер сядахме пред къщата, когато не беше много влажно, или край огнището, паднеше ли гъста мъгла, и за най-голямо удоволствие на Лиза ѝ свирех на арфа. Матиа също свиреше на цигулка или корнет, но Лиза предпочиташе арфата и аз се гордеех много с това. Когато наближеше време да си лягаме и трябваше да се разделим, Лиза ме молеше да ѝ изпея своята неаполитанска песен и аз изпълнявах молбата ѝ.

Въпреки всичко трябваше да се разделя с Лиза и с хубавата местност и да тръгна отново на път. Но не бях много тъжен. Толкова често лелеях своите мечти за богатство, че бях започнал да вярвам не че някой ден ще стана богат, а че вече съм богат и че стига да пожелае нещо, ще мога да го осъществя в близко, много близко бъдеще, почти веднага.

Последните ми думи към Лиза — не казани, разбира се, а изразени думи — ще изяснят по-добре и от най-дълги обяснения колко искрен бях в своето заблуждение.

— Ще дойда да те взема с кола с четири коня — казах ѝ аз.

И тя така ми повярва, че махна с ръка, сякаш шибаше коне. Навярно виждаше колата, както и аз я виждах.

Но преди да изминем с кола пътя от Париж до Дрьози, трябваше да отидем пеш от Дрьози до Париж и ако не беше Матиа, единствената ми грижа щеше да бъде да изминавам колкото се може повече път, като се задоволявам само с най-необходимото за всекидневната храна. За какво ли да продължаваме да работим! Нямахме да купуваме нито крава, нито кукла и ни стигаше да имаме всеки ден хляб — на родителите ми нямаше да им трябват моите пари. Но Матиа не се трогваше от доводите, които му давах, за да оправдая мнението си.

— Да спечелим колкото можем повече — казваше ми той и ме принуждаваше да взема арфата. — Кой знае дали ще намерим веднага Барберен?

— Ако не го намерим по обед, ще го намерим в два часа. Улица „Муфтар“ не е толкова дълга.

— Ами ако не живее вече на улица „Муфтар“?

— Ще отидем, където живее.

— Ами ако се е върнал в Шаванон? Ще трябва да му пишем, да чакаме отговор. А през това време с какво ще живеем, ако джобовите ни са празни? Наистина човек би си помислил, че не познаваш никак Париж. Забрави ли каменоломната в Жантии?

— Не.

— Е добре, и аз още не съм забравил стената на черквата „Сен Медар“, на която се бях опрял, за да не падна, когато умирах от глад. Не искам да гладувам в Париж.

— Ще вечеряме по-добре, когато намерим родителите ми.

— Когато съм обядвал добре, мога и да не вечерям. Но когато не съм нито обядвал, нито вечерял, не се чувствавам добре и никак не ми е приятно. Тъй че да работим, сякаш ще трябва да купуваме крава за родителите ти.

Съветът беше напълно разумен. Но, да си призная, не пеех вече, както пеех, когато трябваше да спечелим пари за кравата на мама Барберен или за куклата на Лиза.

— Много ленив ще станеш, когато забогатееш! — казваше Матиа.

От Корбей тръгнахме по същия път, по който вървахме преди шест месеца, когато напуснахме Париж, за да отидем в Шаванон, и

преди да стигнем Вилжуиф, влязохме в чифлика, където нашата трупа даде първия си концерт на сватбата. Младоженците ни познаха и ни накараха да им посвирим, та пак да поиграят. Дадоха ни да вечеряме и ни оставиха да преспим.

Но денят на завръщането ни никак не приличаше на деня на заминаването — времето беше облачно и студено, нямаше слънце на небето, нямаше цветя, нямаше зеленина край пътя. Лятното слънце си беше отишло и падаха първите есенни мъгли. И сега от високите стени над главите ни не капеха вече цветчета шибой, а сухи листа, отронени от пожълтелите дървета. Но какво значение имаше мрачното време! Ние изпитвахме вътрешна радост, която нямаше нужда от външен подтик. Като казвам ние, не се изразявам точно: радост изпитвах аз, само аз. Мисълта, че ще ме целуне майка, която ще бъде моя родна майка, и баща, който ще ме нарече свой син, ме хвърляше в огън, А Матиа, колкото наближавахме Париж, той ставаше все по-тъжен и по-тъжен и често вървеше с часове, без да продума. Никога не ми казваше причината за своята тъга, а аз, като си мислех, че тя се дължи само на неговия страх от раздялата, не исках да му повтарям това, което му бях обяснявал няколко пъти, с други думи, че на моите родители и през ум нямаше да им мине да ни разделят. Едва когато се спряхме да похапнем, преди да стигнем укрепленията на града, той ми каза, както ядеше, седнал на един камък, какво го тревожи толкова много.

— Знаеш ли за кого мисля сега, когато влизаме в Париж?

— За кого?

— И питаш? За Гарофоли. Ами ако е излязъл от затвора? Когато ми казаха, че е в затвора, не ми дойде наум да попитам за колко време е там. Сега може да е свободен и да се е върнал в жилището си на улица „Лурсин“. Трябва да търсим Барберен на улица „Муфтар“, значи в самия квартал на Гарофоли, под носа му. Какво ще стане, ако случайно ни срещне? Той е мой господар, той ми е вуйчо и може да ме вземе със себе си, без да имам възможност да избягам. Страх те беше да не попаднеш в ръцете на Барберен, разбираш ли колко ме е страх да не попадна в ръцете на Гарофоли? О, бедната ми глава! А боят по главата няма да бъде нищо пред раздялата. Няма да можем да се виждаме вече и тая раздяла чрез моето семейство ще бъде много по-страшна, отколкото чрез твоето. Разбира се, Гарофоли ще иска да те вземе и да те възпита така, както е възпитал учениците си, с камшика. Но ти, ти

няма да дойдеш, пък и аз не бих искал да си ми дружина. О, тебе никога не са те били!

Увлечен от своите мечти, и през ум не ми беше минало за Гарофоли. Но всичко, което Матиа ми разказа, беше възможно и нямаше нужда от обяснения, за да разбере на каква опасност бяхме изложени.

— Какво да правим? — попитах го аз. — Да не влизаме ли в Париж?

— Мисля, че ако не дойда на улица „Муфтар“, ще бъде достатъчно, за да избягна неприятната възможност да срещна Гарофоли.

— Добре, не идвай на улица „Муфтар“, ще отида сам. Ще се срещнем някъде довечера в седем часа.

Уговорихме се да се срещнем на „Архиерейския мост“ откъм гърба на черквата „Света Богородица“. И влязохме в Париж.

Като стигнахме „Италианския площад“, се разделихме развълнувани и двамата, сякаш нямаше да се видим вече, и докато Матиа и Капи тръгнаха към Ботаническата градина, аз се запътих към улица „Муфтар“, която беше много наблизо. За пръв път от шест месеца бях сам, без Матиа, без Капи, и в грамадния Париж това ми правеше тягостно впечатление. Но не биваше да се поддавам на това чувство. Нали щях да намеря Барберен, а чрез него — семейството си?

Записал бях на едно листче имената и адресите на наемодателите, при които трябваше да търся Барберен. Но това беше излишна предпазливост, тъй като помнех и имената, и адресите и нямаше нужда да поглеждам листчето — Пажо, Барабо и Шопине.

Пръв се изпречи на пътя ми Пажо, като слизах по улица „Муфтар“. Влязох доста смело в една евтина гостилничка, която заемаше приземния етаж на къща, където се даваха под наем мебелирани стаи. С треперещ глас попитах за Барберен.

— Кой е този Барберен?

— Барберен от Шаванон.

И описах Барберен или поне онзи Барберен, когото видях, когато се завърна от Париж — грубо лице, суров вид, с глава, наведена към дясното рамо.

— Няма такъв. Не го познаваме.

Благодарих и се отбих малко по-нататък, у Барабо — той даваше мебелирани стаи под наем, но продаваше и плодове. Зададох същия въпрос.

В началото беше трудно да ги накарам да ме изслушат. Мъжът и жената бяха заети — той продаваше някаква зелена баница, която режеше с нещо като мистрия, и казваше, че е от спанак, а тя спореше с Някаква купувачка за едно су, което ѝ върнала по-малко. Най-после, като повторих три пъти въпроса си, получих отговор.

— Ах, да! Барберен... Имахме такъв навремето. Преди повече от четири години.

— Преди пет — обади се жената. — Дори ни дължи за една седмица. Къде е този обесник?

Точно това питах и аз. Излязох отчаян и донякъде неспокоен. Оставаше ми само Шопине. Към кого да се обърна, ако той не знае нищо? Къде да търся Барберен?

Шопине беше гостилничар като Пажо и когато влязох в гостилничката, където и готвеше, и раздаваше храна, няколко души бяха насядали по масите.

Попитах самия Шопине, който с лъжица в ръка сипваше супа на клиентите си.

— Барберен не е вече тук — отвърна ми той.

— А къде е? — попитах аз разтреперан.

— А, не зная.

Зави ми се свят. Стори ми се, че тенджерите играеха по печките.

— Къде мога да го намеря? — попитах аз.

— Не каза къде отива.

По лицето ми навярно е било изписано така ясно и трогателно моето огорчение, че един от мъжете, които ядяха на една маса край печката, ме заговори.

— Защо ти е Барберен? — попита ме тон.

Не можех да му отговоря откровенно и да му разкажа миналото си.

— Идвам от село, от неговото село, от Шаванш, и му нося вести от жена му. Каза ми, че ще ги намеря тук.

— Ако знаете къде е Барберен — обади се гостилничарят, като се обърна към този, който ме заговори, — можете да кажете на това момче, то навярно не му мисли злото. Нали така, момче?

— О, да, господине!

Надеждата ми се възвърна.

— Барберен трябва да живее сега в хотел „Кантал“ на пасаж „Аустерлиц“. Там беше преди три седмици.

Поблагодарих и излязох. Но преди да отида на пасаж „Аустерлиц“, който мислех, че се намира на края на моста „Аустерлиц“, исках да науча нещо за Гарафоли и да го съобщя на Матиа.

Бях съвсем близо до улица „Лурсин“. Трябваше да направя само няколко крачки, за да намеря къщата, където бях ходил с Виталис. Както в деня, в който отидохме за първи път, някакво старче, същото старче, окачваше парцали по зеленикавата стена на двора, сякаш беше правило само това, откакто го бях видял тогава.

— Господин Гарафоли върна ли се? — попитах го аз.

Старчето ме погледна и започна да кашля, без да отговори. Реших, че трябва да му дам да разбере, че зная къде се намира Гарафоли, иначе нямаше да изкопча нищо от тоя стар вехтошар.

— Още ли е там? — попитах аз самоуверено. — Трябва да му е дотегнало.

— Възможно е, но времето все пак тече.

— За него може би тече по-бавно, отколкото за нас.

Старчето понечи да се засмее на тая шега, но го задави страшна кашлица.

— Знаете ли кога ще се върне? — попитах го аз, когато кашлицата му премина.

— След три месеца.

Гарафоли щеше да лежи още три месеца в затвора, значи Матиа можеше да бъде спокоен, защото за три месеца родителите ми щяха да намерят прекрасно начин да попречат на страшния падроне да предприеме каквото и да било срещу племенника си.

При Шопине преживях за миг жестоко вълнение, но сега надеждата ми се възвърна. Щях да намеря Барберен в хотел „Кантал“.

Без да се бавя повече, тръгнах към пасаж „Аустерлиц“, изпълнен с радост и надежда, и под влияние на тия чувства навярно съм бил напълно готов да простя на Барберен.

Най-сетне той не беше може би толкова лош, колкото изглеждаше — без него навярно щях да умира от глад и студ на „Авеню

дъо Бретъой“. Вярно, че ме беше отнел от мама Барберен, за да ме продаде на Виталис, но той не ме познаваше и не можеше да обича дете, което не беше виждал, и после, подтикван бе от нуждата, която много често е лош съветник. Сега ме търсеше, грижеше се за мене и ако намерех родителите си, щях да дължа това на него. Той не заслужаваше отвращението, което хранех към него от деня, в който напуснах Шаванон, воден от Виталис. И на него трябваше да бъда благодарен, ако не от обич и нежност както към мама Барберен, то поне от чувство на справедливост.

През Ботаническата градина от улица „Лурсин“ до пасаж „Аустерлиц“ не е далеч. Скоро стигнах пред хотел „Кантал“, който носеше само името хотел, а в действителност беше къща с жалки мебелирани стаи. Държеше го стара, полуглуха жена, главата на която се тресеше.

Като ѝ зададох постоянния си въпрос, тя сви ръка на тръба, приближи я към ухото си и ме помоли да повторя каквото съм я попитал.

— Малко недочувам — каза тя тихо.

— Искам да видя Барберен, Барберен от Шаванон. Той живее при вас, нали?

Без да ми отговори, тя дигна ръце нагоре така неочаквано, че котката, която спеше на скута ѝ, скочи уплашена на земята.

— Уви! Уви! — каза тя. После ме погледна, като затресе още по-силно глава.

— Да не сте вие момчето? — попита тя.

— Кое момче?

— Момчето, което той търсеше.

Което той търсеше! Сърцето ми се сви, като чух тия думи.

— Барберен! — извиках аз.

— Покойният! Покойният Барберен трябва да кажете.

Опрях се на арфата си.

— Починал ли е? — извиках аз достатъчно високо, за да може да ме чуе, но с глас, пресипнал от вълнение.

— Преди осем дена в болницата „Сент Антоан“.

Бях потресен. Барберен умрял! Ами семейството ми? Как ще намеря сега семейството си? Къде да го търся?

— Значи вие сте момчето, което той търсеше, за да го върне на богатото му семейство? — продължи старата жена.

Надеждата ми се възвърна, аз се вкопчих в тия думи.

— Вие знаете ли?... — попитах аз.

— Зная това, което той, горкият, разказваше: че намерил и отгледал някакво дете, че сега семейството, което загубило навремето това дете, искало да си го прибере и той дошъл в Париж да го търси.

— Ами семейството? — попитах аз задъхан. — Семейството?

— Значи вие сте момчето, нали? Ах, вие сте! Вие сте!

И като тресеше глава, ме загледа втренчено в лицето. Но аз прекъснах наблюдението й.

— Моля ви, госпожо, кажете ми, какво знаете?

— Но аз не зная нищо друго освен това, което ви разказах, момчето ми, искам да кажа, млади господине.

— Кажете ми какво ви е разказал Барберен за моето семейство. Вие виждате моето външение, госпожо, моето смущение, моята уплаха.

Без да ми отговори, тя дигна пак ръце нагоре.

— Ама че история!

В това време една жена, която приличаше на прислужница, влезе в стаята, където се намирахме. Тогава съдържателката на хотел „Кантал“ ме изостави и се обърна към жената:

— Ама че история! Това момче, този млад господин, когото виждаш, е същият, за когото говореше Барберен. Той дойде, а Барберен го няма вече. Ама... че история!

— Та Барберен никога ли не ви е говорил за моето семейство? — попитах аз.

— Повече от двадесет пъти, повече от сто пъти ни е говорил. Богато семейство!

— Но къде живее това семейство, как се казва?

— А, вижте, Барберен никога не ми е споменавал това. Разбирате, нали, той криеше. Искаше сам да получи възнаграждението, както е редно, и после, той беше хитрец.

Уви! Разбрах! Разбрах много добре това, което старата жена ми каза — със своята смърт Барберен бе отнесъл тайната на моя произход.

Стигнах толкова близо до целта, без да я постигна! Ах, хубавите ми мечти, надеждите ми!

— Не познавате ли никого, на когото Барберен да е казал нещо повече, отколкото на вас? — запитах аз старата жена.

— Барберен не беше толкова глупав да се довери някому. Той беше много мнителен в това отношение.

— А вие не сте ли виждали някой от моето семейство да е идвал при него?

— Никога.

— Някои негови приятели, на които да е говорил за моето семейство?

— Той нямаше приятели.

Хванах се с две ръце за главата. Напразно мислех, нищо не можех да измисля. Впрочем бях толкова развълнуван, така смутен, че не бях в състояние да следя мислите си.

— Получи веднъж писмо — каза старата жена, след като мисли дълго, — препоръчано писмо.

— Откъде?

— Не зная. Раздавачът го предаде лично на него. Не видях марката.

— Това писмо навярно може да се намери.

— Когато почина, претърсихме всичко, което беше оставил тук. О, не от любопитство, разбира се, а само за да съобщим на жена му. Но не открихме нищо. В болницата също не намерили никакви книжа в дрехите му и ако не бил казал, че е от Шаванон, нямало да могат да съобщят на жена му.

— Значи мама Барберен знае?

— Разбира се!

Дълго стоях, без да продумам. Какво да кажа? Какво да питам? Тия жени ми бяха казали всичко, което знаеха. Те не знаеха нищо. А беше напълно ясно, че са направили всичко, за да научат това, което Барберен е криел от тях. Благодарих и тръгнах към вратата.

— Къде отивате? — попита ме старата жена.

— Да се срещна с приятеля си.

— Ах, вие имате приятел?

— Да.

— В Париж ли живее той?

— Не, ние пристигнахме в Париж тая сутрин.

— Тогава знаете ли, ако нямате жилище, можете да останете тук. Ще се чувствувате добре, мога да се похваля с това, и ще бъдете в почтена къща. После, внимавайте, вашите родители ви търсят и като им дотегне да чакат отговор от Барберен, ще се обадят тук, не другаде. Тогава вие ще бъдете тук и ще ги посрещнете. Това е голямо предимство — къде ще ви намерят, ако не бъдете тук? Говоря ви във ваша полза. Колко годишен е приятелят ви?

— Той е малко по-млад от мене.

— Помислете си! Двама младежи на парижките улици! Може да се запознаете с лоши хора! Има хотели, където се навъртат всякакви. Не е тихо като тук. Но кварталът го налага.

Не бях напълно убеден, че кварталът допринасяше за тишината. Във всеки случай хотел „Кантал“ беше една от най-мръсните и най-жалките къщи, които могат да се видят, а през скитническия си живот, изпълнен с приключения, бях виждал много жалки къщи. Но предложението на старата жена трябваше да се обмисли. Впрочем не беше време да бъда придирчив — не бях намерил още семейството си, своето богато семейство, за да се настаня с него в някой от хубавите хотели на булеварда или в хубавата му къща, ако живееше в Париж. В хотел „Кантал“ разходите ни нямаше да бъдат големи, а сега трябваше да мислим за разходите. Ах, имаше право Матиа, като искаше да печелим пари през пътуването ни от Дръози за Париж! Какво щяхме да правим, ако няхмахме седемнадесет франка в джоба си?

— Колко ще ни струва една стая за мене и за приятеля ми? — попитах аз.

— Десет су на ден. Много ли е скъпо?

— Добре, ще се върна довечера с приятеля си.

— Приберете се рано, нощем в Париж е опасно.

Преди да се прибера в хотела, трябваше да намеря Матиа, а имаше още много време до срещата ни. Като не знаех какво да правя, отбих се тъжен в Ботаническата градина и седнах на една самотна пейка. Краката ми бяха като отсечени, а главата замаяна. Ударът беше така внезапен, така неочакван и тежък! Значи щях да изпитам едно след друго всички нещастия и всеки път, щом протегнех ръка, за да се укрепя здраво, клонът, който се надявах да уловя, се счупваше и аз падах — и все така! Не беше ли някаква зла съдба, че Барберен беше умрял точно когато имах нужда от него и че в стремежа си да спечели

той беше скрил от всички името и адреса на лицето — на баща ми навярно, — което му беше възложило да ме търси и намери?

Като си мислех така, натъжен, с подути от плач очи, в своето самотно кътче под зелено дърво, което ме закриваше със сянката си, някакъв господин с една жена и с дете, което возеше след тях количка, седнаха на една пейка срещу мене. Тогава повикаха детето, което заряза количката си и се затича към тях с протегнати ръчички. Бащата го прегърна, целуна го по косичката със звучни целувки и го подаде на майката, която на свой ред го целуна няколко пъти на същото място и по същия начин, а детето се заливаше от смях и тупкаше страните на своите родители с пълничките си пухкави ръчички.

Тогава, като видях щастието на родителите и радостта на детето, сълзи бликнаха неволно от очите ми. Не бях целуван така. Сега можех ли да се надявам, че ще ме целуват някога? Хрумна ми една мисъл — взех арфата и тихичко засвирих валс за детето, което отмерваше с крачетата си такта. Господинът дойде при мене и ми подаде дребна сребърна монета, но аз учтиво му отказах.

— Не, господине, моля ви, позволете ми да се порадвам, че съм доставил удоволствие на вашето детенце, което е толкова хубаво.

Тогава той ме изгледа внимателно. Но в същия миг дойде пазач, който въпреки възмущението на господина ми заповяда строго да се махна веднага, ако не искам да бъда задържан, задето съм свирил в градината.

Метнах арфата на рамо и си тръгнах, като извързвах често глава, за да погледна господина и жената, които продължаваха да ме гледат умилени. Рано беше още за срещата ми с Матиа на „Архиерейския мост“ — тръгнах да се скитам по кейовете и гледах реката.

Мръкна. Запалиха фенерите със светилен газ. Тогава тръгнах към черквата „Света Богородица“ — двете ѝ кули се открояваха черни на пурпурния залез. На гърба на черквата намерих пейка и седнах, което ми беше приятно, тъй като краката ми бяха отмалели, сякаш бях бърхтил много дълъг път, и потънах отново в тъжните си мисли. Никога не бях се чувствувал толкова потиснат и уморен. В мен и около мен всичко беше мрачно. В тоя грамаден Париж, пълен със светлина и оживление, се чувствувах по-самотен, отколкото сред полята и горите.

Хората, които минаваха край мене, се обръщаха понякога да ме изгледат, но какво ме засягаше тяхното любопитство или съчувствие?

Не разчитах аз на внимание от страна на равнодушните.

Единственото ми развлечение беше да броя ударите на часовниците, които биеха наоколо. Пресмятах още колко време трябва да чакам Матиа, за да почерпя сили и смелост от неговото приятелство. Каква утеха беше за мене мисълта, че скоро ще видя неговите добри, толкова кротки и весели очи!

Малко преди седем часа чух весел лай. Почти веднага нещо бяло се зададе в мрака и тръгна към мене. Докато се опомня, Капи скочи на коленете ми и започна да ми лиже ръцете. Прегърнах го и го целунах по муцуната. Матиа скоро се зададе.

— Е? — викна той отдалече.

— Барберен е умрял.

Той се затича, за да стигне по-бързо при мене. Разказах му набързо какво бях направил и какво научих. Тогава той се натъжи, от което ми стана мило на сърцето — почувствувах, че ако се боеше за себе си, че семейството ми може да ни раздели, искрено желаше за мене да намеря родителите си.

С добри и нежни думи се опита да ме утеши и най-вече да ме убеди, че не бива да се отчайвам.

— Родителите ти са открили Барберен и ще се разтревожат, като не получат известия от него. Ще го потърсят, за да видят какво е станало с него, и ще дойдат, разбира се, в хотел „Кантал“. Да отидем в хотел „Кантал“. Ще загубим само няколко дена, това е всичко.

Така ми беше казала и старата жена, главата на която трепереше, но от устата на Матиа тия думи добиха за мене съвсем друго значение. Ясно беше, че ще трябва само да почакам малко. Колко глупав съм бил да скърбя и да се отчайвам! Тогава, като се почувствувах малко по-спокоен, разказах на Матиа какво бях научил за Гарофоли.

— Още три месеца! — възкликна той.

И започна да играе и пее сред улицата. После изведнъж се спря и дойде при мене.

— Каква разлика между семейство и семейство! Ето ти скърбиш, че си загубил своето семейство, а аз пея, че съм загубил моето.

— Един вуйчо, и то вуйчо като Гарофоли, не е семейство. Щеше ли да играеш, ако беше загубил сестра си Кристина?

— О, не говори така!

— Виждаш ли?

По кейовете стигнахме пасаж „Аустерлиц“ и понеже очите ми не бяха вече премрежени от вълнение, имах възможност да видя колко красива е Сена вечер, осветена от пълната луна, която пръскаше тук-таме искри върху водите ѝ, блестящи като грамадно, подвижно огледало.

Хотел „Кантал“ беше може би почтена къща, но не беше хубава къща и когато попаднахме с димяща свещичка в една стаичка под покрива, която беше толкова тясна, че единият от нас трябваше да седи на леглото, ако другият искаше да стои прав, неволно ми мина през ума, че не в такава стая се бях надявал да спя. А жълтеникавите чаршафи колко малко приличаха на хубавите пелени, за които мама Барберен толкова много ми беше говорила!

И хлябът, намазан с чернодробен пастет, с който вечеряхме, не приличаше никак на хубавото угощение, което си представях, че ще мога да предложа на Матиа.

Но в края на краищата всичко не беше загубено. Трябваше само да се чака. И с тази мисъл заспах.

ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

ИЗДИРВАНИЯ

На другата сутрин първата ми работа беше да пиша на мама Барберен, за да ѝ съобщя какво бях научил, а това не беше лесна работа за мене.

Как да ѝ пиша съвсем равнодушно, че мъжът ѝ е умрял? Тя обичаше своя Жером. Бяха живели дълги години заедно и щеше да ѝ стане мъчно, ако не споделях скръбта ѝ.

Най-сетне криво-ляво и с непрестанни уверения, че я обичам, довърших писмото си. Разбира се, писах ѝ за своето разочарование и за сегашните си надежди. Да си призная откровено, най-много за това ѝ писах. Молах я да ме предупреди веднага, ако родителите ми ѝ се обаждат да я питат за Барберен, и най-важното, да ми съобщи адреса, който ѝ дадат, като го изпрати в хотел „Кантал“ в Париж.

Като привърших с това задължение, трябваше да изпълня другото, към бащата на Лиза, и то беше поне донякъде също така мъчително за мене. Когато обещах на Лиза в Дрьози, че при първото си излизане в Париж ще навестя баща ѝ в затвора, бях ѝ обяснил, че ако родителите ми са богати, както се надявах, ще ги помоля да изплатят дълга на баща ѝ и щях да отида в затвора само за да го освободя и да го отведа със себе си. Това беше една от радостите, които си бях начертал: първо татко Акен, после мама Барберен, после Лиза, Етиенет, Алекси, Бенжамен. А за Матиа щеше да се направи всичко, което се направи и за мене самия, и моето щастие щеше да бъде и негово щастие. Какво разочарование да отида в затвора с празни ръце и да видя татко Акен също така безсилен да му помогна и да му се отплатя за неговата доброта, както бях, когато се разделихме!

За щастие имах да му предам добри вести и целувки от Лиза и Алекси и бащинската радост щеше да смекчи скръбта ми. Все пак бях доволен, че съм направил нещо за него, докато му помогна повече. Матиа, който желаше безумно да види затвор, ме придружи. Впрочем аз исках много той да се запознае с този, който повече от две години ми беше като баща. Понеже знаех как се влиза в затвора „Клиши“, не

чакахме дълго пред голямата врата, както чаках първия път, когато дойдох.

Въведоха ни в една стая за свиждане и скоро татко Акен дойде. Още от вратата той ми протегна ръце.

— Ах, доброто момче! — каза той и ме целуна. — Милият Реми!

Веднага му разказах за Лиза и Алекси. После, когато исках да му обясня защо не можах да отида при Етиенет, татко Акен ме прекъсна.

— А родителите ти? — попита ме той.

— Как, вие знаете ли?

Тогава ми разказа, че преди петнадесет дни го посетил Барберен.

— Той починал — казах аз.

— Ама че нещастие!

И ми обясни как Барберен отишъл при него, за да научи какво е станало с мене. Като пристигнал в Париж, Барберен ходил у Гарофоли, но, разбира се, не го намерил. Тогава заминал да го търси далеч, в провинцията, в затвора, където Гарофоли лежал, и той му казал, че след смъртта на Виталис ме прибрал някакъв градинар, наречен Акен. Барберен се върнал в Париж, отбил се в Гласиер и там научил, че тоя градинар бил в затвора „Клиши“. Тогава дошъл в затвора и татко Акен му казал как обикалям Франция, така че, ако не знаел къде точно се намирам в този момент, уверен бил, че все рано или късно ще се отбия при някое от децата му. Тогава той самият писал в Дрьози, във Варс, в Еснанд и в Сен Кантен. Не бях получил писмото в Дрьози, навярно защото бях заминал, преди то да е пристигнало.

— Какво ви каза Барберен за моето семейство? — попитах го аз.

— Нищо или по-скоро много малко: родителите ти узнали от пристава в „Квартала на инвалидите“, че подхвърленото дете на „Авеню дьо Бретьои“ било прибрано от някакъв зидар от Шаванон по име Барберен, и те потърсили при него. Но като не те намерили, помолили го да им помогне в техните издирвания.

— Не ви ли каза името им? Не ви ли спомена къде живеят?

— Когато му зададох тия въпроси, Барберен ми отговори, че ще ми каже това по-късно. Не настоях повече, защото разбрах много добре, че крие името на родителите ти от страх да не загуби част от възнаграждението, което очакваше да получи от тях. Понеже ти бях известно време баща, твойт Барберен си въобразяваше, че ще искам да ми се плати за това. Дадох му пътя и не съм го виждал оттогава. Не

предполагах, че е умрял. Тъй че ти знаеш, че имаш родители, но поради сметките на тоя стар скъперник не знаеш нито кои са те, нито къде се намират.

Обясних му каква ни беше надеждата и той я подкрепи с най-убедителни доводи.

— Щом родителите ти са успели да открият Барберен в Шаванон, а Барберен откри Гарофоли и мене самия тук, ще намерят и тебе в хотел „Кантал“. Остани там.

Тия думи ми бяха приятни и възвърнаха напълно доброто ми настроение. Останалото време прекарахме в разговори за Лиза, за Алекси и за злополуката в рудника.

— Какъв страшен занаят! — каза той, като завърших разказа си. — И това е занаятът на моя беден Алекси. Ах, колко по-щастлив беше, когато отглеждаше шибои!

— Ще се върне това време — казах аз.

— Чул те господ, момчето ми!

На езика ми беше да му кажа, че моите родители скоро ще го освободят от затвора, но навреме се сетих, че никак не е прилично да се хвалиш предварително с доброто, което имаш намерение да направиш, и само го уверих, че скоро ще бъде свободен, между децата си.

— А докато настъпи това хубаво време — ми каза Матиа, когато бяхме на улицата, — моето мнение е да не стоим със скръстени ръце, а да печелим пари.

— Ако бяхме отделяли по-малко време за печелене на пари, когато пътувахме от Шаванон за Дрьози и от Дрьози за Париж, щяхме да стигнем по-рано в Париж и да сварим Барберен жив.

— Вярно е, и аз самият се упреквам достатъчно много, че съм те забавил. Не бива да ме упрекваш и ти — каза Матиа.

— Това не е упрек, драги Матиа, уверявам те. Без тебе не бих могъл да подаря на Лиза куклата и без тебе сега щяхме да се намираме сред парижките улици, без да имаме едно су за хляб.

— Тогава щом съм имал право, като исках да печелим пари, да постъпим, като че и сега имам право. Впрочем най-доброто, което можем да направим, е да се заловим за работа. Ще се разхождаме, когато имаме на разположение твоята кола, тогава няма да бъде

толкова уморително. В Париж аз съм си у дома и зная много добри места.

Той познаваше отлично добрите места — площади, частни дворове, кафенета — и вечерта, преди да си легнем, пресметнахме, че сме събрали четиринадесет франка. Тогава, като заспивах, си повторих думите, които бях чувал често от Виталис, че богатството отива само при ония, които нямат нужда. Този толкова добър сбор беше явно положителен признак, че родителите ми могат да пристигнат всеки миг.

Бях така убеден в своите предчувствия, че на следния ден на драго сърце не бих мръднал от хотела. Но Матиа ме принуди да изляза. Принуди ме също да играя и да пея и тоя ден събрахме още единадесет франка.

— Ако твоите родители не ни направят скоро богати — шегуваше се Матиа, — ние и сами ще забогатеем и така ще бъде много по-добре.

Така изминаха три дни, без да се случи нищо ново, и стопанката на хотела отговаряше на постоянните ми въпроси все едно и също:

— Никой не е търсил Барберен. Няма писмо нито за вас, нито за Барберен.

Но на четвъртия ден най-после ми подаде едно писмо. Беше отговорът на мама Барберен, или по-право отговорът, който мама Барберен бе помолила да ми напишат, тъй като тя самата не знаеше нито да чете, нито да пише.

Пишеше ми, че ѝ било съобщено за смъртта на нейния мъж и че скоро преди това била получила от него писмо, което ми препращаше, понеже мислеше, че може да ми помогне, тъй като в него имало сведения за моето семейство.

— Бързо, бързо! — извика Матиа. — Да прочетем писмото на Барберен!

С разтреперана ръка и свито сърце разтворих писмото.

„Мила жено,

Лежа в болницата и съм толкова зле, че не вярвам да стана. Ако имах сили, щях да ти пиша как се случи това с мене, Но то няма да помогне. По-добре да пристъпя към

най-важното. Ако умра, обади се на Грейт и Гели, «Грийн скуеър», Ливкън Ин в Лондон. Това са адвокатите, натоварени да намерят Реми. Ще им пишеш, че само ти можеш да им съобщиш къде е детето, и гледай да ти платят добре за това. С тия пари трябва да живееш щастлива на старини. Ще узнаеш какво се е случило с Реми, като пишеш на бившия градинар Акен, който се намира сега в затвора «Клиши» в Париж. Нека всичките ти писма пише свещеникът, тъй като в случая не бива да се доверяваш на никого. Не предприемай нищо, преди да научиш, че съм умрял. Целувам те за последен път.

Барберен“

Не бях дочел писмото, когато Матиа скочи.

— Напред към Лондон! — извика той.

Толкова бях изненадан от това, което прочетох, че гледах Матиа, без да разбирам какво ми казва.

— В писмото на Барберен пише, че английски адвокати са натоварени да те намерят — продължи той, — а това означава, че родителите ти са англичани, нали така?

— Но...

— Не ти ли е приятно да си англичанин?

— Бих искал да съм французин, от родината на Лиза и децата.

— А аз бих искал да си италианец.

— Ако съм англичанин, ще бъда съотечественик на Артур и на госпожа Милиган.

— Как ако си англичанин? Та това е положително. Ако родителите ти бяха французи, по никой начин не биха възложили на английски адвокати да търсят във Франция детето, което са изгубили, нали така? Понеже ти си англичанин, трябва да заминем за Англия. Това е най-добрият начин да се добереш до родителите си.

— Ами ако пиша на тези адвокати?

— Защо ти е? По-добре ще се разберете лично, отколкото с писмо. Когато пристигнахме в Париж, имахме седемнадесет франка. След това събрахме един ден четиринадесет франка, после единадесет, после девет — това прави петдесет и един франк — похарчили сме

осем. Остават ни значи четиридесет и три франка, а те са ни предостатъчни, за да стигнем в Лондон. Ще се качим в Булон на параход, който заминава за Лондон, а това не струва скъпо.

— Ти бил ли си в Лондон?

— Много добре знаеш, че не съм бил. Но в цирк „Гасо“ имаше двама клоуни — англичани. Те ми говореха често за Лондон и ме научиха много английски думи, за да можем да разговаряме, без мама Гасо, която беше любопитна като кукумявка, да разбере какво си приказваме. Ние ѝ дърдорехме разни английски глупости право в лицето, без тя да може да ни се скара! Аз ще те развеждам в Лондон.

— И аз учих английски с Виталис.

— Да, но за три години трябва да си го забравил, а аз още го помня, ще видиш. И после, не искам да дойда с тебе в Лондон само защото бих могъл да ти бъда полезен, а да си призная откровено, има и друга причина.

— Каква е тя?

— Ако родителите ти дойдат да те приберат в Париж, те могат спокойно да не ме вземат с тебе, докато ако аз съм в Англия, едва ли ще ме върнат обратно.

Такова предположение ми изглеждаше обидно за моите родители, но в края на краищата можеше пък да излезе разумно. Стига да имаше само една-едничка вероятност то да се осъществи, тази единствена вероятност беше достатъчна да се съглася да замина веднага с Матиа за Лондон.

— Да заминем — казах му аз.

— Съгласен си, нали?

След две минути раниците ни бяха на гърба и слязохме долу, готови за път. Като ни видя така приготвени, съдържателката на хотела започна да вика:

— Младият господин — господинът бях аз — няма ли да чака родителите си? Това ще бъде по-разумно. И после, родителите ще видят как добре е бил гледан младият господин.

Но нейното красноречие не можеше да ме задържи. След като ѝ платих за нощуването, се отправих към улицата, където Матиа и Капи ме чакаха.

— А адресът ви? — извика старата жена.

И наистина разумно беше може би да оставя адреса си. Записах го в книгата ѝ.

— В Лондон! — извика тя. — Две деца заминават за Лондон! Такъв дълъг път! По море!...

Преди да тръгнем за Булон, трябваше да се сбогуваме с татко Акен.

Но раздялата не беше тъжна. Бащата се зарадва, като научи, че скоро ще намеря семейството си, а на мене ми беше приятно да му кажа и повторя, че скоро ще се върна с родителите си, за да му благодаря.

— Довиждане, момчето ми, и добър успех! Ако не се върнеш така скоро, както предполагаш, пиши ми.

— Ще се върна.

Тоя ден вървахме, без да спираме, до Моасел, където преспахме в един чифлик, тъй като трябваше да пестим парите си за парахода. Матиа беше казал, че не струва скъпо, но колко ли можеше да струва?

По пътя Матиа ме учеше английски думи, тъй като един въпрос много ме тревожеше и не ми позволяваше да се отдам на радостта си — родителите ми знаят ли френски или италиански? Как ще се разбираме, ако говорят само английски? Това ще бъде голяма пречка! Какво бих казал на братята и сестрите си, ако имах братя и сестри? Нямаше ли да бъда чужденец в техните очи, докато не мога да разговарям с тях? Като ей мислех за своето завръщане в бащината къща — а след като напуснах Шаванон, често си рисувах тая картина, — никога не бях си представял, че ще мога да бъда така скован в своя устрем. Навярно ще ми трябва много време, да науча английски, който ми изглеждаше труден език.

Вървахме осем дни от Париж до Булон, защото се спирахме по малко в големите градове по пътя ни — Бове, Абвил, Монtring сюр Мер — и давахме по някое и друго представление, за да увеличим състоянието си.

Когато стигнахме в Булон, имахме още тридесет и два франка в кесията си, с други думи, много повече, отколкото ни бяха необходими, за да платим за парахода.

Понеже Матиа никога не беше виждал море, първата ни разходка бе на вълнолома. Той стоя няколко минути с поглед, зареян далеч в

мъглите на хоризонта, после цъкна с език и заяви, че е грозно, тъжно и мръсно.

Завърза се спор между нас, защото много често бяхме разговаряли за морето и аз винаги му казвах, че то е най-хубавото нещо, което може да се види.

Държах на мнението си.

— Може би имаш право, когато морето е синьо, както казваш, че си го виждал в Сет — рече Матиа, — но когато е като това море, цялото жълто и зелено, със сиво небе, отрупано с грамадни черни облаци, то е грозно, много грозно и не ти се иска да плаваш по него.

Най-често аз и Матиа бяхме съгласни един с друг — или той приемаше моето мнение, или пък аз споделях неговото. Но тоя път държах на своето и даже заявих, че това зелено море, с мъгливия хоризонт и тежките облаци, които вятърът едва помръдваше, е много по-хубаво от синьото море под синьо небе.

— Говориш така, защото си англичанин — възрази Матиа, — и обичаш това отвратително море, защото принадлежи на твоя роден край.

Параходът за Лондон заминаваше на другия ден в четири часа сутринта. В три часа и половина бяхме на борда и се настанихме колкото се може по-удобно зад куп сандъци, които ни закрияха малко от влажния и студен северен вятър. При светлината на няколко димящи фенера видяхме как товарят парахода: макарите скърцаха, сандъците, които спускаха в трюма, тракаха, а моряците от време на време си подхвърляха по някоя дума с пресипнали гласове. Но целият този шум бе заглушаван от свиренето на парата, която излизаше от машината на малки бели кълба. Звънна камбана, възжетата плеснаха във водата. Тръгнахме на път. На път към моята родина!

Често бях разказвал на Матиа, че няма нищо по-приятно от разходка с кораб — плъзгаш се леко по водата, без да усещаш пътя, който си изминал. Беше наистина прекрасно — като насън.

Като говорех така, мислех за „Лебед“ и за пътуването ни по южния канал. Но морето не прилича на канал. Едва излязохме от пристанището, и параходът сякаш потъна във водата, после се издигна, после пак потъна и така четири-пет пъти едно след друго, като грамадна люлка. Тогава при тия люшкания парата излизаше от комина с пронизително свирене, после изведнъж всичко утихваше и се чуваха

само колелата, които цепеха водата ту от едната, ту от другата страна според това, накъде се наклонява параходът.

— Хубаво плъзгане! — каза ми Матиа.

Нямах какво да му отговоря, защото тогава не знаех какво са пясъчен нанос и подводни скали.

Но това люшкане на парахода наляво и надясно и напред-назад не се дължеше само на пясъка и скалите, а и на самото море, което навътре беше доста бурно.

Изведнъж Матиа, който от доста време не говореше вече, внезапно стана.

— Какво ти е? — попитах го аз.

— Много се люшка и ми е лошо.

— Хванала те е морска болест.

— Дявол да го вземе, така е!

И след малко изтича и се облегна на перилата на парахода. Ах, бедният Матиа, колко много страдаше! Напразно го прегръщах и притисках главата му към гърдите си, нищо не помагаше. Той стенеше, после от време на време ставаше бързо, отиваше, куцук-куцук, да се облегне на перилата на парахода и едва след няколко минути се връщаше и се сгушваше до мен. И всеки път, когато се връщаше, ме заплашваше с юмрук и полушеговито-полугневно казваше:

— Ох, тези англичани нямат сърце.

— Слава богу!

Когато настъпи утрото — бледо, мъгливо и безслънчево утро, — се намирахме срещу високи бели брегове и тук-таме се виждаха неподвижни кораби без платна. Малко по малко люшкането наляво и надясно намаля и нашият параход се плъзна по спокойната водна повърхност почти така леко като по канал. Не бяхме вече в морето и от двете страни в далечината съзирахме, или по-скоро отгатвахме, че се издигат в утринната мъгла, гористи брегове. Навлезли бяхме в Темза.

— Ето ни в Англия — казах аз на Матиа.

Но той не посрещна с радост тая добра вест, а се просна с целия си ръст на палубата. — Остави ме да спя — отвърна той. Не бях боледувал през време на пътуването и не ми се спеше. Нагласих Матиа колкото се може по-удобно, качих се на сандъците и седнах най-горе с Капи в краката ми. Капи понесе храбро пътуването. Кой знае? Капи беше може би стар моряк. Навярно беше видял много свят с Виталис.

Седях високо над реката и виждах цялото ѝ течение от двете страни, нагоре и надолу. Вдясно се простираше широк пясъчен бряг, набразден от пяната с бяла ивица, а вляво сякаш отново се разстилаше морето. Но това беше само заблуда. Синкавите брегове скоро се приближиха, после се очертаха по-ясно, жълти и тинести.

Сред реката се намираше на котва цяла флота кораби — между тях сновяха параходи, влекачи, след които се носеха дълги ивици чер дим. Колко кораби! Колко платна! Никога не ми беше минавало през ума, че една река може да бъде населена, и ако Гарона ме беше изненадала, Темза ме порази. Няколко от тия кораби се готвеха да отплават и сред мачтите им се виждаше как моряци сноват нагоре-надолу по въжените стълби, които отдалеч изглеждаха тънки като паяжина.

Нашият параход оставяше след себе си пенлива бразда сред жълтата вода, където плаваха най-различни останки — дъски, парчета дърва, подути трупове на животни, тапи, треви. От време на време някоя птица с широко разперени криле се спускаше върху тези останки, после веднага се издигаше с пронизителен писък и отлиташе с плячка в човката си.

Защо Матиа искаше да спи? Много по-добре щеше да направи, ако се събуди — гледката беше интересна и заслужаваше да се види. Докато нашият параход плаваше нагоре срещу течението на реката, гледката ставаше все по-любопитна и по-хубава. Не беше вече забавно да се следят с поглед само платноходките и параходите, а големите тримачтови кораби, грамадните параходи, които се връщаха от далечни страни, съвсем черни въглищарски кораби, гемии, натоварени със слама или сено, които приличаха на купи, носени от течението, големи червени, бели и черни бъчви, които се въртяха във водата. Забавно беше и това, което ставаше, което се забелязваше на двата бряга, които Сега се очертаваха ясно с всичките си подробности, с кокетно боядисаните къщи, със зелените ливади, с дърветата, които никога не са били подкастрирани, а тук-таме се виждаха пристани, вдадени навътре над черната тиня, морски знаци, зеленикави и плъзгави колове.

Седях така дълго с широко отворени очи, без да мисля за нищо — само гледах и се възхищавах.

Но ето че по двата бряга на Темза къщите се трупаха една до друга в дълги червени редици. Стана тъмно. Димът и мъглата се

смесваха така, че не можеше да се познае мъглата ли е по-гъста или димът. После вместо дървета или добитък в ливадите изведнъж изникна гора от мачти, сякаш в ливадите имаше кораби.

Не можах да се сдържа повече, спуснах се от наблюдателницата си и отидох да намеря Матиа. Той се беше събудил, морската болест му беше минала, нямаше вече лошо настроение и на драго сърце се качи с мене на сандъците. Той също бе поразен и си търкаше очите. Тук-таме канали от ливадите се вливаха в реката — те също бяха пълни с кораби.

За съжаление мъглата и димът станаха още по-гъсти. Околността се виждаше само от време на време и колкото повече напредвахме, ставаше по-неясна.

Най-после параходът забави хода си, машината спря, въжетата бяха хвърлени на земята — бяхме в Лондон и слязохме на брега сред хора, които ни гледаха, но не ни говореха.

— Сега е време да си послужиш с твоя английски език, драги Матиа.

И Матиа, който не се смущаваше от нищо, се приближи до един дебел човек с червеникава брада и го попита учтиво, с шапка в ръка, къде е пътят за „Грийн скуеър“.

Стори ми се, че Матиа много дълго се обясняваше със своя човек, който няколко пъти го накара да му повтори едни и същи думи. Но не исках да покажа, че се съмнявам в познанията на своя приятел. Най-после той се върна.

— Много е лесно — рече той. — Трябва само да вървим покрай Темза. Ще тръгнем по кейовете.

Но в Лондон няма, или по-право нямаше по това време, кейове — къщите стигаха досам реката. Принудени бяхме да вървим по улици, които ни се струваха успоредни на реката.

Но тия улици бяха много мрачни, много кални, задръстени с каруци, със сандъци, с бали с най-различни стоки и трудно успяхме да се проврем между тия препятствия, които изникваха на всяка крачка. Вързал бях Капи с въже и той вървеше по петите ми. Беше само един часът, а лампите в магазините бяха запалени.

В този си вид Лондон не ни направи такова силно впечатление като Темза.

Продължавахме да вървим напред и от време на време Матиа питаше далече ли е още Линкълн Ин. Предаде ми, че ще трябва да минем под някаква грамадна врата, която щяла да препречи улицата, по която вървахме. Това ми се видя странно, но не посмях да му кажа, че може би се лъже.

Но той не се беше излъгал и най-после стигнахме една арка, която прекриваше улицата и имаше две странични вратички — Темпъл Бар. Пак попитахме накъде да вървим и ни казаха да свърнем вдясно. Сега не бяхме вече в голяма оживена и шумна улица — намирахме се в тихи улички, които се преплитаха една в друга, и ни се струваше, че се въртим на едно място, без да напредваме, като в лабиринт.

Изведнъж, тъкмо когато мислехме, че сме се загубили, попаднахме пред малки гробища, пълни с гробове — камъните им бяха черни, сякаш бяха боядисани със сажди или вакса. Това беше „Грийн скуеър“.

Докато Матиа разговаряше с някакъв минувач, аз се спрях и се помъчих да се успокоя — сърцето ми биеше, не можех да дишам вече и треперех. После тръгнах след Матиа и двамата се спряхме пред медна табела, на която пишеше: Грейт и Гели. Матиа посегна да дръпне звънеца, но аз задържах ръката му.

— Какво ти е? — попита ме той. — Колко си бледен!

— Чакай малко да се посъвзема.

Той позвъни и влязохме. Толкова бях развълнуван, че не виждах ясно около себе си. Стори ми се, че се намирахме в някаква кантора и двама или трима души, наведени над маси, пишеха под светлината на няколко газени лампи, които шумно горяха.

Матиа се обърна към един от тях, тъй като аз, разбира се, го бях натоварил той да говори вместо мене. В разговора на няколко пъти повтаряше думите family и boy Барберен. Разбрах, че обяснява, че аз съм момчето, което Барберен търсеше по поръчка на семейството ми. Името Барберен направи впечатление. Гледаха ни и този, с когото Матиа разговаряше, стана и ни отвори една врата. Влязохме в стая, пълна с книги и книжа. Някакъв господин седеше пред писалищна маса, а друг, с мантия и перука, държеше няколко сини торбички и разговаряше с него.

С малко думи човекът, който ни водеше, обясни кои сме и двамата господа ни изгледаха от главата до петите.

— Кой от вас е момчето, отгледано от Барберен? — запита на френски господинът, седнал пред писалищната маса.

Като чух да се говори на френски, се успокоих и пристъпих крачка напред.

— Аз, господине.

— Къде е Барберен?

— Той умря.

Двамата господа се погледнаха за миг, после този с перуката излезе, като отнесе със себе си торбичките.

— Как дойдохте тогава? — попита господинът, който беше започнал да ме разпитва.

— Пеш до Булон, а от Булон до Лондон с параход. Току-що пристигахме.

— Барберен даде ли ви пари?

— Не сме виждали Барберен.

— Как узнахте тогава, че трябва да дойдете тук?

Разказах колкото се може по-накратко каквото ме питаха. И аз бързах да задам няколко въпроса, един особено ми пареше устните, но не успях.

Трябваше да разкажа как ме е отгледал Барберен, как ме е продал на Виталис, как след смъртта на своя господар съм бил прибран от семейството Акен и накрая как, след като бащата е бил затворен за дългове, съм започнал отново предишния си живот на пътуващ музикант. Докато разказвах, господинът си вземаше бележки и ме поглеждаше така, че ми ставаше неудобно. Лицето му беше сурово и имаше нещо лукаво в усмивката му.

— А кое е това момче? — запита той, като посочи Матиа с върха на желязното си перо, сякаш искаше да го прониже със стрела.

— Мой приятел, другар и брат.

— Много добре. Обикновен познат от дългите пътища, нали?

— Най-нежният, най-обичаният брат.

— О, не се съмнявам в това!

Стори ми се, че е удобно да задам най-последния въпрос, който от началото на нашия разговор не ми даваше мира.

— Моето семейство, господине, в Англия ли живее?

— Разбира се, живее в Лондон, поне засега.

— Тогава ще го видя, нали?

— Скоро ще си бъдете у дома. Ще наредя да ви заведат.

Той позвъни.

— Моля, още една дума, господине. Имам ли баща?

Едва можах да изрека тая дума.

— Не само баща, но и майка, братя и сестри.

— Ах, господине!

Но вратата се отвори и прекъсна излиянието ми. Погледнах само Матиа с насълзени очи.

Господинът се обърна на английски към този, който влезе, и сякаш разбрах, че му казва да ни придружи.

Аз станах.

— А, забравих — сети се господинът, — името ви е Дрискол. Така се казва баща ви.

Въпреки злото му лице, мисля, че бих се хвърлил на шията му, ако имах време да сторя това. Но той посочи с ръка вратата и ние излязохме.

ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

СЕМЕЙСТВО ДРИСКОЛ

Чиновникът, който трябваше да ме заведе при моите родители, беше дребно добродушно старче, съсухрено, жълто и сбръчкано, облечено в черна оръфана и лъснала дреха, с бяла вратовръзка. Когато излязохме навън, той си потри силно ръцете, та ставите на пръстите и китките му изпукаха, ритна с крак, сякаш искаше да запрати далеч разкривените си ботуши, и като вирна нос нагоре, вдъхна дълбоко на няколко пъти мъглата с блаженството на човек, който е бил затворен. — Намира, че миризмата е приятна — каза ми на италиански Матиа.

Старчето ни погледна и без да ни говори, каза ни „пет, пет“, сякаш се обръщаше към кучета, което означаваше, че трябва да вървим след него и да не го изгубваме.

Скоро се намерихме в голяма улица, задръстена от коли. Той спря една, която минаваше — кочияшът, вместо да седи на капрата си зад коня, беше кацнал отзад и високо на нещо като кабриолетово чергило. После научих, че тия коли се наричат саб.

Той ни накара да се качим на тая кола, която беше отворена отпред, и през едно прозорче на чергилото поведе разговор с кочияша. Няколко пъти произнесоха името „Бетнал Грийн“ и помислих, че така се казва кварталът, в който живееха родителите ми. Знаех, че green на английски значи зелен, и това ми навя мисълта, че този квартал навярно е засаден с красиви дървета, което, разбира се, ми беше много приятно. Той нямаше да прилича на грозните, така мрачни и печални лондонски улици, през които минавахме, когато пристигнахме. Къщата щеше да бъде много хубава, сред голям град, оградена с дървета.

Спорът между нашия водач и кочияша продължи доста дълго. Ту единият се надигаше към прозорчето, за да даде обяснения, ту другият, сякаш искаше да се спусне от капрата през тесния отвор, за да каже, че не разбира нищичко от това, което му искат.

Аз и Матиа се бяхме сгушили в един кът с Капи в краката ми и като слушах спора им, си казвах, че наистина е много чудно един кочияш да не знае къде се намира такова хубаво място, каквото

навярно беше „Бетнал Грийн“ — толкова много зелени квартали ли имаше в Лондон? Това ми изглеждаше доста чудно, тъй като всичко, което бяхме видели досега, ми напомняше по-скоро сажди. Пътувахме доста бързо по широки улици, после по тесни, после по други широки, но не виждахме почти нищо наоколо, така гъста беше мъглата около нас. Започна да става студено и ние дишахме някак мъчно, сякаш щяхме да се задушим. Като казвам ние, става дума за мене и за Матиа, защото нашият водач, напротив, изглежда, се чувствуваше много добре. Във всеки случай той дишаше дълбоко, с отворена уста, като сумтеше, сякаш бързаше да натрупа по-голям запас въздух в дробовете си. После от време на време продължаваше да пука пръстите и да изпъва краката си. Да не е прекарал няколко години, без да се движи и без да диша?

Въпреки трескавото вълнение при мисълта, че след няколко мига, след няколко секунди може би ще прегърна родителите си — баща, майка, братя, сестри, — изпитвах голямо желание да разгледам града, през който минавахме. Нали беше мой град, моя родина?

Но напразно се вирах, не виждах нищо, или почти нищо, като изключим червените светлини на газените фенери, които мъждееха в мъглата като в гъст облак дим. Едва съзирахме фенерите на колите, които срещаме, и от време на време трябваше да спираме изведнъж, за да не блъснем или да не смажем хората, които задръстваха улиците.

Продължавахме да пътуваме. Отдавна бяхме излезли от Грейт и Гели. Това затвърдяваше в мене мисълта, че родителите ми живеят извън града. Навярно скоро щяхме да напуснем тесните улици и да препуснем из полето.

Аз и Матиа се държахме за ръка и мисълта, че ще намеря родителите си, ме караше да му стискам ръката. Чувствувах нужда да му кажа, че сега съм негов приятел повече от всеки друг път и завинаги. Но вместо да излезем на полето, навлизахме в по-тесни улички и чувахме свирките на локомотива.

Тогава помолих Матиа да запита водача ни няма ли да стигнем най-после при родителите ми. Отговорът на Матиа бе отчайващ — той твърдеше, че чиновникът на Грейт и Гели казал, че никога не бил идвал в тоя разбойнически квартал. Матиа навярно се лъжеше, не е разбрал отговора. Но той настояваше, че *thieves*, английската дума, която чиновникът употребил, означавала на френски разбойници, уверен бил

в това. Отначало се отчаях, после си казах, че чиновникът се бои от разбойници тъкмо защото ще навлезем в полето и че думата грийн, която се намира след Бетнал, се отнася за дървета и ливади. Споделих тая мисъл с Матиа и двамата се смяхме много над страха на чиновника. Колко глупави са хората, които не са излизали от градовете!

Но нищо не показваше, че приближаваме полето — нима Англия беше само един град от камъни и кал, който се нарича Лондон? Тая кал нахлуваше и в колата ни и покриваше и нас самите с черни пръски. Отдавна около нас вече се носеше неприятна миризма. Всичко това показваше, че се намираме в някакъв лош квартал, навярно последния, преди да навлезем в ливадите на „Бетнал Грийн“. Струваше ми се, че се въртим на едно и също място и от време на време нашият кочияш забавяше хода, сякаш не знаеше вече къде се намира. Най-после той спря изведнъж и прозорчето се отвори.

Тогава започна разговор или по-право спор. Матиа ми каза, че му се струва, че нашият кочияш не иска да кара по-нататък, тъй като не знае пътя. Той искал обяснения от чиновника на Грейт и Гели, а чиновникът продължавал да отговаря, че никога не е идвал в тоя разбойнически квартал. Чух думата *thieves*. Сигурно тук не е „Бетнал Грийн“. Какво ли ще стане? Спорът през прозорчето продължаваше и кочияшът и чиновникът, еднакво ядосани, си разменяха реплики през този отвор.

Най-после чиновникът, след като даде пари на кочияша, който мърмореше, слезе от колата и пак ни каза „пет, пет“ — ясно беше, че и ние трябва да слезем. Намирахме се в кална улица, сред мъглата. Един дюкян беше бляскаво осветен и светлината, пречупена от огледалата, от позлатата и от четвъртитите бутилки, се разливаше по улицата, пробива мъглата до ручея. Беше кръчма или както англичаните я наричат, *gin palace*, където продават хвойнова ракия и всякакви други ракии, добити от зърнени храни или от цвекло.

— Пет, пет — каза водачът ни. И влязохме с него в тоя *gin palace*. Ясно, сбъркали бяхме, като мислехме, че се намираме в беден квартал. Никога не бях виждал по-разкошно заведение — цялото беше в огледала и позлата. Тезгяхът беше сребърен. Ала хората, които стояха прави пред тоя тезгях или се бяха опрели о стените или бъчвите, бяха дрипави. Някои нямаха обувки и босите им крака, шляпали в калните

локви, бяха черни, сякаш намазани с вакса, която още не беше изсъхнала. На тоя хубав сребърен тезгях нашият водач си поръча чаша бяло питие с приятна миризма. След като го изпи на един дъх със същата жажда, с която поглъщаше преди малко мъглата, той поведе разговор с човека с голи до лактите ръце, който му го поднесе. Не беше трудно да се отгатне, че разпитва за пътя, и нямаше нужда да питам Матиа.

Пак тръгнахме подир нашия водач. Сега уличката беше толкова тясна, че въпреки мъглата виждахме къщите и от двете ѝ страни. Въжета бяха опнати във въздуха от една къща до друга и тук-таме по тия въжета висяха долни дрехи и дрипи. Навярно те бяха прострени да съхнат. Къде ли отиваме? Започнах да се тревожа и от време на време Матиа ме поглеждаше, но не ме разпитваше.

От улицата преминахме в уличка, после в двор, после пак в уличка. Къщите бяха по-бедни, отколкото в най-бедното френско селце. Много от тях бяха дъсчени, като плевни или обори, но бяха жилища. По праговете им се виждаха насядали полуоблечени жени и деца.

Когато някоя светлинка ни позволяваше да видим малко по-ясно наоколо, забелязвах, че жените бяха бледи, светлите им като лен коси падаха на раменете им. Децата бяха почти голи — малкото дрешки, които имаха на гърба си, бяха дрипави. В една уличка видяхме свине, които се ровеха в локва, отдето се носеше отвратителна миризма. Нашият водач скоро се спря. Навярно се беше заблудил. Но в същия миг към нас се приближи мъж, облечен в дълъг син редингот и с шапка с лачена каишка. На ръката му имаше черна и бяла нашивка. На колана му висеше калъф. Беше полицай.

Поведе се разговор и скоро пак тръгнахме, предвождани от полицаия. Пресичахме улички, дворове, криви улици. Стори ми се, че тук-таме къщите бяха рухнали.

Най-после спряхме в двор с малка локва в средата.

— Red Lion Court — каза полицаят.

Тия думи, които чух да споменават вече няколко пъти, означават „Дворът на червения лъв“ — както ми каза Матиа.

Защо се спираме? Не беше възможно да се намираме в „Бетнал Грийн“. Нима в този двор живеят родителите ми? Но тогава?...

Нямах време да се занимаю с тия въпроси, които се въртяха в неспокойния ми ум. Полицаят почука на вратата на нещо като дъсчена плевня и нашият водач му благодари — значи бяхме пристигнали!

Матиа, който продължаваше да ми държи ръката, я стисна и аз стиснах неговата. Разбрахме се. Страхът, който свиваше сърцето ми, свиваше и неговото.

Толкова бях развълнуван, че не помня добре как се отвори вратата, на която полицаят бе почукал. Но от момента, в който влязохме в една обширна стая, осветена от една лампа и огън от каменни въглища, който гореше върху скара, спомените ми са ясни. Пред огъня в сламено кресло, което приличаше на ниша на светец, седеше неподвижен като статуя белобрад старец с черна шапчица на главата. Един срещу друг, но разделени от масата, седяха мъж и жена. Мъжът беше около четиридесетгодишен, облечен в дрехи от сиво кадифе, с умно, но сурово лице. Жената, с пет-шест години по-млада, имаше руси коси, които падаха върху шал на бели и черни квадрати, кръстосан на гърдите ѝ. Очите ѝ бяха безжизнени, а лицето, което навярно е било хубаво, както и нейните лениви движения изразяваха безразличие и равнодушие. В стаята имаше четири деца — две момчета и две момичета, — всичките руси, с ленени коси като майка си. Голямото момче изглеждаше единадесет-дванадесет годишно. Помалкото момиченце беше едва тригодишно и пълзеше по пода.

Видях всичко това само с един поглед, докато нашият водач, чиновникът от Грейт и Гели, още говореше.

Какво казваше? Едва го чувах и не разбирах нищо. Чух само името Дрискол, моето име, както беше казал адвокатът.

Всички очи, дори очите на неподвижния старец, се бяха извърнали към Матиа и към мене. Само малкото момиче разглеждаше Капи.

— Кой от двама ви е Реми? — запита мъжът с дрехите от сиво кадифе.

Пристъпих крачка напред.

— Аз — казах.

— Ела и прегърни баща си, момчето ми.

Като си мислех преди за тоя миг, представях си, че някакъв порив ще ме тласне в прегръдките на моя баща. Не намерих в себе си тоя порив. Но се приближих и целунах баща си.

— А това — каза ми той — са дядо ти, майка ти, братята и сестрите ти.

Отидох най-напред при майка си и я прегърнах. Позволи ми да я целуна, но тя самата не ме целуна — каза ми само две-три думи, които не разбрах.

— Стисни ръката на дядо си, но внимателно — каза баща ми. — Той е парализиран.

Ръкувах се и с двамата си братя и с голямата си сестра. Искях да прегърна малката, но тя галеше Капи и ме отблъсна. Като отивах така от един към друг, се възмущавах от самия себе си. Какво беше това? Не изпитвах вече никаква радост, че се намирах най-после в семейството си. Имах баща, майка, братя, сестри, имах дядо, бях сред тях, а стоях равнодушен. Очаквах тоя миг с трескаво нетърпение, луд бях от радост при мисълта, че и аз ще имам родители, които ще обичам, които ще ме обичат, а стоях смутен, разглеждах любопитно всички и не намирах в сърцето си какво да им кажа, не намирах нито една нежна дума. Изрод ли бях? Значи не бях достоен да имам семейство!

Ако бях намерил родителите си в дворец, а не в тая плевня, нямаше ли да изпитвам към тях нежните чувства, които изпитвах преди няколко часа в сърцето си към баща и майка, които не познавах, а не можех да изразя пред бащата и майката, които ми бяха пред очите?

Тая мисъл ме накара да пламна от срам. Отидох отново при майка си, прегърнах я и пак я целунах горещо. Навярно тя не разбра на какво се дължеше тоя порив, защото, вместо да отвърне на целувките ми, ме погледна с безразличие, после се обърна към мъжа си, към моя баща, подигна леко рамене и му каза няколко думи, които не разбрах, но той започна да се смее. Това равнодушие от нейна и от негова страна, тоя смях свиха болезнено сърцето ми. Струваше ми се, че този изблик на нежност не заслужаваше да бъде посрещнат така. Но няха възможност да се отдам, на чувствата си.

— А този кой е? — попита баща ми, като посочи Матиа.

Обясних какви връзки ме свързват с Матиа, като се помъчих да вложа в думите си малко от приятелството, което изпитвах, и се постарях да обясня колко съм му задължен.

— Да — каза баща ми. — Искал е навярно да види свят.

Понечих да му отговоря, но Матиа ме прекъсна.

— Точно така — рече той.

— А Барберен? — попита баща ми. — Той защо не дойде?

Обясних, че Барберен е починал, което беше тежък удар за мене, когато пристигнахме в Париж, след като бях научил в Шаванон от мама Барберен, че моите родители ме търсят. Тогава баща ми преведе на майка ми моите думи и ми се стори, че тя отговори, че това е „добре“ или пък „много добре“. Във всеки случай тя каза на няколко пъти думите *well* и *good*, които знаех. Защо беше „добре“ и „много добре“, че Барберен е умрял? Питам се и не можех да си отговоря на тоя въпрос.

— Не знаеш ли английски? — попита ме баща ми.

— Не. Зная само френски, а също и италиански — научих го при господаря, който ме беше наел от Барберен.

— При Виталис ли?

— Вие знаете?...

— Барберен ми каза името му преди известно време, когато бях отишъл във Франция да те търся. Но ти навярно си любопитен да узнаеш защо не сме те търсили тринадесет години и как изведнъж ни е дошло наум да намерим Барберен.

— О, да! Много съм любопитен, уверявам ви, много съм любопитен!!

— Ела тогава край огъня, ще ти разкажа.

Като влязохме, бях опрял арфата си на стената. Свалих раницата и седнах на мястото, което той ми посочи.

Но когато простирах калните си и мокри крака към огъня, дядо ми изсъска към мене, без да продума, горе-долу като стар разсърден котарак. Нямахше нужда от друго обяснение, за да разбере, че му преча, и си прибрах краката.

— Не му обръщай внимание — каза баща ми, — старият не обича да му затулят огъня, но щом ти е студено, сгрей се. Няма защо да се стесняваш от него.

Смаях се, като го чух да говори така за тоя белокос старец. Струваше ми се, че ако трябваше да се стесняваме от някого, беше именно от него. Свих ся краката под стола.

— Ти си най-големият ми син — започна баща ми — и се роди една година след брака ми с майка ти. Когато се ожених за майка ти, едно момиче се надяваше, че ще го взема за жена, и тоя брак му вдъхна жестока омраза към девойката, която смяташе за своя съперница. За да

си отмъсти, тя те открадна точно в деня, когато ти стана на шест месеца, и те отнесла във Франция, в Париж, където те захвърлила на улицата. Търсихме те навсякъде, но не стигнахме чак до Париж, защото и през ум не ни минаваше, че са те занесли толкова далече. Не те намерихме, мислехме, че си умрял, че сме те загубили завинаги, докато преди три месеца тая жена, болна на смъртно легло, преди да умре, разкри истината. Заминах веднага за Франция и се явих пред пристава в квартала, където си бил захвърлен. Там ми казаха, че те прибрал някакъв зидар от Крьоз, същият, който те бил намерил, и веднага заминах за Шаванон. Барберен ми каза, че те дал под наем на някакъв пътуващ музикант, на Виталис, и че обикаляш с него Франция. Тъй като не можех да остана във Франция и да тръгна по дирите на Виталис, възложих на Барберен да се погрижи за това и му дадох пари да замине за Париж. Същевременно му поръчах да съобщи, когато те намери, на адвокатите Грейт и Гели, които уреждат работите ми. Не му дадох адреса си тук, тъй като ние живеем в Лондон само през зимата. Аз съм пътуващ търговец и когато времето се стопли, обикалям с каруци Англия и Шотландия заедно със семейството си. Ето, момчето ми, как те открихме и как след тринадесет години ти пак идваш да заемеш мястото си тук, сред своето семейство. Разбирам, че си поуплашен, защото не ни познаваш и не разбираш какво говорим, а и ние не можем да те разберем, но се надявам, че скоро ще свикнеш.

Да, разбира се, скоро щях да свикна — това не беше ли напълно естествено, щом като бях в семейството си и щях да живея с баща си, с майка си, с братята и сестрите си?

Хубавите пелени не бяха казали истината. За мама Барберен, за Лиза, за татко Акен — за всички, които бяха помагали, това беше нещастие. Не бих могъл да направя за тях онова, за което мечтаех, тъй като пътуващите търговци, особено тези, които живеят в плевня, навярно не са особено богати, но какво значение имаше това за мене в края на краищата? Имах семейство и представата, че ще тъна в богатство, беше детска мечта. Обичта струва повече от богатството — аз няхах нужда от пари, а от обич.

Докато баща ми разказваше, а аз гледах и слушах само него, наредиха на масата чинии със сини цветчета, а в металическо блюдо имаше голямо парче говеждо с картофи.

— Гладни ли сте, момчета? — попита баща ми, като се обърна към Матиа и към мене.

Вместо да отговори, Матиа показва белите си зъби.

— Е, да сядаме тогава на масата — каза баща ми.

Но преди да седне, той притегли креслото на дядо ми до масата. После, като седна и той самият с гръб към огъня, нарязва месото и поднесе на всеки по голям резен с картофи. Макар че не бях възпитан според правилата на вежливостта, или по-скоро, да си призная истината, макар че изобщо не бях възпитаван, забелязах, че братята ми и голямата ми сестра ядат повече с пръсти — топяха ги в соса и ги облизваха, а баща ми и майка ми сякаш не виждаха това. Дядо ми пък гледаше само в чинията си и единствената ръка, с която можеше да си служи, се движеше непрестанно от чинията до устата му. Изпуснеше ли някое парче от треперещите си пръсти, моите братя му се присмиваха.

Като се навечеряхме, мислех, че ще прекараме вечерта край огъня, но баща ми каза, че очаква приятели и че трябва да си легнем. После взе свещ и ни заведе под един заслон до самата стая, където вечеряхме. Там имаше две големи коли от ония, с които обикалят обикновено пътуващите търговци. Той отвори вратата на едната кола и видяхме, че вътре има две легла едно над друго.

— Ето леглата ви — каза той. — Приятни сънища.

Така бях приет в своето семейство — в семейство Дрискол.

ТРИДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

ПОЧИТАЙ БАЩА СИ И МАЙКА СИ

Като си отиваше, баща ми ни остави свещта, но затвори отвън вратата на нашата кола. Трябваше значи да си лягаме. И побързахме да си легнем, без да си побърбим, както правехме всяка вечер, и без да споделим впечатленията си от този толкова запълнен ден.

— Лека нощ, Реми — каза Матиа.

— Лека нощ, Матиа.

На Матиа не му се приказваше, както не ми се приказваше и на мене, и бях щастлив от неговото мълчание.

Но да не ги се приказва, не значи да ти се спи. Духнах свещта, но не можах да затворя очи и започвах да мисля за всичко, което се беше случило, като се въртах и обръщах ту на едната, ту на другата страна в тясното си легло. Както си мислех, чух, че и Матиа, който заемаше леглото над мене, се върти и се обръща, което показваше, че и той като мене не спи.

— Не спиш ли? — попитах шепнешком.

— Не, още не спя.

— Да не ти е лошо?

— Не, благодаря, напротив, много ми е добре. Само че всичко се върти около мене, сякаш съм още в морето, и колата се издига и потъва, като се търкаля на всички страни.

Само морската болест ли пречеше на Матиа да заспи? Не го ли държаха буден същите мисли, които вълнуваха и мене? Той много ме обичаше и бяхме така тясно свързани по сърце и душа, че и той чувствуваше това, което чувствувах аз самият.

Сън не ме ловеше и с течение на времето необяснимият страх, който ме потискаше, растеше. В самото начало не съзнавах добре кое от всички тия чувства, които се блъскаха бурно и се смесваха в моята глава, преобладаваше у мене. Но сега разбрах, че беше страхът. Страх от какво? Не знаех, но ме беше страх. Не се боях, че лежа в тая кола сред окаения квартал Бетнал Грийн. Колко пъти през скитническия си живот бях прекарвал нощи, без да имам подслон, както в този миг!

Съзнавах, че не ме грози никаква опасност, и все пак бях ужасен. Колкото повече се противопоставях на този страх, толкова по-неспокоен ставах.

Часовете летяха един след друг, без да мога да определя кое време е, тъй като наоколо не се чуваше да бие никакъв часовник. Изведнъж чух доста силно тропане на вратата на заслона, която излизаше на друга улица, а не в „Двора на червения лъв“. После, след няколко равномерни почуквания, светлина проникна в нашата кола.

Изненадан, аз се огледах бързо наоколо, докато Капи, който спеше край леглото ми, се събуди и изръмжа. Тогава видях, че светлината проникваше през едно прозорче на тая стена на колата, където бяха леглата ни и което не бях забелязал, когато си лягахме, защото от вътрешната му страна имаше завеса. Едната половина на това прозорче беше до леглото на Матиа, а другата половина до моето. Не исках Капи да събуди цялата къща и хванах муцуната му с ръка, после погледнах навън.

Баща ми влезе под заслона и отвори бързо и безшумно вратата към улицата. После я затвори по същия начин след влизането на двама мъже с тежки бали на раменете си.

Тогава той сложи пръст на устните си, а с другата ръка, в която държеше фенер, посочи колата, където бяхме легнали. Това означаваше, че не бива да дигат шум, за да не ни събудят.

Това внимание ме трогна и померих да му извикам, че няма защо да се безпокоят за мене, тъй като не спях. Но щях да събудя Матиа, който навярно спеше спокойно, и не се обади. Баща ми помогна на двамата мъже да свалят балите, после изчезна за миг и се върна скоро с майка ми. Докато го нямаше, мъжете развързаха балите. Едната беше пълна с платове, а в другата имаше разни плетени фланелки, гащи, чорапи, ръкавици.

Тогава разбрах това, което в началото ме изненада — тия хора бяха търговци, дошли да продадат стоката си на моите родители.

Баща ми вземаше всяка вещ, преглеждаше я на светлината на фенера и я подаваше на майка ми, която изрязваше с ножички етикетите и ги прибираще в джоба си. Това ми се видя странно, както и времето, по което ставаше тая продажба, ми се стори необикновено.

Като продължаваше да преглежда стоката, баща ми отправяше шепнешком по някоя и друга дума на мъжете, които бяха донесли

балите. Ако знаех английски, може би щях да чуя тия думи, но човек чува зле, когато не разбира. Само думите bob и policeman, повторени на няколко пъти, ми направиха впечатление.

След като прегледаха внимателно съдържанието на двете бали, родителите ми заедно с двамата мъже излязоха от заслона и влязоха вкъщи и ние пак останахме на тъмно. Явно беше, че ще уреждат сметките си. Казвах си, че няма нищо необикновено в това, което видях, но не можах да се съглася с това въпреки доброто ми желание. Защо тия хора, като идваха при родителите ми, не влязоха през „Двора на червения лъв“? Защо говореха за полицията шепнешком, сякаш се бояха да не ги чуе някой отвън? Защо майка ми изряза етикетите на вещите, които купуваше?

Тия въпроси не ме оставяха да заспя и понеже не можех да си отговоря на тях, мъчех се да ги прогоня от ума си. Но напразно. След известно време светлина пак заля нашата кола и пак погледнах през пролуката на завесата. Но този път направих това неволно, против желанието си, докато първия път то беше напълно естествено, за да видя и узная. Сега си казвах, че не бива да гледам и, все пак гледах. Казвах си, че навярно ще бъде по-добре нищо да не зная, и все пак исках да видя.

Баща ми и майка ми бяха сами. Докато майка ми връзваше бързо донесените вещи в два вързопа, баща ми метеше един кът под заслона. Под сухия пясък, който той махаше бързо с метлата, скоро се показва капак. Той го дигна. Майка ми беше вързала вече двата вързопа, той ги свали през тоя капак в някаква изба, чиято дълбочина не можах да видя, а тя му светеше с фенера. Когато свали двата вързопа, той се върна, затвори капака, взе метлата и пак го покри с пясък, който беше отмел. Като свърши тая работа, невъзможно беше да се види къде се намира капакът. И двамата нахвърляха по пясък слама, с каквато беше осеян целият под. Излязоха. Когато затваряха леко вратата на къщата, стори ми се, че Матиа мръдна в леглото си, сякаш слагаше глава върху възглавницата. Видял ли беше това, което се случи? Не смеех да го попитам. Но ме потискаше вече необясним страх. Сега знаех от какво се боя. Цял бях облян в студена пот.

Така прекарах цялата нощ. Петел изкукурига наблизо и възвести, че скоро ще съмне. Едва тогава заспах, но тежък и неспокоен сън, изпълнен с тревожни сънища, които ме задушаваша.

Събуди ме скърцането на ключалка и вратата на нашата кола се отвори. Помислих, че баща ми е дошъл да ни каже, че е време да ставаме, и затворих очи, за да не го видя.

— Брат ти ни освобождава — каза Матиа. — Отиде си вече.

Станахме. Матиа не ме попита добре ли съм спал и аз не му зададох никакъв въпрос. Погледна ме по едно време, но аз извърнах очи. Трябваше да влезем в кухнята, но баща ми и майка ми не бяха там. Дядо ми беше край огъня, седнал в креслото си, сякаш не беше помръдвал от вечерта, голямата ми сестра, която се наричаше Ени, бършеше масата, а по-големият ми брат, Алън, метеше кухнята.

Отидох при тях, за да ги поздравя, но те продължиха работата си, без да ми отговорят.

Пристъпих тогава към дядо си, но той не ме остави да се приближа, а изсъска към мене, както вечерта, и аз се заковах на мястото си.

— Попитай го — казах на Матиа — в колко часа ще видя днес баща си и майка си.

Матиа го попита и дядо ми, като чу да се говори на английски, омекна. Страшното му и неподвижно лице се пооживи и той благоволи да отговори.

— Какво каза? — попитах аз.

— Баща ти е излязъл и щял да се прибере чак довечера, майка ти спи и ние можем да се поразходим.

— Само това ли каза? — попитах аз, тъй като преводът ми се видя много къс.

Матиа, изглежда, се смути.

— Не зная дали разбрах добре останалото — измънка той.

— Кажи каквото си разбрал.

— Каза, струва ми се, че ако ни падне добър случай в града, не бива да го пропускаме, а после добави, в това съм положителен: „Запомни урока ми. Трябва да живеем на гърба на глупаците.“

Дядо ми, изглежда, се сети какво ми обясни Матиа, защото при последните му думи направи със здравата си ръка движение, сякаш слага нещо в джоба си и същевременно смигна.

— Да излезем — казах аз на Матиа.

Два-три часа се разхождахме недалеч от „Двора на червения лъв“ — не смеехме да се отдалечим, за да не се загубим. И през деня

„Бетнал Грийн“ ми се стори още по-ужасен от снощи, в тъмното. Навсякъде, в къщите и сред хората, тегнеше най-печална нищета. Аз и Матиа гледахме, без да продумахме.

Свърнахме обратно, стигнахме единия край на двора и се прибрахме вкъщи.

Майка ми беше излязла от стаята си. Съзрях я още от вратата, опряла глава на масата. Помислих, че е болна, и се спуснах към нея, за да я целуна, тъй като не можех да разговарям с нея.

Прегърнах я. Тя дигна глава, която се люшкаше, после ме погледна, но положително, без да ме вижда. Тогава усетих миризма на хвойнова ракия, която се носеше от топлия ѝ дъх. Отдръпнах се. Тя отпусна глава върху двете си ръце, проснати на масата.

— Джин — рече дядо ми, погледна ухилен и добави няколко думи, които не разбрах. Вцепених се, сякаш бях загубил съзнание. После, след няколко секунди, погледнах Матиа, който също ме гледаше с насълзени очи. Направих му знак и пак излязохме.

Доста време вървахме един до друг, като се държахме за ръце, без да продумахме, и вървахме право пред себе си, без да знаем къде отиваме.

— Къде смяташ да отидем? — запита ме малко разтревожен Матиа.

— Не знам, където ще можем да си поприказваме. Имам да ти говоря, а тук на улицата не мога.

И наистина през скитническия си живот по поля и гори бях свикнал в школата на Виталис да не говоря никога нищо важно, когато се намирахме на градска или селска улица — обезпокояван от минувачите, губех веднага нишката на мислите си. А исках да говоря с Матиа сериозно, като знаех много добре какво ще му кажа.

Когато Матиа ми задаваше тоя въпрос, излязохме на улица, по-широка от уличките, по които се движехме, и ми се стори, че в дъното ѝ се зеленее дървета. Там беше може би полето. Тръгнахме нататък. Не беше полето, а огромен парк с обширна зелена морава, осеяна тук-таме с млади китни дървета. Можехме да си говорим до насита. Бях взел твърдо решение и знаех какво трябва да му кажа.

— Знаеш, че те обичам, мили Матиа — казах аз на другаря си, веднага щом седнахме в едно закътано и уединено местенце, — знаеш също, че от обич те накарах да дойдеш с мене при родителите ми. И

няма да се усъмниш в моето приятелство, каквото и да поискам от тебе, нали?

— Колко си глупав! — отвърна той, като направи усилие да се усмихне.

— Смейеш се, за да не заплача, но това няма значение. Пред кого мога да си поплача, ако не пред тебе?

И като се хвърлих в прегръдките на Матиа, се облях в сълзи. Никога не бях се чувствувал толкова нещастен, когато бях сам, загубен сред тоя грамаден свят. След като си поплаках дълго, опитах се да се успокоя — не бях довел Матиа в тоя парк, за да го накарам да ме съжaliaва, не го бях довел заради себе си, а заради него.

— Матиа — казах му аз, — трябва да заминеш, трябва да се върнеш във Франция.

— Да се разделя с тебе? Никога!

— Знаех предварително много добре, че така ще ми отговориш, и съм щастлив, много съм щастлив, уверявам те, от думите ти, че никога няма да се разделиш с мене. Но трябва да се разделим, трябва да се върнеш във Франция, в Италия, където искаш, все едно, стига само да не останеш в Англия.

— Кажи, къде искаш да отидеш? Къде да отидем двамата?

— Къде? Но аз трябва да остана тук, в Лондон, при семейството си. Мой дълг е да живея при родителите си! Вземи колкото пари ни остават и тръгвай.

— Не говори така, Реми. Ако някой трябва да замине, ти трябва да направиш това, а не аз.

— Защо?

— Защото...

Той не довърши и отвърна очи от въпросителния ми поглед.

— Матиа, отговори ми съвсем искрено, открито, без да ме щадиш, без страх. Ти не спеше тая нощ? Ти видя, нали?

Той не дигна очи, а пошепна глухо:

— Не спях.

— Какво видя?

— Всичко.

— И разбра, нали?

— Тези, които продаваха стоката, не я бяха купили. Баща ти ги наруга, че са похлопали на вратата на заслона, а не на къщата, те

отвърнаха, че ги дебнели bob, тоест полицаи.

— Ето, виждаш ли, че трябва да заминеш — казах аз.

— Ако аз трябва да замина, трябва да заминеш и ти. И за двамата ни е еднакво потребно.

— Когато поисках да дойдеш с мене, вярвах според думите на мама Барберен и според собствените си мечти, че семейството ми ще има възможност да изучи и двамата ни и че няма да се разделим. Но излезе друго. Мечтите си останаха... мечти. Тъй че трябва да се разделим.

— Никога!

— Изслушай ме добре, разбери ме и не ме огорчавай повече. Ако в Париж бяхме срещнали Гарофоли и ако той те беше прибрал, нямаше да искаш да остана с тебе, нали, и щеше да ми кажеш същото, което ти казвам аз сега.

Той не отвърна.

— Така ли е? Кажи, така ли е?

Той помисли малко и заговори:

— Изслушай ме сега ти — каза той, — изслушай ме добре: когато в Шаванон ти ми говореше за своето семейство, което те търсеше, стана ми много мъчно. Трябваше да се радвам, като узнах, че ще намериш родителите си, а, напротив, беше ме много яд. Вместо да мисля за твоята радост, за щастието ти, аз мислех само за себе си. Казвах си, че ти ще имаш братя и сестри, които ще обичаш колкото мене, повече от мене може би, богати братя и сестри, добре възпитани, образовани, знатни господа и госпожици, и завиждах. Ето какво трябва да узнаеш, ето истината, която трябва да ти призная, за да ми простиш, ако можеш да простиш такива лоши чувства!

— О! Матиа!

— Кажи, кажи, че ми прощаваш.

— От все сърце. Видях тогава, че ти е мъчно, и никога не съм ти се сърдил.

— Защото си глупчо. Ти си много добър глупчо. Аз бях лош. Но ако ти ми прощаваш, защото си добър, аз не мога да си простя, защото не съм добър колкото тебе. Ти не знаеш още всичко. Казах си: „Ще отида с него в Англия, тъй като трябва да видя, но когато бъде щастлив, когато бъде много щастлив и няма да има време да мисли за мене, ще избягам и без да се отбивам някъде, ще отида чак в Лука, да

целуна Кристина“. Но ето че вместо да си богат и щастлив, както си мислехме, че ще бъдеш, ти не си богат, а си... с други думи, не си това, което мислехме. Тъй че не бива да заминавам и не Кристина, не своята сестричка, трябва да целуна, а своя другар, своя приятел, своя брат — Реми.

При тези думи той ми хвана ръката и я целуна. Тогава очите ми се наляха със сълзи, но те не бяха вече горчиви и горещи като тези, които пролях преди малко.

Но колкото и да бях развълнуван, не се отказах от намерението си.

— Трябва да заминеш, трябва да се върнеш във Франция, да видиш Лиза, татко Акен, мама Барберен, всичките ми приятели и да им кажеш защо не направих за тях това, което исках, за което мечтаех, което бях обещал. Ще им обясниш, че родителите ми не са богати, както предполагаме, и това ще бъде достатъчно извинение. Разбираш, нали? Те не са богати, това обяснява всичко. Не е срамно да не си богат.

— Ти искаш да замина не защото родителите ти са бедни — и аз няма да замина.

— Матиа, моля те, не усилвай мъката ми. Виждаш колко е голяма.

— О, не искам да те принуждавам да ми казваш това, което те е срам да ми обясниш. Не съм хитър, не съм умен, но ако не разбирам всичко, което трябва да влезе тук — той потупа главата си, — чувствавам какво ме засяга тук — и сложи ръка на сърцето си. — Ти искаш да замина не защото родителите ти са бедни, не защото не могат да ме хранят, тъй като аз няма да им бъда в тежест и бих работил за тях, а защото — след това, което видя тая нощ — те е страх за мене.

— Матиа, не говори така.

— Страх те е да не стигна дотам, да изрязвам етикетите от стоки, които не са купени.

— О, Матиа, скъпи Матиа, мълчи, мълчи!

И скрих с ръце зачервеното си от срам лице.

— Тогава слушай — продължи Матиа. — Ако ти се боиш за мене, аз се боя за тебе и затова ти казвам: да заминем заедно, да се върнем във Франция, за да видим мама Барберен, Лиза и твоите приятели.

— Невъзможно! Моите родители за тебе не са нищо, ти не им дължиш нищо, но за мене те са родители и аз трябва да остана при тях.

— Твои родители! Този парализирай старец — твой дядо! Тая легнала на масата жена — твоя майка!

Скочих бързо и вече не умолително, а заповеднически извиках:

— Млъкни, Матиа! Не говори така, забранявам ти! Говориш за моя дядо, за моята майка. Аз съм длъжен да ги почитам, да ги обичам.

— Щеше да бъдеш длъжен, ако те действително ти бяха родители. Но ако те не са ти дядо, нито баща, нито пък майка, длъжен ли си въпреки това да ги почиташ и обичаш?

— Не чу ли разказа на моя баща?

— Какво доказва тоя разказ? Загубили дете на твоята възраст. Търсили го и намерили дете на годините на детето, което са загубили. Ето всичко.

— Забравяш, че детето, което са им откраднали, е било подхвърлено на „Авеню дьо Бретъой“ и че аз съм бил намерен на „Авеню дьо Бретъой“ същия ден, в който те са загубили детето си.

— А защо две деца да не са били подхвърлени в един и същи ден на „Авеню дьо Бретъой“? Защо приставът да не е сбъркал, като е дошъл господин Дрискол в Шаванон? Това е възможно.

— Не, това е глупост.

— Може да е така. Тогава, което казвам, това, което обяснявам, може да е глупост, но то е, защото не го казвам и не го обяснявам добре, защото главата ми е глупава. Друг на мое място би го обяснил по-добре и тогава щеше да бъде умно. Аз съм глупавият и толкоз.

— За съжаление не! Това не е всичко.

— Най-сетне помисли и това, че ти не приличаш нито на баща си, нито на майка си и че нямаш руси коси като братята и сестрите си, които всички, чуваш ли добре, всички са еднакво руси. Защо ти не си като тях? От друга страна, има нещо много чудно — как тия хора, които не се богати, са похарчили толкова пари, за да намерят едно дете? По всички тези причини според мене ти не си Дрискол. Зная много добре, че съм глупав, винаги са ми го казвали, виновна е главата ми. Но ти не си Дрискол и не бива да останеш при семейство Дрискол. Ако искаш въпреки всичко да останеш при тях, ще остана с тебе. Но трябва да пишеш веднага на мама Барберен и да я помолиш да ни опише точно какви са били пеленките ти. Когато получим писмото ѝ,

ще разпиташ този, когото наричаш свой баща, и тогава може би някои неща ще ни станат поясни. Дотогава не мърдам и въпреки всичко ще остана при тебе. Ако трябва да се работи, ще работим заедно.

— Ами ако някой ден тупнат Матиа по главата?

Той се усмихна тъжно.

— Това не е най-страшното. Нима боли, когато те бият за приятеля ти?

ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

КАПИ — КРАДЕЦ

Прибрахме се чак привечер в „Двора на червения лъв“. Прекарахме целия ден в разходки из хубавия парк и в приказки, след като си купихме парче хляб и закусихме. Баща ми се беше върнал у дома, а майка ми бе станала. Никой от тях не ни смъмри за дългата ни разходка. Чак след вечеря баща ми ни каза, че имал да ни говори нещо и на двамата — на Матиа и на мене, — и затова ни повика край огнището, а това накара стареца да изръмжи — той решително пазеше свирепото си място край огъня.

— Я ми поразкажете, как си изкарвахте прехраната във Франция? — попита баща ми.

Разправих му.

— Значи никога не ви е било страх, че можете да умрете от глад?

— Никога. Не само че си изкарвахме прехраната, но спечелихме пари и за крава — заяви самоуверено Матиа.

И на свой ред разказа как сме купили кравата.

— Та вие сте даровити момчета! — възкликна баща ми. — Я ми покажете какво умеете да правите.

Взех арфата и изсвирих една мелодия, но не своята неаполитанска песен.

— Добре, добре — рече баща ми. — А Матиа какво знае?

Матиа също изсвири една мелодия на цигулка и друга на корнет. На последната децата, които бяха насядали в кръг около нас, му ръкопляскаха.

— А Капи? — запита баща ми. — Какво прави той? Не вярвам, че само за удоволствие мъкнете със себе си куче. То трябва да умее да си изкарва поне хляба.

Гордеех се с дарбите на Капи не само заради него, но и заради Виталис. Накарах го да изпълни няколко номера от своя репертоар и той пожъна сред децата обикновения си успех.

— Та това куче е цяло състояние — каза баща ми.

В отговор на тая похвала аз изтъкнах, че Капи може да научи в кратко време всичко, каквото му се покаже, дори и неща, които кучетата обикновено не умеят да правят.

Баща ми преведе думите ми на английски и ми се стори, че добави няколко думи, които не разбрах, но които разсмяха всички, майка ми, децата, а също и дядо ми — той смигна на няколко пъти и извика *fine dog*, което значи хубаво куче. Но Капи не се възгордя от това.

— Щом е така — продължи баща ми, — ето какво ще ви предложи. Но преди всичко Матиа трябва да каже съгласен ли е да остане в Англия и иска ли да живее с нас.

— Желая да остана с Реми — отвърна Матиа, който беше много по-хитър, отколкото изглеждаше и отколкото се смяташе — и ще отида навсякъде, където отиде Реми.

Баща ми, който не можеше да отгатне какво се криеше в този отговор, изглежда, остана доволен от него.

— Щом е така — каза той, — ще се върна към своето предложение. Ние не сме богати и всички работим, за да живеем. Лете обикаляме Англия и децата отиват да предлагат стоката ми на тези, които не искат да си развалят спокойствието да идват при нас. Но зиме нямаме кой знае каква работа. Докато сме в Лондон, Реми и Матиа ще могат да свирят по улиците и не се съмнявам, че скоро ще спечелят добри пари, особено когато наблизат коледните празници, които ние наричаме *waits* или *бъдници*. Но тъй като всичко на тоя свят ще трябва да се използва, Капи ще дава представления с Алън и Нед.

— Капи работи добре само с мене — възразих бързо аз, тъй като никак не ми се искаше да се разделям с него.

— Ще се научи да работи и с Алън и Нед, бъди спокоен, и като се разделите така, ще печелите много повече.

— Уверявам ви, че няма да направи нищо, пък и аз, и Матиа ще имаме по-слаби сборове. С Капи ще печелим много повече.

— Стига приказки — прекъсна ме баща ми. — Когато кажа нещо, трябва да се изпълнява, и то веднага, такъв е редът вкъщи. Трябва да се съобразяваш с него и ти както всички други.

Нямаше какво да възразя и замълчах. Но тайничко си помислих, че прекрасните ми мечти се оказаха печални и за Капи, както за мен. Щяха да ни разделят! Каква мъка и за двама ни!

Прибрахме се в колата, за да си легнем. Но тая вечер баща ми не ни затвори.

Когато си лягах, Матиа, който се събличаше по-бавно от мене, се наведе над ухото ми и ми пошепна със сподавен глас.

— Виждаш — рече той, — че този, когото наричаш свой баща, иска да му работят не само децата, но и кучетата. Това не ти ли отваря най-последно очите? Утре ще пишеш на мама Барберен.

Но на следния ден трябваше да поучавам Капи. Прегърнах го и нежно, като го целувах често по коса, му обясних какво искам от него. Бедното куче, как ме гледаше, как ме слушаше! Когато подадох връвчицата му на Алеи, продължих да му обяснявам и то беше толкова умно, така послушно, че тръгна след двамата ми братя натъжено, но без да се противи.

А мене и Матиа баща ми поиска сам да ни заведе в един квартал, където имало изгледи да спечелим повече пари, и ние пресякохме целия Лондон, за да стигнем в една част на града, дето имаше само хубави къщи със сводове и колони на величествени улици, оградени с градини. По тия великолепни улици с широки тротоари не се срещаша вече бедни хорица, облечени в дрипи и с изпити лица, а само красиви госпожи с ярки дрехи, коли, които блестяха като огледала, прекрасни коне, карани от едри и дебели кочияши с напудрени коси. Прибрахме се късно в „Двора на червения лъв“, тъй като „Уест Енд“ е далеч от „Бетнал Грийн“, и е радост видях Капи, много кален, но в добро настроение.

Толкова бях доволен, като го видях, че след като го изтрих хубаво със суха слама, го увих в кожуха си и го сложих в моето легло. Кой беше по-щастлив — той или аз? Трудно можеше да се каже.

Така продължи няколко дена. Тръгвахме сутрин и се връщахме чак вечерта, след като изсвирвахме репертоара си ту в един, ту в друг квартал, докато Капи отиваше да дава представления под ръководството на Алън и Нед. Но една вечер баща ми каза, че на другия ден мога да взема Капи със себе си, тъй като Алън и Нед щели да останат вкъщи. Аз и Матиа бяхме много доволни и решихме да спечелим с Капи колкото е възможно повече пари, та занапред постоянно да ни го дават. Ставаше дума да си възвърнем Капи и двамата нямаше да пожелам сили за това.

И тъй, сутринта го натъквихме както трябва и след закуската тръгнахме на път за квартала, където опитът ни беше показал, че „почитаемата публика развързва най-лесно кесията си“. За тая цел трябваше да прекосим целия Лондон, от изток на запад, през „Олд стрийт“, „Холборн“ и „Оксфорд стрийт“.

За нещастие от два дни мъглата не се беше дигнала и пречеше на успеха на нашето начинание. Небето или това, което се смята за небе в Лондон, беше облак златножълти пари, а по улиците се носеше някакъв синкав дим, който позволяваше да се види само на няколко крачки. Хора имаше малко, а тези, които биха ни слушали зад прозорците, нямаше да видят Капи. Лоши условия за добър сбор! И Матиа ругаеше мъглата, тая проклетата fog, без да подозира каква услуга щеше да направи тя след малко и на трима ни.

Вървахме бързо, а Капи тичаше по петите ни — задържах го, като му отправях от време на време по някоя и друга дума, което за него струваше повече и от най-здравата верига — и стигнахме „Холборн“, една от най-оживените търговски улици в Лондон. Изведнъж забелязах, че Капи го няма вече след нас. Къде беше отишъл? Чудно нещо! Спрях се, да го дочакам, като заставах в дъното на една алея, и му свирнах тихо, тъй като не можехме да виждаме надалеч. Бях вече неспокоен, боях се да не са ни го откраднали, когато той дотича, като държеше в муцуната си чифт вълнени чорапи и въртеше опашка. Постави предните си лапи върху мене и ми подаде чорапите, като ми казваше да ги взема. Изглеждаше много горд, както когато изпълняваше сполучливо някой от най-трудните си номера, и очакваше моята похвала. Това стана за няколко секунди и аз стоях изумен, когато изведнъж Матиа взе чорапите с едната си ръка, а с другата ме повлече в алеята.

— Да вървим бързо — рече той, — но без да тичаме.

Едва след няколко минути ми обясни това бягство.

— И аз като тебе стоях и се питах откъде са тия чорапи, когато чух един мъж да казва: „Къде е крадецът?“ Крадецът беше Капи, разбираш, нали? Ако нямаше мъгла, щяхме да бъдем арестувани като крадци.

Разбрах много добре. Изгубих за миг дъха си. Те бяха направили крадец от Капи, от добрия, честния Капи!

— Да се прибираме — казах на Матиа — и дръж Капи за връвчицата.

Матиа не ми продума нито дума и се прибрахме в „Двора на червения лъв“, като вървахме бързо. Бащата, майката и децата седяха около масата и сгъваха платове. Хвърлих чорапите на масата — Алън и Нед се разсмяха.

— Ето един чифт чорапи — казах аз, — които Капи току-що открадна, защото са направили от Капи крадец. Мисля, че това е било на шега.

Треперех, като казвах тия думи, но никога не се бях чувствувал толкова смел.

— А ако не е на шега — попита баща ми, — какво би направил, моля?

— Бих вързал въже на шията на Капи и макар че го обичам много, бих го удавил в Темза. Не искам Капи да стане крадец, както не искам и аз самият да стана такъв. И ако зная, че това ще се случи някой ден, бих се удавил заедно с него още сега.

Баща ми ме погледна право в лицето и замахна от гняв, сякаш да ме убие. Очите му горяха, но аз не сведох поглед. Малко по малко сгърченото му лице се отпусна.

— Имаш право да мислиш, че е било на шега — рече той. — И за да не се повтаря вече това, отсега нататък Капи ще излиза само с тебе.

ТРИДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

ХУБАВИТЕ ПЕЛЕНИ СА ИЗЛЪГАЛИ

На всичките ми опити да се сближа с тях братята ми Алън и Нед отвърщаха винаги със злобна ненавист и посрещаха зле всичко, което исках да направя за тях. Явно те не ме смятаха за свой брат.

След случката е Капи нашите отношения станаха съвсем ясни и аз им заявих не с думи, защото не можех да говоря свободно английски, а с бързи и изразителни движения, където главната роля изиграха юмруците ми, че ако се опитат да направят и най-малкото зло на Капи, аз ще го защитя или ще отмъстя за него. Като нямах братя, исках да имам сестри. Но Ени, голямата дъщеря, не проявяваше към мене по-добри чувства от братята си. И тя посрещна зле опитите ми да се сближа с нея и не минаваше ден да не ми създаде някоя неприятност, както тя умееше, и трябва да призная, че беше много изобретателна.

Отблъснат от Алън и Нед, отблъснат от Ени, оставаше ми само малката Кет, която, едва тригодишна, беше много малка, за да се сдружава с братята си и сестрите си. И тя ми позволи да я галя, първо, защото карах Капи да ѝ изпълнява някои номера, а по-късно, когато ми върнаха Капи, защото ѝ носех бонбони, сладки и портокали, които децата ни поднасяха важно на представленията, като казваха:

— За кучето.

Да се дават портокали на куче, не е може би много разумно, но аз ги приемах с признателност, тъй като те ми позволяваха да печеля благоволенieto на мис Кет.

И така от цялото ми семейство — семейството, към което чувствавах такава сърдечна обич, когато стъпих на английския бряг — само малката Кет ми позволяваше да я обичам. Дядо ми продължаваше да съска яростно към мене, когато се приближех до него, баща ми говореше с мене само вечер, когато искаше да му предам парите, които бяхме спечелили, майка ми най-често не беше на себе си, Алън, Нед и Ени ме презираха. Единствена Кет ми позволяваше да я галя, а това не беше ли само защото джобовете ми бяха пълни? Какво падение!

И в своята скръб, макар че най-напред отблъснах предположенията на Матиа, понякога сам си казвах, че ако наистина бях дете от това семейство, нямаше да се отнасят към мене така безжалостно, още повече че с нищо не бях заслужил това равнодушие или грубото отношение.

Когато ме виждаше обзет от тия тъжни мисли, Матиа се сещаше много добре коя е причината и ми казваше, сякаш говореше сам на себе си.

— Любопитен съм да видя какво ще ти отговори мама Барберен.

За да получа това писмо, което щеше да ми бъде изпратено „до поискване“, трябваше да изменим: всекидневния си път и вместо да отидем до „Холборн“ през „Уест Смит Филд“, слизахме до пощата. Доста време бихме напразно тоя път. Но в края на краищата очакваното с такова нетърпение писмо ни бе връчено. Главната поща не беше никак удобно място за четене. Тръгнахме по алеята в една съседна уличка — това ми даде възможност да се поуспокоя — и там най-после можах да отворя писмото на мама Барберен. С други думи, писмото, което тя бе накарала да й напише Шаваноненият свещеник.

„Драги Реми,

Много съм изненадана и ми е много неприятно тава, което научих от писмото ти, тъй като според думите на моя беден Барьерен, които той ми повтаряше непрестанно както след като те намери на «Авеню дьо Бретьой», тъй и след като разговаря с лицето, което те търсеше, мислех, че родителите ти са богати и дори много заможни хора.

Тая мисъл се потвърждаваше и от начина, по който беше облечен, когато Барберен те донесе в Шаванон — той показваше много ясно, че дрешките, които носеше, бяха дрешки на богато дете. Искаш да ти опиша какви са пелените, в които си бил повит. Мога да направя това много лесно, тъй като съм запазила всичките ти вещи, за да те познаят един ден, когато те потърсят, а тава според мен трябваше да стане непременно.

На най-напред трябва да ти кажа, че ти нямаше пеленки. Ако съм ти говорила някога за пеленки, то е било

по навик, тъй като децата в нашия край ги повиват. А ти не беше повит. Напротив, беше облечен. Ето какви дрешки имаше на тебе: една дантелена шапчица, която се отличава само с това, че е много хубава и скъпа; елече от тънък плат с дантелка на яката и ръкавите; фанелено одеялце; бели вълнени чорапки, бели плетени терлички с копринени пискюли; дълга рокличка, също от бяла фанела, и най-сетне дълго палтенце с капюшон от бял кашмир е копринена подплата, украсено отвън с хубава везба.

Ти нямаше пеленка, защото я сменили при полицейския пристав с обикновена кърпа.

И накрая трябва да добавя, че на нито една от дрешките ти нямата знак. Но фанеленото одеялце и елечето навярно са имали, в като тъгълчетата, където стои обикновено знакът, бяха изрязани, а това показваше, че са били взети всички мерки, за да се скрият следите ти. Това е, драги ми Реми, всичко, което мога да ти кажа. Ако мислиш, че имаш нужда от тия дрешки, само ми пиши, ще ти ги пратя.

Не тъжи, мое мило дете, че не можеш да ми подариш всички хубави неща, които ми беше обещал. Кравата, която купи с пари, спестени от залъка ти, ми е по-скъпа и от най-скъпите подаръци. С удоволствие ти съобщавам, че тя продължава да бъде здрава. Пак дава много мляко и благодарение на нея сега съм добре. Като я видя, веднага си спомням за тебе и за твоя добър малък приятел Матиа.

Ще се радвам много, когато получа известия от тебе, и се надявам, че те ще бъдат винаги добри. Ти, толкова мил и нежен, не можеш да не бъдеш щастлив в своето семейство, сред баща, майка, братя и сестри, които ще те обичат, както заслужаваш да бъдеш обичаи.

Сбогом, мое мило дете, целувам те нежно.

Майката, която те отглежда
вдовицата Барберен“

Краят на писмото ми сви сърцето. Бедната мама Барберен, колко добра беше тя към мене! Понеже ме обичаше, мислеше, че всички трябва да ме обичат като нея.

— Добра жена — каза Матиа, — помни и мене. Но дори и да ме беше забравила, пак щях да ѝ бъда благодарен за писмото. При такова подробно описание мистър Дрискол не бива да сгреша, като изброява дрешките, с които си бил облечен, когато са те откраднали.

— Може да ги е забравил.

— Не говори така. Забравят ли се дрешките, с които е било облечено детето, което си изгубил, в деня, в който си го изгубил, щом като по тези дрешки ще го намериш?

— Докато баща ми не отговори, не прави никакви предположения, моля ти се!

— Аз не правя предположения, ти казваш, че може да е забравил.

— Ще видим.

Не беше лесна работа да запитам баща си как съм бил облечен, когато са ме откраднали от него. Ако му зададох този въпрос най-чистосърдечно, без никаква задна мисъл, щеше да бъде много просто. Но не беше така и тази задна мисъл именно ме караше да се колебая и ме плашеше.

Най-после, един ден, когато леден дъжд ни принуди да се приберем по-рано, отколкото обикновено, аз се осмелих и поведох разговор по въпроса, който толкова много ме измъчваше и тревожеше.

Още при първите думи баща ми ме погледна изпитателно право в лицето, както правеше винаги, когато беше засегнат от думите ми. Но аз издържах погледа му по-смело, отколкото предполагах, когато си мислех за този миг.

Помислих, че ще се разсърди, и хвърлих тревожен поглед към Матиа, който ни слушаше, без да се издава, че ни слуша, та да ми бъде свидетел на неразумната постъпка, към която ме подтикна. Но не стана нищо. След като първият му гняв премина, той се усмихна. Вярно, че в усмивката му имаше нещо грубо и жестоко, но все пак беше усмивка.

— Най-много ми помогна да те намеря — каза той — описанието на дрешките, които носеше, когато те откраднаха от мене: дантелена шапчица, платнено елече с дантели, фанелено одеялце и рокличка, вълнени чорапки, плетени терлички, везано палтенце с капюшон от бял кашмир. Най-много разчитах на знака върху бельото ти — Ф. Д., с

други думи, Френсис Дрискол, както е името ти. Но знакът беше изрязан от тая, която те бе откраднала — с тази предпазна мярка тя смятала, че ще прикрие завинаги следите ти. Трябваше да представя и кръщелното ти свидетелство, което взех от енорията — върнаха ми го и трябва още да е у мене.

Като каза това с необикновена за него любезност, той започна да рови в някакво чекмедже, скоро извади оттам хартия с много печати и ми я подаде. Направих последно усилие.

— Ако разрешите — казах аз, — Матиа ще ми я преведе.

— На драго сърце.

От превода, който Матиа направи, криво-ляво разбрах, че съм роден в четвъртък, 2 август, и че съм син на Патрик Дрискол и на жена му Маргарет Грендж.

Какво друго да питам? Но Матиа не изглеждаше доволен и вечерта, когато се прибрахме в колата, той се наведе пак над ухото ми, както правеше, когато имаше да ми повери някаква тайна.

— Всичко това е прекрасно — каза ми той, — но не мога да разбера как пътуващият търговец Патрик Дрискол и жена му Маргарет Грендж са имали достатъчно пари, за да купят на детето си дантелени шапчици, елечета, обшити с дантела, и везани палтенца. Пътуващите търговци не са толкова богати.

— Именно защото са търговци, тия дрешки може да са им стрували по-евтино.

Матиа свирна и поклати глава, после пак ми пошепна на ухото:

— Искаш ли да споделя с тебе една мисъл, която не може да ми излезе от главата? Ти не си дете на мистър Дрискол, а си дете, откраднато от мистър Дрискол.

Исках да възразя, но Матиа се беше качил вече на леглото си. Ако бях на мястото на Матиа, може би и аз щях да си въобразявам като него. Но в моето положение свободните мисли, които той си позволяваше, ми бяха забранени. Ставаше дума за баща ми. За Матиа той беше мистър Дрискол, както той казваше. И когато почнех да мисля като Матиа, мъчех се да отпъдя тия мисли.

Матиа можеше да си мисли за мистър Дрискол каквото му мине през ума — за него мистър Дрискол беше чужденец, на когото той не дължеше нищо. А аз, напротив, бях задължен да почитам своя баща.

Наистина имаше странни неща в моето положение, но не бях свободен да ги разглеждам като Матиа. Матиа можеше да се съмнява. На мене това беше забранено. А когато Матиа се опитваше да сподели с мене своите съмнения, мой дълг беше да му забраня да говори.

Опитвах се да направя това. Но Матиа държеше на своето и не винаги успявах да сломя неговата упоритост.

— Удряй, ако искаш — казваше той, когато се разсърди, — но слушай.

И тогава трябваше въпреки всичко да слушам въпросите му:

— Защо Алън, Нед, Ени и Кет имат руси коси, а твоите не са руси?

— Защо всички в семейство Дрискол, с изключение на Кет, която не съзнава какво върши, се отнасят така зле с тебе като с краставо куче?

— Как тъй бедни хора са имали възможност да обличат децата си с дантели?

На всички тия „защо“, на всички тия „как“ имах само един добър отговор, а и той самият беше въпрос:

— Защо семейство Дрискол бе ме търсило, ако не бях тяхно дете? Защо бе дало пари на Барберен и на Грейт и Гели?

На това Матиа беше принуден да обясни, че не може да отговори. Но вее пак не се признаваше победен.

— Не мога да отговоря на твоя въпрос — казваше той, — но това съвсем не означава, че греша с всички мои въпроси, на които ти самият не можеш да отговориш. Друг на мое място би открил на всяка цена защо мистър Дрискол те е търсил и с каква цел е харчил пари. Аз не мога да открия това, защото не съм хитър и не разбирам нищичко.

— Не говори така — напротив, ти си много хитър.

— Ако бях хитър, щях да ти обясня веднага това, което чувствавам, но не мога да ти обясня. Не, ти не си дете на семейство Дрискол, не си и не можеш да бъдеш. Това ще се разбере по-късно, уверен съм. Само че със своята упоритост ти си затваряш очите и забавяш тоя ден. Разбирам, че това, което наричаш почит към семейството, те спира, но не би трябвало да те скована напълно.

— Но какво да направя?

— Да се върнем във Франция.

— Това е невъзможно.

— Защото те спира дългът към семейството ти. Но ако това семейство не е твое, какво те спира?

Такива спорове завършваха само с едно — нравеха ме по-нещастен от всеки друг път. Няма нищо по-ужасно от съмнението! И макар че не исках да се съмнявам, съмнявах се.

Този баща беше ли мой баща? Тази майка беше ли моя майка? Мое ли беше това семейство?

Страшно е да се признае, но бях много по-малко измъчван и по-малко нещастен, когато бях сам.

Кой би могъл да ми каже, когато плачех горчиво, че нямам семейство, че ще плача безутешно, когато ще имам? Откъде ще блесне светлината? Кой ще ме упъти? Ще узная ли някога истината?

Стоях пред тия въпроси, измъчван от своята безпомощност, и си казвах, че напразно ще блъскам вечно главата си в тая тъмна, непрогледна нощ о някоя стена, без да намеря изход. А трябваше да пея, да свиря игриви мелодии, да се смея и да се кривя, когато сърцето ми беше така дълбоко натъжено.

Неделите бяха най-добрите ми дни, тъй като в неделя не се свири по лондонските улици, и тогава можех свободно да се отдам на своята скръб, като се разхождам с Матиа и Капи. Колко малко приличах тогава на детето, което бях преди няколко месеца! Една неделя, като се готвех да изляза с Матиа, баща ми ме задържа вкъщи — каза ми, че ще има нужда от мене през деня, и изпрати Матиа да се разхожда сам. Дядо ми го нямаше. Майка ми бе излязла с Кет и Ени, а братята ми тичаха по улиците. Тъй че вкъщи бяхме останали само аз и баща ми.

Стояхме около час сами, когато се похлопа на вратата. Баща ми отиде да отвори и влезе с някакъв господин, който не приличаше на обикновените му гости. Той беше действително това, което в Англия наричат джентълмен, с други думи, истински господин, изискано облечен, с надменно, но малко уморено лице. Беше около петдесетгодишен. Но най-много ме порази неговата усмивка — помръднеше ли устни, блясваха всичките му зъби, бели и остри като на младо куче. Това му беше напълно присъщо и като го гледаше, човек се питаше дали усмивка свива така устните му, или пък някакво желание да хапе.

Както говореше с баща ми на английски, той извърщаше всеки миг очи към мене, но срещнеше ли погледа ми, веднага преставаше да

ме разглежда.

След като поприказваха няколко минути, той премина от английски на френски — говореше свободно и почти без чуждо произношение.

— Това ли е момчето, за което ми говорехте? — попита той баща ми, като ме посочи с пръст. — Изглежда здраво.

— Отговаряй — рече баща ми.

— Здрав ли сте? — запита ме джентълменът.

— Да, господине.

— Никога ли не сте боледували?

— Имах белодробно възпаление.

— Аха! И как се разболяхте?

— Спах една нощ в снега, при страшен студ. Господарят ми, който беше с мене, умря от студ. Аз пък се отървах с едно белодробно възпаление.

— Отдавна ли беше това?

— Преди три години.

— А оттогава тая болест не се ли е обаждала?

— Не.

— Не чувствувате ли умора, слабост, не се ли потите нощем?

— Не, никога. Изморявам се, когато ходя много, но не се разболявам от това.

— И понасяте леко умората?

— Налага се.

Той стана и дойде до мене. Попипа ми ръката, после сложи длан на сърцето ми и накрая опря глава на гърба и гърдите ми, като ми каза да дишам дълбоко, сякаш съм тичал. Накара ме и да кашлям. После ме гледа внимателно и доста продължително в лицето и тогава ми дойде наум, че навярно обича да хапе, толкова страшна беше усмивката му.

Без да ми каже нито дума, той продължи да разговаря с баща ми на английски, после след няколко минути и двамата излязоха не през вратата към улицата, а към заслона.

Като останах сам, се питах какво означаваха въпросите на тоя джентълмен. Дали не искаше да ме вземе да му прислужвам? Но в такъв случай трябваше да се разделя с Матиа и с Капи! И после, аз бях решил твърдо да не ставам слуга на никого, нито на тоя джентълмен, който не ми харесваше, нито на някой друг, който би ми харесал.

След малко баща ми се върна. Каза ми, че има да излиза и няма да съм му нужен, както е предполагал, и че ако искам, мога да отида да се разходя. Никак не ми се искаше, но какво да правя в тая тъжна къща? По-добре да се поразходя, отколкото да остана и да скучая.

Валеше дъжд и влязох в колата, за да си взема кожуха. Много се изненадах, като видях там Матиа! Щях да му заговоря, но той затисна с ръка устата ми, после пошепна:

— Отвори вратата на заслона. Ще изляза тихичко след тебе. Не бива да знаят, че съм бил в колата.

Едва когато излязохме на улицата, Матиа се реши да заговори.

— Знаеш ли кой е господинът, който беше преди малко с баща ти? — ми каза той — Господин Джеймс Милиган, чичото на твоя приятел Артур.

Спрях се вцепенен сред улицата. Той ме хвана под ръка и както вървахме, продължи:

— Дотегна ми да се разхождам сам-самичък по тъжните улици в тая тъжна неделя, прибрах се да поспя и легнах в леглото си, но не заспах. Баща ти, придружен от някакъв джентълмен, влезе под заслона и без да искам, чух разговора им. „Здрав като канара — каза джентълменът. — Всеки друг на негово място би умрял, а той се е отървал с едно белодробно възпаление!“ Тогава, като предположих, че става дума за тебе, се ослушах, но веднага заговориха за друго. „Как е племенникът ви?“ — запита баща ти. „По-добре, и този път се отърва. Преди три месеца всички лекари казваха, че ще умре. Неговата скъпа майка пак го спаси със своите грижи. О, добра майка е госпожа Милиган!“ Представяш си как наострих уши при това име! „Тогава, щом племенникът ви е по-добре — продължи баща ти, — всички мерки, които взимате, са излишни.“ „Засега може би — отвърна господинът, — но не мога да допусна, че Артур ще живее. Това ще бъде чудо, а чудеса не стават вече на тоя свят. В деня на неговата смърт трябва да бъда предпазен от всякаква изненада и единственият наследник да бъда аз, Джеймс Милиган.“ „Бъдете спокоен — заяви баща ти, — така ще бъде, вярвайте ми.“ „Разчитам на вас“ — каза джентълменът. И добави няколко думи, които не разбрах добре, но превеждам горе-долу, въпреки че изглеждат без смисъл: „Тогава ще видим какво ще правим“. И излезе.

Първата ми мисъл, като чух тоя разказ, бе да се върна вкъщи и да попитам баща си къде живее господин Милиган, за да получа сведения за Артур и майка му. Но почти веднага разбрах, че това е лудост. Не биваше да искам сведения за племенника от човек, който с нетърпение очакваше смъртта на своя племенник. И после, разумно ли беше, от друга страна, да предупреждавам господин Милиган, че е бил подслушван?

Артур беше жив и се чувствуваше по-добре. Засега тая добра вест беше много радостна за мене.

ТРИДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

КОЛЕДНИ НОЩИ

Говорехме вече само за Артур, за госпожа Милиган и за господин Джеймс Милиган. Къде бяха Артур и майка му? Къде бихме могли да ги търсим и да ги намерим?

Посещението на господин Джеймс Милиган ни навя една мисъл и ни внуши един план, чийто успех ни изглеждаше сигурен: Щом като господин Джеймс Милиган беше идвал веднъж в „Двора на червения лъв“, навярно щеше да дойде и втори, и трети път — нали имаше някаква работа с моя баща? Тогава, като си тръгне, Матиа, когото той не познаваше, ще го проследи и ще узнае къде живее, ще разпитаме слугите му и от техните сведения ще разберем може би къде се намира Артур.

Защо не? Това ни изглеждаше напълно възможно за нашето въображение.

Този хубав план имаше не само предимството, че ще ми даде възможност да открия някой ден къде се намира Артур, а имаше и друго предимство, което ме избавяше засега от безпокойство.

След случката с Капи и писмото на мама Барберен Матиа не преставаше да ми повтаря: „Да се върнем във Франция“. Това беше припев, който той пееше всеки ден на нов глас. На неговия припев отговарях с друг — и той беше винаги един и същ: „Не бива да напускам семейството си“. Но ние не се разбирахме по този въпрос за дълга и следваха безплодни спорове, тъй като всеки от нас държеше на своето: „Трябва да заминем“. — „Трябва да остана.“ Когато към моето вечно „Трябва да остана“ добавях: „за да намеря Артур“, Матиа нямаше вече какво да възрази. Не можеше да се обяви срещу Артур — нали госпожа Милиган трябваше да бъде предупредена за намеренията на нейния девер?

Ако трябваше да чакаме господин Джеймс Милиган, като излизаме от сутрин до вечер, както правехме, откакто бяхме пристигнали в Лондон, нямаше да бъде много разумно. Но приближаваше времето, когато, вместо да ходим да свирим през деня,

щяхме да свирим през нощта, тъй като коледните концерти стават около полунощ. Тогава, като си стоим вкъщи през деня, един от нас щеше да си отваря очите на четири и навярно щяхме да издебнем чичото на Артур.

— Да знаеш как ми се иска да намериш госпожа Милиган! — каза ми един ден Матиа.

— А защо?

Той се колеба доста дълго.

— Защото е била много добра към тебе.

После добави:

— И защото може да ти помогне да намериш родителите си.

— Матиа!

— Не искаш да говоря така. Уверявам те, че не съм виновен, но не мога да допусна нито за миг, че принадлежиш към семейство Дрискол. Погледни всички членове на това семейство и хвърли поглед и върху себе си. Не говоря само за конопените коси. Имаш ли движението на ръката на дядо си и неговата лъжлива усмивка? Ако не бях син на баща си, щях ли да свиря на корнет, на кларнет, на тромбон и на кой да е друг инструмент, без да съм учил? Баща ми беше музикант, и аз съм музикант. Това е напълно естествено. А за тебе напълно естествено е ти да си джентълмен и ще бъдеш такъв, когато намерим госпожа Милиган.

— Как така?

— Имам си нещо наум.

— Ще ми кажеш ли какво?

— О, не!

— Защо?

— Защото, ако излезе глупаво...

— Е?

— Ще бъде много глупаво, ако не излезе истина. Не бива да ни радват мечтите, които няма да се сбъднат. Опитът със зеленината на красивия „Бетнал“ би трябвало да ни поучи. Виждали сме хубави зелени ливади, които в действителност са били тинести блата!

Не настоявах, тъй като и аз си имах нещо на ума.

Вярно, че то беше много смътно, неопределено, колебливо, много по-глупаво, мислех си, от това на Матиа, но тъкмо затова не смеех да настоявам приятелят ми да сподели с мене тайната си. Какво

бих отговорил, ако беше същата, която се въртеше неясна като сън в моя ум? Не бих имал смелостта да я разглеждам с него, когато аз самият не смеех да я изразя.

Трябваше, само да се чака и ние чакахме.

През това време продължавахме да обикаляме Лондон, тъй като ние не бяхме от ония привилегировани музиканти, които си имат свой квартал и своя публика. Ние бяхме много малки и много неопитни, за да се установим така, като господари, и трябваше да отстъпваме мястото си на тези, които умееха да защитят правото си на собственост с доводи; на които бяхме безсилни да се противопоставим.

Колко пъти, когато трябваше да събираме пари, след като бяхме изпълнили с голямо старание най-добрите си номера, ние бяхме принудени да офейкаме колкото се може по-бързо пред някой страшен босоног шотландец с плисирана пола, с наметало и шапка, украсена с пера, който само със звуците на своята гайда ни караше да побегнем! Матиа можеше да заглуши прекрасно гайдата със своя корнет, но бяхме безсилни срещу гайдаря.

Безсилни бяхме и срещу бандите негри, които обикалят улиците и които англичаните наричат nigger-melodists. Тия лъженегри, които се труфят със смешни фракове и високи яки, в които главата им е увита като китка цветя в хартия, бяха още по-страшни за нас от шотландските бардове. Веднага щом ги зърнехме, че се задават, или щом чуехме техните банджо, млъквахме почтително и бягахме далеч в някой квартал, където се надявахме, че няма да срещнем някоя тяхна банда, или пък ги гледахме и чакахме да свършат своята олелия.

Веднъж, когато ги гледахме, видях един от тях, най-чудноватия, да прави знаци на Матиа. Отначало помислих, че ни се присмива и иска да забавлява публиката с някоя смешна сцена, в която ние ще бъдем жертвите, когато за моя голяма изненада Матиа му кимна дружелюбно.

— Та ти познаваш ли го? — запитах аз.

— Това е Боб.

— Кой Боб?

— Моят приятел Боб от цирк „Гасо“, един от двамата клоуни, за които ти говорих — на него дължа най-много, че зная що-годе английски.

— Ти не го ли позна преди това?

— Че как да го позная? У „Гасо“ той си слагаше главата в брашно, сега я слага във вакса!

Когато представлението на nigger-meiodists завърши, Боб дойде при нас и по начина, по който се обърна към Матиа, видях колко обичлив е моят приятел. В очите и гласа на брат не би трептяла толкова радост, както у тоя някогашен клоун, който ни каза, че „тежките времена го принудили да стане itinerant-musician“. Но скоро трябваше да се разделим, той — за да последва бандата си, а ние — за да отидем в друг квартал, където той нямаше да отиде. И двамата приятели отложиха за следващата неделя удоволствието да си разкажат един на друг какво са преживели, откакто се бяха разделили. Навярно от обич към Матиа Боб се държеше много любезно и с мене и скоро си спечелихме приятел, който със своя опит и със съветите си направи живота ни в Лондон много по-лек, отколкото беше дотогава. Той обикна много и Капи и често ни казваше със завист, че ако имал такова куче, много скоро щял да направи състояние. Неведнъж ни предлагаше да се сдружим тримата, тоест четиримата, той, Матиа, Капи и аз. Но ако не исках да напусна семейството си, за да се върна във Франция и да видя Лиза и старите си приятели, още по-малко бих го напуснал, за да обикалям Англия с Боб. Така наближи Коледа. Тогава, вместо да излизаме от „Двора на червения лъв“ сутрин, тръгнахме всяка вечер към осем-девет часа и отивахме в кварталите, които си бяхме избрали.

Започвахме първо по площадите и улиците, където движението на колите беше вече спряло. Необходима ни беше известна тишина, та нашата музика да проникне през затворените врати, да събуди децата в леглото им и да им възвести, че наближава Коледа, този толкова скъп празник за всички английски сърца. После, по-късно, преминавахме в големите улици. Последните коли със зрителите от театрите отминаваха и настъпваше известна тишина, която сменяваше малко по малко дневния оглушителен шум. Тогава свирехме най-нежните си, най-приятни мелодии, които бяха тъжни и набожни. Цигулката на Матиа плачеше, моята арфа стенеше и когато спирахме за миг да си отдохнем, вятърът носеше към нас някой откъслек от музика, която други трупи свиреха в далечината. Концертът ни завършваше: „Госпожи и господа, лека нощ, весели коледни празници!“ После отивахме по-нататък и започвахме друг концерт.

Трябва да е много приятно да слушаш така музика нощем, в леглото си, когато си добре покрит с дебела завивка и топъл пух. Но за нас на улицата нямаше нито пух, нито завивка. А трябваше да свирим, макар че премръзналите ни пръсти изтръпваха. Има мрачно време, когато мъглата пронизва със своята влага, има и ясно, и светло време, когато северният вятър вледенява до кости, но няма меко и приятно време. По Коледа времето беше жестоко за нас, но не пропускахме да излезем нито една нощ цели три седмици. Колко пъти, преди да затворят дюкяните, ние се спирахме пред продавачите на птици, на овощия, пред бакалите и сладкарите: О, хубавите тлъсти гъски! Едрите френски пуйки! Белите пилета! Ето планини от портокали и ябълки, купчини кестени и сушени сливи! Как потичат лигите на човека от тия замразени плодове!

Ще има много щастливи деца, които, зарадвани от тия лакомства, ще се хвърлят в прегръдките на своите родители.

И както обикаляхме улиците, ние, жалките клетници, виждахме мислено тия приятни семейни празници както в замъка на благородника, така и в бедняшката колиба.

Весела Коледа за тези, които са обичани!

След коледните празници трябваше да излизаме през деня и изгледите да срещнем господин Джеймс Милиган станаха много малки. Едничката надежда ни остана неделята и ние стояхме много често вкъщи, вместо да се разходим в тоя свободен ден, който можеше да бъде ден на развлечения.

Ние чакахме.

Без да обясни какво ни тревожи, Матиа се беше доверил на своя приятел Боб и го беше попитал няма ли начин да се открие къде живее госпожа Милиган, която има парализиран син, и дори къде живее чисто и просто господин Джеймс Милиган. Но Боб беше отвърнал, че трябва да се знае коя е госпожа Милиган и с какво се занимава и какво е общественото положение на господин Джеймс Милиган, тъй като много хора носели това име в Лондон, а още повече в Англия.

Не бяхме мислили за това. За нас имаше само една госпожа Милиган, майката на Артур, и само един господин Джеймс Милиган, чичото на Артур.

Тогава Матиа започна пак да ми говори, че трябва да се върнем във Франция, и нашите спорове станаха още по-разпалени.

— Значи ти не искаш да намерим госпожа Милиган? — казах му аз.

— Не че не искам, но не се знае дали госпожа Милиган е още в Англия.

— Не се знае също дали е и във Франция.

— Това ми изглежда по-вероятно. Артур е бил болен и навярно майка му го е завела в страна, където климатът е добър за неговото възстановяване.

— Само във Франция ли климатът е здравословен?

— Артур се е излекувал веднъж във Франция и навярно майка му го е завела пак там и най-после бих искал да заминеш оттука.

Положението ми беше такова, че не смеех да попитам Матиа защо иска да замина. Боях се да не ми каже точно това, което не желяех да чуя.

— Страх ме е — продължаваше Матиа. — Да се махнем. Ще видиш, че ще ни се случи нещастие. Да се махнем.

Но макар че отношенията на моето семейство към мене не се бяха променили, макар че дядо ми продължаваше да съска бясно към мене, макар че моят баща ми казваше само по някоя и друга дума, за да ми заповяда нещо, макар че майка ми никога не ме и поглеждаше, макар че моите братя ми създаваха непрестанно неприятности, за да ми пакостят, макар че сестра ми Ени подчертаваше при всеки случай своята ненавист към мене, макар че Кет обичаше само сладкишите, които ѝ носех, не можех да се реша да последвам съвета на Матиа, както не можех да му вярвам, когато твърдеше, че не съм „син на мистър Дрискол“. Да се съмнявам, да, можех и имах големи основания. Но да вярвам твърдо, че съм или че не съм Дрискол, никак не можех.

Времето течеше бавно, много бавно. Но минаха дни след дни, седмици след седмици и най-после настъпи часът, когато семейството трябваше да напусне Лондон, за да обикаля Англия.

Двете коли бяха боядисани, натовариха ги с всички стоки, които можеха да се поберат вътре и които щяха да се продадат през лятото.

Колко много неща и чудно как можаха да ги струпат в тия коли: платове, плетени изделия, шапчици, шалчета, носни кърпички, чорапи, гащи, жилетки, копчета, конци, памук, вълнени конци, вълнена прежда, игли, ножици, бръснари, обици, пръстени, сапуни, помади, вакса, брусове, прахове против болести по коне и кучета, течности за

вадене на петна, води против зъбобол, церове за растене на коса, бои за коса!

И когато бяхме там, гледахме как изкарват от избата бали, които бяха пристигнали в „Двора на червения лъв“, без да идват направо от магазините, където се продаваха обикновено тия стоки.

Най-после колите бяха напълнени, конете бяха купени, откъде и как — не зная, но ние ги видяхме да пристигат и всичко беше готово за път.

А ние какво щяхме да правим? В Лондон ли щяхме да останем заедно с дядото, който не напускаше никога „Двора на червения лъв“? Щяхме ли да станем търговци като Алън и Нед? Или пък щяхме да придружаваме колите на семейството, като продължаваме своя занаят и свирим в селата и градовете по пътя? Баща ми намираше, че печелим добре с нашата цигулка и с арфата, и реши да заминем, но да си останем музиканти и ни съобщи решението си вечерта преди заминаването.

— Да се върнем във Франция — каза ми Матиа. — Да използваме първия удобен случай и да избягаме.

— Защо да не направим едно пътуване из Англия?

— Защото ти казвам, че ще ви се случи нещастие.

— Има вероятност да намерим госпожа Милиган в Англия.

— Аз пък мисля, че има много по-голяма вероятност да я намерим във Франция.

— Все пак да опитаме в Англия. После ще видим.

— Знаеш ли какво заслужаваш?

— Не.

— Да те зарежа и да се върна сам във Франция.

— Имаш право и те моля да направиш това. Прекрасно зная, че нямам право да те задържам и че ти си много добър, че оставащ при мене. Хайде замини, ще видиш Лиза, ще ѝ кажеш...

— Ако я видя, ще ѝ кажа, че си глупав и лош, щом можеш да допуснеш, че ще се разделя с тебе, когато си нещастен. Ти си нещастен, много нещастен. Какво съм ти направил, та ти се въртят такива мисли в главата? Кажи, какво съм ти направил? Нищо, нали? Тогава да вървим.

Ето ни отново по големите пътища. Но тоя път вече не съм свободен да ходя, където си искам, и да правя, каквото ми харесва.

Придружаваме семейство Дрискол. Но напуснах Лондон с чувство на облекчение. Няма да виждам вече „Двора на червения лъв“ и оня капак, който въпреки моето желание привличаше неудържимо погледа ми. Колко пъти се сепвах и се будех нощем, когато виждах насън в своите кошмари червена светлина да прониква през моето малко прозорче. Това беше видение, халюцинация, но какво от това! Видях веднъж тая светлина и то беше достатъчно, за да я чувствам вечно пред очите си като парещ огън. Вървахме след колите и вместо миризливите и вредни изпарения на „Бетнал Грийн“ дишахме чистия въздух на хубавите поля, през които минавахме и които нямаха може би думата green в името си, но бяха зелени и ехтяха от птичи песни.

Още в деня на нашето заминаване видях как се продаваха стоките, които бяха купени толкова евтино: стигнахме в голямо село и колите спряха на площада; свалиха една от стените, която се състоеше от няколко пана, и цялата стока се показва пред очите на любопитните купувачи.

— Вижте цените! Вижте цените! — крещеше баща ми. — Няма да намерите никъде такива цени! Аз не плащам никога стоките си и това ми позволява да ги продавам евтино. Не ги продавам, а ги подарявам. Вижте цените! Вижте цените!

И чувах хора, които, след като бяха видели цените, отминаваха с думите.

— Трябва да са крадени стоки.

— Та той самият го казва.

Ако бяха хвърлили поглед към мене, пламналото ми лице щеше да им покаже колко основателни бяха предположенията им. Те не видяха червенината ми, та Матиа я забеляза и вечерта ми заговори, макар че обикновено избягваше да повдигне открито този въпрос.

— Ще можеш ли вечно да търпиш този срам? — запита ме той.

— Не ми говори за това, ако не искаш да направиш този срам още по-жесток.

— Не искам това. Искам да се върнем във Франция. Винаги съм ти казвал, че ще ни се случи някоя беда. Повтарям ти пак и чувствам, че тя скоро ще ни сполети. Та разбери, има полицаи и те рано или късно ще искат да разберат как мистър Дрискол продава стоките си толкова евтино. Какво ще стане тогава?

— Матиа, моля ти се...

— Щом ти си затваряш очите, ще трябва аз да гледам вместо тебе. Ще арестуват всички ни, дори мене и тебе, които нищо не сме направили. Как ще докажем, че нищо не сме направили? Как ще се защитим? Та нали хлябът, който ядем, е купен с парите от тия стоки?

Тази мисъл никога не ми беше минавала през ума. Тя ме зашемети, сякаш ме удариха с чук по главата.

— Но ние изкарвахме хляба си — казах аз, като се опитвах да се защита не пред Матиа, а пред тая мисъл.

— Истина е — съгласи се Матиа, — но истина е също, че ние сме се сдружили с хора, които не печелят своя хляб. Ще кажат, че е крадено, и това е. Ще произнесат и над нас същата присъда. Ще ми бъде много мъчно да ме осъдят като крадец, но ще ми бъде още по-мъчно, като осъдят и тебе. Аз съм някакъв нещастен клетник и вечно ще си остана такъв. Но ти, когато намериш семейството си, истинското си семейство, каква мъка ще бъде за него и какъв позор за тебе, че си бил осъден! И после, в затвора няма да имаме възможност да търсим семейството ти и да го открием. В затвора няма да имаме възможност да предупредим госпожа Милиган какво крои господин Джеймс Милиган срещу Артур. Тъй че да бягаме, докато е време.

— Бягай ти.

— Винаги повтаряш една и съща глупост. Ще бягаме заедно или ще ни уловят заедно, а това ще стане скоро и ще бъдеш отговорен, че си ме увлякъл със себе си — ще видиш леко ли ще ти бъде. Ако беше полезен на тези, при които държиш да останеш, бих разбрал твоята упоритост. Това щеше да бъде хубаво. Но ти не си им никак необходим. Те са живели добре и ще живеят добре и без тебе. Да тръгваме колкото се може по-скоро.

— Добре, остави ме да помисля още няколко дена — после ще видим.

— Побързай. Людоедът подушва прясното месо, а аз подушвам опасността.

Никога думите, мислите, молбите на Матиа не са ме смуждали толкова много и спомня ли си за тях, си казвам, че нерешителността, с която се борех, беше подлост и че трябваше да взема решение и да се осмеля най-после да науча каквото исках. Обстоятелствата направиха това, което аз самият не посмях да направя.

Изминали бяха вече няколко седмици, откакто напуснахме Лондон и стигнахме в един град, в околностите на който щеше да има конни надбягвания. В Англия конните надбягвания не са като във Франция обикновено забавление за богатите, които идват да погледат как се състезават три или четири коня, да се покажат те самите и да рискуват на облог някой и друг луиз: те са народен празник за местността и не само конете привличат зрители. На ландите или на дюните, които служат за хиподрум, се стичат понякога няколко дена по-рано акробати, цигани, пътуващи търговци и устройват там нещо като панаир. Побързахме да заемем мястото си на тоя панаир: ние — като музиканти, семейство Дрискол — като търговци.

Но вместо да се настани на хиподрума, баща ми се установи в самия град, където навярно се надяваше да направи по-добри сделки.

Пристигнахме рано и понеже нямахме никаква работа при подреждането на стоките, аз и Матиа отидохме да видим хиподрума, който се намираше доста близо до града, на едно пусто място, обрасло със зеленика. Бяла опънати много палатки и отдалеч тук-там се извиваха малки стълбчета дим, които отбелязваха мястото и границите на хиподрума. Скоро излязохме по един изровен път на това пусто място, безплодно и голо в обикновено време, но където тая вечер се, издигаха дъсчени заслони, в които имаше кръчми, дори странноприемници, бараки, палатки, коли или чисто и просто огньове, край които се тълпяха хора в пъстри дрипи.

Като минавахме край един от тези огньове, над който висеше гърне, съзряхме нашия приятел Боб. Той много се зарадва, че ни вижда. Дошъл беше за надбягванията с двама свои другари, за да дадат няколко гимнастически и акробатически представления. Но музикантите, на които разчитали, не удържали думата си, така че утрешният ден, вместо да бъде плодоносен, както се бяха надявали, навярно щял да бъде отвратителен. Ако искаме, бихме могли да им направим голяма услуга, като заместим музикантите — сборът ще бъде разделен между петима ни, ще има дял и за Капи.

По погледа, който Матиа ми хвърли, разбрах, че ще направя удоволствие на приятеля си, като приема предложението на Боб, и понеже бяхме свободни да правим каквото намерим за добре само при условие да занесем добър сбор, приех предложението.

И тъй, уговорихме се на следния ден да бъдем на разположение на Боб и на двамата му приятели.

Но като се прибрахме в града и споделих с баща си тая спогодба, се яви пречка.

— Капи ми трябва утре — рече той, — не можете да го вземете.

Тия думи ме разтревожиха. Дали не искат да използват Капи за някоя нечиста работа? Но баща ми разсея веднага моя страх.

— Капи има остър слух — каза той. — Чува всичко и пази добре. Ще стои при колите, защото при тоя наплив лесно могат да ни ограбят. Та вие ще идете сами да свирите с Боб и ако работата ви продължи до късно през нощта, което е много вероятно, ще ни настигнете в странноприемницата „Големият дъб“, където ще пренощуваме, защото възнамерявам да тръгнем оттук привечер.

Странноприемницата „Големият дъб“, където бяхме прекарвали миналата нощ, се намираше на една левга от града, сред полето, в пусто и зловещо място и я държаха мъж и жена, чиято външност не вдъхваше доверие. Нямаше да ни бъде никак трудно да намерим тая странноприемница през нощта, пътят беше прав — единствената неприятност за нас беше тая, че щеше да ни се види малко дълъг след уморителния ден.

Но не можех да възразя на баща си, който не търпеше никакви противоречия — кажеше ли нещо, трябваше да му се подчиниш, и то безропотно.

На другата сутрин, след като разходих Капи, след като го нахраних и напоих, за да бъда напълно уверен, че няма да му липсва нищо, сам го вързах за ока на колата, която трябваше да пази, и аз и Матиа тръгнахме към мястото, където щяха да се състоят надбягванията.

Веднага щом пристигнахме, започнахме да свирим и свирихме без почивка до вечерта. Крайчецът на пръстите ме болеше, сякаш ме бяха боли с хиляди тръни, а Матиа беше духал толкова много в корнета си, че не можеше вече да диша. Но трябваше да продължим да свирим. Боб и другарите му не се уморяваха да правят своите упражнения и ние трябваше да бъдем издръжливи като тях. Когато мръкна, помислих, че ще си отдъхнем, но напуснахме палатката и се прехвърлихме в голяма дъсчена кръчма и там продължихме да свирим, а другарите ни продължаваха да играят още по-живо. Мина полунощ.

Аз продължавах да дрънкам нещо на арфата, но не знаех вече какво свиря — Матиа също не знаеше. Двадесет пъти вече Боб обясняваше, че представлението е последно, и двадесет пъти започвахме отново.

Ние бяхме уморени, а нашите другари, които изразходваха много повече сили от нас, капнаха — те провалиха вече някои от номерата си. Изведнъж една голяма гредата, която им служеше при упражненията, падна върху крака на Матиа. Болката беше толкова силна, че Матиа извика. Помислих, че кракът му е смазан, и аз и Боб се спуснахме към него. За щастие раната не беше така тежка — имаше натъртване, месото беше разкъсано, но костта не беше счупена. Но Матиа не можеше да ходи. Какво да правим?

Решихме той да остане и да преспи в колата на Боб, а аз да отида сам в странноприемницата „Големият дъб“. Нали трябваше да узная накъде ще заmine семейство Дрискол на следния ден?

— Не си отивай — повтаряше ми Матиа, — ще тръгнем утре заедно.

— Ами ако не намерим никого в странноприемницата „Големият дъб“?

— Тогава още по-добре! Ще бъдем свободни.

— Няма да напусна семейство Дрискол по този начин. Пък и мислиш ли, че няма да ни настигнат веднага? Къде ще вървиш с тоя крак?

— Добре, ще отидем, щом искаш, но утре! Не тръгвай тая вечер, страх ме е.

— От какво?

— Не зная, страх ме е за тебе.

— Остави ме да отида, обещавам ти, че ще се върна утре.

— Ами ако те задържат?

— За да не ме задържат, ще ти оставя арфата си.

Ще трябва да се върна да я взема.

И въпреки страха на Матиа тръгнах, без самият аз да се боя ни най-малко.

От кого, от какво да се боя? Какво можеха да искат от един несретник като мене?

Не чувствах в сърцето си ни най-малка уплаха, но бях много развълнуван. За първи път бях истински сам, без Капи, без Матиа, и тая самота ме потискаше, а същевременно тайнствените нощни

гласове ме смуцаваха. И луната, която ме гледаше с бледото си лице, ме натъжаваше.

Въпреки умората вървах бързо и стигнах странноприемницата „Големият дъб“. Но напразно търсих нашите коли — нямаше ги никакви. Видях две-три жалки двуколки с платнени чергила, голяма дъсчена барака и две покрити каруци, откъдето се носеше рев на хищни зверове, но ярко изпъстрените коли на семейство Дрискол не видях никъде.

Като обиколих странноприемницата, съзрях светлина в едно прозорче и като помислих, че всички не са си легнали, почуках на вратата. Стопанинът със злото лице, когото бях забелязал преди, сам ми отвори и ме освети с фенера си право в лицето. Видях, че ме позна. Но вместо да ме пусне да вляза, той скри фенера зад гърба си, огледа се наоколо и се поослуша.

— Вашите коли тръгнаха — каза той — и баща ви поръча да го настигнете в Луис, без да губите време, като вървите цялата нощ. На добър път!

И ми хлопна вратата под носа, без да добави нито дума.

Откакто се намирах в Англия, бях научил доста английски и разбрах това късо изречение. Но една дума, и то най-важната, не можах да разбера. Луис беше казал стопанинът. Къде се намираше тая местност? Нямах никаква представа, защото тогава не знаех, че Луис е английското произношение на Lewis, име на град, което бях виждал написано на картата.

Прочее и да знаех къде се намира Луис, не можех да изоставя Матиа и да отида там веднага — трябваше да се върна при него, колкото и да бях уморен. Тръгнах пак и след час и половина лежах на мека слама край Матиа в колата на Боб, разказах му с няколко думи какво се беше случило и заспах, капнал от умора.

Няколко часа сън ми възвърнаха силите и сутринта се събудих, готов да тръгна за Луис, ако, разбира се, Матиа, който продължаваше да спи, можеше да ме последва.

Излязох от колата и тръгнах към нашия приятел Боб, който — станал преди мене, палеше огън. Гледах го как, застанал на четири крака, духаше с всички сили под гърнето, когато ми се стори, че видях Капи, воден за връвчица от един полицаи.

Смаян, аз се вцепених и се питах какво може да означава това. Но Капи ме позна и дръпна силно връвчицата, която се изплъзна от ръцете на полицаия. Тогава с няколко скока той изтича към мене и скочи в ръцете ми. Полицаят се приближи.

— Това куче ваше ли е? — попита ме той.

— Да.

— Тогава ви арестувам.

Той ме хвана за лакътя и здраво го стисна. Думите и постъпката на полицаия накараха Боб да стане. Той се приближи.

— Защо арестувате това момче? — запитва той.

— Вие брат ли сте му?

— Не, приятел.

— Един мъж и едно дете са се вмъкнали тая нощ със стълба през един висок прозорец в черквата „Сент Джордж“. С тях било това куче, за да ги предупреди, ако някой дойде да им попречи. Така и станало. В уплахата си не успели да вземат кучето със себе си, като избягали през прозореца, то не могло да ги последва и останало в черквата. Уверен бях, че ще открия крадците с помощта на кучето, и залових единия. А сега къде е бащата?

Не знаех тоя въпрос към мене ли е отправен, или към Боб, и не отговорих — бях поразен.

И все пак разбрах какво се беше случило, неволно го отгатвах: не бяха взели от мене Капи, за да пази колите, а защото слухът му беше остър и можеше да предупреди крадците, когато обират черквата; после, колите не бяха тръгнали привечер само за удоволствието да пренощуват в странноприемницата „Големият дъб“ и ако не се бяха отбили в тая странноприемница, то беше, защото кражбата е била открита и е трябвало да избягат колкото се може по-бързо.

Но не трябваше да мисля за престъпниците, а за себе си. Каквито и да бяха те, аз можех да се защита и да докажа своята невинност, без да ги обвинявам. Трябваше само да обясня къде съм бил през нощта.

Докато размишлявах така, Матиа, чул навярно полицаия или шума, който се беше дигнал, излезе от колата и изтича, куцук-куцук, при мене.

— Обяснете му, че не съм виновен — казах аз на Боб, — тъй като прекарах с вас до един часа през нощта. Бях в странноприемницата

„Големият дъб“, където говорих със стопанина, и веднага се върнах тук.

Боб преведе думите ми на полицаия, но те, изглежда, никак не го убедиха, както аз се надявах — напротив.

— В черквата са се вмъкнали в един и четвърт — каза той. — Това момче е тръгнало оттук в един часа или няколко минути преди един, както сам твърди — значи е могло да бъде в черквата в един и четвърт заедно с крадците.

— Оттук до града се отива за повече от четвърт час — рече Боб.

— О, той е тичал! — възрази полицаят, — а и после кой ще ми докаже, че е тръгнал в един часа?

— Аз се кълна! — викна Боб.

— О, вие! — каза полицаят. — Какво струват вашите показания!

Боб се ядоса.

— Внимавайте аз съм английски гражданин! — заяви той с достойнство.

Полицаят дигна рамене.

— Ако ме обиждате — добави Боб, — ще пиша в „Таймс“.

— А засега ще отведа момчето. То ще обясни всичко пред съдията.

Матиа се хвърли и ме прегърна — помислих, че иска да ме целуне. Но Матиа извърши полезното преди това, което беше изблик на чувство.

— Дръж се! — пошепна ми той. — Ние няма да те оставим.

И чак тогава ме целуна.

— Вземи Капи — казах аз на Матиа на френски.

Но полицаят ме разбра.

— Не, не — рече той, — кучето ще остане при мене. То ми помогна да намеря този, ще ми помогне да намеря и другите.

Арестуваха ме за втори път и все пак страхът, който ме задушаваше, беше още по-мъчителен. Не ставаше вече дума за глупаво обвинение, както при случая с нашата крава. Ако се оправдаех, нямаше ли да изпитам мъката да видя осъдени, справедливо осъдени, ония, на които смятах, че съм съучастник?

Трябваше да мина, воден за ръка от полицаия, плета от любопитни, които се стичаха по пътя ни. Но не ме преследваха с дюдюкания и заплахи както във Франция, защото тия, които идваха да

ме гледат, не бяха селяни, а хора, които почти всички живееха във война с полицията — акробати, кръчмари, цигани, tramps, както казват англичаните, с други думи, скитници.

Затворът, в който ме заведоха, не беше затвор на шега като оня, който беше пълен с лук. Той беше истински затвор с дебела желязна решетка на прозореца — само като я погледнеш, човек изгубваше всякакво желание да бяга. Вътре имаше само пейка за сядане и койка за спане.

Отпуснах се на пейката и седях дълго сломен, като разглеждах своето тъжно положение, но без да измисля нищо, защото не можех да свържа две мисли и да премина от едната към другата. Колко ужасно беше настоящето и колко страшно беше бъдещето!

„Дръж се! — ми беше казал Матиа. — Ние няма да те оставим.“ Но какво можеше едно дете като Матиа? Какво можеше дори един мъж като Боб, ако искаше да помогне на Матиа? Когато човек е в затвора, има само една упорита мисъл — да излезе оттам.

Ако не ме изоставят и направят всичко, за да ми услужат, Матиа и Боб ще могат ли да ми помогнат да изляза от този затвор?

Отидох на прозореца и го отворих, за да попирам желязната решетка, която го затваряше отвън. Тя беше зазидана в камъка. Разгледах стените — бяха дебели около метър. Подът беше постлан с широки каменни плочи. Вратата беше обкована с желязо.

Върнах се на прозореца. Той гледаше към тясно и дълго дворче, оградено в дъното с голяма стена, висока най-малко четири метра.

Ясно, не можеш да избягаш от този затвор дори когато ти помагат предани приятели. Какво може да направи преданото приятелство срещу силата на обстоятелствата? Предаността не пробива стени.

За мене целият въпрос засега се състоеше в това, да зная колко време ще остана в затвора, докато се явя пред съдията, който ще реши моята съдба. Ще успея ли да му докажа своята невинност въпреки присъствието на Капи в черквата? Ще успея ли да се защитя, без да прехвърлям вината върху тези, които не исках, които не можех да обвиня?

В това се състоеше за мене всичко и в това, само в това, Матиа и неговият приятел Боб можеха да ми услужат. Тяхната задача беше да съберат доказателства, за да се установи, че в един и четвърт не съм могъл да бъда в черквата „Сент Джордж“. Ако се установеше това, аз

бях спасен въпреки немите показания на моя беден Капи срещу мене и ми се струваше, че имаше възможност да се съберат такива доказателства.

— Ах, ако не си беше убил крака, Матиа щеше да потърси, да се погрижи за това! Но можеше ли да излезе от колата в състоянието, в което се намираше? И ако той не можеше, Боб би ли искал да го замести?

Тия вълнения, прибавени към всичко, което преживях, не ми дадоха да мигна въпреки умората от вечер та. Не ми позволиха дори да се докосна до храната, която ми донесоха. Оставих храната настрана, но се нахвърлих върху водата, защото ме гореше страшна жажда, и през целия ден всеки четвърт час отивах при стомната и пиех продължително, но без да утоля жаждата си и да намаля горчивия вкус, който изпълваше устата ми.

Когато в килията ми влезе тъмничарят, много се зарадвах и сякаш ме облъхна надежда, защото, откакто бях затворен, ме мъчеше и изгаряше един въпрос, който си поставях, без да намеря отговор: „Кога щеше да ме разпита съдията? Кога бих могъл да се защитя?“

Чувал бях да разказват за затворници, прекарали с месеци в затвора, без да ги съдят или без да ги разпитат, а това за мене беше все едно — не знаех, че в Англия никога не минават повече от ден-два от арестуването до явяването пред съда.

Не можех да си отговоря на тоя въпрос и го зададох веднага на тъмничаря — той не изглеждаше никак лош човек и ми отговори, че навярно утре ще бъда изправен пред съда.

Но моят въпрос му втълпи мисълта да ме разпитва и той. Щом като ми беше отговорил, не беше ли редно да му отговоря и аз?

— Как влязохте в черквата? — попита ме той.

Отговорих на тези думи с най-горещи уверения в моята невинност. Но той ме погледна, като дигна рамене. После, тъй като продължавах да повтарям, че не съм влизал в черквата, той тръгна към вратата, погледна ме и промълви:

— Колко са покварени тия лондонски хлапацы!

И излезе. Това ме наскърби жестоко. Този човек не беше мой съдия, но бих искал да повярва, че съм невинен. По моя глас, по погледа ми той трябваше да познае, че не съм виновен.

Ако не убедих него, щях ли да убедя съдията? За щастие щях да имам свидетели, които да говорят за мене, и ако съдията не ме изслушаше, беше длъжен поне да изслуша и да повярва на показанията, които щяха да докажат моята невинност.

Но тия показания ми бяха необходими. Щях ли да ги имам?

В един от познатите ми разкази за затворници се говореше по какъв начин се влиза във връзка с тези, които са в затвора — скривали бележки в храната, която се носи отвън.

Може би Матиа и Боб си бяха послужили с тая хитрост и когато тая мисъл ми мина през ума, започнах да дробя хляба си на трохи, но не намерих вътре нищо. С хляба ми бяха донесли и картофи — смачках ги — и в тях нямаше никаква бележчица.

Ясно, Матиа и Боб нямаше какво да ми кажат или — а това беше по-вероятно — не можеха нищо да ми кажат.

Значи трябваше да чакам утрешния ден, без да се отчайвам много, ако това ми беше възможно. Но за нещастие не успях да си наложя това и цял живот ще си спомням, сякаш е било вчера, страхотната нощ, която прекарах! Ах, колко глупав бях, че не повярвах в предчувствията и в страха на Матиа!

На другата сутрин тъмничарят влезе в килията ми със стомна и леген. Покани ме да се умия, ако обичам, защото скоро съм щял да се явя пред съда, и добави, че приличният вид е често най-доброто средство за защита на един обвиняем. Като се умих, исках да седна на пейката, но не ме свърташе на едно място и започнах да се въртя в килията като звяр в клетка.

Исках да подготвя защитата и отговорите си, но бях много объркан и вместо да мисля за сегашното си положение, мислех за най-различни глупости, които минаваха през уморения ми ум като картини на екран.

Тъмничарят се върна и ми каза да го последвам. Вървах до него и след като изминахме няколко коридора, попаднахме пред една вратичка, която той отвори.

— Влезте — каза той.

Топъл въздух ме лъхна в лицето и чух неясен шепот. Влязох и се намерих на малка банка — бях в съдебната зала.

Макар че се движех като насън и чувствавах, че жилите на челото ми биеха до пръсване, с един поглед наоколо добих ясна и

пълна представа за всичко, което ме заобикаляше — за съдебната зала и хората, които я изпълваха.

Тая зала беше доста голяма, висока и с широки прозорци. Разделена беше на две части — едната, предназначена за съдиите, другата — за любопитните.

На издигнатата трибуна седеше съдията. По-ниско и пред него заседаваха три други съдебни лица, които бяха, както узнах по-късно, секретарят, бирникът за глобите и друг съдия, който във Франция се нарича прокурор. Пред моята банка седеше човек с роба и перука — моят адвокат.

Как имах адвокат? Откъде ми идваше той? Кой ми го беше пратил? Дали не бяха Матиа и Боб? Не беше време да си задавам тия въпроси. Имах адвокат — тока — моят адвокат.

На друга банка съгледах самия Боб и двамата му другари, стопанинът на „Големият дъб“ и хора, които ми бяха съвсем непознати. После на друга банка срещу нея видях полица, който ме беше арестувал. При него имаше няколко души. Разбрах, че тия банки бяха за свидетелите.

Мястото, определено за публика, беше пълно. Над една балюстрада видях Матиа. Погледите ни се кръстосаха, очите ни се срещнаха и изведнъж почувствувах прилив на смелост. Имах опора, но не биваше да се отпускам и трябваше да се защитавам аз самият. Всички тия погледи, които ме пронизваха, вече не бяха страшни.

Прокурорът взе думата и накратко, сякаш бързаше, изложи случая: „В черквата «Сент Джордж» била извършена кражба. Крадците, един мъж и едно дете, се вмъкнали в черквата със стълба, като счупили един прозорец. С тях имало и куче, което взели, за да пази добре и да ги предупреди в случай на опасност. Закъснял минувач — било вече един и четвърт — се учудил, като видял слаба светлина в черквата, послушал се и дочул тропот. Веднага отишъл да събуди клисаря. Върнали се с няколко души, но тогава кучето излаяло и докато отключвали вратата, изплашените крадци избягали през прозореца, като зарязали кучето, което не могло да се изкатери по стълбата. Полицаят Джери, който трябва да бъде похвален за своята съобразителност и за усърдието си, завел кучето на хиподрума и то познало своя господар, той не е друг, а обвиняемият, който се намира

сега на подсъдимата скамейка. Колкото се отнася до втория крадец, били в дирите му.“

След няколко довода, които доказваха моята виновност, прокурорът млъкна и някакъв вреслив глас изкрещя: „Тихо!“ Тогава съдията, без да се обръща към мене, сякаш говореше сам на себе си, ме запита как се казвам, на колко съм години и с какво се занимавам.

Отвърнах на английски, че се казвам Френсис Дрискол и че живея при родителите си в Лондон, в „Двора на червения лъв“ в „Бетнал Грийн“. После поисках разрешение да говоря на френски, тъй като съм отрасъл във Франция и само от няколко месеца се намирам в Англия.

— Не мислете, че ще ме излъжете — каза строго съдията, — аз зная френски.

Разказах случая на френски и обясних, че е било напълно невъзможно да бъда в черквата в един часа, тъй като в това време съм бил на хиподрума, а в два и половина съм бил в странноприемницата „Големият дъб“.

— А къде бяхте в един и четвърт? — попита съдията.

— По пътя.

— Трябва да докажете това. Казвате, че сте били на пътя за странноприемницата „Големият дъб“, а обвинението твърди, че сте били в черквата. Ако сте тръгнали от хиподрума в един без няколко минути, вие сте се събрали със своя съучастник край черковните стени, където той ви е чакал със стълба, и след като кражбата не е успяла, сте отишли в странноприемницата „Големият дъб“.

Опитах се да докажа, че това е невъзможно, но видях, че съдията не ми вярва.

— А как ще обясните присъствието на вашето куче е черквата? — попита ме съдията.

— Не мога да обясня, аз самият не разбирам. Кучето ми не беше с мене — вързал го бях сутринта под една от колите ни.

Не биваше да говоря повече, защото не исках да улича баща си. Погледнах Матиа, той ми даде знак да продължа, но не продължих.

Повикаха един свидетел и го накараха да се закълне в евангелието, че ще каже безпристрастно самата истина.

Той беше дебел добродушен човечец, нисък, внушителен въпреки червеното му лице и синкавия нос. Преди да се закълне, той

коленичи пред съда и се изправи надут — беше клисарят на черквата „Сент Джордж“.

Той започна да разказва подробно как се уплашил и възмутил, когато го събудили внезапно, за да му кажат, че в черквата имало крадци. Най-напред си помислил, че искат да му скроят някаква лоша шега, но понеже не бил човек, пред когото минават шеги, разбрал, че се е случило нещо важно. Облякъл се толкова бързо, че си скъсал две копчета на жилетката. Най-после изтичал до черквата, отворил вратата и намерил... кого?... или по-скоро какво? — куче!

Нямаше какво да възразя на това, но моят адвокат, който дотогава не беше продумал нито дума, стана, разтърси перуката си, оправи робата на раменете си и взе думата.

— Кой затвори вечерта вратата на черквата? — попита той.

— Аз — отвърна клисарят, — това е мое задължение.

— Сигурен ли сте?

— Когато правя нещо, сигурен съм, че го правя.

— А когато не го направите?

— Сигурен съм, че не съм го направил.

— Много добре. Тогава можете ли да се закълнете, че не сте затворили въпросното куче в черквата?

— Ако кучето е било в черквата, щях да го видя.

— Зрението ви добро ли е?

— Зрение — като на всеки човек.

— Преди шест месеца не се ли навяхте в едно теле, което висеше с широко разпран корем пред една месарница?

— Не виждам какъв смисъл има подобен въпрос, отправен към човек като мене — извика посинял клисарят.

— Ще бъдете ли така любезен да отговорите на тоя въпрос като на важен въпрос?

— Вярно е, че се блъснах в едно животно, окачено съвсем не на място пред една месарница.

— Значи не го видяхте?

— Бях се замислил.

— Бяхте вечеряли, като затворихте вратата на черквата, нали?

— Разбира се.

— А когато се навяхте в телето, също бяхте вечеряли, нали?

— Но...

— Искате да кажете, че не сте били вечеряли?
— Не, вечерял бях.
— Слаба бира ли пиете, или силна?
— Силна.
— Колко бутилки?
— Две.
— Никога ли не пиете повече?
— Понякога три.
— А никога ли не пиете по четири или по шест бутилки?
— Това се случва много рядко.
— Пиете ли грог след вечеря?
— Понякога.
— Силен ли го обичате, или слаб?
— Не много слаб.
— По колко чаши пиете.
— Зависи.
— Готов ли сте да се закълнете, че не пиете понякога по три и дори по четири чаши?

Клисарят, който ставаше все по-син и по-син не отговори. Адвокатът седна и както сядаше, каза:

— Този разпит е достатъчно доказателство, че кучето може да е било затворено в черквата от свидетеля, който след вечеря не вижда телетата, защото е замислен. Това е всичко, което желаех да зная.

Ако смеех, бих разцелувал адвоката си. Бях спасен. Защо Капи да не е бил затворен в черквата? Това беше възможно. И ако клисарят го е затворил, аз не съм го вмъкнал вътре — с други думи, аз бях невинен, защото това беше единственото обвинение срещу мене.

След клисаря изслушаха хората, които го придружавали, когато влязъл в черквата, но те не бяха виделя нищо освен отворения прозорец, през който крадците бяха избягали.

После изслушаха моите свидетели. Боб, другарите му, стопанина на странноприемницата — всички казаха как съм прекарал времето си. Но една-единствена точка остана неизяснена, а тя беше най-важната, защото се отнасяше до точния час, в който бях напуснал хиподрума.

Като свърши разпитът на свидетелите, съдията ме попита имам ли да кажа нещо, като ме предупреди, че мога да не говоря, ако не желая. Отговорих, че съм невинен и че се осланям на справедливостта

на съда. Тогава съдията накара да прочетат протокола на показанията, които току-що чух, после обяви, че ще бъде прехвърлен в затвора на графството, докато се вземе решение дали ще бъде изправен пред углавния съд. Углавният съд! Строполих се на пейката си. Ах защо не послушах Матиа!

ТРИДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

БОБ

Едва дълго време след като ме бяха върнали в затвора, успях да си обясня защо не ме оправдаха — съдията искал да дочака арестуването на тези, които са влизали в черквата, за да види дали не съм техен съучастник. Попаднали били в дирите им, каза прокурорът. И тъй, скоро щях да изживея мъката и позора да се явя на подсъдимата скамейка заедно с тях. Кога щеше да стане това? Кога щях да бъда прехвърлен в затвора на графството? Какъв беше тоя затвор? Къде се намираше той? По-грозен ли беше от този, в който се намирах сега?

Имаше какво да се мисли по тия въпроси и времето мина побързо, отколкото снощи. Не бях вече обзет от трескаво нетърпение. Знаех, че трябва да се чака. И ту се разхождах, ту сядах на пейката и чаках.

Малко преди да мръкне, чух звуци от корнет в познах по свиренето Матиа. Доброто момче искаше да ми каже, че мисли за мене и че бди. Звучите долитаха иззад стената, която се издигаше срещу прозореца ми. Явно беше, че Матиа се намираше зад стената, на улицата, и ни делеше кратко разстояние, само няколко метра. За нещастие очите не могат да пробиват камъните. Но ако погледът не минава през стените, звукът минава през тях. Звучите на корнета се смесваха с шум от стъпки и неясен говор и разбрах, че Матиа и Боб навярно дават представление.

Защо бяха избрали това място? Дали защото разчитаха на добър сбор, или пък искаха да ме предупредят за нещо? Изведнъж чух ясен глас, гласа на Матиа, да вика на френски: „Утре призори!“ И корнетът засвири още по-силно.

Нямаше нужда да напругам много ума си, за да разбера, че Матиа не отправяше думите „утре призори“ към своята английска публика, а към мене. Но затова пък не беше толкова лесно да се отгатне какво означаваха те и пак си зададох редица въпроси, на които ми беше невъзможно да намеря разумен отговор.

Само едно обстоятелство беше ясно и определено — утре призори трябваше да съм буден и да бъда нащрек. Дотогава трябваше да се въоръжа само с търпение, ако можех. Веднага щом мръкна, легнах в койката си и се опитах да заспя. Чух на няколко пъти околните часовници да отмерват последователно часа и накрая сънят ме грабна и ме отнесе на крилете си. Когато се събудих, беше тъмна нощ, звездите блестяха на мрачното небе и не се чуваше никакъв шум. Навярно нямаше да съмне скоро. Седнах пак на пейката и не смеех да ходя от страх да не привлече вниманието, ако случайно тъмничарят мине на проверка, и зачаках. Скоро един часовник удари три пъти — събудил се бях много рано. Но не смеех да заспя, пък мислех, че дори да бих искал, нямаше да мога — бях много трескав, много неспокоен.

Единственото ми развлечение беше да броя ударите на часовниците. Но колко дълги ми се виждаха петнадесетте минути, които делиха един удар от друг — толкова дълги, че понякога си мислех, че не съм чул кога часовникът е ударил или че е повреден!

Облегнат на стената, бях вперил очи в прозореца. Стори ми се, че звездата, която следях, потъмня и че небето леко побледня.

Съмваше. В далечината пропяха петли.

Станах и отидох на пръсти да отворя прозореца. Не беше лесна работа да не го оставя да изскърца, но в края на краищата леко и най-вече бавно успях да се справя. Какво щастие, че килията се намиреше в стара ниска зала, превърната в затвор, и смятаха, че желязната решетка, ще пази затворниците, защото, ако прозорецът не се беше отворил, нямаше да мога да отговоря на повика на Матиа. Но не беше достатъчно да се отвори прозорецът — оставаше решетката, оставаха и дебелите стени и обкованата с желязо врата. Лудост беше да се надявам на свобода и все пак се надявах.

Звездите ставаха все по-бледи и по-бледи и утринният хлад ме прониза. Но не се помръднах от прозореца, стоях там прав, слушах и гледах, без да зная какво трябва да гледам и слушам. Грамадно бяло було покри небето и предметите на земята започнаха да се открояват почти ясно. Това беше утрото, за което ми каза Матиа. Слушах, като съдържах дъха си, но чувах само ударите на сърцето си.

Най-после ми се стори, че долавям драскане по стената, но понеже преди това не бях чул никакви стъпки, помислих, че съм се излъгал. Вслушах се. Драскането продължи. После изведнъж над

стената се подаде глава. Веднага видях, че не е Матиа, и макар че беше още тъмно, познах Боб. Той ме видя прилепен към желязната решетка.

— Шт! — каза той съвсем тихо.

И ми махна с ръка — стори ми се, че това означава да се дръпна от прозореца. Без да разбирам, се подчиних. Тогава ми се стори, че в другата си ръка държи дълга тръба, блестяща, сякаш беше от стъкло. Поднесе я към устните си. Разбрах, че е цев, през която се духат дребни предмети. Чух духане и в същото време видях как някаква бяла топчица прелетя и падна в краката ми. В миг главата на Боб изчезна зад стената и не чух повече нищо.

Спуснах се към топчицата. Тя беше от тънка хартия, плътно увита около една сачма. Стори ми се, че на хартията са написани някакви букви, но още не беше достатъчно светло, за да ги прочета — трябваше да чакам да съмне. Затворих внимателно прозореца и бързо си легнах в койката, като стисках хартиената топчица в ръка.

Бавно, много бавно за моето нетърпение се зазори и накрая розова светлина се плъзна по стените. Отвих хартията и прочетох:

„Ще бъдеш прехвърлен в затвора на графството утре вечер. Ще пътуваш с влак във второкласно купе с един полицаи. Седни до вратичката, през която ще се качиш. Като пътувате четиридесет и пет минути (брой ги внимателно), влакът ще забави хода си, понеже ще навлезе в съединителната линия. Отвори тогава вратичката и скочи смело. Хвърли се, прости ръце напред и гледай да паднеш на краката си. Веднага щом стъпиш на земята, изкачи се на левия насип — ние ще те чакаме там с кола и здрав кон и ще те откараме. Не бой се от нищо. След два дена ще бъдем във Франция. Бъди смел и не се отчайвай. Най-важното е да се хвърлиш надалеч, когато скачаш, и да паднеш на краката си.“

Спасен! Нямаше да се явя пред углавния съд! Нямаше да видя какво ще се случи там! Ах, милият Матиа, добрият Боб! Уверен бях, че той подпомага така великодушно Матиа: *„Ще те чакаме там със здрав кон“*. Матиа не можеше да състави съвсем сам своя план. И

препрочетох бележката: „Четиридесет и пет минути след заминаването. Насипът вляво. Да паднеш на краката си.“ Да, разбира се, ще се хвърля смело, дори да се убия. По-добре да умреш, отколкото да те осъдят като крадец. Ах, колко добре измислено беше всичко това: „След два дена ще бъдем във Франция!“

Но моята радост бе засенчена от една мрачна мисъл — ами Капи? Но скоро отблъснах тая мисъл. Не беше възможно Матиа да изостави Капи. Щом е намерил начин да ми помогне да избягам, навярно се беше погрижил и за Капи. Препročетох още два-три пъти бележката, после я сдъвках и я глътнах. Сега ми оставаше само да заспя спокойно и така се постарях, че се събудих чак когато тъмничарят ми донесе храна.

Времето изтече доста бързо и на следния ден следобед един полица́й, когото не познавах, влезе в килията и ми каза да го последвам. С удоволствие видях, че беше около петдесет годишен и не изглеждаше особено пъргав.

Всичко стана, както беше наредил Матиа, и когато влакът тръгна, седях до вратичката, през която се бях качил, с гръб към посоката на влака. Полицаят седеше срещу мене. Бяхме сами в купето.

— Говорите ли английски? — попита ме той.

— Малко.

— А разбирате ли?

— Горе-долу, когато не се говори много бързо.

— Слушай, момчето ми, ще ти дам един добър съвет: не хитрувай пред съда, признай си в ще спечелиш благоволенieto на всички. Няма нищо по-неприятно от това, да имаш работа с хора, които отричат очевидни неща. Човек е най-благосклонен и добър към онези, които си признават. И така, ти ще ни кажеш как е станало всичко и ще ти дам една крона. Ще видиш как парите ще облекчат положението ти в затвора.

Готов бях да възразя, че няма какво да признавам, но разбрах, че най-добре за мене ще бъде да спечеля благоволенieto на тоя полица́й, както той самият се изрази, и не отвърнах нищо.

— Помисли — продължи той — и когато видиш в затвора, че съветът ми е добър, накарай да ме повикат, защото не бива да признаваш на първия срещнат, а на онзи, който се грижи за тебе, а аз съм напълно готов да ти услужа.

Кимнах в знак на съгласие.

— Кажи да повикат Долфее. Ще запомняш името ми, нали?

— Да, господине.

Облегнал се бях на вратичката, чието стъкло беше свалено. Поисках му разрешение да гледам местността, през която минаваме, и понеже той искаше „да спечели благоволението ми“, отвърна, че мога да гледам колкото си искам. От какво можеше да се бои? Влакът вървеше с пълен ход.

Скоро му стана студено от въздуха, който го шибаше право в лицето, отдръпна се от вратичката и седна в средата на купето. Аз не бях чувствителен към студа. Плъзнах леко лявата си ръка навън и завъртях дръжката, а с дясната ръка придържах вратичката, за да не се отвори.

Времето изтече. Машината изсвири и намали хода си. Настъпил беше моментът. Блъснах бързо вратичката и скочих колкото можех подалече. Паднах в рова. За щастие ръцете ми, които бях прострял напред, опряха в тревистия насип. Но ударът беше толкова силен, че се отърколих на земята в безсъзнание. Когато дойдох на себе си, помислих, че съм още във влака, тъй като усетих, че се возя бързо и чух някакъв тропот. Лежах на сламена постеля. Чудно нещо! Лицето ми беше мокро, а по страните и челото си чувствавах нежна и топла милувка.

Отворих очи. Някакво куче, някакво грозно жълто куче се беше навело над мене и ме ближеше. Очите ми срещнаха очите на Матиа, който беше коленичил край мене.

— Ти си спасен! — каза ми той, като отстрани кучето, и ме целуна.

— Къде сме?

— В колата. Боб ни кара.

— Как е работата? — попита ме Боб, като се обърна.

— Не зная. Добре, струва ми се.

— Раздвижете ръцете и краката — извика Боб.

Бях се проснал на сламата и направих, което ми каза.

— Добре — рече Матиа, — няма нищо счупено.

— Но какао се случи?

— Скочил си от влака, както ти бях поръчал, но сътресението те е зашеметило и си паднал в рова. Като видя, че не идваш, Боб ме

остави да държа коня, търколи се по насипа и те донесе на ръце. Помислихме, че си мъртъв. Как се уплашихме! Колко мъчно ни беше! Но си спасен!

— А полицаят?

— Продължава пътя си с влака, който не спря.

Знаех най-главното. Огледах се и забелязах жълтото куче, което ме гледаше нежно с очи, които приличаха на очите на Капи. Но не беше Капи — Капи беше бял.

— А. Капи? — попитах аз. — Къде е той.

Преди Матиа да ми отговори, жълтото куче скочи върху мене я започна да ме ближе с жално скимтене.

— Ето го — каза Матиа, — боядисахме го.

Отвърнах на милувките на добрия Капи и го целунах.

— Защо го боядиса? — попитах аз.

— Тя е дълга, ще ти разкажа.

Но Боб не го остави да ми разказва.

— Карай коня — каза той на Матиа — и го дръж здраво. В това време аз ще наглася колата така, че да не я познаят на бариерата.

Колата беше двуколка, покрита с платнено чергило, изпънато на обръчи. Той сложи обръчите в колата, сгъна чергилото на четири и ми каза да се покрива с него. После накара Матиа да се мушне под платното. Така колата промени напълно външността си — нямаше вече чергило и беше само с един човек, а не с трима. Ако тръгнаха по следите ни, описанията на тези, които бяха срещнали двуколката ни, биха заблудили преследвачите.

— Къде отиваме? — попитах Матиа, когато той се излегна до мене.

— В Литълхемптън — то е малко морско пристанище, където Боб има брат, капитан на кораб, който пътува до Франция, до Изини в Нормандия за масло и яйца. Ако се спасим, а ние ще се спасим, ще дължим своето спасение на Боб. Той направи всичко. Какво можех да направя за тебе аз, клетият. На Боб му хрумна да те накара да скочиш от влака, да ти духне бележката ми и той склони своите другари да ни заемат тоя кон. И най-после той ще ни намери кораб да се прехвърлим във Франция, защото бъди напълно уверен, че ако решиш да се качиш на параход, ще те арестуват. Виждаш, че е добре да има човек приятели.

— А на кого хрумна да вземе Капи?

— На мене, но на Боб му хрумна да го боядисаме жълт, та да не го познаят, след като го откраднахме от полицаия Джери, съобразителния Джери, както каза съдията, който тоя път не прояви особена съобразителност, тъй като остави да му задигнем Капи, без да се усети. Наистина Капи, когато ме подуши, направи почти всичко сам и после, Боб знае всички хитрини на крадците на кучета.

— А кракът ти?

— Мина или почти мина, нямах време да мисля за него.

Пътищата в Англия не са свободни като във Франция. На много места има бариери, където човек трябва да плати известна сума, за да мине. Когато приближихме някоя от тия бариери, Боб ни казваше да мълчим и да не мърдаме и пазачите виждаха само двуколка, карана от сам човек. Боб им пускаше по някоя шега и отминаваше.

Със своята клоунска способност да се гримира той се беше превърнал в чифликчия и дори най-близките му познати биха разговаряли с него, без да знаят кой е.

Пътувахме бързо, защото конят беше добър, а Боб караше умело. Но трябваше да спрем, за да си почине конят и да го нахраним. Но за тая цел не се отбихме в странноприемница. Боб спря сред гората, разпрегна коня и му надяна на шията торба, пълна с овес, която извади от колата. Нощта беше тъмна и нямаше голяма опасност да бъдем изненадани. Тогава успях да поговоря с Боб и да му изкажа развълнуван с няколко благодарствени думи своята признателност. Но той не ме остави да му кажа всичко, което ми беше на сърцето.

— Вие ми услужихте — прекъсна ме той, като ми стисна ръката, — сега аз ви услужвам, всеки по реда си. И после, вие сте брат на Матиа, а за такова добро момче като Матиа може да се направи много нещо.

Попитах го далеч ли сме от Литълхемптън. Отговори, че имаме повече от два часа път и че трябва да побързаме, защото корабът на брат му заминавал всяка събота за Изини, мислеше, че приливът настъпва рано, а беше петък. Легнахме пак на сламата под чергилото и отпочиналият кон бързо препусна.

— Страх ли те е? — попита Матиа.

— И да, и не. Много ме е страх да не ме заловят пак. Вярвам, че няма да ме заловят. Но да бягаш, не значи ли да признаеш, че си

виновен? Ето кое ме измъчва най-много. Какво ще кажа за свое оправдание?

— Мислихме много за това, но Боб реши, че трябва да направим всичко, за да не се явиш пред углавния съд — много е тежко да минеш през там, дори когато те оправдаят. Аз не посмях да кажа нищо, тъй като се боях моята упорита мисъл да те заведе във Франция да не ме посъветва зле.

— Добре си направил и каквото и да се случи, ще ви бъде само признателен.

— Нищо няма да се случи, бъди спокоен. Когато влакът е спрял, твоят полицай е направил доклад, но докато уредят преследването, е минало време, а ние препускахме. И после, не могат да знаят, че ще отплаваме от Литълхемптън.

Явно беше, че ако не бяха по следите ни, имаше надежда да отплаваме спокойно. Но аз не бях уверен като Матиа, че след спирането на влака полицаят е губил време и не е започнал веднага преследването. Там беше опасността и тя можеше да бъде голяма. А нашият кок, здраво каран от Боб, продължаваше да препуска с всички сили по пустия път. Само от време на време срещяхме по някоя кола, но никоя не ни задминаваше. Селата, през които минавахме, бяха безмълвни и в малко прозорци блестеше късна светлина. Само няколко кучета обръщаха внимание на бързия ни бяг и ни гонеха със своя лай. Като изкачвахме някой малко стръмен склон, Боб спираше коня, за да си почине, слизахме от колата и прилепвахме ухо о земята, за да се ослушаме, но дери и Матиа, който имаше много по-остър слух от нас, се чуваше никакъв подозрителен шум. Пътувахме сред мрака и безмълвието на нощта.

Не лежахме вече под чергилото, за да се крием, а за да се пазим от студа, тъй като доста отдавна духаше студен вятър. Когато прекарвахме език по устните си, усещахме солен вкус. Наближавахме морето. Скоро зърнахме светлина, която ту блясваше, ту угасваше равномерно. Беше фар. Пристигнахме. Боб спря коня, подкара го ходом и го поведе бавно по някакъв пряк път. После слезе от колата и ни поръча да останем в нея и да държим коня. Той пък щеше да отиде да види дали брат му не е заминал и дали можем да се качим безопасно на кораба му.

Признавам, че времето, докато Боб го нямаше, ми се видя дълго, много дълго. Мълчахме и слушахме как морето се плискаше о пясъчния бряг доста наблизко с еднообразен шум, който усилваше нашето вълнение. Матиа трепереше, както треперех и аз самият.

— Студено е — пошепна ми той.

Истина ли беше? Истина беше, че когато някоя крава или някоя овца в ливадите, които пресичаха нашия път, чукнеше някой камък или блъснеше някой плет, треперехме повече от блъскането, отколкото от студа.

Най-после чухме стъпки по пътя, по който беше тръгнал Боб. Навярно той се връщаше. Съдбата ми щеше да се реши.

Боб не беше сам. Когато приближи, видяхме, че някой го придружава. Беше мъж с непромокаема куртка и вълнена фуражка.

— Брат ми — рече Боб. — Ще ви вземе на кораба си и сам ще ви заведе. А ние ще се разделим, тъй като няма защо да се знае, че съм идвал тук.

Исках да поблагодаря на Боб, но той ме прекъсна, като ми стисна ръката.

— Да не говорим за това — каза той. — Трябва да си помагаме един на друг, всеки по реда си. Ще се видим пак някой ден. Радвам се, че услужих на Матиа.

Тръгнахме след брата на Боб и скоро навлязохме в тихите улици на града, после, след няколко завоя, излязохме на един кей и морският вятър ни шибна в лицето. Без да продума нито дума, братът на Боб ни посочи с ръка едномачтов кораб. Разбрахме, че е неговият. След няколко минути бяхме на борда. Тогава той ни накара да слезем в малка каюта.

— Ще отплаваме чак след два часа — каза той. — Стойте тук и не вдигайте шум.

Когато той заключи вратата на каютата, Матиа се хвърли безшумно в прегръдките ми и ме целуна. Не трепереше вече.

ЧЕТИРИДЕСЕТА ГЛАВА

„ЛЕБЕД“

След като братът на Боб излезе, на кораба беше известно време тихо и чувахме само свистенето на вятъра в мачтите и пляска на водата в подводната част. Но малко по малко корабът се оживи. На палубата отекнаха стъпки. Паднаха въжета. Заскърцаха макари. Чу се отвиване и навиване на верига. Завъртяха скрипеца. Издигнаха едно платно. Кормилото изскърца и изведнъж корабът се наклони наляво и се залюля надлъж. Вяхме тръгнали, аз бях спасен.

Бавно и леко в началото, полюшването надлъж скоро стана бързо и силно. Корабът се наклоняваше от единия борд към другия и изведнъж силни морски вълни зашибаха носа и десния борд.

— Беден Матиа! — казах аз на другаря си, като го улових за ръката.

— Няма нищо — рече той, — нали ти си спасен. Впрочем предполагах, че така ще бъде. Като бяхме в колата, гледах как вятърът люшкане върховете на дърветата и си казвах, че ще потанцуваме по морето. И танцуваме.

В този миг вратата на каютата ни се отвори.

— Ако искате да се качите на палубата, няма вече опасност — каза ни братът на Боб.

— А кога люшкането се усеща по-слабо? — запита Матиа.

— Когато лежиш.

— Благодаря ви, ще остана да лежа.

И се просна на пода.

— Юнга ще ви донесе, каквото ви е необходимо — каза капитанът.

— Благодаря! Ако не се бави много, ще бъде добре дошъл — отвърна Матиа.

— Толкова скоро ли?

— Отдавна започна.

Исках да остана при него, но той ме изпрати на палубата, като ми повтаряше:

— Няма нищо, нали ти си спасен. Но все едно, никога не бих си представил, че ще изпитам такова удоволствие от морската болест.

Когато се качих на палубата, успях да се задържа прав само като се залових здраво за едно въже. Докъдето се простираше погледът, в нощния мрак се виждаше само бяла пелена от пяна, по която нашият малък кораб се носеше наклонен, сякаш щеше да потъне. Но не потъваше, а, напротив, издигаше се леко, скачаше по вълните, носен, тласкан от западния вятър.

Обърнах се към брега. Светлините на пристанището бяха вече само точки в мъгливия мрак и като ги гледах как бледнеят и чезнат една след друга, с радостно чувство на облекчение се сбогувах с Англия!

— Ако вятърът продължава така — каза капитанът, — довечера рано ще стигнем в Изини. Добър платноход е „Еклипс“^[1].

Цял един ден и дори повече от един ден по море, клетият Матиа! И му правеше удоволствие, че има морска болест. Но тоя ден измина и аз прекарах времето си в движение от палубата до каютата и от каютата до палубата. По едно време, както разговарях с капитана, той простря ръка на югозапад и аз съзрях висок бял стълб, който се открояваше на синкавия небосклон. — Барфльор — каза ми той.

Изтичах бързо, за да занеса тая добра вест на Матиа: виждаше се Франция. Но разстоянието от Барфльор до Изини беше още голямо, тъй като трябваше да заобиколим целия полуостров Котантен, преди да влезем в ла Вир и в л'Ор.

Понеже беше късно, когато „Еклипс“ влезе в пристанището Изини, капитанът ни разреши да пренощуваме на борда и едва на другата сутрин се разделихме с него, след като му поблагодарихме както трябва.

— Когато пожелаете да се върнете в Англия — каза той, като ни стисна здраво ръка, — знайте, че „Еклипс“ тръгва оттук всеки вторник. На ваше разположение съм.

Предложението беше любезно, но нямахме никакво намерение да го приемем, тъй като и аз, и Матиа си имахме свои съображения да не преплаваме скоро морето.

Слязохме на френския бряг само с дрехите, които ни бяха на гърба, и с инструментите си — Матиа се беше погрижил да вземе арфата ми, която бях оставил в палатката на Боб през нощта, когато

ходих в странноприемницата „Големият дъб“. А раниците ни бяха останали с всичко, което съдържаха, в колите на семейство Дрискол. Това ни затрудняваше донякъде, тъй като не можехме да продължим скитническия си живот без ризи и без чорапи и най-вече без крака. За щастие Матиа имаше спестени дванадесет франка, а освен тях и нашия дял от сбора при сдружаването ни с Боб и неговите приятели, който възлизаше на двадесет и два шилинга или двадесет и седем франка и петдесет. Разполагахме с около четиридесет франка, което беше значително състояние за нас. Матиа искаше да даде тия пари на Боб, за да помогне на разноските по моето бягство, но Боб отговори, че не се плаща за услуги, извършени от приятелство, и не пожела да приеме нищо.

И тъй, първата ни грижа, като слязохме от „Еклипс“, бе да потърсим стара войнишка раница, а после да купим две ризи, два чифта чорапи, сапун, гребен, конци, копчета, игли и най-после онова, което ни беше още по-необходимо от тия все пак толкова полезни неща — карта на Франция.

Наистина къде да отидем сега, когато се намирахме във Франция? По кой път да тръгнем? Как да се оправим?

Този въпрос разисквахме, като напускахме Изини по пътя за Байьо.

— На мене — каза Матиа — ми е все едно и съм готов да тръгна и наляво, и надясно. Искam само едно.

— Какво?

— Да вървим по течението на някоя река или някой канал, защото имам нещо наум.

Не попитах Матиа какво има наум и той продължи:

— Виждам, че трябва да ти обясня какво имам наум. Когато Артур е бил болен, госпожа Милиган го е разхождала с кораб и по тоя начин ти си срещнал „Лебед“.

— Той не е вече болен.

— Искаш да кажеш, че е по-добре. Но е бил много болен и са го спасили само грижите на майка му. И аз си мисля, че за да го излекува напълно, госпожа Милиган продължава да го разхожда с кораб по реките и каналите, където „Лебед“ може да плава, така че ако следваме течението на тия реки, има вероятност да срещнем „Лебед“.

— Какво те кара да мислиш, че „Лебед“ е във Франция?

— Нищо. Но понеже „Лебед“ не може да плава по море, навярно не е напуснал Франция. Имаме надежда да го намерим. И дори тая надежда да е съвсем малка, не си ли на мнение, че не бива да я пропускаме? Аз искам да намерим госпожа Милиган и мисля, че трябва да направим всичко за това.

— А Лиза, Алекси, Бенжамен, Етиенет?

— Ще ги видим, като търсим госпожа Милиган. И тъй, трябва да тръгнем по течението на някоя река или някой канал. Да потърсим на картата ти коя река е най-близо.

Разгърнахме картата на моравата край пътя и подирихме най-близката река. Видяхме, че е Сена.

— Да тръгнем по Сена — предложи Матиа.

— Сена минава през Париж.

— Какво значение има това?

— Голямо. Чувал съм от Виталис, че когато човек иска да намери някого, трябва да го търси в Париж. Ако английската полиция ме потърси за кражбата в черквата „Сент Джордж“, не искам да ме намери. Не си заслужаваше труда да бягам от Англия.

— А може ли английската полиция да те преследва във Франция?

— Не зная, но ако може, не бива да ходим в Париж.

— Не може ли да вървим по Сена до околностите на Париж, после да се отбием от нея и да продължим по течението ѝ по-надолу. Не държа да видя Гарофоли.

— Разбира се, че може.

— Тогава да направим така. Ще разпитаем моряците и тези, които влекат кораби по реката — „Лебед“ със своята веранда не прилича на другите кораби и те ще са го забелязали, ако е минал по Сена. Ако него открием по Сена, ще го търсим по Лоара, по Гарона, по всички реки във Франция и накрай ще го намерим.

Нямах възражения срещу предложението на Матиа. И тъй, решихме, че ще стигнем Сена и ще тръгнем по брега срещу течението ѝ.

След като помислихме за себе си, време беше да се занимаем с Капи. Боядисан жълт, Капи не беше за мене Капи. Купихме течен сапун и в първата река, която срещнахме, го затъркахме здравата, като се сменявахме, когато се уморим.

Но боята на нашия приятел Боб излезе превъзходна по качество. Трябвах много къпания, дълги сапунисвания и най-вече трябвах седмици и месеци, за да възвърне Капи естествения си цвят. Но за щастие Нормандия е страната на водата и всеки ден имахме възможност да го къпем. През Баьо, Кан, Пон л'Евек и Понт Одмер ние стигнахме Сена при Ла Буй.

Когато от височината на гористите хълмове на завоя на сенчест път, дето излязохме след цял ден ход, Матиа съзря изведнъж пред себе си Сена, която описваше широка крива линия, в чиято среда се намирахме ние, и влачеше бавно спокойните си и могъщи води, покрити с кораби с бели платна и с параходи, чийто дим се издигаше до нас, той заяви, че тая гледка го помирява с водата и че разбира какво удоволствие е да се плъзгаш по тая спокойна река, сред тия свежи ливади, добре засети нивя и мрачни гори, които я ограждат със зеленината си.

— Бъди уверен, че по Сена госпожа Милиган е разхождала болния си син — каза той.

— Скоро ще узнаем това, като разпитаем хората в селото долу.

Но тогава не знаех, че е трудно да разпитваш нормандците, които рядко дават определен отговор, а, напротив, те самите разпитват тия, които им задават въпроси.

— За кораб от Хавър ли питате, или за кораб от Руан?

— Ладийка ли е?

— Лодчица ли е, мауна или гемия?

Когато отговорихме ясно на всички въпроси, които ни поставиха, стана почти положително, че „Лебед“ никога не е идвал в Ла Буй или ако е минавал там, било е нощем, така че никой не го е видял.

От Ла Буй отидохме в Руан, където продължихме издирванията си, но и там не научихме нищо повече. В Елбьоф също не можах да ни кажат нищо за „Лебед“. В Поз, където имаше шлюзове и където следователно забелязват всички кораби, които минават — същото нещо.

Без да се отчайваме, продължихме да вървим и да разпитваме, но без голяма надежда, тъй като „Лебед“ не е могъл да тръгне от някоя междинна точка. Можеше госпожа Милиган и Артур да са се качили на него в Килбьоф или в Кодбек, по-голяма вероятност имаше да са се

качили в Руан. Но понеже не намирахме никаква следа от тях, трябваше да отидем до Париж или по-скоро отвъд Париж.

Ние не само вървахме, а трябваше всеки ден да си изкарваме и хляба и затова изминахме за пет седмици пътя от Изини до Шарантон. Тук се явяваше един въпрос — да продължаваме ли да вървим по Сена, или да тръгнем по течението на Марна? Това се бях питал много често, като проучвах картата, но без да мога да си отговоря кой от двата пътя е за предпочитане.

За щастие, като стигнахме в Шарантон, нямаше защо да се колебаем, тъй като за пръв път отговориха на въпросите ни, че са виждали кораб, приличен на „Лебед“ — бял кораб за удоволствие, с веранда. Матиа толкова се зарадва, че започна да играе по кея. После изведнъж спря да играе, взе цигулката си и изсвири възторжен победен марш.

В това време аз продължавах да разпитвам моряка, който благоволи да ни отговори — нямаше никакво съмнение, ставаше дума за „Лебед“. Преди около два месеца той минал през Шарантон нагоре по Сена.

Два месеца! Той беше взел страхотна преднина. Но какво от това! В края на краищата все пак щяхме да го стигнем, макар че ние разчитаме само на собствените си крака, а той на краката на два здрави коня.

Въпросът за времето нямаше никакво значение. Важното, необикновеното, чудното беше, че намерихме „Лебед“.

— Кой имаше право? — викаше Матиа.

Ако смеех, бих му признал, че аз също хранех голяма, много голяма надежда. Но не смеех да определя дори сам за себе си всички мисли, безсмислиците, по които летеше моето въображение. Сега вече нямаше нужда да спираме и да разпитваме хората, тъй като „Лебед“ беше пред нас — трябваше само да вървим покрай Сена.

Но при Море в Сена се влива Лоан и трябваше пак да започнем да разпитваме. „Лебед“ продължил да плава по Сена. В Монтеро пак трябваше да разпитваме.

Този път „Лебед“ оставил Сена и заплавал по Йона. Напуснал Монтеро преди малко повече от два месеца. На борда му имало една англичанка и момче, простряно на легло. Като следяхме „Лебед“, в същото време се приближавахме към Лиза и сърцето ми биеше силно,

когато разглеждах картата и се питах кой канал е избрала госпожа Милиган след Жоаньи — Бургундския ли, или Нивернезкия.

Стигнахме мястото, където Армансон се влива в Йона. „Лебед“ продължил да плава нагоре по Йона — значи щяхме да минем през Дрьози и да видим Лиза, тя самата щеше да ни разкаже за госпожа Милиган и за Артур.

Откакто тичахме след „Лебед“, не отделяхме вече много време за представленията си и Капи, който беше съвестен артист, никак не разбираше защо бързаме толкова много — защо не му позволявахме да седи важно, стиснал в зъби гаванката си, пред „почитаемата публика“, която не бързаше да бръкне в джоба си? Трябва да умееш да изчакаш.

Но ние не чакахме вече и сборовете спадаха, а същевременно това, което ни беше останало от четиридесетте франка, намаляваше от ден на ден. Вместо да слагаме пари настрана, вземахме от капитала си.

— Да бързаме — казваше Матиа — да стигнем „Лебед“.

И аз казвах като него:

— Да бързаме.

Вечер никога не се оплаквахме от умора, колкото и дълъг път да бяхме извървели. Напротив, и двамата бяхме на мнение, че на другия ден трябва да тръгнем рано сутринта.

— Събуди ме — казваше Матиа, който обичаше да си поспива.

А когато го събуждах, веднага скачаше на крака.

За да пестим, бяхме намалили разходите си, а понеже беше топло, Матиа заяви, че не иска вече да яде месо, „защото лете месото е вредно“. Задоволявахме се с къшей хляб и твърдо сварено яйце, което си разделяхме, или с малко масло. И макар че бяхме в царството на виното, пиехме само вода.

Какво от това? Но понякога Матиа мечтаеше за лакомства.

— Много ми се иска госпожа Милиган да държи още оная готвачка, която ти е правила толкова хубави торти със сладка — казваше той. — Навярно тортите със зарзали са много вкусни?

— Никога ли не си ял?

— Ял съм точено с ябълки, но никога не съм ял торти със зарзали — само съм виждал. А какви са белите парченца, полепени по жълтото сладко?

— Бадеми.

— О!

И Матиа отваряше уста, сякаш за да глътне цяла торба.

Понеже Йона прави много завои между Жоаньи и Оксер, а ние вървахме по главния път, спечелихме малко от времето, с което ни беше изпреварил „Лебед“, но скоро пак го загубихме, защото „Лебед“, навлязъл в Нивернезкия канал, бе плавал бързо по тихите му води. На всеки шлюз получавахме сведения за него, тъй като по този канал, където плаването не е особено оживено, всички бяха забелязали кораба, който приличаше толкова малко на другите кораби.

Не само че ни говореха за „Лебед“, но говореха и за госпожа Милиган, „една много добра англичанка“, и за Артур, „едно момче, което лежало винаги на едно легло на палубата под веранда, украсена със зеленина и цветя, но което и ставало понякога“. Значи Артур беше по-добре.

Наближавахме Дрьози — още два дни, още един, още само няколко часа! Най-после зърнахме горите, където играехме с Лиза миналата есен, зърнахме и шлюза с къщичката на леля Катерина.

Без да продумахме дума, но с общо съгласие Матиа и аз усилихме хода и вече не ходехме, а тичахме. Капи, който позна къде се намира, препусна напред. Той ще каже на Лиза, че пристигаме. Тя ще ни посрещне. Но не Лиза излезе от къщата, а Капи, който бягаше, сякаш го бяха прогонили.

И двамата веднага се спряхме и се запитахме какво може да означава това. Какво се бе случило? Но нито един от двамата ни не зададе тоя въпрос и продължихме пътя си.

Капи се върна при нас и тръгна, подвил опашка, по петите ни. Един мъж се готвеше да вдигне един затвор на шлюза, но не беше вуйчото на Лиза.

Стигнахме къщата. Една жена, която не познавахме, шеташе насам-натам из кухнята.

— Госпожа Сюрио? — попитахме ние.

Тя ни гледа известно време, без да отговори, сякаш й бяхме задали глупав въпрос, и най-сетне каза:

— Няма я вече тук.

— А къде е?

— В Египет.

Аз и Матиа се спогледахме смаяни. В Египет! Не знаехме точно какво е това Египет, нито къде се намира тая страна. Но смътно

мислехме, че е далеч, много далеч, някъде отвъд моретата.

— А Лиза? Познавате ли Лиза?

— Как не! Лиза замина с кораб с една англичанка.

Лиза на „Лебед“! Сън ли беше това? Жената се погрижи да ни отговори, че е действителност.

— Вие ли сте Реми? — попита ме тя.

— Да.

— Когато Сюрио се удави... — започна тя.

— Удави ли се?

— Удави се в шлюза. Ах, вие не знаете, че Сюрио падна във водата и като мина под един платноход, се закачи на някакъв гвоздей и остана там. Много често се случва това при тоя занаят. Та когато той се удави, Катерина много се обърка, макар че беше смела жена. Но какво да се прави! Пари не се намират лесно, а тя нямаше пари. Наистина предлагаха на Катерина да отиде в Египет, да гледа децата на някаква жена, на която е била дойка, но нямаше на кого да остави своята племенница, малката Лиза. Тъкмо се чудеше какво да прави, една вечер в шлюза спря една англичанка, която разхождаше болното си дете. Заприказваха се. Англичанката търсеше някое дете, за да си играе с нейния син, който скучаел сам на кораба, и поиска да ѝ дадат Лиза, като обеща, че ще се грижи за нея, ще я излекува и ще обезпечи бъдещето ѝ. Тя беше много мила и добра жена, много милостива към бедните. Катерина прие и когато Лиза се качи на кораба на англичанката, Катерина замина за Египет. Мъжът ми замести Сюрио. Тогава, преди да замине, Лиза, която не можеше да говори, макар че лекарите твърдят, че някой ден ще проговори, тогава Лиза помоли леля си да ми обясни, че трябва да ви разкажа всичко, ако дойдете да я видите. Това е.

Толкова бях потресен, че не можах да промълвя нито дума, но Матиа не се обърка като мене.

— А къде отиваше англичанката? — попита той.

— В Южна Франция или в Швейцария. Лиза щеше да ми пише, за да ви дам адреса ѝ, но не съм получила писмо.

---

[1] Еклипс — затъмнение на небесно тяло. Б.пр. ↑

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

ХУБАВИТЕ ПЕЛЕНИ СА КАЗАЛИ ИСТИНАТА

Стоях поразен и Матиа направи това, което и през ум не ми минаваше да направя.

— Много ви благодарим, госпожо — рече той.

И като ме побутна леко, ме изведе от кухнята.

— Да вървим — ми каза той, — напред! Сега няма да търсим само Артур и госпожа Милиган, а и Лиза. Колко хубаво е това! Щяхме да губим време в Дрьози, а сега можем да продължим пътя си. Това се казва щастие. Дълго време не ни вървеше, но сега потръгна. Вятърът се промени. Кой знае колко хубави неща може да ни се случат!

И продължихме пътя си след „Лебед“, без да губим време, като се спирахме точно колкото беше необходимо, за да преспим и да спечелим няколко су. В Десиз, където Нивернезкия канал се влива в Лоара, разпитахме за „Лебед“ — беше отплавал по страничния канал и край тоя канал вървахме до Дигоан. Оттам тръгнахме по Централния канал до Шалон.

Моята карта ми каза, че ако през Шалон се отправехме направо за Макони, щяхме да избегнем голям завой и много дни път. Това беше смело решение, което нито един от двамата ни не искаше да вземе, след като обсъдихме за и против, защото „Лебед“ можеше да е спрял по пътя и тогава щяхме да го преварим — би се наложило да се връщаме обратно и вместо да спечелим, да загубим време.

Слязохме по течението на Сона от Шалон до Лион.

Там се появи наистина голяма трудност — по течението на Рона ли беше отплавал „Лебед“, или срещу течението? С други думи, за Швейцария ли беше заминала госпожа Милиган, или за Южна Франция?

Сред множеството кораби, които сновяха нагоре и надолу по течението на Рона и Сона, „Лебед“ можеше да мине незабелязан. Разпитахме моряците, лодкарите и всички, които живеят по кейовете, и най-последно се уверихме, че госпожа Милиган е заминала за Швейцария — и тръгнахме по течението на Рона.

— От Швейцария се отива в Италия — забеляза Матиа. — Ето още един щастлив случай. Ако, както търсим госпожа Милиган, пристигнем в Лука, колко доволна ще бъде Кристина.

Милият, беден Матиа, той ми помага да търсим тези, които обичам, а аз не правя нищо, за да прегърне сестричката си.

От Лион ние спечелихме от времето, с което ни бе изпреварил „Лебед“, защото Рона с бързите си води не се изкачва така лесно като Сена. В Кюлоз той беше минал само шест седмици преди нас. Но като проучвах картата, се съмнявах дали ще можем да го стигнем преди Швейцария, защото не знаех, че Рона не е плавателна до Женевското езеро, и си въобразявахме, че госпожа Милиган ще пристигне с „Лебед“ в Швейцария, чиято карта няхаме.

Пристигнахме в Сесел, град, разделен на две от реката, над която е построен висящ мост, и слязохме на брега. Каква беше изненадата ми, когато отдалеч познах „Лебед“. Хукнахме — на него приличаше, да, той беше и все пак имаше вид на изоставен кораб. Той беше здраво завързан зад нещо като решетеста дига от колове, която го пазеше от водата, и всичко на борда беше заключено. Нямаше вече цветя на верандата.

Какво бе станало? Какво се беше случило с Артур?

Спряхме се със свито сърце.

Но подло беше да стоим така. Трябваше да отидем да разберем. Запитахме един мъж, който благоволи да ни отговори — той именно бе натоварен да пази „Лебед“.

— Англичанката, която беше на кораба с двете си деца, едно парализирано момче и едно нямо момиченце, е в Швейцария. Напусна кораба, защото не можеше да плава по-далеч срещу течението на Рона. Господжата и двете деца заминаха с файтон заедно с една прислужница. Останалата прислуга ги последва с вещите. Ще се върне на „Лебед“ през есента, ще слезе по Рона до морето и ще прекара зимата на юг.

Отдъхнахме. Нито едно от опасенията, които ни бяха обзели, не излезе разумно. Трябваше да си помислим доброто, вместо веднага да ни мине през ума най-лошото.

— А къде е сега тая госпожа? — попита Матиа.

— Замина да наеме вила край брега на Женевското езеро, откъм Веве, но не знаей точно къде. Там ще прекара лятото.

Напред към Веве! В Женеве ще купим карта на Швейцария и там ще намерим този град или село. Сега „Лебед“ не бърза вече пред нас и понеже госпожа Милиган ще прекара лятото във вилата си, уверени сме, че ще я намерим, трябва само да търсим.

И четири дена, след като напуснахме Сесел, вече търсехме в околностите на Веве между многобройните вили, които от езерото със сините води са накацали гиздаво по зелените и гористи склонове на планината, в която от тях живее госпожа Милиган с Артур и Лиза. Най-после пристигнахме. Време беше — имахме само три су в джоба, а обувките ни бяха без подметки.

Но Веве не е селце, както ние си го представяхме в самото начало. Той е град и дори нещо повече от обикновен град, защото го съединяват с Вилньоф редица села и предградия, които образуват с него едно цяло — Клоне, Корсие, Тур дьо Пелц, Кларанс, Вето, Шилъон. А много скоро разбрахме, че ще бъде безполезно да питаме за госпожа Милиган или пък чисто и просто за една англичанка, придружена от болния си син и от едно нямо момиче. Във Веве и по бреговете на езерото имаше толкова много англичани и англичанки, като в курортен град в околностите на Лондон.

И тъй, най-добре беше сами да търсим и да посетим всички къщи, в които можеха да живеят чужденци. Всъщност това не беше много трудно — трябваше само да изпълняваме нашата програма по всички улици.

За един ден обиколихме целия Веве и направихме добър сбор. Преди, когато искахме да съберем пари за нашата крава или за куклата на Лиза, щяхме да бъдем щастливи вечерта, но сега не ни беше до пари. Никъде не открихме ни най-малка следа от госпожа Милиган.

На другия ден продължихме издирванията си в околностите на Веве, като вървахме право пред себе си, където ни изведат пътищата, и свирехме под прозорците на хубавите къщи безразлично дали тия прозорци бяха отворени, или затворени. Но вечерта не се прибрахме както предния ден. А тръгнахме от езерото, изкачихме се на планината, върнахме с пак при езерото, като разглеждахме наоколо и разпитвахме от време на време хората, по приветливото лице на които разбирахме, че са склонни да ни изслушат и да ни отговорят.

Този ден на два пъти ни зарадваха напразно, като ни отвърнаха, без да знаят името, че познават отлично жената, за която говорим.

Единия път ни изпратиха в някаква хижа сред планината, а после ни увериха, че тя живее край езерото. И наистина англичанки живееха и край езерото, и сред планината, но нямаше и помен от госпожа Милиган.

След като обиколихме усърдно околностите на Веве, отбихме се малко встрани от Кларанс и от Монтьо, недоволни от неуспеха на издирванията ни, но без да губим надежда. Ако не бяхме успели днес, утре навярно щяхме да успеем.

Вървахме ту по пътища, оградени от двете страни със зидове, ту по пътеки, които лъкатушеха сред лозя и овощни градини, ту по пътечки, засенчени от грамадни кестени, чиито гъсти листа не пропускаха въздух и светлина и в сянката им растяха само кадифени мъхове. На всяка крачка по тия пътища и пътечки изникваха железни решетки или дървени огради, а зад тях се виждаха градински алеи, добре посипани с пясък, които се виеха около морави, осеяни тук-таме с дръвчета и цветя. После, скрита в зеленина, се издигаше разкошна къща или спретната къщурка, увита в пълзящи растения. И почти всички къщи и къщурки бяха така разположени, че през гъстите дървета и дръвчета се откриваше изглед към блестящото езеро и мрачните планини, които го ограждаха.

Тия градини много често ни отчайваха, защото не ни позволяваха да се приближим до къщите и хората, които се намираха в тия къщи, можеха да ни чуят само ако свирехме и пеехме с всички сили, а това в края на краищата се повтаряше от сутрин до вечер и ни уморяваше.

Един следобед свирехме така сред улицата — пред нас имаше само желязна решетка, заради която пеехме, а зад нас се издигаше стена, на която не обърнахме внимание. Изпял бях с пълен глас първия куплет на моята неаполитанска песен и щях да започна втория, когато изведнъж чухме зад себе си, отвъд стената, вик. После някой изпя слабо и с особен глас втория куплет.

*Vorria arrementare no piccinoto
Cona lancella oghi vennenno acqua*

Кой можеше да бъде?

— Да не е Артур? — попита Матиа.

Не, не беше Артур, познавах неговия глас, а Капи скимтеше сподадено и изразяваше голямата си радост, като скачаше по стената.

Не можах да се сдържа и извиках:

— Кой пее така?

А гласът отговори:

— Реми!

Името ми вместо отговор! Аз и Матиа се спогледахме смаяни.

Както стояхме така изумени един срещу друг, зърнах зад Матиа, на края на стената, над нисък плет, да се вее бяла кърпичка. Изтичахме нататък.

Едва когато стигнахме плета, успяхме да видим лицето, което развяваше кърпичката — Лиза! Най-после я намерихме, а заедно с нея намерихме и госпожа Милиган и Артур.

Но кой пееше? Този въпрос отправихме едновременно аз и Матиа, веднага щом езиците ни се развързаха.

— Аз — отвърна тя.

Лиза пееше! Лиза говореше!

Наистина много пъти бях чувал да казват, че Лиза някой ден ще проговори, и то навярно след някое силно вълнение, но не вярвах, че изобщо е възможно.

А ето че това се случи, ето че тя говореше, ето че чудото стана! И тя изпита това силно вълнение, когато ме чу да пея, когато видя, че се връщам при нея, и то тогава, когато можеше да смята, че съм изчезнал завинаги! При тая мисъл аз самият така силно се развълнувах, че бях принуден да се уловя за една клонка от плета, за да не падна. Но не беше време да се отпускам.

— Къде е госпожа Милиган? — попитах аз. — Къде е Артур?

Лиза мръдна устни, за да отговори, но от устата ѝ се отрониха само няколко зле изречени звуци. Тогава, загубила търпение, тя започна своя език със знаци, за да се обясни и да ни даде възможност да я разберем по-скоро, тъй като езикът и умът ѝ не бяха още свикнали да си служат умело със словото.

Както следях с очи нейните обяснения, които Матиа не разбираше, съгледах далеч в градината, на завоя на сенчеста алея, дълга количка, която един слуга караше. В тая количка лежеше Артур, а зад него вървеше майка му и... наведох се, за да видя по-добре... и господин Джеймс Милиган. Веднага се сниших зад плета, като казах

бързо и на Матиа да се сниши, без да ми мине през ума, че господин Джеймс Милиган не познаваше Матиа.

Като мина първият страх, се сетих, че Лиза навярно е поразена от внезапното ни изчезване. Тогава се понадигнах и ѝ пошепнах:

— Господин Джеймс Милиган не бива да ме види, защото може да ме върне в Англия.

Тя дигна уплашена двете си ръце.

— Не мърдай — продължих аз, — не говори за нас. Утре сутринта в девет часа ще дойдем пак тук. Гледай да бъдеш сама. А сега върви си.

Тя се колебаеше.

— Върви си, моля ти се, или ще ме погубиш!

И веднага се потулихме зад стената и тичешком стигнахме лозята, където се скрихме. Там, след като първата радост премина, можахме да поговорим и да се разберем.

— Знаеш ли — каза ми Матиа, — никак не съм склонен да чакам до утре, за да видя госпожа Милиган. През това време господин Джеймс Милиган може да убие Артур. Ще отида веднага при госпожа Милиган и ще ѝ разкажа... всичко, което знаем. Господин Джеймс Милиган никога не ме е виждал и няма опасност да се сети за тебе и за семейство Дрискол. Госпожа Милиган ще реши после как трябва да постъпим.

Ясно беше, че предложението на Матиа е разумно.

Пуснах го да отиде, като се уговорихме да се срещнем сред китката кестени, които се намираха наблизо. Там можех да се скрия, ако случайно зърнех, че господин Джеймс Милиган се задава.

Дълго чаках, излегнат на мъха, завръщането на Матиа и вече повече от десетина пъти се питах добре ли сме се разбрали, когато най-после той се зададе, придружен от госпожа Милиган. Изтичах към нея, грабнах ръката, която ми подаде, и я целунах. Но тя ме прегърна и като се наведе към мене, нежно ме целуна по челото.

За втори път ме целуваше, но ми се стори, че първия път не ме беше прегърнала така.

— Мило, клето дете! — рече тя.

И с хубавите си бели и нежни пръсти тя отметна косите ми и дълго ме гледа.

— Да... да... — пошепна тя.

Тия думи отговаряха навярно на някакви вътрешни мисли, но в своето вълнение не бях в състояние да разбера тия мисли. Чувствувах нежния, милващ поглед на госпожа Милиган, бях много щастлив и не можех да мисля за нищо друго.

— Мило дете — каза тя, без да откъсва очи от мене, — вашият другар ми съобщи много важни неща. Искате ли и вие да ми разкажете всичко, което се отнася до вашето пристигане в семейство Дрискол и до посещението на господин Джеймс Милиган?

Изпълних нейното желание и госпожа Милиган ме прекъсваше само за да ѝ изясня някои важни точки. Никога не бях изслушван с такова внимание — очите ѝ бяха приковани в мене.

Когато свърших, тя мълча доста дълго, като продължаваше да ме гледа. Накрая ми каза:

— Всичко това е извънредно важно за вас и за всички нас. Тъй че трябва да действваме предпазливо, след като се посъветваме с хора, които биха могли да ни упътят. Но дотогава вие трябва да се смятате за другар, за приятел — тя се подвоуми леко, — за брат на Артур и още днес вие и вашият млад приятел трябва да изоставите своя окаян живот. След два часа ще се явите в Терите, в хотел „Алпи“, където ще изпратя доверено лице да ви наеме стая. Там ще се видим пак, защото сега трябва да ви оставя.

Тя ме целуна пак, подаде ръка на Матиа и бързо си отиде.

— Какво си разказвал на госпожа Милиган? — попитах аз Матиа.

— Всичко, което тя ти каза, и още много други неща. Ах, колко добра, колко хубава жена!

— А Артур? Видя ли Артур?

— Само отдалече, но беше достатъчно, за да забележа, че изглежда добро момче.

Продължих да разпитвам Матиа, но той избягваше да ми отговаря или пък отклоняваше въпросите ми. Тогава заговорихме за други неща и отидохме, както ни поръча госпожа Милиган, в хотел „Алпи“. Въпреки нашите бедни дрехи на улични музиканти прие ни прислужник в черен фрак и с бяла вратовръзка и ни заведе в нашата стая. Колко хубава ни се видя нашата стая! В нея имаше две бели легла. Прозорците гледаха към веранда, под която се синееха водите на езерото, и гледката, която се откриваше оттам, беше чудна. Когато се

върнахме в стаята си, прислужникът продължаваше да чака неподвижен нашите нареждания и ни попита какво ще желаем за вечеря, която ще нареди да донесат на верандата.

— Имате ли торти? — запита Матиа.

— Имаме торта с ревен, с ягоди, с френско грозде.

— Отлично! Донесете ни от тия торти.

— От трите ли?

— Разбира се.

— А какво първо желаете? Какво печено? Какъв зеленчук?

При всяко предложение Матиа кокореше очи, но не се смути.

— Каквото решите — каза той.

Прислужникът излезе важно.

— Мисля, че тук ще вечеряме по-добре, отколкото у семейство Дрискол — каза Матиа.

На следния ден госпожа Милиган дойде да ни види. Доведе със себе си крояч и шивачка, които ни взеха мярка за дрехи и ризи. Каза ни, че Лиза продължавала да се опитва да говори и лекарят уверявал, че вече е излекувана. После, след като прекара с нас един час, тя си отиде, като ме целуна нежно и подаде ръка на Матиа.

Тя идва така четири дни наред и всеки път беше по-нежна и по-любезна към мене, но все пак изглеждаше някак смутена, сякаш не искаше да се отдаде на тая нежност и да я покаже. На петия ден вместо нея дойде прислужницата, която бях виждал някога на „Лебед“. Тя ни каза, че госпожа Милиган ни чака у дома си и пред вратата на хотела има кола, която ще ни отведе. Тя беше открит файтон, в който Матиа се качи важно и спокойно, сякаш от дете се е возил все с такива коли. Капи също се покатери, без да се стеснява, на една от седалките.

Пътят беше кратък. Стори ми се много кратък, тъй като пътувах като насън, с глава, изпълнена с безумни мисли или поне с мисли, които аз смятах безумни. Въведоха ни в един салон, където се намираха госпожа Милиган, Артур, излегнат на диван, и Лиза. Артур ми протегна двете си ръце. Спуснах се към него, за да го целуна. Целунах и Лиза, а госпожа Милиган ме целуна.

— Най-после — ми каза тя — настъпи часът, в който можете да заемете мястото, което ви принадлежи.

И понеже я погледнах, за да ми обясни какво означават тия думи, тя отвори една врата и влезе мама Барберен с детски дрешки в ръце —

палтенце от бял кашмир, дантелена шапчица и плетени терлички.

Едва успя да сложи тия неща върху една маса и аз я прегърнах. Докато я целувах, госпожа Милиган даде някакво нареждане на някакъв прислужник — чух само името господин Джеймс Милиган и пребледнях.

— Няма защо да се боите — каза ми тя нежно, — напротив. Елате тук при мене и ми дайте ръката си.

В този миг вратата на салона се отвори и влезе господин Джеймс Милиган — усмивка откриваше острите му зъби. Той ме забеляза, в миг усмивката изчезна и лицето му страшно се изкриви.

Госпожа Милиган не го остави да заговори.

— Повиках ви — каза тя бавно с глас, който леко потреперваше, — да ви представя големия си син, когото най-последно имах щастието да намеря — и тя ми стисна ръката. — Ето го. Но вие го познавате вече, тъй като сте били при човека, който го беше откраднал, за да го видите и да се осведомите за здравето му.

— Какво означава това? — запита господин Джеймс Милиган с разстроено лице.

— Този човек, който днес е в затвора за кражба, извършена в една черква, е направил пълни признания. Ето едно писмо, което доказва това. Той е признал как е откраднал това дете, как го подхвърлил в Париж на „Авеню дьо Бретьой“ и най-последно как взел всички предпазни мерки, като изрязал знаците по бельото на детето, за да не го открият. Ето същите дрешки, запазени от тая прекрасна жена, която е отгледала великодушно моя син. Искате ли да видите писмото? Искате ли да видите дрешките?

Господин Джеймс Милиган остана за миг неподвижен, като навярно се питаше дали да удуши всички ни. После тръгна към вратата, но преди да излезе, се обърна.

— Ще видим — рече той — какво ще каже съдът за това лъжливо дете.

Без да се смути, госпожа Милиган — сега мога да кажа майка ми — отговори:

— Вие можете да ни извикате пред съда. Но аз никога няма да призова там братата на моя мъж.

Вратата се затвори след чичо ми. Тогава се хвърлих в прегръдките на майка си и я целунах за пръв път. Целуваше ме и тя.

Когато се поуспокоихме, Матиа се приближи.

— Кажи на майка си добре ли пазиш тайната ѝ — рече той.

— Как, ти всичко ли знаеше? — попитах аз.

Майка ми отговори вместо него:

— Когато Матиа ми разказа всичко, поръчах му да мълчи, защото, макар и да бях убедена, че бедният малък Реми е мой син, трябваша ми положителни доказателства, за да не стане грешка. Каква мъка щяхте да изпитате, мило дете, ако след като ви бях целунала като свой син, дойдех да ви кажа, че сме се излъгали! Сега имаме тия доказателства и никога няма да се разделим. Винаги ще живеете с майка си, с брат си — тя посочи също Лиза и Матиа — и с тези, които са ви обичали, когато сте били нещастен.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

У ДОМА

Минаха години, много, но къси години, защото бяха изпълнени само с хубави и приятни дни. Сега живея в Англия, в „Милиган парк“, в имението на моите деди.

Детето без дом, без подкрепа, изоставено и загубено в живота, люшкано произволно от случая, без фар, който да го ръководи в безбрежното море, където се бори, без спасително пристанище, което да го приеме, има не само майка и брат, когото обича и който го обича, а и деди, които са му оставили почитано име в неговата родина и добро състояние.

Малкият нещастник, който като дете прекара толкова нощи в плевните, в оборите или някъде в горите под открито небе, сега е наследник на стар исторически замък, посещаван от любопитните и препоръчван в пътеводителите.

Той се издига на двадесетина левги на запад от мястото, където се качих на кораба, преследван от полицията, на склона на една долинка, много гориста въпреки близостта на морето. Построен на нещо като естествена площадка, той има кубическа форма и на всеки ъгъл е изградена голяма кръгла кула. Двете страни, изложени на юг и на запад, са обвити с глицинии и пълзящи рози. Страните към север и към изток са покрити с бръшлян, чиито стъбла, дебели като човешко тяло в самата си основа, доказват своята възраст, и е необходимо цялото внимание на грижливите градинари тяхната плъзнала по стените растителност да не скрие под зелената си наметка арабеските и изкусно изваяните орнаменти в белия камък на прозорците. Намира се сред грамаден парк. В него растат стари дървета, до които никога не са се докосвали нито косер, нито секира, и е напояван с чисти, бистри ручей, които поддържат моравата вечнозелена. В браните от вековни буки всяка нощ кацат врани и възвестяват със своето грачене настъпването на утрото и вечерния мрак.

В тоя стар замък „Милиган парк“ живеем заедно майка ми, брат ми, жена ми и аз.

Настанихме се тук преди шест месеца и аз прекарах много часове в книгохранилището, където са запазени грамотите, крепостните актове, семейните книжа, наведен над широка дъбова маса, почерняла от времето, и пишех. Но аз не проучвах така усърдно нито грамотите, нито семейните книжа, а своите спомени, които прелиствам и подреждам.

Ще кръстим нашето първо дете, нашия син, малкия Матиа и по случай това кръщение — то ще събере всички, които са ми били приятели в дните на моята неволя — искам да подаря на всеки от тях разказа на приключенията, в които са взели участие, в знак на благодарност за помощта, която са ми оказали, и за любовта им към клетото изоставено дете. Когато довършвах една глава, изпращах я в Дорчестър на литограф. Днес чакам точни преписи от моя ръкопис, за да раздам по един на всеки от гостите си.

Това събиране е изненада за тях, изненада е и за жена ми — тя ще види баща си, сестра си, братята си и леля си, които не очаква. Само майка ми и брат ми са посветени в тайната.

Ако някоя пречка не обърка намеренията ми, тая вечер те всички ще бъдат под моя покрив и ще изпитам радостта да ги видя около трапезата си.

Само един ще липсва на това празненство, защото колкото и голяма да е силата на богатството, то не може да възвърне живота на тези, които не съществуват вече. Бедни, скъп стари господарю, колко щастлив щях да бъда, ако можех да осигуря спокойствието ви! Вие щяхте да захвърлите кожуха и кадифената дреха, нямаше да повтаряте вече: „Напред, деца!“, почтена старост щеше да ви даде възможност да изправите хубавата си бяла глава и да възвърнете името си. Виталис, старият скитник, щеше да стане отново именитият певец Карло Балзани. Но това, което неумолимата смърт не ми позволи да направя за вас, направих го поне за вашата памет. В Париж, в гробищата Монпарнас, името Карло Балзани е вписано върху паметника, който майка ми по моя молба ви издигна. А вашият бронзов бюст, направен по снимките, отпечатани по времето, когато сте бил известен, напомня за славата ви на тези, които са се възхищавали от вас.

Копие от тоя бюст бе отляно за мене. То е тук, пред мене. И като описвах първите години на изпитания, докато събитията се развиваха, очите ми много често търсеха вашите. Не Съм ви забравил нито за миг

и никога няма да ви забравя, бъдете уверен в това. Ако през опасния живот на изоставено дете не залитнах, не паднах, на вас дължа това, на вашите уроци, на вашия пример, мой стари учителю. И на всяко празненство мястото ви ще бъде запазено с благоговение.

Но ето че майка ми пристъпва в галерията с портретите. Годиците не са помрачили никак нейната хубост. И днес е такава, каквато я видях за първи път под верандата на „Лебед“, с благородната си осанка, изпълнена с нежност и доброта. Само булото на тъга, което тогава непрестанно лежеше на лицето ѝ, е изчезнало.

Тя се опира на ръката на Артур, защото сега майката не подкрепя вече немощния си и неуверен син, а синът, станал хубав и здрав момък, ловък във всички телесни упражнения и изискан ездач, здрав гребец, неустрашим ловец, с нежно усърдие подава ръка на майка си. И така въпреки предсказанията на нашия чичо, господин Джеймс Милиган, чудото стана — Артур остана жив и ще живее.

Малко зад тях се задава стара жена, облечена като френска селянка, със съвсем малко детенце с бяло палтенце на ръцете — старата селянка е мама Барберен, а детето е моето дете, моят син, малкият Матиа. След като намерих майка си, поисках мама Барберен да остане при нас. Но тя не прие.

— Не, мой малък Реми — каза ми тя, — мястото ми не е сега при твоята майка. Ти трябва да работиш, за да се учиш и да станеш истински господин по възпитание, какъвто си по рождение. Какво ще правя при тебе? Моето място не е в къщата на твоята истинска майка. Остави ме да се върна в Шаванон. Нашата раздяла може би няма да бъде вечна. Ти ще пораснеш, ще се ожениш, ще имаш деца. Тогава, ако искаш и ако съм още жива, ще дойда при тебе да отгледам децата ти. Не ще мога да им бъда дойка като на тебе, защото ще бъда стара. Но старостта не пречи да се грижиш добре за едно дете. Старите са опитни, не спят много. И после, аз ще обичам твоето дете и бъди уверен, че няма да оставя да го откраднат, както откраднах тебе самия.

Желанието на мама Барберен бе изпълнено. Малко преди да се роди детето ни, пратихме да я доведат от Шаванон и тя остави всичко — селото си, навиците си, приятелите си, кравата, родена от нашата — и дойде при нас в Англия. Майката кърми сама нашия малък Матиа, но

мама Барберен се грижи за него, носи го, бави го, гали го и казва, че е най-хубавото дете, което някога е виждала.

Артур държи в ръка един брой от „Таймс“. Слага го на работната ми маса и ме пита дали съм го чел, а на моя отрицателен отговор ми посочва с пръст дописка от Виена, която аз цитирам:

Наскоро в Лондон ще пристигне Матиа. Въпреки грамадния успех, който имаха редицата негови концерти тук, той ни напуска, призован в Англия от задължения, които не може да пренебрегне. Писах вече за концертите му. Те предизвикаха небивала сензация както със силата и самобитността на виртуоза, така и с таланта на композитора. С една дума, достатъчно е да се каже, че Матиа е Шопен на цигулката.

И без тая дописка знаей, че малкият уличен музикант, мой другар и мой ученик, стана голям артист. Видях Матиа да се развива и да расте и ако, когато работехме и тримата заедно — аз, Артур и той — под ръководството на нашия възпитател, Матиа нямаше голям успех по латински и гръцки, той напредваше много бързо в музиката с учителите, които майка ми му беше наела, и не беше трудно да се отгатне, че предсказанието на Еспинасу, перукиера музикант от Манд, ще се сбъдне. Все пак тая дописка от Виена ме изпълни с радост и гордост, сякаш и аз имах дял в похвалите, отзвук на които беше тя. Но няхах ли в действителност? Матиа не е ли друг аз, мой другар, мой приятел, мой брат? Неговите успехи са мои, както моето щастие е негово. В тоя миг един прислужник ми подава телеграма, която току-що са донесли:

Това е може би най-късото, но не и най-приятното пътуване по море. Всъщност кое ли е приятно? Както и да е, бях толкова болен, че едва в Ред Хил намирам сала да ти се обадя. Като минавах през Париж, взех Кристина. Ще пристигнем в Чегфорд в четири часа и десет минути, прати кола да ни посрещне.

Като споменах името Кристина, погледнах Артур, но той беше свел очи. Дигна ги чак когато прочетох телеграмата.

— Иска ми се да отида самият аз в Чегфорд — каза той. — Ще поръчам да впрегнат ландото.

— Прекрасно! По този начин на връщане ще седиш срещу Кристина.

Без да отговори, той бързо излезе. Тогава се обърнах към майка си.

— Виждате — казах аз, — че Артур не крие своята готовност да посрещне Кристина. Това има значение.

— Голямо значение.

Стори ми се, че в гласа, с който бяха изречени тия две думи, се криеше сякаш леко недоволство. Тогава станах, седнах до майка си, улових двете ѝ ръце и ги целунах.

— Мила мамо — казах аз на френски, с който език си служех винаги, когато исках да ѝ говоря нежно, като малко дете. — Мила мамо, не бива да скърбиш, че Артур обича Кристина. Това наистина ще му попречи да сключи добър брак, защото добър брак според хората е бракът, който свързва благородния произход с богатството. Но моят пример не показва ли, че човек може да бъде щастлив, много щастлив, толкова щастлив, колкото е възможно, без благородния произход и богатството на жената, която обича? Не искаш ли и Артур да бъде щастлив като мене? Слабостта, която прояви към мене, защото ти не можеш да откажеш нищо на детето, което си оплаквала цели тринадесет години, няма ли да проявиш и към другия си син? Няма ли да бъдеш еднакво снизходителна и към двамата си синове?

Тя ме погали по челото и каза:

— Ах, ти, добро дете, добър брат! Какво съкровище от обич се крие в теб!

— Защото по-рано я пестях. Но не става дума за мен, а за Артур. Кажи ми, къде ще намери по-прелестна жена от Кристина? Не е ли тя образец на италианска хубост? А образованието, което получи, откакто я взехме от Лука, не ѝ ли позволява да заеме място, достойно място и в най-отбраното общество?

— Ти виждаш в Кристина сестрата на своя приятел Матиа.

— Истина е и заявявам направо, че желая от все сърце брака, който ще въведе Матиа в нашето семейство.

— Артур говорил ли ти е за своите чувства и за намеренията си?

— Да, мила мамо — усмихнах се аз, — обърна се към мене като към глава на семейството.

— А главата на семейството?...

— Обеща да го подкрепи.

Но майка ми ме прекъсна:

— Жена ти — каза тя. — После ще говорим за Артур.

Жена ми — вие сте отгатнали и няма защо да ви казвам, нали? — жена ми е малкото момиче с учудените очи и с изразителното лице, което вие познавате — Лиза, малката Лиза, нежна, лека и въздушна. Лиза не е вече няма. Но за щастие тя е запазила своята нежност и изящност, които придават на нейната хубост нещо неземно. Лиза не напусна майка ми, бе отгледана и възпитана под неин надзор и стана хубава девойка, най-хубавата девойка, надарена за мене с всички качества, с всички достойнства, с всички добродетели, тъй като я обичам. Помолих майка си да ми я даде за жена и след известна съпротива, която се дължеше на различието в произхода ни, майка ми не можа да ми откаже, което разсърди и възмути някои от нашите роднини.

От четиримата, които се разсърдиха, трима вече се върнаха, спечелени от прелестта на Лиза, а четвъртият очаква, за да се върне и той, само едно посещение от нас, в което да му се извиним, че сме щастливи, и това посещение е определено за утре.

— Е? — запитва Лиза с влизането си. — Какво става тук? Криете се от мене. Говорите си тайно. Артур току-що замина за спирката Чегфорд, а файтонът за спирката Фери. Каква е тази тайна, моля?

Ние се усмихваме, но не ѝ отговаряме. Тогава тя прегръща през рамо майка ми и я целува нежно.

— Щом и вие влизате в заговора, мила мамо — казва тя, — не се безпокоя, уверена съм предварително, че вие, както винаги, работите за нашето щастие. Но за това пък съм още по-любопитна.

Времето течеше и колата, която пратих във Фери да посрещне семейството на Лиза, трябва да се върне всеки миг.

Тогава в желанието да си поиграя с нейното любопитство вземам един далекоглед, с който следим корабите в открито море. Но вместо да го насоча към морето, отправям го към пътя, по който трябва да пристигне колата.

— Погледни в далекогледа — казвам ѝ аз — и любопитството ти ще бъде задоволено.

Тя гледа, но не вижда нищо — само белия път, защото още никаква кола не се задава.

Тогава вземам аз далекогледа и поглеждам.

— Как не видя нищо в тоя далекоглед? — започнах аз с гласа на Виталис, когато държеше хвалебствено слово. — Той е наистина вълшебен: с него минавам отвъд морето и отивам във Франция. Виждам гиздава къщичка в околностите на Со. Мъж с побелели коси подтиква две жени. „Хайде бързо — казва той, — ще изпуснем влака и няма да пристигнем в Англия за кръщението на моя внук. Госпожо Катерина, побързай, моля ти се. От десет години живеем заедно и ти вечно закъсняваш. Как? Какво казваш, Етиенет? Ето я пак госпожица Полицай! Аз упреквам съвсем приятелски Катерина. Нима не знаеш, че Катерина е най-добрата сестра, както ти, Етиенет, си най-добрата дъщеря? Къде може да се намери дъщеря като тебе, която не се жени, за да гледа стария си баща, а когато пораста, продължава да играе ролята на ангел хранител, която е изпълнявала като дете към братята и сестрите си?“ После, преди да замине, той поръчва да се грижат за цветята му, докато го няма. „Не забравяй, че съм бил градинар — казва той на слугата си — и че познавам занаята.“

После премествам далекогледа, сякаш искам да гледам в друга посока.

— Сега — продължавам аз — виждам параход, голям параход, който се връща от Антилските острови и приближава Хавър. На борда стои младеж, който се връща от ботаническо изследване в областта на Амазонка. Казват, че носи в Европа съвсем непозната флора и първата част от неговото пътешествие, отпечатана във вестниците, е много интересна. Името му, Бенжамен Акен, е вече известно. Той има само една да разбере дали ще стигне навреме в Хавър, за да вземе кораба за Саутхемптън и да се събере със семейството си в „Милиган парк“. Моят вълшебен далекоглед го следи. Той е взел кораба в Саутхемптън и ще пристигне.

Насочвам далекогледа си в друга посока и продължавам:

— Не само виждам, но и чувам. Двама мъже са във влака, един млад и един стар: „Това пътуване ще бъде интересно за нас!“ — казва старият. — „Много интересно, учителю.“ — „Ти не само ще се видиш със семейството си, драги ми Алекси, не само ще стиснем ръка на Реми, който не ни забравя, но ще слезем и в Уелските мини. Там ще видиш интересни неща и като се върнем, ще внесеш подобрения в Трюйер, а това ще затвърди положението, което съумя да си извоюваш с работата си. Аз пък ще взема образци и ще обогатя колекцията си, която град Варс благоволи да приеме. Жалко, че Гаспар не можа да дойде.“

Щях да продължа, но Лиза се приближи до мене. Тя улови главата ми с двете си ръце и с милувката си не ми позволи да говоря.

— Ах, каква приятна изненада! — каза тя с глас, който трепереше от вълнение.

— Не на мене трябва да благодариш — мама пожела да събере всички, които са били добри към нейния изоставен син. Ако не ми беше затворила устата, щеше да научиш, че очакваме също и прекрасния Боб, станал най-прочутият showman^[1] на Англия, и брат му, който продължава да бъде капитан на „Еклипс“.

В тоя миг до нас долита тропот на кола, последван почти веднага от втори. Изтичваме до прозореца и забелязваме колата, в която Лиза познава веднага баща си, леля си Катерила, сестра си Етиенет и братята си Алекси и Бенжамен. До Алекси седи съвсем побелял и прегърбен старец — учителят. От срещуположната страна пристига открито ландо, в което ни махат с ръце Матиа и Кристина. После зад това ландо иде кабриолет, каран от самия Боб. Боб има вид на истински джентълмен, а брат му продължава да бъде грубият моряк, който ни свали от кораба си в Изини.

Спускаме се бързо по стълбата, за да посрещнем гостите си долу, на площадката. Обедът събира всички ни на една маса и разговаряме, разбира се, за миналото.

— Срещнах напоследък в Баден — казва Матиа — в игралния дом един джентълмен с бели и остри зъби, който се усмихваше винаги, макар че никак не му вървеше. Не ме позна и ми направи честта да поиска от мене един флорин, за да заложи на някаква сигурна

комбинация. Залагаха неколцина заедно, но нямаха щастие: господин Джеймс Милиган изгуби.

— Защо разказвате това пред Реми, драги Матиа? — попита майка ми. — Той е в състояние да изпрати помощ на чичо си.

— Разбира се, мила мамо.

— Но в какво ще се състои тогава изкуплението? — попита майка ми.

— В това, че моят чичо, който пожертвува всичко за богатство, ще дължи хляба си на тези, които преследваше и желаше тяхната смърт.

— Имам сведения за неговите съучастници — обади се Боб.

— За страшния Дрискол ли? — попита Матиа.

— Не за самия Дрискол, който навярно продължава да бъде отвъд океана, а за семейство Дрискол. Госпожа Дрискол изгоряла един ден, когато, вместо да легне на масата, легнала в огъня, а Алън и Нед са осъдени на заточение. Те ще отидат при баща си.

— А Кет?

— Малката Кет гледа дядо си, който е още жив.

Тя живее с него в „Двора на червения лъв“. Старият има пари и не са зле.

— Ако е зиморничава — засмя се Матиа, — не ѝ завиждам. Старецът не обича да се приближават до огъня.

И в това призоваване на миналото всеки си казва думата. Нали всички имаме общи спомени и е приятно да ги разменяме? Това е връзката, която ни свързва.

Когато вечерята свършва, Матиа се приближава до мене и ме дръпва настрани, до самия прозорец.

— Хрумна ми една мисъл — казва той. — Толкова често сме свирили за чуждите, защо да не посвирим малко за тези, които обичаме.

— Та няма ли за тебе удоволствие без музика? Навсякъде и винаги музика? Спомни си как уплаши нашата крава.

— Ще изсвириш ли неаполитанската си песен?

— На драго сърце, защото тя е причината Лиза да проговори.

И вземаме инструментите си. От една хубава кутия, подплатена с кадифе, Матиа изважда стара цигулка, която прекрасно би струвала два франка, ако решим да я продадем, а аз измъквам от калъфа една арфа

— дървото и, плискано от дъждовете, е възвърнало естествения си цвят.

Събират се в кръг около нас. Но в същия миг се появява едно куче — Капи.

Много е стар горкият Капи и е глух, но е запазил доброто си зрение. Той е познал арфата от възглавничката, на която си лежи, и идва, куцук-куцук, за „представлението“. Стиска гаванка в муцунката си. Исква да обиколи на задните си лапи „почитаемата публика“, но няма сили. Тогава сяда и като се покланя важно на „публиката“, слага лапа на сърцето си.

Като изпявам песента, Капи се изправя криво-ляво и тръгва да обикаля с гаванката. Всеки пуска своята лепта и Капи, смаян от сбора, ми го носи. Никога не е събирал толкова много пари, само в златни и сребърни монети — сто и седемдесет франка!

Целувам го по носа, както някога, когато той ме утешаваше, и споменът за моята детска неволя ми навява една мисъл, която веднага споделям:

— Тия пари ще бъдат първата вноска за създаването на приют за малките улични музиканти. Майка ми и аз ще направим останалото.

— Мила госпожо — казва Матиа, като целува ръка на майка ми, — моля ви да взема съвсем скромно участие във вашето добро дело. Позволете приходът от първия ми концерт в Лондон да се прибави към сбора на Капи.

Една страница липсва от моя ръкопис, тази, която трябва да съдържа моята неаполитанска песен. Матиа, недобър музикант написа тая песен.

---

[1] Showman — цирков артист. Б.пр. ↑

ЕФРЕМ КАРАМФИЛОВ

ЕДНО ДЕТЕ БЕЗ ДОМ

ПОСЛЕСЛОВ КЪМ „БЕЗ ДОМ“

Авторът на тази книга Ектор Мало не е сред големите френски писатели на XIX век. „Без дом“ е най-доброто, което е написал. Но това е действително една хубава книга, композирана най-просто и обикновено, както често става с хубавите творби в литературата. Едно бедно момче, без родители, без дом е принудено да пътува из Франция и да среща различни хора по своя път — добри и лоши. Това дава възможност на автора да нарисува широка картина на тогавашното общество и същевременно да изгради редица интересни и живи характери.

Нека си припомним, че по този начин са композирани някои от най-хубавите книги в световната литература. И Дон Кихот например пътува по пътищата на Испания, за да се бори за правда и справедливост. И мошеникът Чичиков пътува из широките руски простори, за да купува мъртви души. И барон Мюнхаузен пътува и изживява различни фантастични приключения, и други.

Както за всяка литература, така и за детската и юношеската особено важно е изграждането на ярки образи, които не само да се открият, но да останат като живи в паметта на читателите, да накарат тези читатели да ги заобичат, да ги приемат в своята среда, да се поучават от тях.

Успял ли е в това отношение авторът на „Без дом“? Аз мисля, че е успял. Особено що се отнася до главния герой — момченцето Реми. Та нали то страда, радва се, нали през неговия поглед е видян светът — цялата разнообразна действителност, сред която е принудено да се движи.

А това е много трудно — да гледаш света, хората с наивния и все пак остър, буден поглед на едно изоставено, страдащо дете, кое то няма никакъв житейски опит. То тръгва от бедната селска къщичка на

мама Барберен, където неговият свят е бил крайно ограничен между селските животни и няколкото съседни, за да се намери изведнъж по дългите пътища на Франция, да се превърне в бездомник, който скита от място на място, от град на град и се бори за малките житейски радости — късче хляб, подслон в някоя колиба, възможност да пее и играе пред оскъдната публика.

Но това момченце никога не изпада в униние, никога не губи своето човешко достойнство, запазва непокътната същността си и ведрия си поглед към живота. Авторът се е стремил да ни го покаже цялостно и когато греши, и когато успява, и когато се радва, и когато пролива сълзи.

Интересен момент е например заспиването на момченцето в колибата през ледената зимна нощ, сред вълците, което става причина да загинат двете кученца. И след тази тежка простъпка — благородното отношение към детето на стареца Виталис. Ето този старец е най-хубавият образ в книгата и най-голямата сполука на автора. Читателите непрекъснато разкриват благородството, безкористността, човещината на този стар човек, който носи тежкия кръст с открито сърце и с песен на уста. А някога той е бил голям, прославен певец на Италия, но когато загубва гласа си, запазва своето достойнство. И решава да се скрие от света, за да го запомнят хората само в разцвета на изкуството му. И все пак да остане верен на това изкуство като беден, пътуващ музикант, И за него, и с него умира...

Чудесна е тази малка група, която пътува, пее и танцува, съставена от един беден старец, който се оказва бивш голям певец, от едно бездомно дете, което се оказва син на английски благородник, и от няколко животни — кученца, маймунка.

С голяма обич са описани тези животни, особено кученцето Капи. Това одухотворяване на животните, това разкриване на тяхната човешка същност е направено с обич и мяра. И ние, читателите, обикваме кученцето Капи, равноправен член на малката артистична група. Защото тези няколко пътуващи музиканти си остават истински артисти в най-хубавия и благороден смисъл на думата — артисти сред нищетата, мизерията, призрака на глада и неизвестността.

С помощта на тези няколко герои Ектор Мало е успял да направи и един разрез на тогавашното общество във Франция, да ни покаже тежкия живот на миньорите, на градинарите. И заедно с това тяхната

скромна човештина, готовността им винаги да помагат на тези, които страдат, които имат нужда от закрила.

Детето, естествено, среща и лоши хора, но при сблъсъка с тях отново се откроява благородството не само на него, но и на всички, които му помагат — обикновени, бедни хора. Те не се задоволяват само със съчувствие, така обичано от интелектуалците, а са способни за саможертвена помощ.

В един по-дълбок план ние разбираме частица и от същината на капиталистическото общество в голямата западна държава през XIX век — разцвета на капитализма, и колко малко са грижите към човека, колко безпомощен и беззащитен е той, когато е беден и когато е бездомен. Той винаги може да изчезне от света, да се стопи. И никой от тези, които би трябвало да бъдат отговорни за човека в демократичната културна държава, няма да му се притече на помощ, няма да почувствува някакъв срам.

Стоят изправени едни срещу други в мълчалив двубой полицаите, кметовете, властниците, алчните „артисти“ като Гарофоли и бедните градинари, честните миньори, скитащите музиканти. И ние чувствуваме дълбоката нравствена истина, която се крие в народните недра.

Много правилно авторът не прави свои изводи, не поучава, а само рисува, показва спокойно или развълнувано действителността. И това е едно от достойнствата на неговата творба.

Той, поначало сполучливо, дава възможност на момченцето да преодолее всички трудности и да се озове в богатия аристократичен дом на семейството, от което произхожда. Но по неговия път към „щастieto“ остават скъпи жертви — най-напред старецът Виталис, а след това маймунката Добродушко, кученцата Долче и Зербино. Смъртта на този благороден старец и на тези малки животинки изпълва с трагическа красота интересното повествование.

* * *

Една от първите книги, които съм имал възможност да прочета като дете, беше именно „Без дом“ в съкратено, но хубаво издание, с бели корици и богати илюстрации.

Оттогава изминаха много години, но все още помня не само главните герои — момчето Реми и стареца Виталис, но и светлото, радостно чувство, което ми бе донесла тази книга. Това чувство ме връща към най-хубавите детски години, които остават завинаги в нашата душа.

И ето този спомен ме накара да хвърля нов, вече „мъдър“ поглед към книгата „Без дом“. Но именно мъдрият поглед не успя да убие детското очарование.

А това показва, че книгата действително е хубава.

Източник: <http://bezmonitor.com>

Издание:

Ектор Мало. Без дом

Издателство „Народна младеж“, 1988

Роман. Превод от френски: Йордан Павлов

Редактор: Анна Сталева

Художник: Асен Старейшински

Художествен редактор: Маглена Константинова

Технически редактор: Елена Млечевска

Коректор: Мери Илиева

Френска. Първо издание. ЛГ VII. Тематичен номер 23
9537622511/6126–014–88

Дадена за набор м. декември 1987 г. Подписана за печат м.
януари 1988 г.

Излязла от печат м. февруари 1988 г. Поръчка № 153. Формат
84×108/32.

Тираж 100 000 броя. Печатни коли 31. Издателски коли 26,04.
УИК 28,38. Цена 2,60 лв.

„Народна младеж“ — издателство на ЦК на ДКМС

ДП „Димитър Благоев“ — София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.